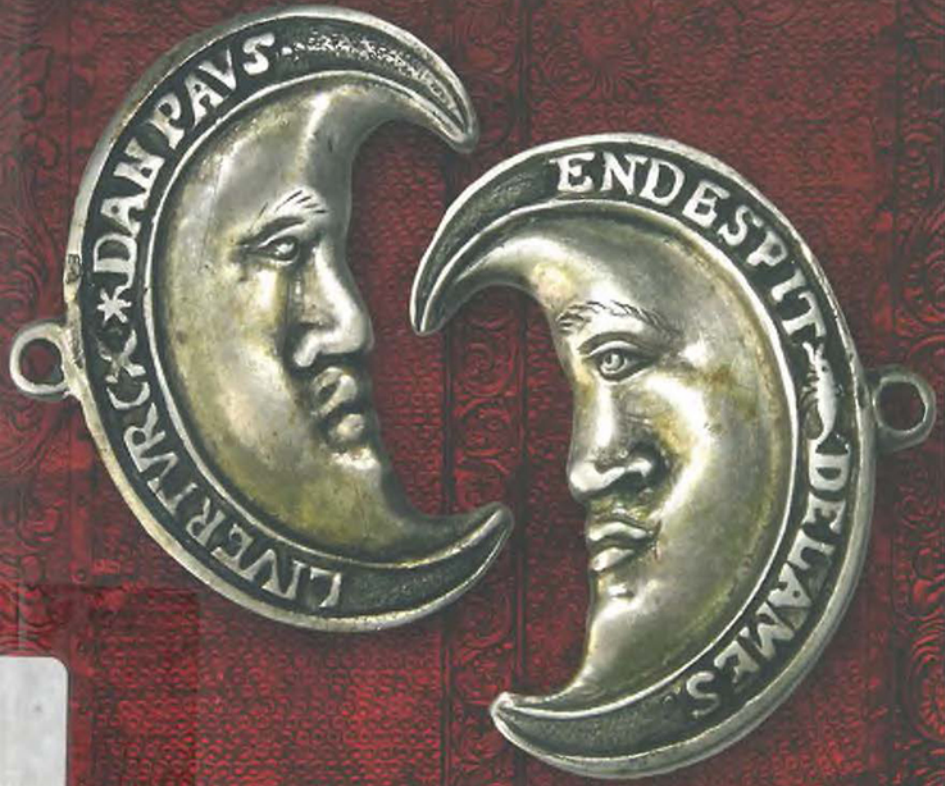
HALİL İNALCIK

SEÇME ESERLERİ - V

RÖNESANS AVRUPASI

TÜRKİYE'NİN BATI MEDENİYETİYLE ÖZDEŞLEŞME SÜRECİ

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları
4. basım

Genel Yayın: 2241

TARİH

HALİL İNALCIK
RÖNESANS AVRUPASI
TÜRKİYE'NİN BATI MEDENİYETİYLE ÖZDEŞLEŞME SÜRECİ

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2011
Sertifika No: 11213

EDİTÖR
EMRE YALÇIN

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTMEN
ESEN GÜRAY

DİZİNİ HAZIRLAYAN
SEVGİ ÖZÇELİK

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: NİSAN, 2011
4. BASIM: OCAK, 2013

ISBN 978-605-360-264-4

BASKI
YAYLACIK MATBAACILIK
LİTROS YOLU FATİH SANAYİ SİTESİ NO: 12/197-203
TOPKAPI İSTANBUL (0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Halil İnalcık

Rönesans Avrupası

Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Önsöz XI

A
RÖNESANS AVRUPASI

Giriş
Yeniçağ ve Modern Avrupa'nın Doğuşu (1453-1689) 3
Yeniçağın özellikleri 3
Ulusal devletler 4
Avrupa'nın dünyaya yayılması 5
Ekonomik-sosyal gelişme: Burjuvazi 5
Rönesans Avrupası ve Ortaçağ kalıntıları 5
Avrupa'nın yeniçağı 6

I. İtalya ve Rönesans

İtalya: Devletler
1492'ye Kadar İtalya 13
Papalık ve İtalya 13
Papalığın gücünü yitirmesi 14
Türklere karşı Haçlılar ve Papalık 16
Napoli Krallığı 29
Kuzey İtalya Devletleri: Ticaret ve Burjuvazinin Güçlenmesi 33
İtalyan Deniz Cumhuriyetleri 37
Venedik Cumhuriyeti 37
Cenova Cumhuriyeti 43
Milano 49

Özet 51

İtalya: Rönesans
Rönesans Kavramının Oluşumu 55
İtalya'da Sanatın Gelişimi 69

16. Yüzyılda İtalya'da Rönesans'ın Gelişimi ve
Avrupa'da Yayılması 83
Mimarî 84
Heykeltıraşlık ve resim 86

II. Batı'da Büyük Monarşilerin Oluşumu, Coğrafi Keşifler

Büyük Monarşiler
Fransa 13
Yüzyıl Savaşları'ndan (1337-1453) sonra
Fransız monarşisinin kuvvetlenmesi 101
VII. Charles'm reformları 102
XI. Louis ve feodalite ile mücadele 104
Habsburglar ve İmparatorluk 111
İspanya Monarşisi 115
Aragon Krallığı 117
Aragon Kralı Ferdinand ile Kastilya Kraliçesi
Isabella'nın evlenmeleri 117
İngiltere: Tudor Hanedanı 121
İkigül Savaşı'nın çıkış nedeni 121
İkigül Savaşı'nın aşamaları 122
Savaşın sonuçları 124

Keşifler
Avrupalılar Dünyaya Yayılıyor 127
Keşiflerin nedenleri ve koşulları 127
Portekizlilerin keşifleri 131
Amerika'nın keşfi (1492) 136

III. İtalya Savaşları (1492-1554) ve Dinde Reform

İtalya Savaşları: Birinci Aşama(1494-1516) 143
Papa II. Julius'un siyaseti 149
Marignan'da Fransız zaferi ve Noyon Antlaşması
(16 Ağustos 1516) 152
Charles'ın (Karl) imparator seçilmesi (1519) 154

Dinde Reform: Protestanlık 157
Reformu hazırlayan koşullar: 158
Almanya'da Hümanizmin Yayılışı 165
Martin Luther 169
Endüljanslar sorunu 171
Luther Wittenberg'de 175
Dinî reformun radikal şekilleri: Münzer ve Karlstadt 177
Şövalyeler savaşı ve köylü isyanları 178
Anabaptisme 180
Ulrich Zwingli: İsviçre'de reform 181
Lutherciliğin yayılması 182
İmparator Şarlken ve Almanya'da reform 182
Almanya'da Ligalarm kurulması 184
1529 Speyer ve Augsburg Dietleri 185
Cadan Barışı 187
Augsburg İnterimi 190
Augsburg Barışı (1555) 192
Lutherciliğin Avrupa'da yayılması 193
İsveç'te reform 193
Danimarka'da reform 194
İtalya Savaşları: İkinci Aşama (1520-1554) 197
Savaş (1520-1526) 198
Fransa'nın işgali 198
Pavia Savaşı ve François'nın esir düşmesi 199
Cambrai Antlaşması (1529) 201
I. François'nın yeniden savaşa atılması 202
Piemonte'nin Fransızlar tarafından istilası 204
Aigues-Mortes Antlaşması (1538) 205
Türk-Fransız işbirliği 206
II. Henry dönemi Fransa'sı ve İtalya savaşları 209
Üç piskoposluğun işgali 210
Reformun Yayılması 215
Fransa'da dinî reform: Calvinizm 215
Calvinizm'in yayılışı 219
İngiltere'de reform: Anglikan Kilisesi 220

Hollanda ve Belçika'da reform 222
Katolik Reformasyonu 223
Papalığın konumu ve siyaseti 224
Enkizisyon (Inquisition) 225
Yeni Katolik tarikatları, Cezvit tarikatı 226
Trente Konsili 229

IV. Avrupa'da İspanyol Üstünlüğü (1559-1576)

İtalya Savaşları Sonrası Genel Durum 233
İspanya 235
İtalya'nın İspanyollaştırılması 236
Dinî mücadeleler (1560-1570) 237
Henry'nin Ölümünden Sonra Fransa 239
Fransa'da dinî uzlaşma: Nantes Fermanı (1558) 240
Hollanda'da İsyan (1565-1570) 243
İngiltere ve İskoçya 247
1567-1576 Döneminde İspanyol baskısı:
Hollanda İsyanının Bastırılması 249
Saint-Barthélemy Olayı ve Sonuçları 253
Akdeniz'de İspanyol - Osmanlı Karşılaşması (1570-1574) 259
Fransa'da Bunalım (1576-1581) 267

B

TÜRKİYE'NİN BATI MEDENİYETİYLE ÖZDEŞLEŞME SÜRECİ

I. Batılılaşma ve Türk Hümanizmi Denemesi

Suat Sinanoğlu: Türk Humanizmi 275
Filolojinin içeriği ve önemi 277
Doğu toplumları karşısında Batı 278
Doğu toplumları 279
Atatürk devrimi, Türk hümanizmi 282
Klasiklerin Türkçeye çevrilmesi 283
1960-1980 Türkiye'sinde Siyasî-Kültürel Çalkantıların
Odağı Olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 289

II. Türkiye'de Kültür ve Değişim Üzerine Araştırmalar

Kültür Değişimi: Tarih ve Sosyoloji İslam araştırmaları ve Türkoloji: Hümanizm, sosyal bilim 293
Hümanist Hermenötik (Yorum Bilimi) 294
İslamî Hermenötik (Tefsîr) 295
V. Barthold ve İslam kültürü 297
Osmanlı ve Avrupa 300
Türkçülük ve Türkoloji 301
Doğu Siyaset Bilimi: Toplum ve Devlet 305
Osmanlı kültürü 308
Osmanlı kimliği 308
Toplum ve kültür: Halk kültürü ve seçkinlerin kültürü 309
Osmanlı yüksek kültürü: "Zarîfler"in kozmopolit Doğu kültürü 311
Batı kültürü ve Osmanlı 312
Cumhuriyet'ten Önce Batılılaşma Hareketleri 315
Batılılaşmanın tarihî kökenleri 316
Türk Hümanizminin Kurucuları 325
Fuad Köprülü 325
Ziya Gökalp: Sosyal bunalım karşısında sosyal bilim 328
Arnold Toynbee ve Ziya Gökalp 333
Arnold Toynbee: Medeniyetlerin doğuşu ve batışı 333
Toynbee ve Gökalp: Yorumda ikilik 338
Kültür ve medeniyet 338
Gökalp ve günümüz Türkiye'si 344
Samuel Huntington: Medeniyetler Çatışması ve Türkiye 349
Batı ve İslam: "Medeniyetler Çatışması" mı, "Medeniyetler İttifakı" mı? 356
Kültür bölünmüşlüğü 358
Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma 359
Atatürk'te modernite ve modernleşme 359
Atatürk'te modernleşme yöntemi: Yukarıdan hızlı değişim "İnkılâb" 360
Atatürk devrimleri ile kesinlikle bitmiş olanlar 363

Atatürkçülüğün Sosyologlarca Analizi 365
Türk-İslam Sentezi (1960-1980) ve Kemalizm 375
Türk-İslam Sentezi fikrini eleştirenler 378
Türk-İslam Sentezi fikri, 1980 Darbesi ve Anayasası ile gündemde 381
Küreselleşme, Kültür ve Sosyal Yapıda İkilem 383

Notlar 389
Dizin 393

Önsöz

DTC Fakültesi'nde 1952-1972 döneminde okuttuğum *Avrupa Tarihi Dersleri Notları*'nın elden ele dolaşmakta olduğuna tanık oldum. Bu derslere 1950-1960 yılları arasında Fransa'da yayınlanan genel tarih serileri, özellikle *Peuples et Civilizations* serisi esas olmuştur. Kitabın bu birinci bölümünde (A) günümüz Türkçesine çevirdiğim notları olduğu gibi bıraktım. (Kişi ve yer adlarmda çoğunlukla Fransızca ve İngilizce yazım izlenmiştir).

15. ve 16. yüzyıllar Avrupa'sı, Ortadoğu'nun büyük politik-ekonomik gücü Osmanlı'yı hesaba katmadan anlaşılamaz. Aynı zamanda Osmanlı, Fransa ile ittifak sayesinde, politik bakımdan fiilen *Avrupa Devletler Sistemi*'nin vazgeçilmez aktif bir üyesi olmuştur. Batı'da yazılan tarihlerde, Osmanlıların modern Avrupa'nın siyasi ve ekonomik doğuşundaki derin etkisi, ancak son yıllarda gündeme gelmiştir. UNESCO'nun, yayınladığı *History of Humanity* adlı seride V. cildin editörlüğüne Profesör Peter Burke ile beraber bizi çağırmış olması bu anlayışın bir eseri sayılabilir, sanıyorum. Ayrıca, Profesör S. Faroqhi ile beraber editörlüğünü üstlendiğim Leiden'deki J. Brill yayınevinin *The Ottoman Empire and Its Heritage* adlı seride şimdiye kadar 45 cilt yayınlanmış bulunmaktadır. Amerika'da periyodik olarak düzenlenen MESA (Middle East Studies Association) toplantılarında Osmanlı ile ilgili paneller gittikçe artmaktadır.

Osmanlı araştırmalarında dünyada bu beklenmedik patlamanın başlıca nedeni, Türkiye Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin modernleşmesi, tasnifinin hazırlanması, katalogların yapılması, araştırıcıların kullanımı için her türlü kolaylığın sağlanmış olmasıdır.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal ve ekonomik tarihçiliğin öne çıkması sonucu, Osmanlı arşiv belgeleri büyük önem kazanmıştır. Vaktiyle imparatorluk sınırları içine girmiş, bugün sayıları yirmiyi aşan memleketin geçmişteki nüfus, ekonomi ve idaresini sistemli biçimde ayrıntılarıyla kaydetmiş olan *Mufassal Tahrir Defterleri*'nin bir eşi ya da benzeri hiçbir Avrupa arşivinde bulunmamaktadır. İstatistik ayrıntılarla bilgi sağlayan bu defterlerin, Türkiye'de ve Batı'da, 50'den fazlası incelenip yayınlanmıştır.

Avrupa tarihi için Osmanlı incelemelerinin önemli olduğunun bir işareti, Batı'da ilim çevrelerinde *Byzantistik* gibi *Osmanistik*'ten söz edilmeye başlanmasıdır.

Modern Avrupa, ilim ve teknoloji, ekonomi ve askerî güç bakımından 16. yüzyıldaki gelişmelerle ortaya çıkmış, o yüzyıl sonunda Osmanlılar, Avrupa'ya karşı yaptığı uzun mücadeleyi (1593-1606 savaşları) kaybetmiş, kargaşa ve çöküş dönemine girmiştir. Metalurji teknolojisi Avrupalılara yivli tüfek yapma imkânını vermiş, kaval-tüfekle savaşan Osmanlı askeri savaş meydanlarında 13 yıl süren bir mücadeleden sonra rakibi ile eşitliği kabul etmek zorunda kalmıştır. Denizde kuzey donanmalarının birçok topla mücehhez kalyonları karşısında antik kadırga ile karşı koymaya çabalayan Osmanlı, denizde egemenliği kesinlikle kaybetmiştir (Lepanto, 1571).

Birinci bölümde *Rönesans Avrupası* özetlendikten sonra eserin ikinci bölümünde Türkiye'de Batılılaşma çerçevesinde *hümanizm* denemesi tartışılmıştır. Bu hareketin başında olan Suat Sinanoğlu'nun düşünceleri özetlenmiş ve Doğu–Batı kültür ilişkileri ve kültürleşme (*acculturation*) sorunu üzerinde tartışmalar, Ziya Gökalp, A. Toynbee, S. Huntigton ve E. Eisenstadt'ın görüşleri tartışılmıştır.

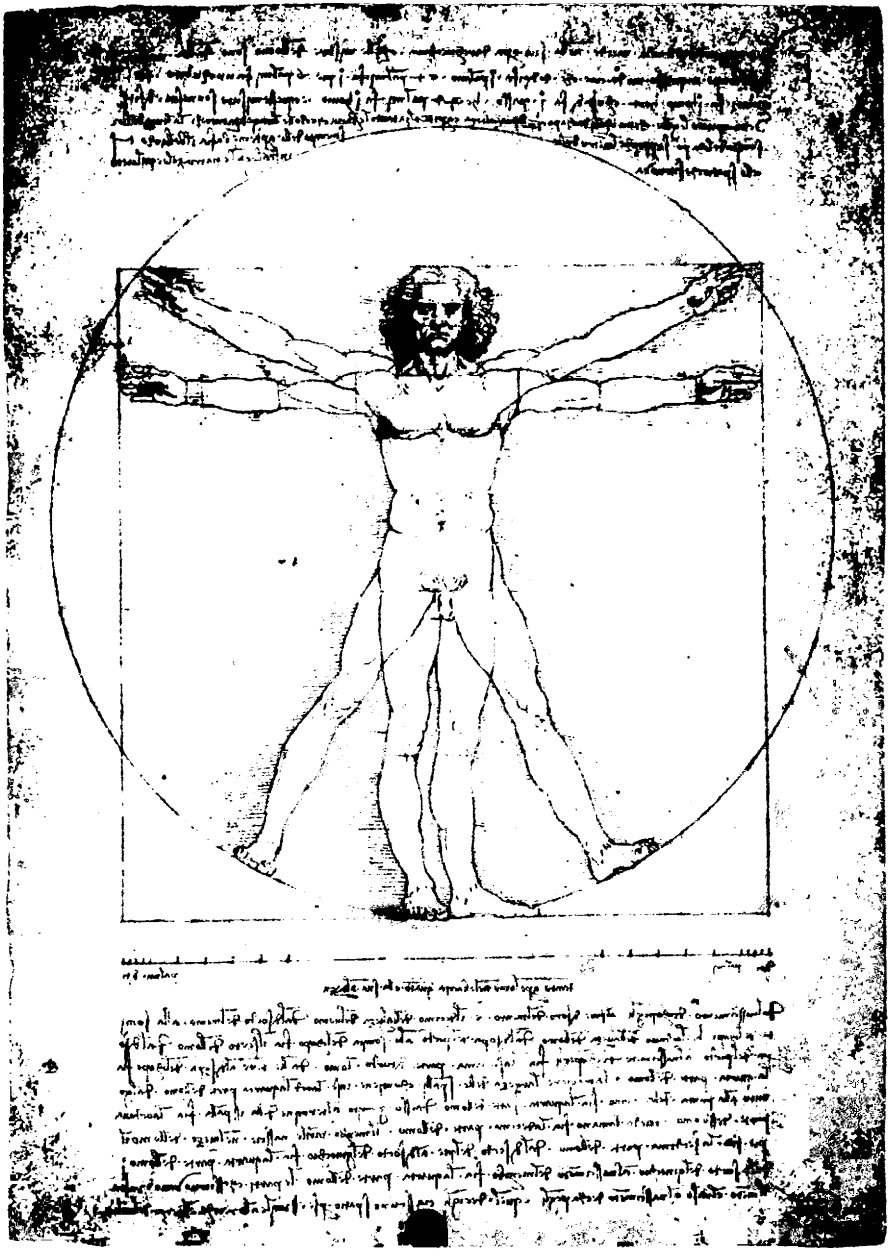
Bu kitabın hazırlanmasında değerli yardımlarını gördüğüm sekreterlerim Ayşegül Özerdem ve Birsen Çınar'a burada teşekkürü borç bilirim.

Bu denemeyi, yayınları arasında çıkarmayı öneren İş Bankası Kültür Yayınları Genel Müdürü Ahmet Salcan'a, değerli katkılar yapan editör Emre Yalçın'a ve mesai arkadaşlarına yürekten teşekkürler.

Halil İnalcık

A

RÖNESANS AVRUPASI

◁ *Leonardo da Vinci'nin, mimarlık kitabı yüzyıllardır okutulan Vitruvius'un insan bedeni oranlarını ölçü birimi olarak esas alma fikrini estetize ettiği, 1487 dolaylarına tarihlenen Vitruvius Adamı çizimi (Luc Viatour).*

Giriş

Yeniçağ ve Modern Avrupa'nın Doğuşu (1453-1689)

Tarih, insanın eseri olan gelişmeyi inceler. Bu gelişme, bir organizmanın büyüyüp gelişmesi gibi geçmişi daima içinde taşır, geçmişin izleri ile özgünlüğünü kazanır. Tarih, insanlığın özel kişiliğinin oluşumunu gösterir. Yani modern tarih tüm geçmişi içinde taşır. Bunun içindir ki, tarihte geçmiş ile ilgisi kalmamış bir an, bir durum gösterilemez. Bu esere konu olan dönemde öyle bir değişiklik meydana gelmiştir ki, bu "yeniçağ" artık eskisi değildir. Bu nedenle yeniçağdan bahsederken, ondan önceki çağlarla ilgisi bulunmayan, yepyeni bir yaşam aşaması anlaşılmamalıdır. Kuşkusuz, geçmiş çağın izleri, etkileri bir yandan yeniçağda da devam etmektedir. İşte tarihte çağ (devir, dönem) kavramını bu biçimde anlamalıdır. İkincisi, değişme yavaş yavaş bir gelişim olarak gerçekleşir. Büyük devrimler bile geçmişi bir anda tümüyle bir yana atamaz.

Yeniçağın özellikleri

15. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa, Türklere karşı haçlı seferi düzenlemeye çalışan papaları, Habsburglar eline geçmiş olan im-

paratorluğu, feodal prenslerle çarpışan Fransa'sı, üniversitelerinde hâlâ hâkim bulunan skolastiği ile geçmiş yüzyılları hatırlatıyordu. Fakat bir, iki yüzyıl önceki Avrupa'ya nazaran çok farklı manzaralar da ortaya çıkmaktaydı. Din, bilim, sanat, siyaset alanında tamamıyla yeni gelişmeler olmuş ve bu etkenler zamanla üstün bir duruma gelmiştir. Böylece 15. yüzyıl sonlarına doğru Avrupa milletlerinin hayatında derin değişikliğin açıkça görüldüğü bu tarihe erişilmiştir. Bu yeni eğilimler, günümüze kadar gittikçe kuvvetlenerek, Avrupa tarihinin esas gelişim çizgisini belirlemiştir. İşte bunun içindir ki, 15. yüzyıl sonlarını Avrupa tarihinde yeniçağın başlangıcı sayıyoruz.

Avrupa tarihinde bu derin değişiklik, her şeyden önce tinsel bir değişikliktir. Bireyselliğin ön plana çıkması, insanlığın özgürlüğü, bu değişikliğin derin nedenidir. Artık birey, bütün Ortaçağ boyunca kendisini bağlayan otoritelerin zincirini kırmakta, tam bir özgürlük içinde kendi yeteneklerini kullanmak istemektedir. Tanrı'yı kendi hür vicdanı ile bulmaya çalışıyor, kilisenin aracılığını reddediyordu. Bu yeni birey Reform'un, yeni büyük dinî hareketlerin de etkisiyle evreni hür aklı ile açıklamak, güzellik dünyasını insanî varlığının bütün hürriyeti ile duymak istemekte, skolastiği yıkmaktadır. Modern bilim ve sanatın doğmasına yavaş yavaş zemin hazırlanmaktadır. Modern çağı özellikli kılan iki büyük hareket, yani *Rönesans* ve *Reform* işte bu şekilde meydana çıkmış ve bu tarihi çağa damgasını vurmuştur.

Ulusal devletler

Siyasî alanda da Yeniçağ'ın derin değişiklikler getirdiğini görüyoruz. Ortaçağ, bütün Hıristiyan ulusları papanın ve tek bir imparatorun buyruğu altında birleştirmeyi, *Respublica Christiana*'yı ideal bilmişti. Yeniçağ'da, Hıristiyan Avrupa'da, birbirinden tamamıyla bağımsız, birbirine rakip ulus-devletler ortaya çıkıyor; bu devletler içeride tam bir mutlakıyet rejimine doğru gidiyordu. Hiçbir devletin üstün gelmemesi için çeşitli ittifak ilişkilerinde bir denge siyaseti, bir devletler denge sistemi ortaya çıkıyordu. Artık tüm

Hıristiyan dünyasını bir yönde harekete geçiren haçlı seferleri görülmüyordu. Onun yerine, her ulus-devletin kendi çıkarları için yaptığı ulusal savaşlar gündeme geliyordu. Ulusların kendi kimliklerini bulması, yani milli dilin, milli edebiyatın, ulusal çıkarların ön plana çıkması, yeniçağı doğuran bireysellik ilkesinin bir göstergesi sayılabilir.

Avrupa'nın dünyaya yayılması

Avrupa ulus-devletleri arasında rekabetin doğması, milletlerin enerjilerini kamçılamıştır. Her millet, daha kuvvetli ve daha zengin olmak için bütün varlığıyla çalışmaya başlamıştır. Bu sayede yeni faaliyet alanları aranmış ve bunun sonucunda Yeni Dünya, Amerika keşfedilmiştir. Amerika'nın keşfedilmesiyle Avrupalılar dünyaya yayılarak o zamana kadar birbirinden ayrı kalmış kıtaları ortak bir tarih sürecine sokmuşlardır. Birbiriyle uzun süredir sıkı ilişkiye girmiş olan Çin, Hint, İslam dünyası gibi büyük uygarlıklara Avrupalılar nüfuz etmeye başlamışlardır. Bu sayede Avrupa'nın ilgi alanı ve dünya hakkındaki bilgileri olağanüstü genişlemiştir. Avrupa'nın yayılma süreci, yeni zamanlar tarihinin en önemli hareketlerinden biri olacaktır.

Ekonomik-sosyal gelişme: Burjuvazi

Yeni Avrupa'da sosyal bakımdan en önemli olay, burjuvazi sınıfının ve şehirlerde soylu olmayan kitlelerin daha güçlü hale gelerek toplumun en etkili sınıfına dönüşmesidir. Olağanüstü genişleyen sosyal ve ticarî yaşam, kredi kurumlarının hızla artışı Yeniçağ'ın önemli karakterlerinden biridir.

Rönesans Avrupası ve Ortaçağ kalıntıları

Avrupa'daki hızlı gelişmelerle Yeniçağ'a doğru kapı aralanmakla birlikte Ortaçağ'ı temsil eden birçok kurum henüz varlığını sürdürmektedir. Ortaçağların bir mirası olan Kutsal Roma-Germen

İmparatorluğu, 1806'ya kadar varlığını devam ettirecek, Papalık, 1684'te Türklere karşı savaşa, bir tür haçlı seferi karakteri vermek için Kutsal Liga'yı kurabilecektir.

Ortaçağların ayrıcalıklı sınıfları olan aristokrasi ve ruhban sınıfları imtiyazlarını Büyük Fransız Devrimi'ne (1789) kadar korumuşlardır. Ekonomik alanda ortaçağların lonca teşkilatı, kesin olarak ancak Fransız Devrimi'nden sonra kaldırılabildi. Bu gibi olaylarda büyük bir önem gören bazı tarihçiler, ortaçağları 1789 tarihine kadar uzatmışlardır. Fakat biz, 15. yüzyılın sonundan bu yana Avrupa'da yeni oluşumların o derece kuvvetli hale geldiğini görüyoruz ki, daha bu tarihte Avrupa'nın yeniçağının başladığını söyleyebiliriz.

Avrupa'nın yeniçağı

Yaptığımız sınıflandırmada, 15. yüzyıl sonlarının yeni bir çağın başlangıcı olduğuna dair tespitimizi bütün Avrupa'ya değil, sadece Batı Avrupa'ya uygulamak gerekir. Çünkü, Doğu Avrupa –yani Rusya ve Balkanlar– Avrupa'daki bu büyük hareketlerin dışında kalmaktadır. Rusya'da, Rönesans ve Reformun etkileri görülmemektedir. Rusya'da ekonomik hayat ve sınıfların durumu, özel koşullar içinde kendi doğal gelişimini izlemiştir. Balkanlar, o dönemde Osmanlı egemenliği altına geçmiştir ve imparatorluğun sıkı kadroları içine sokulmuştur. Öte yandan Avrupalıların bütün dünyaya yayılması sonucunda, kendi kabuğuna çekilerek adeta kendi halinde bir tarih yaşayan dünyanın diğer bölgeleri (özellikle Asya'da), bir kertede ayrı bir tarihî yaşam içine girmişlerdir. Batı Avrupa'nın yaşamakta olduğu yeni süreç, zamanla bu bölgelerin yaşantısında da gerçekten yeni bir çağ açmıştır. Fakat bu etki, yerel tarihsel koşulların ani ve derin bir şekilde değişmesine neden olmamıştır. Çin, Hint, Güneydoğu Asya adaları, Japonya daha uzun zaman kendi tarihi oluşumlarına devam edeceklerdir. Onun için, 15. yüzyılın sonu bu ülkeler için yeniçağın başlangıcı sayılamaz. Bu yargıdan Yakındoğu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun egemen bölgelerini dışarıda tuttuk. Genel siyasi koşullar göz önüne

alınırsa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya milletleri arasında Avrupa ile doğrudan doğruya ilişki içerisinde bir devlet olmasından dolayı, Avrupa'daki derin değişikliklerden en çok etkilenen millet olması doğaldır. Avrupa'daki bazı yenilikler Osmanlı İmparatorluğu'na da sızmaktan geri kalmamıştır. İkinci olarak da, Osmanlı İmparatorluğu topçuluk, gemicilik gibi modern Avrupa siyasî tarihine etki yapan önemli gelişmeleri dolayısıyla Avrupa yeniçağ tarihine dahil edilmek zorundadır. Osmanlılar, eskiden Avrupa kültüründen üstün olan İslam kültürü dairesi içinde bulundukları için Avrupa ile sıkı ilişkilerine rağmen, gelişen yeni uygarlık akımlarına karşı uzun süre kendi içinde kapalı kalacak ve direnç gösterecektir.

Bununla beraber, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Avrupa etkilerinde 15. ve 16. yüzyılların rolü ve genişliği hakkında yeterince araştırma yapılmadığından, bu konudaki düşünceler her zaman düzeltilebilir. Daimî ordu ve topçuluğu göz önüne almak gerekir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu ve genişlemesinde önemli olaylardan birisi olan İstanbul'un fethinin (1453) Avrupa'da derin yankı uyandırmış olduğuna şüphe yoktur. Bu noktada Avrupa ve Osmanlı tarihlerinin dengeli bir gelişme yoluna girdikleri görülüyor. Birçok Avrupa tarihçisi bu tarihi (1453 yılını) yeniçağın başlangıcı sayar. Fakat tarih ancak uzun bir evrim sürecinde değişir. Avrupa'da yeniçağı karakterlendiren olay ve akımlar bir anda meydana çıkmış değildir. Bu nedenle, yeniçağa başlangıç için kesin bir tarih vermek gerçeğe uygun olmayabilir.

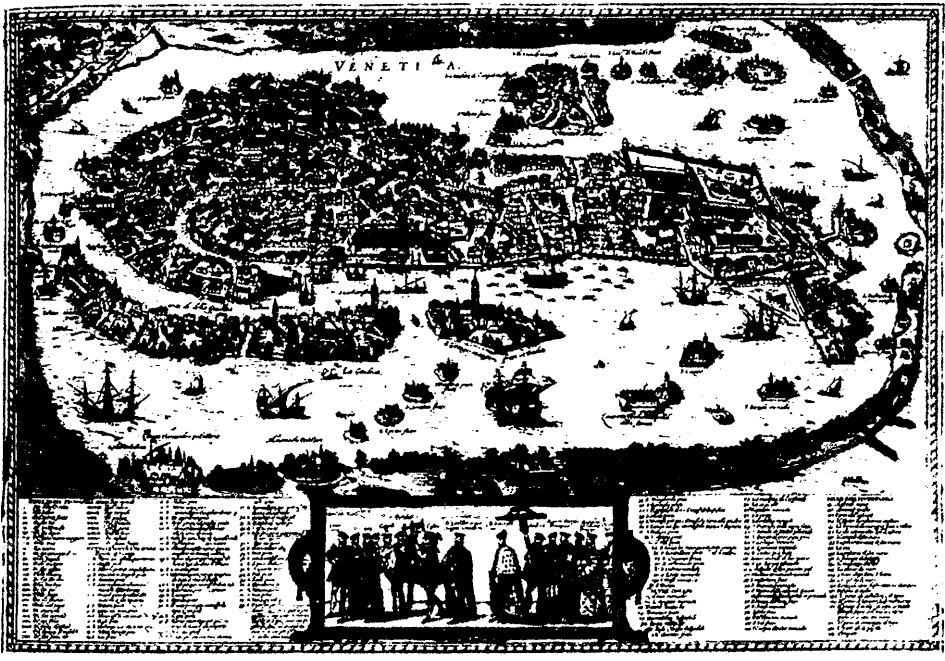
Burada, kitabı bölümlendirmede kolaylık olsun diye belirli bir yıl göstermek yoluna gidilmiştir. Kimi tarihçiler, Avrupa'da yeniçağın başlangıcı için Amerika'nın keşif tarihini, 1492 yılını öne sürerler, çünkü bu tarihte Avrupa'nın geleceği için birinci derecede önemli bazı olaylar bir araya toplanmıştır: Bu tarihte Amerika keşfedilmiş, İtalya savaşları başlamış, Rönesans'ın büyük koruyucularından Lorenzo dé Medicis ölmüştür. Papalığı buhranlı bir döneme sokan Borgialar, Papalığa kadar yükselmiş, İspanya'da son Müslüman devletine Gırnata'nın ele geçirilmesiyle son verilmiştir. Fakat 1453 tarihini önerenler de aynı ölçüde önemli olaylar sıra-

layabilir: İstanbul fethiyle Doğu Roma İmparatorluğu'nun ortadan kalkmış olması, Osmanlı İmparatorluğu'nun kesin olarak kuruluşu, bunun Avrupa tarihi üzerinde derin etkileri ve 100 yıl savaşlarının son bulması gibi... Görülüyor ki, yeniçağ için belirli bir yılı başlangıç olarak seçmek yapay bir ayırımdır. Bu değişme süreci aslında oldukça uzun bir zaman diliminin içinde aranmalıdır. Bu zaman dilimini 15. yüzyılın ikinci yarısı olarak belirleyebiliriz.

I

İTALYA VE RÖNESANS

İtalya: Devletler

Braun Hogenberg'in 15. yüzyıl başlarına ait Venedik panoraması.

1492'ye Kadar İtalya

Modern Avrupa'nın kökenleri ilkin İtalya'da aranmalıdır. İtalya, diğer Avrupa ülkelerine birçok bakımdan örnek olmuştur. Onun için öncelikli olarak İtalya tarihini gözden geçirmek gerekir.

İtalya, 5. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar birçok devlet arasında parçalanmış bir bölgeden başka bir şey değildi. İtalya kelimesi, geniş coğrafî bir kavramı ifade etmekteydi. İncelediğimiz dönemde, 15. yüzyılın ortasına doğru Güney İtalya'da Napoli Krallığı, ortada Kilise Devleti, Kuzey'de Toscana'da Floransa Cumhuriyeti, Milano Dukalığı, Savoy (Savoia) Dukalığı, Ceneviz ve Venedik başlıca devletleri oluşturmaktaydı. Bu devletlerin yönetim şekilleri çok farklıydı: Demokrasi, oligarşi, teokrasi, monarşi ve tiranlık gibi her türlü yönetim şekline rastlanabiliyordu. Biz İtalya tarihindeki büyük rolü dolayısıyla öncelikle Papa hükümetinden başlayacağız.

Papalık ve İtalya

15. yüzyıl ortasında İmparator II. Frederik'e karşı kazandığı zaferden sonra Papalık, Hıristiyanlık dünyasında "cismânî", siyasî ve "ruhanî", dinî otoritenin yeni kaynağı olarak üstünlüğünü kesin olarak kabul ettirmişti.

II. Frederik'in ölüm yılı (1250) Papalık erkinin en yüksek noktasını gösterir. Papalığın erki "Papa yeryüzünde Tanrı'nın vekilidir" inancına dayanıyordu. Bu anlayışa göre ruhanî ve cismanî, siyasî bütün otoriteler ona aitti. Papa, cismanî yönetim yetkilerini, kilisenin emirlerine göre kullanmak koşuluyla, imparatora devretmiştir. Kiliseye aykırı kullanıldığı zaman, bu yetkileri almak Papa'nın elindeydi. Herkes, kral olsun serf olsun, öteki dünyada selamete erişmek için Papa'ya boyun eğmek zorundaydı. Kilise, Tanrı ile insanlar arasında yegâne vasıtaydı.

Papalığın gücünü yitirmesi

Fakat Papalık çok geçmeden, yani yarım yüzyıl sonra Fransa kralı Güzel Philippe ile yaptığı mücadele sonunda kesin bozguna uğradı ve bu tarihten itibaren, gücünü gittikçe yitirerek ağır krize girdi. Bu buhranları şöyle sıralayabiliriz:

1. Fransa kralı ile Papa VIII. Boniface arasındaki mücadelelerin kral lehine sona ermesi (1303)
2. Papaların Avignon'da yerleşerek Fransız kralının nüfuzu altına girmesi (1309-1378)
3. Büyük Şizma, (1378-1417). Yani Batı Hıristiyan dünyasının birbirine rakip iki, hatta üç Papa arasında parçalanması
4. Rafizî-Heretik akımlar
5. Dinî konsillerin toplanması: Piza Konsili (1409), Constance (Konstanz) Konsili (1414-1418), Bâle (Basel) Konsili (1431-1438) ve Floransa Konsili (1438-1445)
6. Concordato'ların imzalanması

1. Fransa kralıyla Papa arasındaki mücadele, Papa aleyhine sonuçlanmıştır. Güzel Philippe, Papa'nın kendi krallığı içerisindeki rakiplerini belirleme yetkisini tanımadı. Krallığı içerisindeki rakiplerden, Papa'nın emrine rağmen vergi topladı. Böylece Papa'nın, krallığın iç işlerine karışma hakkı olmadığını ilan etti. Bu mücadelenin sonucu, Papaların, devletlerin ve hükümdarların iç işlerine karışamayacaklarını gösterdi. Papalık, karşısında devletlerin hü-

kümranlığını onadı. Papaların evrensel egemenlik savlarına ilk büyük darbe vurulmuş oldu. Bunu büyük buhranlar izledi.

2. Bu aşamada, Fransız kralının, kendisine yandaş bir Papa seçtirmesi ve Papaların Fransa'da Avignon'da yerleşmeleri (1309), Papalığın Hıristiyan dünyasındaki erkini zayıflattı. Diğer Hıristiyan uluslar, Avignon Papalarına, Fransız krallarının esiri olarak bakıyorlar ve ancak Roma'yı Kilise'nin merkezi olarak tanıyorlardı. Papaların Avignon'da yeni bir başkent kurmak için çok paraya gereksinim duymaları ve bütün Hıristiyan ülkelerden yeni vergiler toplamaları, kilise memuriyetlerini satmaları, tamamıyla maddi kaygı taşımaları, etkinliklerini büsbütün kırdı. Kilisenin başı ile kilise mensupları arasında düzenlemeler yapılması, her açıdan arzulanan bir fikir olarak belirdi.

3. Büyük Şizma, (1378-1417) Hıristiyan dünyasının birbirine rakip papalar arasında parçalanması, Papalığın konumu için çok ağır kriz doğurdu. Hıristiyanlar, hangi papayı meşru sayacaklarını bilemiyorlardı. Bir tarafı tanıyan, öbür papa tarafından aforoza uğruyor, mücadele için paraya gereksinimi olan papalar da daha çok rüşvete ve kayırmacılığa düşüyorlardı. Sonuçta Papalık, Hıristiyan milletler üzerinde erkini büsbütün yitirdi. Bazı samimi dindarlar, ruhlarının kurtulması için Kilise'nin ve papanın aracılığına gerek olmadığını bile düşünmeye başladılar.

4. Böylece Şizma'dan sonra Hıristiyan dünyasında yeni rafızî-heretik akımlar ortaya çıktı. Bunların en önemlileri Wycliff'in doktrinleri ile Jean Hus'un doktrinleridir. Bu doktrinler, papanın dinî otoritesine hücum ediyorlar ve Hıristiyan'ın selameti için, papanın ve Kilise'nin aracılığının gerekli olmadığını ileri sürüyorlardı. Böylece, papanın ruhanî otoritesi de tehlikeye giriyordu. Wycliff ve Hus'un nazariyeleri, memleketlerinde yayıldı ve tutundu. Bununla beraber papaya sadık kalanlar da, kilisede bir reform olması gerektiğini söylüyorlardı. İşte bu amaçla konsiller toplanmıştır.

5. Heretik hareketlere karşı önlem alan ve kilisede reform yapmak isteyen konsiller papanın otoritesi bakımından yeni bir tehlike ortaya çıkarmıştır. Bütün Batı Hıristiyanlığını temsil eden bu

genel ruhanî meclislerde bir kısım üyeler, konsilin, papanın üstünde olduğunu, papanınsa konsilin emirlerine uyması gerektiği fikrini ileri sürdüler. Konsilin kiliseyi ıslah için kararlar almaya yetkili olduğu ve papanın bunlara bağlı olması gerektiği savunuldu. Islahat tamamlanıncaya kadar konsilin belirli aralıklarla kararlaştırılan zamanlarda toplanması istendi. Papa, savlarında çok ileri giden ve Hıristiyan dünyasında en yüksek ruhanî otoriteyi elinden almak isteyen bu konsilleri ortadan kaldırdı. Fakat sonuncusu, yani Bâle (Basel) Konsili (1437) kaldırıldığı halde, küçük bir grup Papa'yı görevden alarak, yerine yeni bir papa seçme iddiasında bulundu ve Kilise'nin reformu konusunda kararlar aldı. Papa, Floransa Konsili'nde (1438-1442), İstanbul Ortodoks Kilisesi'ni Papalığa bağlayarak, Hıristiyan dünyada iktidarını yeniden elde etmek istedi. Fakat Rumlar, kısa bir süre sonra bu birleşmeyi reddettiler. Özetle; konsiller, papaların otoritesine karşı Hıristiyan dünyada yeni bir karşı akımın doğmasına yol açtılar.

6. Bu büyük buhranlar sonunda, 15. yüzyıl ortalarında da Papalık, Hıristiyan dünyasında eski otoritesini yitirmiş bulunuyordu. Papa, krallar ile yapmaya mecbur olduğu *concordato*'larla, ulusal kiliseler üzerinde haklarının sınırlandırılmasına razı oluyordu. Bu durumda Papalık bütün dikkatini İtalya'daki toprakları üzerine topladı. Burada bütün siyasi ilişkiler ağına girerek sıradan bir devlet siyaseti güttü. Papalık, son derece maddi, siyasî amaçların esiri oldu. Avrupa'da erkini ve itibarını yeniden kazanmak için haçlı seferleri düzenlemekten başka çaresi yoktu.

Türklere karşı Haçlılar

Papalığın güçsüzlüğü ve çaresizliği, Türklere karşı açmak istediği haçlı seferlerine Avrupa devletlerinin olumlu cevap vermemesi ve tüm girişimlerinin suya düşmesiyle büsbütün meydana çıktı.

Son Bizans imparatorları, her taraftan sarılmış olan başkentlerinin kurtarılabilmesi için tek ümidi Batı Hıristiyan dünyasının düzenleyeceği bir haçlı seferinde görüyorlardı. Onun için Batı Hıristiyanlığının başı saydıkları papaya başvurmakta ve Batı'dan Türk-

lere karşı yardım geldiği takdirde papanın bu işte öncülüğünü tanıyacaklarını bildirmekteydiler. 1054'ten beri Şizma'yla bölünmüş olup papanın otoritesini tanımayan Ortodoksları Roma Kilisesi'ne tekrar bağlamak, Papalık için büyük bir kazanç olacaktı. Papa, Bizans'ın istediği haçlı seferini harekete getirmekle hem Batı millet-lerini kendi emrinde toplayarak kilise davası için kullanmış, hem de Ortodoks kilisesini kendisine bağlamış olacaktı.

Bizans imparatorlarının kiliselerin birleşmesi karşılığında papadan yardım talep etmeleri, Osmanlı tehlikesi kendisini gösterdiği andan itibaren başlar. Daha 1339'da İmparator III. Andronikos, Papa XII. Benedictus'a Barlaham adında bir keşiş göndererek, kiliselerin birleştirilmesini önermişti. Bundan sonra İmparator V. İoannis Paleologos'un kuzeni Savoy kontu VII. Amadeus'un 1366'da Gelibolu'ya gelerek ele geçirmesi Rumları yüreklendirdi. V. İoannis, 1369'da Roma'ya gelip kişisel olarak Ortodoksluktan çıkarak Papa'yı tanıdı. Papa da İoannis'i kilisenin bir evladı olarak kabul etti ve ona Türklerden kurtulacağını vaat etti.

Papa, bütün Hıristiyan hükümdarlarına, Türkler aleyhindeki davasından yana olmaları gerektiğini bildiren bir mektup gönderdi. İoannis de onun yanında yer alarak bu sayede Latin prenslerinden para ve asker toplayacağını ümit ediyordu.

Aslında papalar, Müslüman Osmanlıları geriye atmak düşüncesinden çok kendi erk ve otoritelerini yükseltmeyi düşünüyorlardı, diyebiliriz. Ünlü şair Petrarca'nın, Papa XI. Gregorius'a yazdığı mektup ilginçtir. Petrarca bu mektubunda, Osmanlı tehlikesine karşı mücadeleyi, sadece Doğu Hıristiyanlarını Roma'ya bağlamak için bir araç gibi düşünüyordu. Mektubunda diyor ki, "Osmanlılar sadece düşmandır. Heretik Rumlar ise düşmandan daha beterdir."

Bu koşullarda İoannis, hiçbir yardım elde edemediği gibi Venedik'te borçlarından dolayı tutuklandı ve hürriyetine kavuşmak için İstanbul'dan bir kurtuluş parası gelmesini bekledi. Onun 1373'te, Batı hükümdarlarından yardım istemek için gönderdiği elçisi İoannis Lascaris de daha fazla bir başarı elde edemeden döndü. İmparatorlar bundan sonra da yardım başvurularını yinelemeye devam edecektir.

Papa II. Gregorius, Osmanlı ilerleyişinin Avrupa için ne kadar tehlikeli olduğunu fark etmişti. Macar kralına gönderdiği 1372 tarihli mektupta "Osmanlılar Avrupa içlerine daha fazla ilerlemeden karşı koyma gereğini" ısrarla bildiriyor ve komşuları ile ittifak ederek harekete geçmesini istiyordu. Macaristan ve Dalmaçya'daki bütün piskoposlara Haçlılar için vaazda bulunmaları emri gönderildi. Her tarafa kutular konularak Ehl-i Salip (haçlılar) için yardım toplandı. Manastırlarda *tithe* (öşür) vergisi toplandı. Macar kralı, bir yıl içinde bir ordu hazırlayacağını vaat etti. Fakat Venedikliler, Macar kralının yardım olarak istediği üç gemiyi vermediler. Macar kralı da sözlerini unuttu. Papa Gregorius, imparatorun son başvurusunu bildirmeye gelen Bizans elçisi karşısında ağlamaktan başka bir iş yapamadı, Şizma sona erdiği takdirde, İstanbul'u kurtaracağına söz verdi. Hıristiyan prenslerine gönderdiği ısrarlı mektuplar yine cevapsız kaldı. Venedik ve Ceneviz, doğuda kendi ticarî çıkarlarını korumak için Osmanlılar ile iyi geçinmeye bakıyor ve haçlı seferi için yardım isteklerine pek aldırmıyorlardı. Bunlar Mısır Kölemenlerine, ordularının esasını kuran Kıpçak kölelerini taşıyarak esir ticaretinden elde ettikleri kazanımları her şeyin üstünde tutuyorlar ve bu konuda Papa'nın uyarılarını dinlemiyorlardı. Batı'dan bir yardım gelmeyeceğini gören İoannis çaresiz kalarak, Osmanlı hükümdarı I. Murad'ın üstünlüğünü, haraç ödeme suretiyle tanıdı ve oğlu Manuel'i ona rehine verdi (1373). Bildiğimiz üzere, Papa II. Gregorius, Avignon'dan Roma'ya dönerek Babil esaretine son veren papadır. Ondan sonra Batı'da Büyük Şizma çıkmış ve Papalık Doğu'daki gelişmelere gözünü çeviremeyecek kadar buhranlı bir döneme girmiştir.

Yukarıdaki açıklamalar, Papalığın düştüğü aczin, Osmanlılar ilk fetihlerini yaparken onlara ne kadar elverişli bir ortam yarattığını gösterir. Papalık, eskiden olduğu gibi o dönemde Avrupa'yı Osmanlılara karşı harekete geçirebilecek kadar güçlü bir durumda olsaydı, Osmanlılarm ne kadar büyük güçlüklerle karşılaşacakları meydandadır. Şimdi Balkanlar'da ilerleyebilmek için Osmanlıların elleri serbest kalıyordu. Bununla beraber, Papa'nın ısrar ve öğütle-

rinin büsbütün işe yaramadığı düşünülmemelidir. Aşağıda Doğu Hıristiyanlarına Batı'dan haçlı ordularının yardıma geldiğini göreceğiz.

1388'de Papa VI. Urban, İstanbul'un savunulması için iki kadırga yolladı ve Türklere karşı haçlı seferine katılanlar için her yere Endüljans, öbür dünyada selamet vaadini içeren mektuplar gönderdi. Fakat kendisi İtalya'da Papalık topraklarındaki şehirleri korumaya çalışmakla meşgul olduğundan, Osmanlılara karşı düzenlenecek haçlı seferi için fazla çaba gösteremedi.

Yıldırım Bayezid devrinde Osmanlı tehdidi, gerek İstanbul, gerekse Adriya sahilleri üzerinde oldukça artmıştı. Papa Gregorius, 1372'de Macar kralına gönderdiği bir mektupta "Osmanlıların Arnavutluk sahillerine inmeleri olasılığını" dehşetle anımsatıyordu. Şimdi bu korku gerçek olmuş, Osmanlılar, İtalya sahilleri karşısında, Arnavutluk kıyılarında Adriya Denizi'ne inmişlerdi. Papa, Fransa kralına, Türklere karşı Macarlara askerce yardım etmesi için mektup yazdı. Haçlılar yanına vaizler verilmesi için emirler çıkardı (1394). Macar kralı Sigismund da aynı tarihlerde Türklere karşı sefer hazırlıklarına girişmişti. Macar kralı bunu bütün Avrupa'nın yardıma koşacağı büyük bir haçlı seferi haline getirmek için Papa'dan yardım bekliyordu. Fakat Macar kralına gelip katılan Fransız şövalyelerinin hareketinde, Papa'nın teşviklerinden çok Bourgogne dukasının bazı siyasî hesapları rol oynadı. Sonunda Niğbolu bozgunu (1396) Avrupa'da büyük korku yarattı. 1398-1399 yıllarında Papa IX. Boniface İstanbul'un savunması için Hıristiyanlık dünyasının her tarafında vaazlar verilmesini ilan etti. Galata'daki kolonilerinin tehlikeye düştüğünü gören Cenevizlilerin ve Ceneviz'i koruması altına alan Fransız kralının gayreti ile Mareşal Boucicaut, 1399 yazında dört gemi ve iki kadırga ile İstanbul'un imdadına koştu. Bu sırada Bayezid, İstanbul'u sıkıştırmakta ve neredeyse almak üzere idi. Bu küçük haçlı kuvvetlerinin İzmit Körfezi ve Boğaz'da yaptığı akınlar önemli bir sonuç doğurmadı. İmparatordan askerî ücreti alamayan Boucicaut bir süre sonra Fransa'ya dönmek istedi ve Doğu Akdeniz'de Hıristiyan tacirlerini zarara uğratan korsanlıklara başladı.

1399 kışında İmparator II. Manuel, Avrupa'dan yardım istemek üzere bir kadırga ile Venedik'e hareket etti. Avrupa merkezlerinde oldukça parlak karşılanan Manuel, boş tavsiyelerden başka bir şey elde edemedi. O, kiliselerin birleşmesini istemeyecek kadar Ortodoksluğa bağlı olduğundan Papa ile bir görüşme yapamadı. Papa IX. Boniface, bu sırada Hıristiyanlığın geleceğinden çok Napoli işleri ile meşguldü.

1401 tarihine doğru İngiliz kralı IV. Henry'nin ve Bourgogne dukası Güzel Philippe'in haçlı seferi projeleri bir sonuç vermedi. Hatta Güzel Philippe, 1431'de yollar ve durum hakkında bilgi edinmek için de Bertrandon de la Broquière adında bir şövalyeyi Doğu'ya göndermişti. (Şövalyenin bıraktığı değerli seyahatname II. Murad'ın zamanına dair çok önemli bilgiler içermektedir.)

II. Murad zamanında Osmanlılar yeter derecede kuvvetlenince İstanbul'u sıkıştırmaya başladılar. Yıldırım Bayezid kuşatmasından (1396-1402) sonra, 1422'de şehir Türkler tarafından bir kez daha kuşatma altına alındı. Bizans İmparatoru tekrar kiliselerin birleştirilmesinden söz etmeye başladı. Görüşmeler 1431'de başladı. Papa IV. Eugene, İstanbul'a meşhur bilimadamı Nicola de Cusa'yı gönderdi ve İtalya'da bir şehirde toplanacak konseyde bu birleşmenin prensiplerinin belirlenmesi kararlaştırıldı (1435). Bu tarih, Papa'nm Bâle (Basel) Konsili'nde kiliseyi konseyin boyunduruğu altına almak isteyenlerle çarpıştığı bir zamana denk gelmişti. Papa, Ortodoks Kilisesi ile birleşmek için 1437'de Ferrara'da başka bir konsil topladı ve birleşmeyi (Basel'de kalan rakiplere karşı) bir koz olarak kullanmayı tasarladı. Ferrara'dan Floransa'ya nakledilen konsilde uzun görüşmelerden sonra İstanbul Ortodoks Kilisesi'yle birleşmenin esasları belirlendi (1439). Papalık Doğu Şizması'na son verilmesini büyük bir zafer olarak Batı Hıristiyan dünyasına ilan etti. Rumlar, Papa'nın üstünlüğünü tanıyorlar ve Katolik ayin ve akidelerini kabul ediyorlardı. İmparator VIII. İoannis Paleologos, artık Batı dünyasının yardıma koşacağını umuyordu. Fakat Papa bu birleşmeyi her şeyden önce Batı'daki rakiplerine karşı bir koz olarak kullanmak ve erkini yeniden elde etmek için kullanma peşinde idi. Bu birleşme Doğu'da Ortodoks halk kit-

lelerinde memnuniyet uyandırmadı. Bu birleşmeye ancak İmparator gibi siyasî tehlikenin büyüklüğünü gören İstanbul Latin Patriği Kardinal Bessarion ve diğer geniş düşünceli Rumlar rıza gösterebiliyorlardı. Daha 1443'te Doğu Kilisesi'nin bazı ruhanî reisleri, Roma ile birleşmeyi reddettiler. Papa, Osmanlılar tarafından doğrudan doğruya tehdit edilen Hıristiyan milletlere, Macarlara ve Arnavutlara, Batı devletlerinin yardımını sağlayamıyorsa da, Rumları teşvik ediyordu. Papa'nın, Macar komutanı Hünyadi Yanoş'un II. Murad'la yaptığı antlaşmayı (1444 Edirne Antlaşması) yırtmasında ve Varna'ya yürümesinde (1444 Varna Savaşı) birinci neden olarak görünmektedir.

Fâtih, İstanbul'u tehdit edince İmparator XI. Konstantin, Ayasofya'da birleşme ayinini resmen yaptırdı. Bununla beraber Batı'dan önemli bir yardım gelmedi ve İstanbul Türklerin eline geçti (29 Mayıs 1453). İşte Papalığın düşkün zamanları da, Batı'da erkini güçlendirmek için kullandığı Ortodoks kilisesini bağlama (*Union*) girişimi de bu şekilde iflasa uğradı. Fâtih, Doğu Ortodoks Kilisesi'ne bütün ayrıcalıkları tanıdı. Batılıların ikiyüzlülüğünü çok sınamış olan Bizanslılar, 1472'de İstanbul'da toplanan bir *sinod*'da birleşmeyi resmen iptal ettiler. Bununla beraber İstanbul'un düşmesi Avrupa'da bir darbe etkisi yaptı. Papa, bu genel heyecandan yararlanarak Türklere karşı haçlı seferleri düzenleme çabalarına devam etti.

1447'de papa seçilen V. Nicholas bu mevkiye hümanist şöhreti sayesinde gelmişti. Hıristiyan dininin en yüksek makamına ateşli bir hümanistin seçilmesi İtalya'da fikir ve sanatseverlerin bir zaferiydi. O, 1452'de Roma'da III. Frederik'in başına İmparatorluk tacını koydu. Bu, Roma'da yapılan son taç giyme törenidir. Tören, bütün tantanasına rağmen artık modası geçmiş bir özenti etkisi bırakmıştı. Devrin en ünlü hümanistleri ile çevrelenmiş olan Nicholas, kendisini şan ve zafer içinde hissettiği bir anda İstanbul'un yitirildiği haberini alınca tüm hülyaları dağılmıştır. Nicholas, 1454 Mart'ında Roma'da bütün İtalyan devletlerinin temsilcilerinden oluşan bir kongre toplayarak bir haçlı seferi düzenlemeye kalkışır. Fetihten sonra İtalya, doğrudan doğruya tehdit altına girdiği için

Papa burada her türlü savaşa son verilmesi için etkinliğini kullanmış ve Milano Venedik arasında Lodi barış anlaşmasını imzalatmıştı. Fakat anlaşmada haçlı seferi konusunda bir karar alınamayıp, ancak 25 Şubat 1455'te, İtalya'nın herhangi bir istilaya uğraması tehlikesine karşı İtalyan prensleri arasında bir ittifak (*liga*) kurulmuştu. 25 yıllığına kurulan bu liga, savunma ve saldırıyı savuşturma amacını taşır. Bu liganın kurulması İtalyanların İstanbul'un kaybedilmesi karşısında düştüğü telaşı gösterir.

Nicholas'm ölümü (1455) ile Papalık tahtına gelen Borgiaların ilki Calixtus derhal Türklere karşı haçlı seferi için vaaz vermeye başlayacaktı. Her tarafa temsilcisi Legatları gönderip Kilise topraklarını satarak kadırgalar yaptırır. Fakat Hıristiyan dünyasından yardım görmez. Bourgogne dukası Güzel Philippe'in sözünü verdiği kara ordusu bir vaatten öteye geçmez. Aragon kralı Alphonse ile Portekiz kralının göndereceği donanmanın yerinde yeller esmektedir. Papa'nın Kardinal Scarompo kumandasında gönderdiği 16 kadırgalık donanma Kuzey Ege adalarını ele geçirir; fakat Rum halkın işbirliği sayesinde Fâtih'in donanması bu adaları işgal eder. 1456 yaz ayları, Fransız kralının haçlı seferi için ruhbandan toplanmasını emrettiği onda bir vergi İngilizlere karşı donanma kurulmasına harcanmıştır. Almanlar ise hiçbir yardım göndermeyeceklerini bildirmişlerdir. Hıristiyan milletler ve bilhassa Almanlar Papa'ya karşı şikâyetler yağdırıyorlardı. Buna karşı Papa, Papalığın servet ve kuvvete sahip olması gerektiğini kanıtlamaya çalışıyor; fakat bütün zengin makamları kendi ailesine dağıtıyordu. Hatta İstanbul, Türklerin elinden alınırsa, burasını yeğeni Pierra Borjia'ya vermeyi bile tasarlıyordu.

Bu dönemde papalık makamı ve hümanizm ile ilişkisini değerlendirdiğimizde, ateşli bir hümanist olan V. Nicholas ölürken şöyle diyordu: "Şizmaya son verdim, Saint Pierre'in devletini yeniden fethettim, borçları ödedim, güzel saraylar yaptırdım, birçok kitap yayınlanmasını destekledim ve zamanın en büyük bilimadamlarını etrafımda toplayıp gözettim." Bu sözler hümanist kafaların esas düşüncelerinin ne olduğunu güzel ifade etmektedir. Onun yerine geçen Papa II. Pius (1458-1464) Papalık tahtına yerleşen hüma-

nistlerin ikincisidir. Gençliğinde maceralı bir hayat geçirmiş ve *şehvanî* şiirler yazmakla ün kazanmıştı. Papa seçilince sanki gençliğindeki hatalarını affettirmek istiyormuş gibi, sanatseverlik eğilimini tamamıyla bırakarak başlıca amaç ve programını şöyle tespit ediyordu: "Türklere karşı bütün Hıristiyan Avrupa'nın harekete geçirilmesi ve İstanbul'un geri alınması." O, bütün eylemlerini bu hedef üzerinde topluyordu. İlk işi 1458'de Mantua'da Türklere karşı haçlı seferlerini görüşecek bir kongre toplamak oluyor ve buraya bütün Hıristiyan hükümdarlarını davet ediyordu. Kongre toplamak düşüncesi modern bir düşüncedir; fakat bu amaç artık modasını kaybetmişti. Haçlı seferi için Papa Macaristan'ın, Arnavutluk'un, Bosna, Mora ve Epir'in delegeleri aylarca boşu boşuna Batı devletlerini beklemişlerdir. Yalnız Bourgogne dukasından önemli sayılabilecek vaatler gelmişti. Napoli kralı, Milano dukası ve diğer bazı İtalyan prensleriyle İtalyan cumhuriyetlerinin temsilcileri kongrede hazır bulundular. Bütün İtalyan prensleri ve şehirleri bir filo oluşturmaya, imparator da bir ordu meydana getirmeye söz verdi. II. Pius, 1460 yılı başında haçlı seferini ilan etti. Papa'nın bu çalışmalarında en büyük yardımcısı vaktiyle Doğu Kilisesi'nin Papa'yı tanımasına çok çalışmış olan eski Bizans din adamı, Roma'da kardinalliğe yükseltilen Bessarion idi. İtalya'da Platon felsefesinin önde gelen savunucularından olan bu Rum'un, hümanizm hareketinde de önemli rol oynayacağını göreceğiz. Haçlı seferinin sonucundan pek emin olmayan Papa'nın dikkate değer bir başka girişimi de Hıristiyanlığın İslam'a üstünlüğünü savunan uzun bir mektupla (*Epistola ad Mahomatem II*) Fatih Sultan Mehmed'i Hıristiyan olmaya davet etmesidir. "Hıristiyan olursan *Roma İmparatoru* unvanına hak kazanırsın" diyordu. Papa daima iki taraflı bir oyun oynuyordu. Bir taraftan Türklere karşı haçlı seferini propaganda ederken öbür taraftan konsillerde Papalık yetkilerini sınırlandırmak için alınan kararları ortadan kaldırıyor ve yeni Fransa kralı XI. Louis'ye *Pragmatique Sanction*'u kaldırması için baskı yapıyordu. (Belge, Fransa kralı tarafından Fransız Kilisesi'ne dair çıkarılan bir emirnamedir.) Bu emirname, Papa'nın çeşitli ülkelerdeki savlarına karşı Bâle Konsili'nde alınmış kararlardan

esinlenmiştir. *Pragmatique Sanction*'a göre, Fransız piskoposlarını papa görevlendirmeyecek, onlar yerel bir seçimle seçileceklerdi. Emirname aynı şekilde papanın Fransız ruhbanından aldığı sonradan konulmuş vergileri kaldırıyordu. Aynı zamanda Bohemya'da heretiklerle daha önce yapılmış *Prag Compacta*'sını feshediyordu. II. Pius, böylece yüzyılın birinci yarısında konsiller tarafından alınan ve Papalığa karşı ulusal kiliselerin bağımsızlığını sağlayan bütün belgeleri sistematik olarak kaldırmak istiyordu. II. Pius bütün bu hareketlerini yerli yerinde göstermek zorunda idi: 1463'te bizzat haçlı seferinin kumandasını eline alacağını bildirdi. Bununla ilgili verdiği nutukta şöyle diyordu: "Halk bizim lüks ve zevk içinde yaşadığımızı söylüyor, tamamıyla haksız değildir, sarayımızda kardinaller arasında böyleleri çoktur. Bunun için halk bizden nefret ediyor ve ona samimiyetle hitap ettiğimiz zaman bizi dinlemiyor. Şimdi kaybolan güveni tekrar kazanma çaresini bulmamız gerekmez mi? Belki benim gibi sakat, güçsüz bir ihtiyarın, Roma Papası'nın savaşa girdiğini gördükleri zaman evde kalmaktan huzursuz olacaklardır."

II. Pius, İtalyan şehir ve prenslerinin delegelerini yeni bir toplantıya çağırdı. Arnavutluk'ta İskender Bey, Macaristan'da Matthias Corvinus, Türklere saldırı için Batı'nın haçlı kuvvetlerinin gelmesini bekliyorlardı. 14 Temmuz 1464'te Ancona'ya gelen Papa burada boş yere Venedik donanmasının ve Bourgogne Dukası'nın gelmesini bekledi ve bütün çabalarının sonuçsuz kaldığını görerek üzüntüden öldü (1464).

II. Pius'un senelerce bu büyük işe, yani haçlı seferine girişmesine engel birinci neden, Batı devletlerinin kayıtsızlığı ve ulusal çıkarları ise, ikinci neden de Papa'nın İtalya'da birçok yerel taht üzerinde kendi adaylarının bulunmamasıydı. Ferdinand'a yardıma asker göndermek istiyor ve bu yüzden Rimini Tiranı Sigismondo Malatesta ile büyük bir mücadele veriyordu. İtalyan Rönesans adamlarının tipik örneği olan Malatesta, Napoli tahtında Aragon Hanedanı'na karşı hak iddia eden eski hanedan Anjouların hizmetine girmiş bulunuyordu. Papa, 1462'ye kadar onunla uğraşmak zorunda kalmış, sonuçta onu yenerek Ferdinand'ı Napoli tahtına

yerleştirmeyi başarmıştı. Papa, Napoli tahtına taraftarının geçmesini kendi devletinin güvenliği için gerekli görüyordu. Böylece, Papa'nın Türklere karşı haçlı seferi gibi büyük girişimler peşinde koşarken, öte yandan İtalya'da tamamıyla yerel çıkarları uğrunda güçlerini harcadığına tanık oluyorlardı.

II. Pius'un halefi Papa II. Paul, bir Papa'dan çok, sıradan İtalyan hükümdarlarından birine benziyordu. O, haçlı seferini daha çok Macar kralına bıraktı. O zamana kadar İskender Bey'e gönderilen para ve yardımlar, Osmanlı kuvvetleri tarafından ele geçirilemiyordu. 1468'de İskender Bey'in ölümü üzerine Osmanlı kuvvetleri Adriya kıyılarına tekrar indiler ve doğrudan doğruya İtalya'ya gözlerini çevirdiler. Papa, *Compacta*'ların kaldırılmasını tanımayan Bohemya'ya karşı Macar kralını görevlendirdi. Bu hareket de doğal olarak Osmanlılarm işine yaradı. Fakat Osmanlıların Venediklilerin elinden Ağriboz Adası'nı aldığı haberi gelince Papa haçlı seferinden söz etmeye başladı ve 22 Kasım 1470'te Roma'da İtalyan devletleri arasındaki ittifakı (*liga*) yeniden imzalattı. Fakat kısa bir süre sonra öldü (1471) ve her şey unutuldu. Haçlı seferleri için her defasında toplanan paralar, Papalık kasalarını altınla doldurmaktan başka bir sonuç vermedi.

Yeni Papa IV. Sixtus (1471-1484) lükse düşkünlüğüyle tanınıyordu. Kendi ailesini zenginleştirmek, Papalık topraklarını genişletmek ve Papalığı İtalyan prensleri arasında birinci konuma yükseltmek için her türlü politika oyunlarında gösterdiği beceriyle Papalığın yuvarlandığı çukuru biraz daha derinleştirdi. Kendisinden öncekiler gibi onun da ilk işi, bir haçlı seferi hazırlamak oldu. 1472 baharında haçlı seferi için yazdığı bildirgeyi kimse ciddiye almadı. Avrupa'nın çeşitli yerlerine gönderdiği *Legat*'lardan da bir sonuç çıkmadı. Ancak Papalık, Venedik ve Napoli gemilerinden oluşan bir filo ile Antalya'ya saldırmak istediyse de, başarısızlığa uğradı. Napoli'nin çekilmesi ile zayıflayan donanma İzmir önüne giderek şehri yağmalamakla yetindi.

Papa, Kilise Devleti'ni gerçek bir İtalyan devleti durumuna getirmek için bütün gayretini sarfediyor, diğer hükümdarların kanun ve ahlak tanımayan yöntemlerini kullanmaktan çekinmiyordu.

Milano Dükü'nün öldürülmesine seyirci kalıyor ve Medicilere karşı 1477'de Roma'da bir komplo hazırlanmasını engellemiyordu. Kilisenin manevi silahlarını, yani aforoz ve *interdit*'i Floransa'ya karşı kullanmaktan, hatta Papalık ordusunu buraya sevketmekten de çekinmedi. Bunun üzerine Milano, Venedik ve Fransa, Papa'ya karşı cephe aldılar. 1478'de Fransız ruhbanı toplanarak, Papa'ya, Hıristiyanlara karşı silah kullandıkça kendisine para ödemeyeceklerini bildirdiler. Papalığın kendi devletinin çıkarları için komşu İtalyan devletleri ile çekiştiği bir anda, 11 Ağustos 1480'de Osmanlılar Otranto'ya girdiler. Papa, bir ara Avignon'a kaçmak istedi, yeniden İtalyan devletlerinden oluşan bir kongre topladı ve bir bildirge göndererek bütün Hıristiyan hükümdarları kutsal savaşa davet etti. Fâtih'in ölümü, İtalya'yı kurtardı. Otranto, Osmanlıların elinden geri alınır alınmaz herkes haçlı seferini yine unuttu ve Papa tekrar İtalya'daki işlerine daldı.

Avrupalı devletlere üstünlüğünü kabul ettirmek istemesine rağmen Papalığın manevî etkinliği her zamankinden daha düşmüştü. Bununla beraber IV. Sixtus, Papalık topraklarında kendisine karşı koyan senyörleri egemenliği altına alarak ve Roma'da şehrin idaresi ile sorumlu memurları bizzat seçerek Kilise Devleti'ni diğer prenslikler gibi gerçek bir monarşi haline getirdi. Kardinaller meclisinin temsil ettiği oligarşik idare de, monarşik bir duruma dönüştü. Artık papalar seçilirken bu meclise verdikleri sözleri, seçildikten sonra hiçe sayıyorlardı. Böylece, Papa siyasal egemenlik kurma çabalarında başarılı olmuş sayılabilirdi. Papalık, artık İtalyan devletleri arasında birinci konuma yükselmişti.

1484'te papalığa yükselen VIII. Innocent'in birçok karısı vardı. Kasasına para toplamak için rüşvetle dağıttığı Papalık memuriyetlerini gereğinden fazla çoğalttı. Hatta şimdi kardinaller, çok çirkin pazarlıklarla seçiliyorlardı. Papa VIII. Innocent, oğullarından birinin gayrimeşru oğlunu kardinal yapmaktan bile çekinmemişti. Bütün bunlar 1492'de onun düşmesine yol açtı. Papaların en kötüsü olarak nitelendirilebilecek olan Alexandre Borgia, açıktan açığa yapılan pazarlıklardan sonra papa seçildi. O zamanki İtalyan toplumunu göz önüne alırsak, Hıristiyan dini ile bir ilgisi kalmamış

bu papaları yadırgayamayız. Rönesans toplumunda İtalyanlar için, geçmişi rezaletlerle dolu, erdemden, ahlaktan yoksun, maddeye tapan bu insanların Kilise Devleti'nin başına geçmesi şaşkınlık uyandırmıyordu. Papaların, Machiavelli'nin betimlediği diğer İtalyan prenslerinden farkı yoktu. Hiçbir ahlaki ilkeye kendini bağlı görmeyen, fakat sanatı ve güzelliği her şeyin üzerinde tutmasını bilen bu insanlar, Hıristiyan dininin başı olmaktan ziyade birer İtalyan prensi sayılmalıdır. Papalığın içine düştüğü bu durum Hıristiyan dünyasını altüst eden büyük dinî devrimi, Reform hareketini doğurmakta gecikmeyecekti. Papalığın bundan sonra tarihini bu harekete bağlı olarak ileride anlatacağız.

Napoli Krallığı

Sicilya ve Güney İtalya'dan oluşan Napoli Krallığı, Papalığın *fief*'i sayılıyordu. Papa, 1266'da burasını Fransa kralı IX. Louis'nin kardeşi Charles d'Anjou'ya vermişti. Sicilya'da Anjoulara karşı çıkan bir isyandan sonra adayı İspanyol Aragon kralı ele geçirdi (1282). Uzun savaşlardan sonra 1302'de Caltabellota Antlaşması ile Sicilya Aragon hanedanına, Güney İtalya ise Anjoulara bırakıldı. Burası Robert d'Anjou'nun ölümünden sonra (1343) kızı Jeanne ile Macaristan'daki Anjoular arasında çekişmelere yol açtı. Macar kralı Louis d'Anjou iki kez Napoli Krallığı'nı istila ettikten (1347 ve 1350'de) sonra Papalığın aracılığı ile krallığı Jeanne'a bıraktı. Krallık Macaristan Anjouları –yani Louis'nin yeğeni Charles de Duras– ile Fransa Anjouları –yani Fransa kralı V. Charles'ın kardeşi II. Louis d'Anjou– arasında çekişme konusu oldu. Fakat sonunda Napoli Krallığı, Macaristan Anjoularına –yani Charles'a– kaldı (1384). Charles'ın oğlu Ladislas, İtalya'nın büyük bir kısmını egemenliği altında birleştirmek düşüncesindeydi. Fransız Anjoularından rakibi II. Louis'yi ülkeden kovduktan sonra büyük Şizma'dan yararlandı ve Roma'yı ele geçirdi. Floransa'ya hücum ettiği sırada öldü (1414). Yerine geçen kızı II. Jeanne, I. Jeanne'dan daha sefih ve gevşek bir idare dönemi başlattı. Fransız Anjoularından III. Louis II. Jeanne'a rakip olarak ortaya çıktı. Ona karşı Aragon kralı V. Alphonse'u yardıma çağırdı. Alphonse, Na-

poli Krallığı'nı işgal ettiyse de, Anjouların lehine çıkan bir ayaklanmanın ardından ülkeyi tekrar Jeanne'a bırakmak zorunda kaldı. Ancak Jeanne ölünce (1435) Alphonse tekrar bir ordu ile geldi ve Napoli Krallığı'nı da René d'Anjou'ya karşı uzun bir mücadeleden sonra tahtı elde etmeyi başardı.

İspanya'nın doğusunda Aragon krallığından başka Sicilya ile Sardinya'ya hâkim olan ve şimdi Napoli Krallığı'nı da ele geçiren V. Alphonse büyük bir Akdeniz devleti kurmuştu. Onun sayesinde Napoli Krallığı gerçekten parlak dönemine kavuştu. O, Balkan olaylarını çok yakından izliyor, Arnavutluk'taki asi senyörlere Osmanlılara karşı kol kanat geriyor, onlara para ve kuvvet gönderiyor, hatta İstanbul'u kendi adına zaptettirmeyi tasarlıyordu. Fâtih, İstanbul'u alınca Alphonse, karşı saldırıya hazırlanıyor ve Balkanlar'daki son direniş güçlerini kendi bayrağı altında birleştirip mücadeleyi yönlendirmek istiyordu. Bu haçlı seferinin kumandanı kendi olacaktı. Sonuçta, Batı Akdeniz'de kurduğu imparatorluğu gerçek bir Akdeniz imparatorluğu haline getirecekti. 1455'te kendi ırkından III. Calixtus'un, bir İspanyol'un papa olması İtalya'da egemenliğini büsbütün kuvvetlendiriyor ve böylece haçlı seferlerinin başı olmak için diğer İtalyan devletlerinin karşıtlığını ortadan kaldırıyordu. Fakat Papa, haçlı seferinin komutanlığını kendi yeğenlerinden biri için isteyince, Alphonse haçlı seferinden 1457'de vazgeçtiğini bildirmiştir.

Alphonse'un sarayı bütün lüks ve ihtişamı ile diğer İtalyan saraylarını gölgede bırakıyordu. Saray, pek çok bilimadamı ve sanatkârı toplamıştı. Ona bu sanatseverliği *Le magnanime* (âlicenap) unvanını kazandırmıştı. Fakat bu ihtişam ülkenin düşkünlüğünü maskelemekten başka işe yaramıyordu. 1458'de öldüğünde çöküş de birdenbire görünmeye başladı. Alphonse'tan sonra mirası parçalandı. Aragon Krallığı, Sardinya ve Sicilya, kardeşi Jeanne'a, Napoli Krallığı ise gayrimeşru oğlu Ferdinand'a kaldı.

Fakat Papa, Ferdinand'ın gayrimeşruluğunu öne sürerek bir kere daha Napoli Krallığı'na, kendisine bağlı olduğu gerekçesiyle müdahale etmek istedi, ancak Papa III. Calixtus'un yerine geçen Papa II. Pius, Anjouların ve sonuçta Fransız etkinliğinin yerleşmesini istemediğinden Ferdinand'ın tarafını tutuyordu.

Cenova'da Fransız kralı VII. Charles'm vekili olarak bulunan Jean d'Anjou buradan Napoli üzerine harekete geçmekte gecikmedi. Bir grup, Napoli aristokratlarının yardımı ile Ferdinand'm ordusunu 7 Temmuz 1460'ta yenip kaçtı. Ertesi yıl Ferdinand, İskender Bey'den yardım talep etti. Öte taraftan Cenova'da bir isyan çıkararak Fransızları ülkeden kovdurdu. Durumu güçleşen Jean d'Anjou yenilerek (1462) ülkeyi tekrar Ferdinand d'Aragon'a bırakmak zorunda kaldı. Fakat Ferdinand zayıf karakterli korkak bir kişi idi. Napoli soyluları ona karşı sevgi beslemiyorlardı.

Osmanlılar, 1480'de Otranto'ya çıkınca Avrupa'da büyük bir şaşkınlık uyandı. Gedik Ahmed Paşa kumandasında Türkler, ansızın karaya çıkarak kenti 15 gün kuşatmadan sonra aldılar. Ferdinand, bu ani darbe karşısında diğer İtalyan devletleri bilhassa Papa'dan yardım diliyor ve hareketsiz kalıyordu. Türkler Otranto'da 13 ay kaldılar ve ancak Ferdinand, Fâtih Sultan Mehmed'in ölümü (1481) üzerine meydana gelen kargaşadan yararlanarak Türkleri yerinden etmeye cesaret edebildi. Papa'nın büyük masraflarla hazırladığı bir ordu ve donanma harekete geçti ve Ferdinand da kendi hesabına birçok gemi gönderdi. Böylece Otranto'daki 500 kişilik Türk kuvvetinin 10 Eylül 1481'de teslim olması için pek büyük bir çaba göstermelerine gerek kalmadı. Otranto fâtihi Ahmed Paşa büyük bir ordu ile yola çıkıp İtalya fütuhatını tamamlamak üzere Rumili'ye gitmişti, Fâtih'in ölümü üzerine bu proje suya düştü.

Otranto olayı, Ferdinand'ın, zayıf kişiliği ile İtalya siyasetinde çok silik bir rol oynadığını ve Napoli'nin Alphonse zamanındaki erkini tamamıyla yitirdiğini gösteriyordu. O, artık Papa'ya karşı koyacak bir durumda değildi. Papa VIII. Innocent, bir süredir ödemediği vasallık vergisini ödemesi için onu uyarıyor ve Napoli'deki Anjouları kışkırtarak bir isyan çıkartıyordu (1485). Papa, açıkça asileri desteklemekteydi.

Venedik ve Ceneviz, Ferdinand'a karşı Papa ile birleşti. Ferdinand kendisini destekleyen Aragon kralı Katolik Ferdinand'dan yardım bekliyor ve Milano, Floransa ve Sienna'yı kendi tarafında buluyordu. Roma'da Orsinilerin çıkardığı bir isyan üzerine Papa,

yıllık verginin ödenmesi ve isyancı Napoli soylularına af ilanı koşulu ile Ferdinand'la 1487'de barış yapmaya razı oldu. Fakat Ferdinand barışa kavuşunca, isyancıları tutuklatarak idam etti. Bununla beraber Anjou Partisi daima canlılıkla fırsat beklemekteydi. Şimdi Fransa'da bazıları René d'Anjou'nun ölümünden sonra (1480) Napoli'deki Anjou Hanedanı haklarının Fransa kralına geçtiğini savunuyorlardı. Fransa kralı XI. Louis bu maceralı sorunu benimsemedi. Fakat oğlu VIII. Charles bunu benimseyecek ve bundan İtalya Savaşları doğacaktı.

Kuzey İtalya Devletleri: Ticaret ve Burjuvazinin Güçlenmesi

Kuzey İtalya devletleri, genel hatları ile başlangıçta şehir cumhuriyetleri şeklindeyken, zamanla baskıcı prenslikler durumuna gelmişlerdi. 11. yüzyıl sonlarından itibaren İtalya, Doğu ile gittikçe gelişen ticaret sayesinde zengin şehirlere sahip oldu. Bu şehirlerin başlıcaları Venedik, Ceneviz, Piza, Floransa ve Milano'dur. Genellikle Lombardia ve Toscana'daki şehirler, bu toplu kalkınmadan yararlandılar. Gittikçe kalabalıklaşan bu şehirlerde yeni yükselen bir sınıf, burjuvazi, üstün duruma geldi. Şehirlerde toplanmış bulunan bu sınıf, şehirlerini *commun*'ler haline getirdiler. Ait oldukları senyörlerden bağışıklık beratları alarak yahut imparatorla papaların mücadelesinden yararlanarak bağımsız, kendi kendini idare eden cumhuriyetler haline geldiler; buna *commun* adı verilmekte idi. Bu *commun*'lerde idare halkın, daha doğrusu burjuvaların elinde idi. Bunlar kendi aralarından bir konsül seçerler ve şehrin yönetimini ona verirlerdi. *Commun*'ün kendi ordusu, kendi bayrağı, arması ve şehir meclisi bulunuyordu. Bu kuvvetli ve zengin Kuzey İtalya şehirlerinin 12. ve 13. yüzyıllarda imparatorlara karşı başarılı bir şekilde direndiklerini biliyoruz. Bu şehirler, birbirlerine karşı da şiddetli bir rekabet halindeydiler ve araların-

da sık sık savaşlar çıkıyordu. Fakat mücadele, yalnız birbirlerine karşı değil, aynı zamanda bu *commun*'ler içindeki partiler arasında da meydana gelmekteydi. Bu kanlı mücadelede, burjuvazi ve ayaktakımı halk birbirine girerdi.

Başlıca partiler, imparator–papa mücadelelerinden kalma Gibelin ve Gelf partileri idi. Ezilen taraf çoğunlukla sürgün edilir, öç almak için sürekli fırsat kollardı. Fakat bu zengin, faal ticaret ve sanayi şehirlerinde partilerin çıkardığı bu sürekli mücadeleler, sonunda halkı bıktırdı ve güvenlikli bir ortam yaratacak güçlü yönetim arayışına yöneltti. O sırada yönetimin üst kademelerine seçilmiş olanlar süregelen buhran ve kargaşadan yararlanarak kendilerini halk tarafından senyör ilan ettiriyor ve otoriter bir iktidar kazanıyorlardı. Böylece bu şehirlerde cumhuriyet yönetimleri yerine yavaş yavaş senyörlükler, prenslikler kurulmaya başladı. Bu gelişme de, gene 13. yüzyıl içinde meydana geldi. Her tarafta mutlak iktidarı ele geçiren ve küçük monarşiler kuran aileler türedi.

Bununla beraber bazı şehirler hâlâ şehir teşkilatlarını, cumhuriyet idarelerini korumaktaydılar. Toscana'da bağımsız kent yönetimi, daha çok gelişmişti. Bunların en ileri olanı da Floransa idi. Floransa şehir teşkilatını uzun zaman korudu. 13. yüzyıl sonlarına doğru Prioriler kurumu, kentin demokratik gelişiminde önemli bir aşama oldu. Şehrin yönetimi, yukarıda zengin locaların (*arte majore*, büyük esnaf) iki ay için seçtikleri *prior*'ların eline verilmekteydi. Ayrıca bir başkan olarak adalet *gonfalonier*'si seçilmekte idi. Demokratik yönetimi kurmak için 1293'te soyluların *prior* seçilmeyeceğine ilişkin bir kanun bile yapılmıştı. Fakat soylular, çeşitli yöntemlerle yüksek burjuvaziye katılmak yollarını buldular.

Demokratik ve bağımsız yönetimi korumakta çok kıskanç olan Floransa, imparator nüfuzuna düşman olan parti, yani Gelf partisi tarafından yönetiliyordu. 1378'deki Cimpi ayaklanması tamamıyla bir halk isyanı idi ve hükümet aşağı loncaların kontrolüne geçti. Silvestre de Medici bu ayaklanmada halk tarafını tutarak, ailesine gelecekte yer açmaya çalıştı. Fakat bu rejim, 1382'de düştü. Yönetimi gene *arte majore* ele aldı. Tekrar oligarşi kurulmuş oldu. Bununla beraber *arte minore* (küçük esnaf) gittikçe çoğalıyor, zen-

ginleşiyor ve kültür bakımından yükseliyordu. Sonunda, Cosimo dé Medici'nin sürgünden gelerek kent yönetiminin başına geçmesi (1434), *arte majore*'ün egemenliğine, yani oligarşi yönetimine son verdi. Fakat yeni yönetim, genel eğilime uygun olarak, sözde eski, cumhuriyet şekli altında gerçekte bir prenslik oldu.

Floransa, bu dönemde sanayi ve bankacılık bakımından Avrupa'nın en ileri bir modeli idi. 15. yüzyılda bu gelişim devam etti.

Floransalı kapitalistler, İngiltere'den yün alıyor, bunu ince kumaşlar haline getirerek bütün Doğu Akdeniz ülkelerine satıyorlardı. Floransalı bankerler, Avrupa'nın her tarafında para işlerini üzerlerine alıyor, prenslere, Papa'ya borç veriyorlar, Papalığın Hıristiyan dünyasının her tarafında sahip olduğu paraların toplanmasına aracı oluyorlardı. Avrupa'da para ticaretinin ve bankacılığın merkezi 16. yüzyıla kadar Floransa idi. Batı'da ilk altın parayı, *flori*'yi Floransa bastırdı. Ondan sonra Venedik ve Fransa bu geleneği sürdürdüler. Floransa'nın bu gelişmiş ekonomik hayat ve zenginliği Floransa'ya yalnız İtalya tarihinde değil, bütün uygarlık tarihinde üstün bir konum sağlamıştır.

Floransa'da nüfus sürekli artıyor ve şehir gelişiyordu. 1327'de çoğalan nüfusu göz önüne alan şehir yönetimi eskisinin dört katı daha büyük bir sur yaptırdı. Floransa, iç yönetimde bir taraftan prensliğe doğru gelişirken öbür taraftan Toscana'daki diğer rakip şehirleri kontrolü altına alarak kuvvetli bir devlet haline geliyordu. Piza'ya karşı 14. yüzyıl ortalarına kadar herhangi bir üstünlük sağlanamamıştı. Fakat 15. yüzyıl başlarında Piza Floransa'nın topraklarına katıldı. Bu dönemde Toscana'nın yarısı Floransa'nın egemenliğini tanıyordu. Floransa, dışarıdan en büyük tehlikeyi burasını kendi ülkesine katmak isteyen Papalık'tan gördü. Buna yukarıda bir parça değinmiştik. Zengin bir banker ailesinden gelen Cosimo dé Medici, partilerin üstünde kalmayı başararak içeride ve dışarıda barış ve güven politikası izledi. Cosimo güveni her zaman koruyamadı. 1458'de hükümet darbesi, memuriyetleri ve vergileri dağıtım konusunda, senyörlüğe ve bir olağanüstü komisyona tam yetki verdi. Bununla beraber Cosimo öldüğü zaman (1464) mezar taşına "Vatan'ın Babası" unvanı yazıldı.

Cosimo dé Medici'nin oğlu Piero zamanında yeni bir hükümet darbesiyle 1458'de rakiplerinin elde ettikleri üstün duruma son verildi. Fakat Piero da babası gibi partiler üstü kalmasını bildi ve taraflarını bireysel hareketlerden alıkoymaya çalıştı. Mediciler, kendi ailelerinin etkinliğini artırmak için bu siyasetlerinde halk tarafından yardım gördüler. Hastalıklı olan Piero kısa bir süre sonra öldü (1469). İki oğlu Lorenzo ve Julien çok genç idiler. Soderia'nm gözetimi sayesinde varlıklarını koruyabildiler. Fakat 1478'de Pazzi'lerin ayaklanması ve Papa'nın akrabalarının kışkırtmaları, bütün güvenliği tehdit etti. Komplocular ve Papa'nın temsilcisi piskopos asıldı. Lorenzo bu komplodan kurtuldu ise de, kardeşi Julien öldürüldü.

İtalyan Deniz Cumhuriyetleri

Venedik Cumhuriyeti

Doğu Akdeniz'le Karadeniz'de ikisi de birer deniz imparatorluğu kurmuş olan iki cumhuriyet, Venedik ve Cenova, İtalya'yı servet ve refaha kavuşturan Doğu ticaretinde en başta gelen şehirlerdi. Doğu ticaretinde bu cumhuriyetler çapında olmamakla beraber Floransa, Ancona gibi İtalyan devletleri de rol oynamakta, bu ticarete katılmaktaydılar. Akdeniz–Doğu Ticareti, Osmanlı Devleti'ni de yakından ilgilendiriyordu. Şimdi, bu iki büyük İtalyan deniz cumhuriyetinin tarihine genel olarak bakalım.

Venedik, demokratik bir cumhuriyet şeklinden, yavaş yavaş plutokratik, yani belirli zengin aileler tarafından yönetilen bir hükümet şekline dönüşmüştü. 1172'ye kadar doçlar halk meclisi tarafından seçiliyordu. 1172 tarihinde bir doçun seçilmesine 480 üyeden oluşan Büyük Meclis (*Maggior Consiglio*) tarafından karar verildi. Bu meclisin üyeleri her yıl yenileniyordu. Mecliste üstün durumda olan aristokrasi, doçlarm seçiminde türlü entrikalar çeviriyordu. Sonuçta doçların yetkileri gittikçe azalıyor ve bu yetkiler meclisin elinde toplanıyordu. Bütün memurları atamak, kanunları hazırlamak, savaş ve barışa karar vermek hep bu meclisin elindeydi. Başlangıçta her vatandaş bu meclise seçilebilirken, üye-

lik 1297'de belirli ailelerle sınırlandırıldı. Bu aristokratik yönetime karşı bazı komplolar oldu. 1310'daki komplodan sonra Büyük Meclis'in seçimi ile "Onlar Meclisi" adlı bir mahkeme kuruldu. Daimi hale gelen bu Onlar Meclisi bütün vatandaşlar üzerinde kontrol ve takip yetkisiyle donatıldı. Devletin ve rejimin bekçisi olarak cumhuriyetin gerçek hâkimi haline geldi. Büyük Meclis'e girme hakkına sahip aileler iki yüz kadar olup bunların üyeleri 1340'ta resmî listede 1212, 15. yüzyıl sonuna doğru 1500 isimden ibaretti. Sonuç olarak, bu cumhuriyette bütün iktidar, ticaret çıkarlarını her şeyin üstünde tutan belirli büyük tüccar ailelerin elinde toplanmış oluyordu.

Venedik, 15. yüzyılın ilk yarısında İtalyan karasından yayılma politikası gütmeye ve Po havzasında fetihlerde bulunarak burada kuvvetli bir kara devleti kurmaya çalışıyordu. Bu şekilde Venedik, yalnız denizde değil, karada da üstün bir devlet olmak istiyordu. Bu fetih siyasetini 1423'ten 1457'ye kadar doç olan Francesco Foscari temsil ediyordu. Bu siyaset, Venedik'i özellikle Milano Dukalığı ile uzun bir mücadeleye sürükledi. Milano, II. Murad'dan beri Osmanlı sarayına elçiler göndererek Venedik'e karşı yardım ve destek bekliyordu. İstanbul'un Türkler tarafından alınmasının İtalya'da uyandırdığı dehşetten sonra Papa bu mücadeleye son verdirdi ve *Lodi Barışı*'nda (1454), Venedik karada aldığı Cremeno şehrini elinde tuttu. Böylece Venedik amacına ulaşmış, İtalya karasında da büyük bir toprağa sahip olmuştu. Adda nehri Milano Dukalığı ile Venedik arasında sınır oldu. Bu durum, Venedik'i İtalya yarımadasındaki toprak anlaşmazlıkları ve hegemonya mücadelelerine sürükleyecek, Lombardia ve Romagne'de yeni işgallerde bulunmak arzusunu doğuracaktı. Venedik'in bu güçlü durumu ve emperyalist ihtirasları, diğer İtalyan devletlerini korkutmakta ve ona karşı birlik olmaya yöneltmekteydi. 1482'de Venedik'in Ferrara üzerindeki baskısı yüzünden bütün İtalyan devletlerinin katıldığı bir savaş çıktı. Venedik karşısında zayıf Ferrara, İtalya'nın diğer güçlü devletlerinin yanında bulundu. Napoli Krallığı, Floransa, Milano, Venedik'e karşı ittifak içindeydiler. Ferrara Dukalığı da Osmanlı Devleti ile dostça ilişkilere girdi. Venedik, Papa'yı ve

Cenova'yı müttefik olarak görmekteydi. Papa'nın yeğeni Jerome Riario, Ferrara üzerinde emeller taşıdığından, Papalığı bu ittifaka sürükledi. Cenova ise Milano düküne karşı ayaklandı. Bu karşılıklı ittifaklara diğer küçük İtalyan senyörleri de katıldı. Sonuçta, bütün İtalya iki cepheye ayrıldı. İki yıl süren bu savaş esnasında Napoli kuvvetleri Kilise Devleti topraklarını istila ederek Roma kapılarına kadar ilerledi. Venedik önemli başarılar sağlamaktaydı. Onun hizmetinde olan Kondotier R. de Sansaverino, Milano dukalığını istila etti ve özellikle Ferrara dukalığı topraklarının büyük bir kısmına sahip oldu (1483). Venedik donanması, Napoli Krallığı'na denizden hücum ederek bu tarafta da başarılar kazandı. Papa, Venedik'e karşı *interdit* ilan ederek, bütün memleketi aforoz etti. Nihayet, Bagnola'da barış imzalandı (1484). Buna göre Venedik, fetihlerinden bir kısmını elinde tutacak ve böylece Ferrara savaşı denilen bu savaşa son verilecekti.

Venedik'in zenginliği ve gücü Akdeniz'deki Doğu (*Levant*) ticaretinden kaynaklanmaktadır. Doğu'daki olaylar, Venedik ve hatta genellikle İtalya için birinci derecede önemli olaylardır. Venedik, haçlı seferlerinden beri Doğu Akdeniz kıyılarında birçok önemli noktayı ele geçirerek bir deniz imparatorluğu kurmuştu. Cumhuriyet 15. yüzyıl ortalarına doğru şu yerlere sahipti: Adriya denizinin sol kıyısında İstirya, Dalmaçya, Kattaro; Arnavutluk'ta İşkodra, Alessiyo ve diğer bazı limanlar, Lepanto ve Korfu adası; Mora kıyılarında Ağriboz'un karşısındaki karada Phtelion kenti, Kuzey Sporad adalarından bazıları ona bağlı idi. Venedik, Ege'de birçok adada da koruma arayan Venedik senyörlerine egemendi. Venedikliler bu üstler sayesinde Anadolu iskeleleri arasında aralıksız bir bağlantı kurmuş oluyordu. Venedikliler Bizans İmparatorluğu'ndan kopardıkları ayrıcalıklar sayesinde büyük ticarî işlerini serbestçe sürdürebiliyorlardı. İstanbul, bu ticaretin merkezini oluşturuyordu. Onun için Fâtih, İstanbul'u kuşattığı zaman Venedik balyozu Bizans İmparatorluğu'nun yanında savunmaya katılmıştı. Venedikliler savunma kuvvetleri arasında önemli bir rakama ulaşıyordu. 1453 Mayıs ayında Ağriboz'a gelen Venedik donanması Bizans'ı kurtarmak için hareket ettiği gün şehrin fethedildiği habe-

rini aldı (29 Mayıs 1453). Fâtih, İstanbul'a girdiğinin ertesi günü Venedik balyozu Jeruolo Minetto'yu yakaladı ve idam etti.

İstanbul'un düşmesinden (1453) sonra yarım yüzyıl içinde Doğu'da Venedik'in, Ceneviz'in ve genel olarak Latin egemenliğinin temizlendiğini göreceğiz. Osmanlılar, Bizans'ın güçsüz hükümeti gibi Latinlere dizginleri kaptırmayacak, tersine onları kendi amaçlarına hizmet eden bir duruma getirecektir. Artık Venedik için Doğu'da yepyeni koşullar ortaya çıkmıştır. Venedik, her şeyi büsbütün yitirmemek için yeni koşullarla Türklerle anlaşmaktan başka çare bulamamıştır. Venedik kaçınılmaz olan çarpışmayı geciktirmek ve kendisi için yaşamsal olan ticareti sürdürmek kararındadır. Bu yüzden İstanbul, Türklerin eline geçince balyozunun asılmasına rağmen Fâtih'in yanına Marcello adındaki elçisini göndererek uzlaşma yolunu arar. 18 Nisan 1454'te İstanbul'da imzalanan anlaşmaya göre Venedik'in eskisi gibi İstanbul'da bir balyoz bulundurmasına izin verilir. Balyoz buradaki Venediklilerin yönetimi ve sivil işleri ile ilgilenecek ve kendisine kentin Osmanlı subaşısı yardım edecektir. Venediklîler için, Bizans dönemindekinin aksine, ayrı bir mahalle veya ortak kullanım için binalar söz konusu edilmemiştir. Yalnız Venediklilerin, İstanbul'da olduğu gibi imparatorluğun herhangi bir noktasında yerleşebilecekleri kabul edilmiştir. Keza Venedik gemileri İstanbul Limanı'na serbestçe girip çıkacaklar ve sattıkları mal için % 2 resim ödeyeceklerdir. Aynı şekilde de ihracat için % 2 gümrük alınacaktır.

Böylelikle, Venediklilere oldukça elverişli koşullarla ticaret imkânı bağışlanıyordu. Fakat Bizans imparatorlarının güçsüzlüğünden yararlanarak koparılmış bütün ayrıcalıklara şimdi veda edilmiş görünüyordu. Onun için Venedikliler, gerçekten egemen oldukları eski rejimi her zaman hasretle anmakta idiler. Örneğin eskiden gümrük vergilerinden tamamıyla bağışık olmak çaresini bulmuşlardı. Şimdi ise vergi ödüyorlardı.

Ticarî izinlere rağmen Venedik, ufuktaki tehlikeyi görmüyor değildi. Fâtih, vaktiyle Bizans İmparatorluğu'na bağlanmış yerlerin doğal mirasçısı gibi hareket ediyor, bütün Yunanistan'ı ve Ege adalarını kendisine bağlamaya çalışıyordu. Bunun için kuvvetli bir

donanmaya sahip olmak gerektiğini anlamıştı. Bir taraftan donanmayı geliştirirken öbür taraftan Çanakkale Boğazı'nın iki kıyısına kaleler yaptırarak (*Sultaniye* [Çanakkale] ve *Kilidülbahr* [Eceâbâd]) Gelibolu ve İstanbul üslerini Akdeniz'den gelecek bir tehlikeye karşı güven altına almıştı. Fâtih'in siyaseti, Venedik'in yüzyıllarca çalışarak Doğu'da kurduğu imparatorluğu temizlemek, buralarda Osmanlı egemenliğini kurmak amacını güdüyordu. Bunun için savaş Venedik'e kaçınılmaz görünüyordu. Venedik bu kötü sonu olabildiğince geciktirmek için Osmanlı padişahını kışkırtacak, onu kendi aleyhine harekete geçirecek her girişimden kaçınıyordu. İşte 15. yüzyılın ikinci yarısında papaların haçlı seferleri için yaptıkları bütün girişimlerden Venedik'in kaçınması bundandır.

Avrupa ile ticaretin büyük yararlarını gören Osmanlı Devleti de, keskin yollara başvurmuyordu. Hatta Fâtih birçok ekonomik işlerde Venediklileri mültezim olarak kullanıyordu. Yalnız İstanbul'a değil, imparatorluğun başlıca merkezlerine, Bursa ve Edirne'ye birçok Venedik tüccarı yerleşmişti. W. Heyd'in savlarının aksine, İstanbul'un alınmasından sonra Venedik ticareti kesin bir darbe yememişti. Venedik'te 15. yüzyılın ikinci yarısında gördüğümüz büyük ilerleme ve refah, bununla aynı düzeyde olan ihtişam ve zenginlikte yeni Türk imparatorluğu ile olan ilişkilerin bir payı olmalıdır.

Fâtih, Ege'deki adaları haraç vermeye zorlayarak bu yerleri teker teker imparatorluğuna bağladıktan sonra, sıra bu denizdeki Osmanlılara ait kıyıların hemen karşısında bulunan Agriboz adasına gelmişti.

Öbür taraftan karadan Mora'yı fethe başlayan (1458) Osmanlı kuvvetleri sonunda Venedik'e ait zengin Argos'u aldılar (3 Nisan 1463). Çoktan beri kaçınılan savaş artık önüne geçilemez bir durum haline geldi. Osmanlılarla Venedik arasında 16 yıl süren uzun bir savaş (1463-1479) başladı. Venedik, uzun süredir böyle bir savaşa hazırlanıyordu. Başlıca savaş alanları Mora yarımadası, Ege Denizi adaları, Anadolu kıyıları ve Arnavutluk idi.

Fâtih, 1470'te Agriboz'u büyük kara ve deniz kuvvetleri ile kuşattı. Karadan adaya gemilerden oluşturulan bir tür köprü yaparak erzak ve yardım yetiştiriyordu. Şiddetli kuşatma ve saldırılar-

dan sonra Agriboz alındı. Bu, Venedik için büyük bir darbe oldu. Senyörlük, adayı para verip geri almak istedi ise de, Fâtih kesin bir hayır yanıtı verdi. Agriboz'un düşmesi bütün İtalya'da heyecan doğurmuş ve Papa II. Paul yeni bir haçlı seferi için çabalarını artırmıştı. Akkoyunluların hükümdarı Uzun Hasan ile Venedik arasında ilişkiler yoğunlaştırıldı, askerî harekât ve barış koşulları üzerinde anlaşma yapıldı. Venedik, bu Türkmen hükümdarına kuşatma topları verdi. Bu görüşmeler sırasında Venedik filosu Anadolu'nun Güney kıyılarında harekâtta bulundu (1472). Fakat Uzun Hasan 1473'te Otlukbeli'nde Osmanlı ordusuna yenildi. Venedik elçileri Uzun Hasan'ı savaşa yeniden sokmak için ısrar ettilerse de, sonuç alamadılar. Sonuçta kendisini büyük masraflara sokan (senede 1.200.000 duka harcıyordu) bu savaştan, uygun olmayan koşullarla da olsa kurtulmaktan başka bir şey düşünmedi. Yapılan barış anlaşması ile (1479) Argos, Agriboz ile Limnos ve Arnavutluk'ta İşkodra ve sair yerler terk ediliyordu. Venedik ayrıca her yıl 10.000 duka vergi ödemek zorundaydı. Sultan eskisi gibi bir Venedik balyozunun İstanbul'da oturmasına izin veriyor ve Boğazlardan serbestçe geçmeyi ve imparatorluk içinde ticaret için gidiş gelişi kabul ediyordu. Savaş sırasında imparatorluk içerisinde İstanbul, Edirne, Gelibolu, Foça ve Bursa'da da Venedik tüccarları toptan tutuklanmış ve buralardaki Venedik ticarethaneleri ve mağazaları kapanmıştı. Bu savaş, sonuçta Venedik'in Doğu'daki ticareti ve egemenliği için ağır bir darbe olmuştu. Bundan sonra Venedik, Osmanlılarla yeni bir savaştan dikkatle kaçınma politikası güttü. Osmanlıların Yunan ve Adriya denizlerinde yaptıkları seferler, hatta Otranto'nun alınması dahi Venedik'i Osmanlı'ya cephe almaya yöneltmedi. Papalık elinde esir olan kardeşi Cem dolayısı ile daha barışçı bir dış siyaset izleyen Fâtih'in oğlu II. Bayezid, 1482'de Venedik'e bağışladığı fermanda oldukça elverişli koşullar ortaya koydu. Yıllık vergiyi biraz azalttı. Gümrük vergisini % 5'ten % 4'e indirdi. Fakat 1492'de Venedik balyozunun şifreli kâğıtlar gönderdiği öğrenilince, balyozun İstanbul'u terk etmesini ve bir daha balyoz gönderilmemesini bildirdi. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Venedikli işadamları, yıllarca başsız kaldılar. Bununla

birlikte Bayezid, ilişkileri kesmek ve işi savaşa kadar götürmek istemediğini bildirerek senyörlüğün endişelerini yatıştırdı.

Bu tarihlerde Osmanlılar karşısında yalnız Venedik Deniz İmparatorluğu değil, Ceneviz Deniz İmparatorluğu da yıkılmış bulunuyordu. Bu durum, bütün İtalya'nın ekonomik hayatını etkiledi ve bu, genel çöküşün başlıca nedenlerinden birini oluşturdu. Bununla beraber, 15. yüzyılın ikinci yarısında Venedik, İtalya Rönesansının en parlak merkezlerinden biri olarak yükseldi. Bunu Rönesansı incelerken göreceğiz.

Cenova Cumhuriyeti

Venedik gibi Doğu ticareti ile yükselen bu cumhuriyetin tarihi, Venedik cumhuriyeti ile olan uzun rekabet ve bitmez tükenmez iç mücadelelerle doludur. Cenevizliler, 1261'de Paleologların Latinlerden İstanbul'u geri almalarına yardım ederek, rakipleri Venedik'e ilk darbeyi vurdular. Bunun getirisi olarak da, Karadeniz'de Venedikliler yerine kendi ticarî hegemonyalarını kurdular. Bizans İmparatoru Mihail Paleologos, bu denizde Ceneviz ve Piza tüccarlarından başka hiçbir Batılı'nın seyrüseferine izin vermemeyi garanti etti. Cenevizliler bu tarihten itibaren Karadeniz kıyılarında bir koloni imparatorluğu kurdular (1261) ve Kırım'ın güney kıyılarına, özellikle Kefe'ye yerleştiler. Güney Karadeniz kıyılarında Amasra, Sinop, Samsun ve Trabzon'da ticaret merkezleri vardı. Aynı zamanda bu tarihten sonra İstanbul'da üstün bir durum elde ettiler. Galata (Pera) onların yönetimi altında bulunuyor ve Doğu'daki ticaretlerinin merkezi rolünü oynuyordu. Cenevizliler Ege denizinde, özellikle Anadolu kıyılarındaki önemli bazı adaları (başlıca Midilli ve Sakız adalarını) ellerinde tutuyorlardı. İzmir'de, Foça'da, Kıbrıs'ta ve Meriç nehrinin ağzında Enez'de ticaret kolonileri vardı.

Cenevizlilerin Doğu'da kazandığı üstünlük Venedik Cumhuriyeti ile eski mücadeleyi son derece şiddetlendirdi. 13. yüzyıl sonlarında Ceneviz gemileri, Venedik'e karşı önemli başarılar kazandılar. Cenova, özellikle ikinci rakibi Piza donanmasını 1284'te kesin

bir yenilgiye uğratarak saf dışı bıraktı. Fakat 1350–1355 arasında Venedik ile yapılan şiddetli bir savaşta Ceneviz, o derece büyük tehlikeye düştü ki, Milano Senyörü Jena Visconti'ye yönetimi teslim etti. Böylece, Ceneviz bir ara Milano dükünün yönetimine geçti. Daha sonra bir halk ayaklanması ile Viscontiler kovuldu. Venedik ile savaş bütün şiddeti ile yeniden başladı (1378). Cenova, Macar Krallığı ile ittifak kurdu.

Denizlerde müthiş bir savaş başladı. Cenevizliler bu savaş sırasında Venedik donanmasını yenerek Venedik kentini kuşattılar. Venedikliler ancak Doğu denizlerindeki donanmalarının yetişmesi sayesinde kurtulabildiler (1380). 1381'de Torino Antlaşması, iki cumhuriyet arasındaki bu savaşa son verdi.

Osmanlılar başlangıçtan itibaren Venedik'e karşı Cenevizlilerle geleneksel bir dostluk kurdular. Orhan, Cenevizlilerle bir antlaşma bile imzaladı (1352). Osmanlıların Trakya'da yerleşmesine Cenevizliler yardım etti (1352-1357). Pera, Bursa aracılığı ile, Levant ticaretinin bir merkezi haline geldi. Bizans'a ve Venedik'e karşı Osmanlılar Pera'yı himaye etmekteydiler. 1352 Boğaziçi savaşında Orhan, Ceneviz'in müttefiki oldu, Ceneviz donanmasına yardım etti, Pera savunmasına katıldı. I. Murad zamanında bu ilişkiler daha sıkılaştı. Papalar bu sıkı dostluğu hoş görmemeye başladılar. Cenevizlilerle Osmanlılar arasında bu bir ittifak şekliydi. Çünkü 1382'de Cenevizliler Bizans'la ittifak yaptıkları zaman bunun kendilerini Murad'a karşı mücadeleye yöneltemeyeceğini ayrıca belirttiler. Osmanlılarla Cenevizliler arasında imzalanmış ve bugüne kadar metni kalmış olan ilk antlaşma 8 Haziran 1387 tarihini taşır. Bu, Pera ile serbest ticareti, gümrük vergilerini ve diğer ticari maddeleri içeren bir ticaret antlaşmadır.

Ceneviz tarihinin en göze çarpan yanı iç yönetimindeki istikrarsızlık, daimi mücadele halidir. Belirli birkaç aile arasında iktidar için süregelen mücadele bunun başlıca nedenidir. Bu nedenle 1396'da Cenova, Fransız kralının koruması altına girdi. Osmanlılara saldıran ünlü Mareşal Boucicaut 1401'de Fransa kralı tarafından Ceneviz valisi yapıldı. O da Ceneviz donanmasından yararlanarak Türklere karşı haçlı seferi projesini yeniden ele almak iste-

di. Donanması, Anadolu, Mısır ve Suriye'deki Müslümanlara olduğu kadar Venediklilere de saldırdı. Neticede haçlı seferi girişimi bu iki Hıristiyan devlet arasında bir deniz savaşı ile sonuçlandı ve Ceneviz, Mora kıyılarında büyük bir deniz savaşını kaybetti (1409). Barış, bir yıl sonra imparatorun aracılığıyla imzalanabildi. Öbür taraftan, Sakız'daki Ceneviz mahonları, demokratik idareyi bırakarak Fransa korumacılığına sığındıkları için Ceneviz'e bağlı olmaktan vazgeçtiler (1408). Fakat Boucicaut, bir donanma göndererek isyancıları cezalandırdı (1409). Sakız Cenevizlileri, İzmir'de yerleşen Cüneyt Bey'e karşı Çelebi Mehmet'le birlikte hareket ederek Osmanlılara eski bağlılıklarını yinelediler. Buna karşı Mehmet, Venedik'i başlıca düşman olarak görüyordu. Sakız Cenevizlileri her yıl 4000 altın ödemek şartıyla Osmanlı ülkelerinde ticaret serbestîsi elde etmişlerdi. Adanın sakızı Bursa pazarında satılıyordu. Doğu'daki Ceneviz kolonileri (Galata ve Sakız) II. Murad'a karşı da boyun eğme siyasetine devam ettiler. Aslında hepsi, Sultan'a yıllık haraç veriyorlardı. Onlar, Murad'a, düşmanlarını ezmesi için ellerinden gelen yardımı yaptılar. 1422'de II. Murad, "Düzmece" Mustafa'ya karşı Foça mahonlarından asker ve donanma bakımından yardım gördü. 1398'de Milano dükünün Cenova'da Fransızlara karşı çıkardığı savaş, şehri yerle bir etti. 14. yüzyıl sonundan itibaren Ceneviz, bu iç mücadeleler ve kararsızlık yüzünden gücünü yitirmeye başladı. Cenevizliler, rakip aileler arasındaki şiddetli mücadeleler yüzünden her zaman dışarıda güçlü koruyucular arıyorlardı. Bazen Fransa kralına, bazen Milano dükünе bağlı olarak, fakat her defasında yeni efendiye karşı başkaldırarak, istikrarsız bir hale gelinmişti.

Doğal olarak Cenevizliler, siyasî çıkarlarını gözetmekte süreklilik gösteremedi. Yukarıda gördüğümüz gibi zaman zaman Doğu'daki Ceneviz kolonileri anavatandan ayrılmaya ve Doğu'da bağımsız bir siyaset gütmeye yöneldiler (Pera ve Sakız). Bununla beraber anavatanda Osmanlılarla bir anlaşmazlığa girmekten her zaman kaçınıyorlardı. Hatta 1444'te Haçlı ordusu Balkanlar'da yürürken, Papa, II. Murad'ın Çanakkale'den Rumeli'ye geçmesine engel olmasını onlardan istediği halde Cenevizliler tersine, gemile-

rini Murad'ın hizmetine sundular. Bu işbirliği karşılığında Murad'dan, Manisa'da şap madenleri işletmek ayrıcalığını alıyorlar ve her türlü ticarî ilişkilerinde kolaylık görüyorlardı.

Cenevizliler, Galata'da (Pera) kolonilerini kuvvetli surlarla çevirmişler ve burasını Doğu ticaretinin merkezi yapmışlardı. Şehrin yönetimi onların elindeydi. Pera'da egemenlikten vazgeçmeyen Bizans imparatoru ile çekişmeler eksik olmuyordu. Galata'daki Cenevizliler İstanbul'un kuşatması sırasında iki taraflı bir siyaset güttüler. Venedik açıktan açığa şehrin savunmasına katıldığı halde onlar çekinir göründüler. Bununla beraber gizlice yardımdan geri kalmadılar. Çünkü İstanbul düşerse, kendi sonlarının geleceğinden korkuyorlar, ama Pera'yı eskisi gibi koruma ümidini de büsbütün kaybetmiyorlardı. Kuşatma başlayınca Fâtih'e elçi göndererek anlaşmalara uyacaklarını bildirdiler. Fâtih de İstanbul'a yardım etmemeleri koşuluyla kendilerine karşı daima dost kalacağını bildirdi. İstanbul'un savunmasında başrolü oynayan Cenevizli Giovanni Guistiniani, Sakız Cenevizlilerinden olmakla beraber başıboş bir korsandı ve tüm hizmetini Bizans'a adamıştı. Onun için Peralılar kendilerini bu korsandan sorumlu görmüyorlardı.

İstanbul alınınca (1453) Zaganos Paşa, Sultan'ın egemenliğini ilan için Pera'ya gelmişti. 1 Haziran'da onun imzasıyla yapılan *âhdnâme*'nin Rumca metni bize kadar gelmiştir. Fâtih, Cenevizlilerin Pera'da kalmasını istiyordu. Fakat ortalığı panik kaplamıştı. Peralılar, gemilere binip kaçmaya başlamışlardı. Fâtih Peralıların evlerini ve eşyalarını koruyarak yerlerinde kalabileceklerini bildirdi. İstanbul kuşatmasına bazı Cenevizlilerin katıldıkları ortaya çıktı. Bunu ileri süren Sultan, Pera'nın Bizans dönemindeki bağımsız idaresine son verdi. Bir subaşı ve kadı atadı. Ceneviz kolonisinin içişlerini görmek üzere bir *Podesta* ve Onikiler Meclisi'nin devamına izin verdi. Peralıların bütün silahları alındı. Şehrin yalnız deniz tarafındaki surları sağlam bırakılarak öte tarafındakiler yıkıldı. Böylece Ceneviz'in Doğu'daki en zengin kolonisi Osmanlıların eline geçmiş bulunuyordu. Pera'nın düşmesi karşısında Ceneviz'de bir karşı saldırının imkânsızlığı kabul ediliyor ve Papa V. Nicholas'nın haçlı seferi girişiminden bir sonuç çıkmayacağı anla-

şılıyordu. Bunun üzerine Fâtih'e bir elçi heyeti gönderilerek eski ticaret ayrıcalıklarını onaylatmaktan başka çare kalmadı. Fakat İstanbul'un düşmesi yalnız Pera'nın çöküşünü sonuçlandırmakla kalmadı; Fâtih, Ege ve Karadeniz'de bütün Ceneviz kolonilerini vergi vermeye zorladıktan ve eski vergileri artırdıktan sonra fırsat buldukça bunları imparatorluğa kattı. 1459'da Amasra, 1461'de Sinop ve Trabzon, 1475'te Karadeniz kolonilerinin en büyüğü olan Kefe, Azak ve Kırım kıyılarındaki diğer limanlar Kopa ve Anapa ele geçirildi (1479). Ege'deki adalar zamanla birer birer alınmıştır.

Haçlı seferleri girişiminden herhangi bir sonuç çıkmıyordu. Öbür taraftan Ceneviz kendiliğinden harekete geçecek durumda değildi. Bir donanma hazırlayacak parası yoktu. Üstelik bağımsızlığını da kaybetmişti. Yerli ailelerin iktidar için yaptıkları kavgalara halk da katılıyordu. Ceneviz, başlıca rakibi olan Napoli donanmasının tehdidi karşısında 1458'de yeniden Fransa kralının koruması altına girdi. Fakat çok geçmeden Fransızlara karşı da başkaldıran Cenevizliler sonunda (1464) tekrar Milano düklüğünün egemenliğini tanıdılar. Fransa kralı XI. Louis, dostu olan Milano dükünе bu yaramaz şehri bırakmakta hiç tereddüt etmedi.

Özellikle, 15. yüzyılın ikinci yarısında Cenova, iç idaresindeki mücadele ve istikrarsızlık yüzünden ve Doğu'da kolonilerinin Türkler tarafından alınması üzerine İtalyan devletleri arasındaki eski konumunu yitirmiş bulunuyordu.

Milano

Kuzey İtalya'da en kuvvetli devletlerden biri de Milano Dukalığı'dır. 1310'da İmparator VII. Henry İtalya'ya indiği zaman onunla birleşerek Milano'yu ele geçiren Viscontiler yüzyılın sonunda İtalya'nın en kuvvetli devletlerinden birini kurmuşlar ve bu tarihe doğru *duka* unvanını almışlardı. Hatta Jean Galeas merkezî İtalya'yı işgal ettikten sonra Floransa'yı almak ve kendisini İtalya kralı ilan etmek istiyordu. Fakat kendisinden sonra, diğer İtalyan prenslerinden aldığı yerler sahipleri tarafından 1402'de geri alındı. Oğlu, dukalığı babasının zamanındaki gücüne ve kuzey İtalya'da egemen bir konuma getirmek için çalıştığı sırada Venedik'in direnişi ile karşılaştı. 15. yüzyılın ilk yarısını dolduran bu mücadele sırasında her iki tarafa yardım eden *condottieri*lerden biri Francesco Sforza, Milano dükünün erkek mirasçı bırakmadan ölmesi üzerine Dukalığı ele geçirdi (1450). Onun akıllıca yönetiminden sonra 1466'dan 1476'ya kadar bir canavardan farksız olan oğlu yerine geçti. Onun da öldürülmesiyle önce naiblik yönetimi kuruldu. Ardından, kardeşlerinden Ludovic de More dukalık tahtını ele geçirmeyi başardı (1480).

Milano dukalığı bir taraftan Po ovasında üstünlük için Venedik ile savaşırken öbür taraftan da Cenonva'yı kendi idaresine almak istiyordu. Bunu 1464'te başardı. Fakat Francesco Sforza, Papa'nın

kışkırtmalarına uymadı, Türklere karşı Doğu savaşı projesine katılmadı. Çünkü böyle yaparsa Venedik'e hizmet edeceğini biliyordu. Aynı şekilde Anjoularla Fransız nüfuzunun Napoli'ye yerleşmesini istemediği için İspanyol Aragon'u yeğledi. Napoli'de başarılı olamayan Anjoular, Ceneviz'de de kalamadılar. Burası sonunda Sforza'nın eline geçti.

Sforza ile aynı zamanda Floransa'da Cosimo da ölmüştü. Bunu fırsat bilen Venedik, bazı prenslerle ve Medici aleyhtarları ile ortaklık kurdu. Buna Milano, Napoli, Floransa ve Papa karşıt bir ittifak kurarak yanıt verdi. Küçük savaştan sonra aynı statüko korundu (1468). Bundan sonra Milano, Papalığın Venedik'teki emperyalist siyasetine karşı diğer İtalyan devletleri ile çeşitli ittifaklar yaptı. Özetle, Milano 15. yüzyılın ikinci yarısında İtalyan siyasetinde ön planda rol oynayan en güçlü ve zengin devletlerden biri haline geldi.

Özet

1. 15. yüzyılın ikinci yarısında İtalya'da eski şehir cumhuriyetleri yerine dört beş büyükçe devlet kurulur. Bunlar, Napoli Krallığı, Papalık Hükümeti, Milano Dukalığı, Venedik ve Floransa Cumhuriyetleri ile Savoia Dukalığı'dır. Bu devletlerin yönetim biçimleri monarşi ve oligarşidir.

2. Bu devletler, dengeyi koruyabilmek için birbirlerinin büyümesine veya kuvvetlenmesine karşı kıskanç bir şekilde yaklaşmaktadırlar. Herhangi birinin kıpırdanışı derhal ötekileri ittifaka ve karşı harekete yönlendirmektedir. Bu şekilde Avrupa Devletler Sistemi'nin ilk örneği İtalya'da meydana gelir. İtalyan devletleri, denge politikası ile birbirlerine bağlı bir devletler manzumesi oluştururlar. 15. yüzyılın ikinci yarısında İtalya'da ihtirasları telaş uyandıran devletler özellikle Venedik ve Papalık hükümetidir. Bu İtalyan devletleri, kendi ittifak sistemlerini dışarıya da yayıyor, dışarıda da ittifaklar aramaktan geri kalmıyorlardı. Napoli, İspanyol Aragon krallığından, Milano ve Ceneviz, Fransa krallığından sık sık yardım istemekteydiler. Bu kuvvetli krallıkların İtalya işlerine gittikçe artan müdahaleleri, sonunda bu zengin ülkeyi elde etmek arzusunu doğuracak ve bu da İtalya savaşlarına (1494-1559) neden olacaktı.

3. İtalya devletlerinin zaman zaman birliğini sağlayan tek etken, dışarıdan, daha doğrusu Türkler tarafından gelen tehlikedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşunun İtalya tarihi üzerindeki etkileri büyüktür. İtalya'daki zenginliğin kaynağı olan Doğu'daki İtalyan kolonileri, Osmanlılar tarafından birer birer alınmıştır. Hatta Fâtih'in son yıllarında Osmanlılar doğrudan İtalya'nın işgaline başlamış bulunuyorlardı. Fâtih'in ölümü bu girişimi sonuçsuz bırakmıştır. Türk tehlikesi karşısında İtalyan devletleri arasındaki birleşme ancak tehlike İtalya'nın kapılarına dayandığı zaman geçici olarak meydana geliyor, sonrasında tekrar bu devletler arasındaki rekabet ve mücadele başlıyordu. Kanunî'nin 1538 Korfu Seferi, aslında Roma ve İtalya'yı istila için planlanmıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti Avrupa siyasetinde İtalya Savaşları'nda belli başlı güçlerden biri olarak önemli bir rol oynamıştır.

4. İtalya tarihinin bu dönemdeki savaşları, gerçek savaşlar sayılamaz. Bu iş, savaşı bir sanat halinde, para ile yapan *condottiere*'lerin işidir. Bir *condottiere* tarafından toplanan ücretli askerler, kim çok para verirse onun tarafında savaşmayı meslek edinmiş kimselerdir. Bu savaşlar çoğunlukla bir askerî manevra şeklinde yapılır ve ölen pek fazla olmazdı. Bu asker kumpanyalarının bazı yetenekli yöneticileri, senyör ailelerinden geliyordu. Buna karşılık denizlerde donanmalarla yapılan savaşlar büyük kayıplara neden olan ciddi çarpışmalardır.

5. Çok yıpratıcı olmayan bu savaşlara rağmen, İtalya'da 15. yüzyılın ikinci yarısında genel refah artmıştır. Şehirler gittikçe kalabalıklaşmış, zenginlik ve refahın izleri her tarafa sinmişti. Bu dönemde İtalyan kültürü, *Rönesans Kültürü* denilen yeni ve yüksek bir kültür haline geldi.

İtalya: Rönesans

Vatikan'daki Havariler Sarayı'nda bulunan ve Raphael'in 1510-11'de tamamladığı Yunan Okulu *freskosu. Merkezinde Aristoteles'in yer aldığı bu resimde, onun çağdaşı olmasa da hümanizm düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunmuş başka düşünürler de yer alır.*

Rönesans Kavramının Oluşumu

Rönesans kavramı, J. Burckhardt'ta insanın dünya görüşündeki temel bir farklılaşmayı ifade eder. Bu, dinî ve içsel hayatın yepyeni bir görünüşü olan Reformasyon'dan da tamamen ayrıdır. Burckhardt, ortaçağdaki koşulların Rönesansı hazırladığını kabul etmekle beraber, Rönesansı ondan tamamıyla ayrı bir tarihî dönem olarak canlandırır. Rönesans sözcüğü tam da bu döneme tanıklık eden kişiler tarafından kullanılmıştır. Fakat bu kişiler ve daha sonra gelenler, tam anlamıyla bu terimi kavrayıp ifade edememişlerdir. Dönemin Machiavelli dışındaki İtalyan tarihçileri kronik yönteminden ayrılmamışlardır. Tarihî çağ, zamanların ayrılığı kavramı bunlarda yoktur. Ancak Petrarca ile beraber, eski Romalıların ve Yunanlıların daha yüksek ve daha muhteşem bir tarihe sahip oldukları duygusu gittikçe güçlenmeye başlamıştı. Roma'daki büyük eserler "eskilerin" büyük eserleri olarak anılmaktaydı ve kaybolan düşünce hazinelerinin eski el yazılarından tekrar hayata çıkarılabileceği ümidi pek çoklarında gittikçe derinleşen incelemelere yönelme arzusu yaratıyordu.

Papa sarayında yaşayan Flavio Briondo 1440'ta bir *dünya tarihi* kaleme aldı. Briondo, 410'da Roma'nın Gotlar tarafından alınmasını bir başlangıç olarak kabul ediyordu. Zira o da birçok dostları gibi, bu tarihten önce ulusların çok daha yüksek bir kültüre ve

siyasî kuvvete sahip olduğuna inanıyordu. Bu şekilde tarihî çağ, yani zamanların farklılığı gibi bir kavrama ulaşıldı. Böylelikle bir çöküş dönemi olarak kabul edilen ortaçağ ve Gotik kültüründen sonra şimdi, yeni bir hayatın, bir yenileşmenin ve yeniden doğmanın söz konusu edildiğini görüyoruz. "Hayatı Yenileme", "Yeniden Doğma" kavramı aslında doğada ve Hıristiyanlıkta vardı. Fransızlar, 14. yüzyılda "Renaissance par Baptisme" deyimini kullanıyorlardı. Fakat bu deyimin, kültürün yenilenmesi ve yeni bir dönemin doğması şeklinde bir içerik kazanması, Petrarca'dan sonra olmuştur. Çoğu bu yeni doğuşu, Yunanca kaynak araştırmalarında başlatıyorlardı. Floransalı Leonardo Bruni, eski dönemde Cicero'nun da Yunan kültürünü benimsemek suretiyle yeni bir *humanitas* yarattığını düşünüyordu. O, aynı zamanda Dante, Petrarca ve Bocaccio'da bu *humanitas*'ı müşahede etmekteydi. *Humanitas* kavramı zamanla daha açık bir içerik kazandı. *Humanitas*, insaniyet severlik değil, insanlara ve gerçeklere yönelen en yüksek derecede felsefi bir aydınlık olarak anlaşılıyor ve Yunan araştırmaları buna araç sayılıyordu.

16. yüzyılda Giorgio Vasari yazdığı büyük sanat tarihinde, İtalyan sanatının gelişimini üç bölümde betimlemektedir ve Giotto ve Giambue'nin yeni sanatın doğuşunu (*Della Rinascita*) sağladıklarını açık olarak belirtmektedir. Ona göre bu üstadlarm yönetimi *La maniera greca*'yı bir kenara itmiştir. Şu durumda *Rinascita* kavramı sanatın katı şekiller haline girerek donmuş olan Yunan-Bizans tarzından kurtarılması anlamını ifade etmektedir.

Açıkça görülüyor ki, Vasari yeni bir sanatın doğuşunu sezmiş ve bunu ifade etmişti. Fakat ne o, ne de başkaları bunun tarihsel bütünlüğün bir bölümü olduğunu kavrayamamışlardır.

18. yüzyılda klasisizmden ayrılma hareketlerinde Winekelman'ın araştırmaları ile derinlik kazanan İlkçağ dünyası, yeniden yaratıcı bir dünya olarak göründü ve Rönesans terimi canlandı. Sonunda, Alman Tarihçi Mektebi, *Halk Ruhu* (*Volksgeist*) fikrini, millî tarihin canlı nedenini buldu. Böylece, tarihsel bir dönemin bir bütün olarak anlaşılması için ilk koşullar hazırlanmış oldu. Ranke, "Milletlerin doğal bilinci ve ana hatları dahilinde ba-

şından geçenlerle her şey izah edilmelidir" diyordu. İşte bunu İsviçre'de Baselli genç şair ve profesör Jakob Burckhardt yaptı. 1855'te *Cicero- İtalyan Sanatının Rehberi*, 1859'da *İtalya'da Rönesans Kültürü* adlı eserlerini çıkardı. Eser, dönemin akışını ilk defa bir bütünsellik içinde değerlendirmekteydi. Burckhardt, Rönesans insanını bütün inceliği ile tasvir etmekteydi. Bu insan her şeyi kendi arzusuna göre yönlendiren hırslı, gururlu, şöhret ateşi ile yanan, serbest düşünceli, becerikli, basma ve sanata yatkın bir insan, modern "Avrupa çocukları"nın ilki idi. Bu insanların dünyasında, insanüstü ile zevk ve sefaya düşkün insan tipi birleşiyordu. Devlet ve ekonomi rasyonel bir yön alıyor, Makyavelizm bu karakteri tamamlıyordu. İnsan zekâsı yeniden doğuyor, yeni bir yaşam biçimi, anlayışı ve üslûbu kazanıyordu. Bu dünyada klasik ilkçağ en yüksek konumuna çıkarılıyordu. Bizzat Burckhardt "tekmil bu devreyi kavramak üzere İlkçağın Yeniden Doğuşu genel adının tek taraflı" olduğunu da ifade ediyordu. Bununla beraber birçoklarınca hümanist aydın, klasik ilkçağ dünyasının yeniden doğuşu ile ilgili tutuluyordu. Hümanizm ile Rönesans arasındaki bağ kuvvetleniyordu. Rönesans ihtişamının, ilmin yenilenmesinin, yani bireyin özgürlüğünün, kısaca modern kültürün klasik ilkçağın yeniden canlanmasına borçlu olduğu fikrine inanan hayli kalabalık bir aydın kitlesi ortaya çıktı.

Eski hayat değerlerine bağlı kimseler, Rönesans'ın bu biçimde anlaşılmasına karşı çıktılar. Onlara göre Rönesans'la birlikte Hıristiyan dini ve millî hareket arka planda kalıyor, buna karşılık, "geçmişin bir dönemi için hümanist ve tarihî irfan ve eğitimin değer ve önemi artmış oluyordu".

Burckhardt'dan sonra yeni bilimsel görüşler ortaya çıktı. Önce iki çevre oluştu. Birincisi, Henry Thode'un (1857-1920) görüşüdür. O Fransisken ruhunun, aşk, ferâgat ve dindarlığın, 14. yüzyıl sanatını ve bununla da Rönesans sanatını doğurduğunu iddia etmiştir. Sabatier, Gebhart ve Zabukhin bu tezi güçlendirmişlerdir.

İkincisi Carl Neumann'ın (1860-1934) tezidir. Rönesans'ın ilkçağ uygarlığından doğamayacağını, bunun imkânsızlığının Bizans'ta görüldüğünü, Rönesans'ın Cermenler tarafından ve Hıris-

tiyan Ortaçağından doğduğunu kuvvetle öne süren görüştür. Fakat bütün bunlar Burckhardt'ın yanlış anlaşılması, düşünsel açıdan tamamlanmaması ve değerinin yön değiştirmesinden başka bir şey değildi.

...

Rönesansın beşiği İtalya idi. Bu hareket Yunan-Roma üslûbunda, yani klasik karakterdeydi. Bunun çeşitli nedenleri vardır. Yunan-Roma sanatının Rönesans için bir ideal olması, İtalyanların bunu eski bir millî gelenek saymalarından, Rönesans'a bu açıdan bakmalarından ileri geliyordu. Roma eserleri içinde yaşayan, Roma kültür ve tarihini kendi kültür ve tarihleri olarak hisseden İtalyanlar, onu canlandırmaya, taklit etmeye çalışmakla doğal olarak millî bir gelişime doğru gidiyorlardı. Antikite abideleri, İtalyanların gözleri önünde duruyordu. Yeni ruh, İtalya aracılığıyla başka ülkelere de girmiştir. Eskiçağ kültürünün doğrudan doğruya araştırılmasıyla bu akım etkisini güçlü bir şekilde her yanda artırıyordu.

Zaten Roma geleneği İtalya'da hiçbir zaman tamamıyla kaybolmamıştı. İtalyanlar, Hıristiyan dünyasının merkezi olan ve imparatorların gelip taç giydikleri Roma kentine, hâlâ "imparatorların dünya efendisi olan Roma" gözüyle bakıyordu. 1347-1354 yıllarında Cola Rienzi'nin eski Roma cumhuriyet idaresini yeniden kurduğunu ve *halk tribünü* unvanı alarak eski Roma'yı diriltmeye çalıştığını görüyoruz. Onu bu fanteziye yönelten şey, ruhunu kaplayan eski dönemin hayallerinden başka bir şey değildir.

İtalyanların dili doğrudan Latinceden gelmekteydi. Birçok İtalyan aileleri soylarını eski Roma ailelerine bağlamaya çalışıyordu. Nihayet, İtalya'nın bu dönem Avrupa'sında kent yaşamının en çok geliştiği, burjuvazi sınıfının en güçlü bulunduğu bir yer olduğu unutulmamalıdır. İtalya, bu dönemde hem Doğu ticareti sayesinde hem de ileri sanayii ve maliyesi ile Avrupa'nın en zengin ülkesi idi. Feodal soylular, yeni yükselen zengin burjuvazi sınıfı karşısında egemenlik ve baskılarını tamamıyla yitirmişlerdi. Bireyi bağlayan bağların kırılmış olduğu bu zengin kentlerde, bireyin yükselmesi ve gelişmesi için her türlü olanak hazırlanmıştı.

Ortaçağdaki gelişmeler, yeni bir toplum, yeni bir ruh doğurmuş, fakat bu ruh kendisini ifade etmek, kendi yapısını kurmak için antikiteyi örnek almıştı. Bu nedenle antikitenin canlandırılması, daha doğrusu antik ideallerin rehber olması, Rönesans belli başlı karakterlerini oluşturmuştur. Rönesans'ı, modern Avrupa'yı yaratan bu fikir ve sanat atılışını antikite yaratmıştır. Fakat bu hamle, örneğini antikitede bulmuştur.

Antik dünyanın ortaçağ dünyasına karşı örnek alınması, ilk kez edebiyatta Petrarca ile başlamıştır. Fakat daha ondan önce 11. yüzyıl sonundan beri Kuzey İtalya'da, Bologna'da Roma hukuku büyük bir ilgi görerek okutulmakta idi. Burada Roma hukukunun rasyonel ve soyut kavramlarına göre yetişen hukukçular, feoadal Avrupa'ya yeni bir devlet anlayışını getirmekteydiler.

Petrarca, Rönesans'ın ilk hümanist müjdecisidir. Ona bu sıfatla "ilk modern adam" diyenler olmuştur. Burada kısaca anımsatmak gerekirse, Petrarca, İtalyanca *Canzoni* adlı eserinde, ortaçağ insanının psikolojisini yansıtmaktan ziyade modern çağın psikolojisini işlemiştir. Bu yüzden Petrarca, "İlk Modern İnsan" olarak adlandırılmaktadır. Petrarca, doğayı ve aşkı, gerçekçi bir şekilde anlamaktadır. Doğa, bir sembol değil, her şeyi ile bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Aşk, insanî ve doğal aşktır. Petrarca, her zaman kalbini dinler ve kalbini dinlemeye çalışır. Onda tamamıyla insanî duygular ortaya çıkar. Aynı zamanda onda derin bir tatminsizlik, sürekli bir melankoli hali vardır. Şair, kendisini tüm çevresinden soyutlayarak seyahatlerle bu elemini dindirmeye çalışır. Öbür taraftan şeref ve şana sonsuz derecede bağlıdır. Özetle şair, öteki dünyanın insanı değil, bu dünyanın insanıdır.

Petrarca, hümanizmin kurucularından sayılır. Çünkü o, Eski Roma'nın hayat ve sanat şeklini bir ideal olarak canlandırmak emelindedir. Bu amaçla eskiçağ üstadlarının temiz Klasik Latincesiyle yazar, konusunu Roma tarihinden alan eserler verir. Bunlardan biri ünlü Romalı General Scipio'nun Kartaca zaferini kutlayan *Afrika* adlı epik manzumedir.

Petrarca, Eski Roma'yı ve dilini daha iyi öğrenmek, eskinin şaheserlerini bulmak için de büyük bir çaba göstermişti. Antik yapıt-

lardan oluşan bir kütüphane kurmuş ve bu gibi yapıtları büyük bir hırsla her yerde aramaya koyulmuştu. Bu faaliyetleriyle o hümanizmin kurucusu unvanını çoktan hak etmiştir.

Petrarca'dan sonra İtalyan nesrinin kurucusu olan Bocaccio (1313-1375), (İtalyanca yazdığı en önemli yapıtı *Decameron*), Petrarca'nın geleneğinde iz sürdü. Bocaccio, eski mitolojiyi ve edebiyatı inceleme yolunda önemli çalışmalara imza attı. Onun bilimsel yapıtlarından en önemlisi *Geneologia Deorum*'dur. Bocaccio bu yapıtını yazarken yanında bulundurduğu bir İstanbullu Rum bilgininin bilgisinden de oldukça yararlanmıştır.

Petrarca ve Bocaccio ile başlayan eskiçağın hayat ve sanatına karşı derin bağlılık, kısa bir süre içinde çok yandaşlar topladı. Bütün yüksek sosyete onların izinden yürümeye başladı. Eskiçağ yazarlarının ince Latincesi, Ortaçağ Latincesinin yerine geçmeye başladı. Bu Latince ile yazanlar, her tarafta ilgi ve saygı görüyorlardı. Bir taraftan tinsel açıdan romantik, biçimsel olarak klasik yeni bir Latin (*Neo-Latin*) edebiyatı gelişirken bir taraftan da hümanizm derinleşiyordu. Petrarca'nın etkisiyle ilk önce edebî bir hümanizm meydana gelmişti. Hümanistler, Latinceden sonra Roma kültürünün asıl kaynağına, kadîm Yunan kültürüne inmek gereğini duydular ve Yunanca öğrenimine ve Yunan eserlerinin araştırılmasına başladılar.

Ortaçağda Yunan ilmini ve felsefesini Avrupahlar, Arapça yazan Müslümanlar aracılığıyla öğrenmişlerdi. Petrarca ve Bocaccio, Pilates adında bir Rum'dan Yunanca öğrenmiş, ancak yeterince başarılı olamamışlardı. Asıl Yunanca öğrenimi ve Yunan bilimleri İtalya'ya 1396'da Manuel Chrysoloras ile girdi (ölümü 1415). Birçok hümanist ondan öğrenim gördü. Bu Rum ile beraber hepsi bilim adamı olan ve Hümanist İtalyanlar tarafından dersleri zevk ve hararetle izlenen başka Rum bilim adamları da geldi. Bunlar İoannis Chrysolaros ile beraber Trabzonlu Georgios (Yorgis) ve daha sonraları gelen İoannis Argyropoulos, Gemistos 'Plethon' ve Basilius Bessarion'dur. Bu Rum bilim adamlarının İtalya'ya yerleşmesi, iki kilise arasında 1054 Şizması'na son vermek üzere Floransa'da birleşme görüşmeleri olurken (1437-1439), Bizans ile Roma arasındaki sıkı ilişkiler sayesinde gerçekleşmişti.

Gerçekten, Türk tehlikesi bazı Bizanslı Rum aydınları İtalya'ya göç etmeye yöneltmekte idi. İstanbul'da Demetrios Kydones gibi Latin yanlısı, kurtuluşu Batı Hıristiyan dünyasıyla birleşmede gören nüfuzlu bir aydınlar zümresi ortaya çıkmıştı. Onlar Türklere açıkça düşmanlık besleyenlerdi. Öbür yandan Rum aydınları ve din adamları arasında tutucu ruhban ve birçok Rum bilim adamı, II. Murad ve Fâtih'in sarayında iyi muamele görmekte idiler. Plethon bunlardan biriydi. İtalya'da düşünsel etkisi derin olan Rum bilim adamlarından Gemistos Plethon, bir ara Edirne'de Murad'ın sarayında bulunmuş, Mora'ya gitmiş, buradan İtalya'ya geçmişti. Plethon'un ideal devlet teorisinde Osmanlı etkisi sezilir. Plethon ve Bessarion İtalya'da Yunancanın yayılması, özellikle skolastiği temsil eden Aristo felsefesine karşı Platon felsefesinin ve neoplatonizmin yayılmasında en önemli rolü oynamışlardır. Birçok hümanist bunların okulunda yetişmiştir.

Bessarion, Papa tarafından kardinallik derecesine çıkarılarak, Rönesansı destekleyen, mesenlerden* birisi olmuştu. Bessarion Roma'da ilk akademiyi kurmuştur. Bu Rum bilim adamlarıyla birlikte, İstanbul'un ele geçmesinden sonra birçok Bizans eseri İtalya'ya getirildi ve bu sayede klasik ilim ve felsefenin kaynakları daha da yayıldı. Öbür yandan hümanistleri koruyan açık düşünceli Fâtih Sultan Mehmed sarayında Yunanca eserlerle bir kütüphane kurmuştur. Özetle, hümanizm hareketinde Bizanslı Rum bilim adamlarının öncü bir rol oynadıklarına kuşku yoktur.

Bocaccio'dan sonra Latin ve Yunan edebiyatının şaheserlerini meydana çıkarıp yayan ve yeni Latin edebiyatının gelişmesine hizmet eden birçok hümanist yetişmiştir. Özetle, 15. yüzyılın ilk yarısında klasik edebiyat ve felsefî düşünce, hayatın içinde ön plana geçmeye ve yeni kültürün merkezi olmaya başlamıştı. İtalyan hümanistlerin en önemli kişilerinden biri Salutati (1331-1406), Floransa devletinin başına getirildi. Bu hümanistlerden biri olan Louis Marsili (1342-1394) klasik şair ve filozofların yapıtlarında, kutsal din kitapları kadar erdem bulunduğunu söyleyecek kadar ileri

* Sanat ve bilim adamlarını koruyan kimse.

gidiyordu. Bu dönem hümanistlerinden Leonardo Bruni (1369-1444), Demostenes, Plutarchos, Platon ve Aristo'nun eserlerini tercüme ederek Yunan şaheserlerini halka yaymaya hizmet ediyordu. Özellikle, Poggio, Batı Avrupa'da dolaşarak eskiçağın belli başlı şaheserlerinin yazmalarını topluyordu. Poggio, kaybolmuş sanılan birçok şaheseri meydana çıkarmış ve hümanizmin derinleşmesinde en büyük hizmetlerden birisini yapmıştır.

Başlangıçta daha çok edebî alanda kalan hümanizm, yavaş yavaş bütün bilgi sahalarına yayıldı. Yeni yeni keşfedilen klasiklerin rehberliği ile bütün ortaçağın bilimsel ve dinsel değerleri eleştiri süzgecinden geçirildi. Bu bakımdan en büyük hizmeti Lorenzo Valla (1405?-1457) oynadı. Eleştirel hümanizmin (*humanisme critique*) onunla kurulduğunu görüyoruz. Bu eleştiri, doğrudan doğruya reformu, dinî devrimi hazırlayacaktır. Lorenzo Valla, öncelikle gerçek bir filolog olarak Cicero ve Quintilian'dan yararlanarak klasik Latincenin en önemli eserini (*Elegantiae*) yazdı. Valla bu eserle Latincenin dil bilimini kurmuş oluyordu.

Lorenzo Valla 1431'den itibaren dönemin bütün dinî, felsefî sistemlerinin eleştirisine girişti. Dinin yalnız bir inanç işi olduğunu göstererek skolastiği tamamıyla çürüttü. Özellikle bir filolog ve tarihçi sıfatıyla sözde Papa'ya Batı Hıristiyan dünyası üzerinde manevi üstünlük ve egemenlik tanımış olan *Constantin'in Hibesi*'nin *(Donatio Constantini)* uydurma olduğunu kanıtladı. Böylece kilisenin dayandığı temellerden birini yıkmış oldu.

Hümanist dönemin ikinci büyük sistemcisi Nicolaus Cusanus'tur (1401-1464). O yeni hümanizmle skolastik Ockham felsefesini ve Hıristiyan mistisizmini geniş bir sistem içinde toplamaya çalıştı (İslam'da bu işi Gazâlî yapmıştır). 15. yüzyılın en büyük zekâlarından biri olan Nicolaus (aslen Alman'dır) hümanizmin başlıca temsilcilerindendi. Yaşadığı dönemde felsefi etkisi derin oldu.

Sonuç olarak hümanizmin 15. yüzyılın ortalarına doğru tamamıyla gelişmiş olarak düşünce hayatının ön planında yer aldığını görüyoruz. Hümanizm, edebiyat alanında kalmayarak her türlü fikrî faaliyeti çerçevesi içine alıyor ve böylelikle pasif bir taklit ve incelemeyi aşarak kendine güvenen bir eleştiri aşamasına girmiş bulunuyordu.

Toscana'da, Floransa'da 14. yüzyılın filolog şairleri tarafından yaratılan Rönesans hareketi bütün İtalya'ya hızla yayıldı. Bu sanat ve fikir hareketinin bu şekilde yayılması için ortam tamamıyla elverişli ve yüreklendiriciydi. *Condottiere*'lerin idare ettiği savaşlar oransal olarak daha az yıkıcıydı. Bu savaşlardan ve iç alanda mücadelelerden toplum ve ekonomik hayat pek etkilenmiyordu. Küçük bir alanda toplanmış İtalyan devletlerinde hayat yoğundu ve devletler arasında hiç gevşemeyen bir mücadele vardı. Rakip şehirlerden her biri, komşusundan daha parlak bir merkez yaratmak kaygısında idi. Bu devletlerde iktidarı ele geçiren müstebit tiranlar, bir asalete mensup olmadıkları için yalnız kişisel yeteneklere önem veriyorlardı. Yine onlar ele geçirdikleri iktidardan olabildiğince yararlanmak ve güzel bir hayat geçirmek için, lükse, güzel şeylere önem veriyorlardı. Bu yüzden Rönesans'ın yayılmasında tiranlar yüreklendirici olumlu bir rol oynadılar. Saraylarını, yeni ileri gelen sanat ve düşünce adamlarıyla doldurdular.

Yalnız tiranlar değil, şehirlerde yerleşmiş soylular ve zengin burjuvalar da zarif, lüks, zevk ve sefa dolu bir hayat için paralarını ve zamanlarını harcamakla toplum içinde seçkin bir yer sahibi olmak emelini besliyorlardı. Moda, zarafet, kibar bir konuşma dili ve tavırları bu zarif toplumda yer almak için ön koşuldu. Böylece ince bir güzellik duygusunun ve rasyonel bir düşünüşün geçerli olduğu yüksek bir çevre oluşmuş bulunuyordu. Sanatkârlar ve bilim adamları bu dünya içinde değer verilen, övülen kişiler oluyorlardı. Rönesans'ın kaynağı Floransa idi, fakat bu koşulları İtalya'nın her tarafında aynı derecede göremiyoruz. Yetiştirdiği dâhilerle Roma da önemli bir merkezdi. İkinci derecede Napoli, Milano, Venedik ve Urbin, Rimini, Ferrara gibi merkezler geliyordu.

15. yüzyılın sonuna kadar İtalya'da Rönesans'ın merkezi Floransa'dır. Floransalı Dante, Bocaccio ve Petrarca, Floransa lehçesini İtalya'nın edebî dili haline getirmişler ve Rönesans'ın bu müjdeleyicilerinden sonra en büyük temsilcileri, yani Machiavelli, Brunellesco, Donatello, Leonardo da Vinci, Michelangelo burada yetişmişlerdir. Floransa'nın Rönesans'ın merkezi olmasında en büyük hizmeti Mediciler ailesi görmüştür. Floransa uygarlık düzeyi

Medici ailesinin fertleri toplu halde, Benozzo Gozzoli'nin 1549 yılı dolaylarında yaptığı bir freskoda. Resim aynı zamanda, İncil'deki üç bilge adam meselinin Toskana kırlarında tasviridir.

olarak en ileride olduğunu biliyor ve bu üstünlüğünü devam ettirmek için bilinçli bir biçimde çalışıyordu. Bütün sanatkârlar burada kahramanlar gibi görülüyorlardı.

Medicilerin hepsi sanattan anlayan ve sanatı gözeten insanlardı. Fakat bunlardan özellikle Lorenzo dé Medici büyük hümanistlerden eğitim almış, kendisi de güzel şiirler yazmıştır. Lorenzo, epiküryen ahlak ve düşünce taşıyan bir sanatseverdi. Musikiyi, şarabı ve eğlenceyi sever, fakat aşırıya kaçmazdı. İnce ve açık bir anlayışa sahipti. Özetle, zamanın istediği en olgun tipti.

Mediciler, en büyük sanatkârları ve bilim adamlarını saraylarında topluyorlar, onlara birçok eserler yaptırıyorlar, onlarla samimi sohbetlerde bulunuyorlardı. Saraylarında şaheserlerden oluşan kütüphaneler, eskiçağ eserlerinden oluşan müzeler kuruyorlardı. Medicilerin bu koruması sayesinde Rönesans'ın en büyük dehaları şaheserlerini ortaya koydular. Michelangelo, Lorenzo de Medici'nin, sarayının bahçesinde kurduğu okulda yetişmiştir.

Medicilerin düşünce ve uygarlık tarihinde en büyük hizmetlerinden biri, Floransa'da Platon felsefesinin merkezi olarak Akademi'yi kurmaları olmuştur. Burada iki Rum'un G. Plethon ve Bessarion'un faaliyetleri, Platon felsefesinin esas kaynaklarına göre yorumlanmasını sağladı. Böylece İtalyan fikir ve felsefesinde Platon–Aristo tartışması ön plana çıktı. Böylelikle Yunan felsefesi daha derin ve esaslı bir şekilde araştırılıyor ve derinleşiyordu. Floransa Akademisi, skolastiğin temeli sayılan Aristo'ya karşı cephe almakla düşünsel özgürlüğünü simgeliyordu. Bu okuldan hümanizmin iki büyük derleyicisi, Marcillio Ficino (1433-1499) ve Giovanni Pico della Mirandola (1463-1494) yetişmiştir. Bunlar Platon felsefesini ve Neo-platonist felsefeyi tercüme edip yaymışlardır. Bu *idealist* felsefenin yalnız İtalya'da değil, bütün Avrupa düşünce hayatında derin etkileri olmuştur (Pico della Mirandola Yunancadan başka İbranice biliyordu ve Kur'an'ı aslından okuyabilmek için Arapça da öğrenmişti). Böylece, yüzyılın ikinci yarısında bu iki deha ile hümanizm Platoncu bir karakter kazanacaktır. Hümanizmin bu yeni yüzü sanat üzerinde etkiden geri kalmayacak ve 15. yüzyıl başında realist olan sanat, yüzyılın sonunda idealist bir karakter kazanacaktır.

Floransa'da yalnız Mediciler değil, diğer büyük aileler, hatta loncalar, manastırlar güzel sanatlara ilgi göstererek bunların gelişimini desteklemişlerdir. Papalar, Rönesans'ın gelişmesinde önemli roller oynamışlardır. Papa V. Nicholas (1447-1455) ve II. Pius (1458-1464) hümanist idiler. Onlardan başka 15. yüzyılın ikinci yarısında gelen papaların hemen hepsi de, sanat ve bilime karşı sevgi ve alaka göstermişlerdi: Kendi dönemlerinde büyük sanatkârları ve bilim adamlarını Roma'ya getirdiler, büyük eserler yaptırdılar. Kilisenin parasını onları korumak için harcamaktan çekinmediler. Papaların bu korumacılığı, sanatkârların dinî konuları işlemeleri ve eserlerin dinî bir karakter alması sonucunu doğurdu. Yine de Roma, sanatkârların gözetildiği ve toplandığı bir merkez olmakla beraber büyük sanatkârlar yetiştirmedi. Büyük sanatçılar Floransa'dan, Lombardia'dan ve İtalya'nın başka yerlerinden buraya geliyorlardı.

Üçüncü bir merkez özellikle V. Alphonse zamanında (1442-1458) Napoli oldu. Bu aydın hükümdar, sarayında kütüphaneler

Pisanello'nun tasarladığı ve Napoli Kralı Alphonso'nun kabartmasıyla bezeli 1449 tarihli madalyon (L. Garcia).

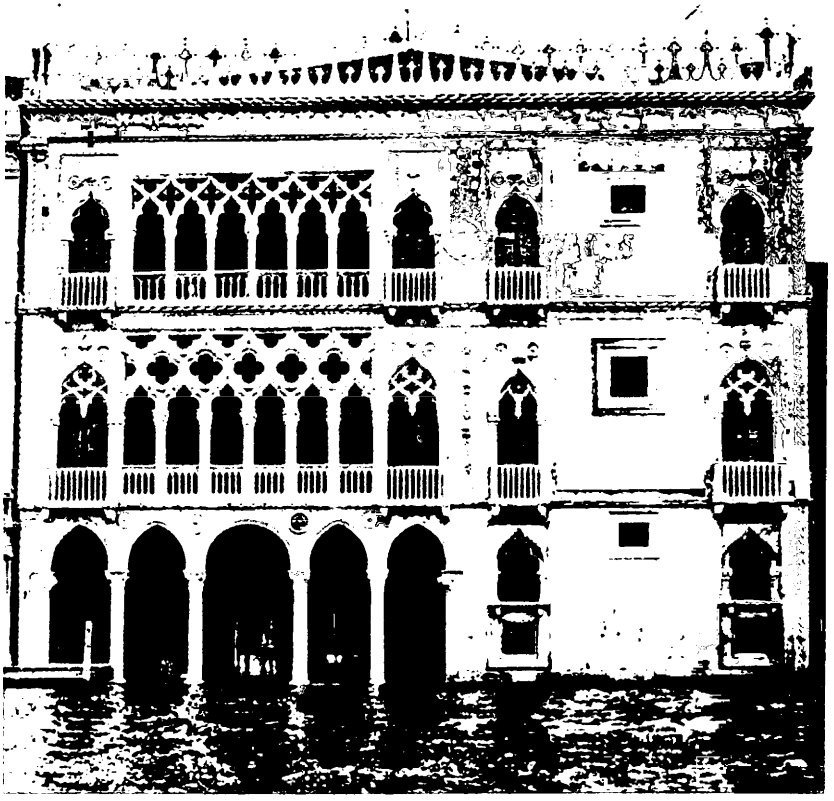
kurdu ve 1442'de bir akademi açtı. Lorenzo Valla'yı himaye etti, Yunan müelliflerini tercüme ettirerek Napoli'de birçok önemli eserin yazılmasına vesile oldu. Ancak yüzyılın ikinci yarısındaki savaşlar ve kargaşa Rönesans'ın buradaki gelişimini köstekledi.

Venedik, 15. yüzyılda, genel olarak Rönesans hareketinin dışında kaldı. Ancak 16. yüzyılda harekete katılabildi. İş ve politika hayatı burada hümanistlerin yetişmesine zaman bırakmıyordu. Ancak sanat bakımından Venedik'in kendine özel bir geleneği vardı. Pek çok saray, kilise, heykel ve resim bu geleneğe uygun olarak meydana getiriliyordu. Venedik, zengin hemşerileri tarafından toplanmış önemli kütüphaneler, para ve madalyon koleksiyonlarına sahip oldu. Özellikle buraya gelip yerleşen Alde Manuce (1449-1515) bir matbaa açtı ve Yunan-Latin eserlerini düzeltilmiş bir şekilde basarak böylece bu eserlerin yayılmasını sağlayarak önemli bir hizmette bulundu.

İtalya'da Sanatın Gelişimi

15. yüzyılda, özellikle de 16. yüzyılın birinci yarısında İtalya'da olağanüstü bir sanatsal gelişim görüldü. Sanat ve uygarlık tarihinin en büyük eserleri yaratıldı. Bu gelişim, 16. yüzyılda diğer Batı ülkelerine de yayıldı ve millî sanat geleneğine karşı kendi üstünlüğünü kurdu. Esasen Rönesans deyince akla önce, büyük sanatsal gelişim gelmektedir. Edebiyat ve fikir alanında yenileşmeyi anlatırken bunun, klasik Roma-Yunan fikir ve edebiyatına yöneldiğini, kaynağını buradan alan bu hareketin hümanizm adı ile nitelendirildiğini söylemiştik. Sanatta Rönesans, bu hareketin etkisi altında kalmakla beraber daha başka bir gelişme yolu izlemiştir. Burada, Rönesans sanat tarihinin ayrıntılarına girmeden, genel olarak uygarlık tarihindeki büyük rolüne yer vereceğiz.

Burada klasik sanatın karakterini anımsamak gerekirse, ortaçağ sanatı, klasik ifadesini 13. yüzyılda bulmuş, Fransız Gotik sanatı her tarafta üstünlüğünü kurmuştu. Mimari, heykeltıraşlık, hakkâklık, ressamlık gibi her türlü sanat şekillerini olağanüstü bir senfoni halinde kucağında toplayan bu sanat, bu yüzyılın katedrallerinde ve şehir belediye binalarında en yüksek değerini buldu. Bu sanatın karakterleri; dinî lirizmi, coşkunluğu ve bireyselliği, bütün sanat çalışmalarının bütününde toplayan ve ifade eden bir sembolizmden ibarettir.

Venedik'te Rönesans öncesine ait gotik yapıların en ünlülerinden, 1428-30 arasında inşa edilen Casa d'Oro.

Buna karşılık yeni sanatın karakterlerini çizerken, öncelikle şuna işaret etmeliyiz: Ortaçağ sanatı birden ölmemiştir. Yeni eğilimler belirmeye başladığı zaman bile ortaçağ etkisi kuvvetle devam etmiş ve yeni hareketlere nüfuz etmiştir. Onun için biz 15. yüzyıl sanatında ve birçok yerde ortaçağ karakterini bulabiliyoruz. Rönesans sanatı, ortaçağın genel akışının doğurduğu yeni bir dünya görüşünün, bir olgunluğun sonucudur. Roma-Yunan dünyasının keşfi bu ruhun gereksinimlerini karşıladığı içindir ki, onun tarafından örnek alınmıştır. Yoksa yeni sanatı, Roma-Yunan sanatı doğurmuş değildir. Hatta Rönesans sanatının önemli bazı karakterleri örneğin realizm, ortaçağ sanatının gelişimi sonucunda meyda-

Venedik'te 1444-1515 arasında inşa edilen San Zaccaria Kilisesi'nde Rönesans üslubu gotik üslupla bir arada kullanılmasına rağmen hakim olmuştur (yanda). 1260'ta yapılan locales binasının yanmasıyla yerine 1485'te inşa edilen Scuola Grande di San Marco'da ise Rönesans tarzı bu kez Bizans üslubuyla harmanlanmıştır (üstte).

na çıkmıştır. Yeni sanat, uzun bir gelişim ve olgunlaşmanın sonucudur. Yeni sanatın getirdiği en önemli yeniliklerden biri, sanatın özelleşmesidir. Kiliseden, belediye binasından, saraylardan, kişilerin evine inmesidir. Sanat artık kilisenin tekelinden kurtulmuştur. Bu durum sanatta realizmin ve bireyselliğin doğması ile ilgilidir. 15. yüzyıl, sanat tarihindeki özel deyimi ile *quattrocento*, her şeyden önce realizm ve natüralizm ile karakterlenir. Yeni sanatın en belirgin karakterini, gerçeği ifade eden realizmde aramalıdır. Bu, doğaya dönüş demektir. İşte, yeni sanatın bu başkaldırısı, onu ortaçağdan ayırır. Bu da yukarıda söylediğimiz gibi özellikle toplumun gelişmesindeki eğilimlerden, yani zamanın ruhundan doğmuştur.

Rönesans sanatı, 15. yüzyılda idealist bir karakter taşır. 15. yüzyıl sanatı genel hatlarıyla şöyledir:

1. 15. yüzyıl insanının dünyası derin bir biçimde değişmiştir. Bu yeni dünyanın, yeni bir ruhu ve çok zengin alışkanlıkları vardı. Bu çevre içinde inşa edilen sanat, doğal olarak bu atmosferin ifadesi oldu. Öncelikle, 15. yüzyıl insanı için dünya çok genişlemişti. Fetihler, seyahatler, Doğu ile yoğunlaşan ilişkiler, yeni manzaralar, yeni insanlar ve toplumlar ortaya çıkarıyordu. Bunun sonunda sanatkârın betimlediği konular ve şekiller artmıştı. Nefis Türk halıları evde, gemide, kilisede sanat eserleri gibi sergileniyordu. Bu *egzotizm* içinde Osmanlı Türkleri, kıyafetleri ve hayatlarıyla önemli bir yer tutmakta gecikmedi.

Sanatkâr, özellikle içinde yaşadığı toplumda çeşitli sınıflarda birbirinden farklı konular ve zevkler keşfetmiştir. Bir tarafta şövalye sınıfının kahramanlık ve ihtişam hislerini öte tarafta yükselen yeni zengin burjuvazinin realiteye bağlanan zevkini ve de insanî, dramatik veya müşfik bir sanatı doğuran dinî hisleri ayrı ayrı ifadeye çalışmıştır. Bir kelime ile sanatkârın ifade ettiği konular ve duygular çok çeşitli bir şekle bürünmüştür.

2. Bütün plastik sanatlarda realizm ve natüralizm üstün geldi. Natüralizm, dış dünyanın gerçek ve doğal şekillerini olabildiğince sadık bir şekilde betimlemekteydi. Sanatçı artık dikkatli bir gözlemcidir.

Andrea Previtali'nin 1508 yılı dolaylarına tarihlenen
Meryem Ana'ya Müjdenin Verilmesi *tablosunda arka planda dikkati çeken Türk halısı.*

Genel olarak karakterleri ve bir tipi değil, bireyleri betimlemektedir. En soyut konularda etrafındaki gerçek insanları betimler. İsa onun bir arkadaşının, Meryem tanıdığı bir kadının gerçek resmidir. Mesela ünlü bir tabloda Cem Sultan'ın portresini bulmaktayız. Kıyafetleri zamanın kıyafetleridir. Rönesans ressamı, bunları ayrıntısına kadar yansıtmaya, resmine realist bir güç vermeye çalışır. Onun sanatı yaşanmış bir sanattır. Dış dünyanın tam ve doğru betimlemesini verebilmek için bilimsel gözlemlerde bulunur. İnsanı bir anatomi uzmanı gibi inceler (Leonardo da Vinci).

Bu realist resim sanatında bireylerin doğal bir mekân içine yerleştirildiğini görüyoruz. Eşya, belirli bir bakış noktasına göre doğal olarak göze göründüğü gibi küçülüyor; matematik bilgisine dayanan bir *perspective raccourci* bilgisi ressam için gerekli hale geliyordu. Bunu resim sanatına öncelikle Giotto di Bondone (1267-1336) getirmiştir. Üçüncü boyutun, yani derinliğin sanata sokulması, modern sanatın en büyük adımlarından biridir.

Resim ve heykelde çıplak vücudun betimlenmesi yine bu dönemdedir. İnsan vücudunu tam ve doğru olarak, bütün hareketlerinde betimlemek sanatçının başlıca kaygısı olmuştur. Bunun için anatomi incelemelerine kadar gidilmiş ve canlı modeller kullanılmaya başlanmıştır.

Fakat bu sanat yalnız doğayı, maddeyi taklit etmiyor, insanî duyguların doğal ve bireysel özelliklerini de ifade ediyordu. Kişiler, yüzlerindeki ifade ile karakterlerini, o sahne içindeki özel duygularını belli etmekteydiler.

Manzara resmi, natüralizmin bir sonucuydu. Ortaçağda her resim için kullanılan belirli semboller, kişilerin gerisindeki manzarada ifade edilirdi. Şimdiyse doğa olduğu gibi sahnelerin arkasında bize görünmeye başlamıştır. Realist akım, öncelikle Giotto di Bondone'de başlamıştı. Resim sanatında devrim getiren bu büyük sanatçıdan sonra öğrencileri onu taklitle yetindiler. 15. yüzyıl başında Massacio'nun (1402-1443) getirdiği yeni esaslarla, perspektifi kullanması, mekânı ve sadeliği öne çıkarmasıyla, resim sanatı girdiği gelişme çizgisinden uzaklaşacaktı. Realist akım böylece, 15. yüzyıl başında Floransa'da güçlü bir şekilde canlandı. Bu sanatı

Sandro Botticelli'nin 1483-85 döneminde yaptığı Venüs'ün Doğuşu.

Massacio'dan sonra temsil eden kişiler Fra Flippo Lippi (1406-1469), Boticelli (1447-1510), Ghirlandaio (1444-1494) ve Pollaiuolo'dur. Hepsi, Floransalı olan bu üstatlar realizmi tam anlamıyla geliştirip benzersiz şaheserler yaratmışlardır. Boticelli'nin *Venüs'ün Doğuşu*, Ghirlandaio'nun Santa Maria Novella'daki duvar resimleri, Pollaiuolo'nun IV. Sixtus'un mezar anıtı meşhurdur. Floransa resim okulu yanında Padua'da Antik dönemi daha yakından izleyen bir okul kurulmuştu. Burada Andrea Mantegna (1431-1506), Brunellesco'nun mimaride yaptığını başarmıştır. Mantegna, eskiçağa ait eserleri toplardı. Resimlerinde Romalıların kıyafet, donanım ve mobilyalarını gerçek örneklerinden kopya ederek dikkatle betimliyordu. Meşhur eseri *Sezar'ın Zaferi*'dir. Venedik'te Antik dönemi örnek alan yenilikçi bir başka sanatçı da Pisanello'dur (1380-1451).

3. Yeni sanat bireyseldir. Realizm hareketi ile bireyi betimleyen sanatçı aynı zamanda kendi öznelliğini de yansıtmaktaydı. Sanatçı özelde bireysel olanı ararken kendine has olan eseri yaratmak kaygısı ile hareket ediyordu. Bu dönemde yetişen sanatçı tipi ortaçağ sanatkârı gibi eserini ortak bir anıta mal etmiyor, eserini çoğunlukla imzalıyor ve ona her bakımdan kendi damgasını vurmaya çalışıyordu. Bununla beraber *Quattrocento*'da henüz, 16. yüzyılda gördüğümüz sanat okulları kurulmuş değildir.

4. Rönesans sanatında sonraları, Yunan-Roma ideali ön plana çıkmaya başladı. Bu durum oldukça sonralara rastlar. Yunan-Roma'ya dönüş önce edebiyatta başlamış ve bu, gördüğümüz gibi hümanizmi doğurmuştur. Plastik sanatlarda Yunan-Roma karakterinin yerleşmesi, hümanizm hareketinin etkisi altında gerçekleşmiştir. Gerçekten, daha 13. yüzyılda Nicola Pisano Antik Roma eserlerini taklit etmişti. Fakat onun hareketi izlenmedi. Antik dönemin ön plana çıkışı öncelikle mimaride başladı. Bu etki özellikle Brunellesco (1377-1446) gibi bir dâhi sanatkâr sayesinde kesin bir şekilde kendini gösterdi. O, ortaçağın mimari üslûbuna, gotiğe karşı tamamıyla zıt karakterde eserler meydana getirdi. Bu eserler, eski Roma eserlerinin körü körüne bir taklidi de değildi. Antik döneme hâkim olan mimari ilkeler benimseni-

1295'te yapımına başlanan ve 1436'da Brunelleschi'nin tasarladığı kubbeyle tamamlanan Floransa Katedrali.

yor ve bunlara göre o çapta eserler meydana getiriliyordu. Ondan önce, klasik Yunan-Roma mimarisinin motifleri kullanılmış değildi. Brunellesco sayesinde yeni mimarinin esasları kuruluyordu. Rönesans mimarisini Floransa'da o yarattı ve yeni klasik mimarlık Avrupa'ya buradan yayıldı. Bu yeni mimaride geometrik bir uyum, yuvarlak, sınırlanmış düzenli şekiller hâkimdir. Yüksek ve geniş kubbeler meydana getiriliyordu. Yuvarlak kemerler, sütunlar, çıkıntılardan kaçman ve birliğe erişmeye çalışan bir eğilim ön plandadır (bu özellikler Mimar Sinan'ı anımsatır). Bütün bu karakterler gotik mimariye ters düşen yeni bir mimariyi ifade etmektedir. Klasik prensiplere dayanan ve gotik sanatı etkisizleştiren mimarlık üslûbu, daha çok Floransa'da hâkim olmuştur. 15. yüzyılda Lombardia'da mimari üslûbun en ünlü temsilcisi, Roma'da Saint Pierre'in planını yapan Donato Bramante'dir (1444-1514).

Resim ve heykel sanatı, antik dönemden önceki mitoloji konularını da ele almıştır. Fakat henüz antik sanatın özüne nüfuz edilmiş değildir. Ressamlar antik sanattan başlangıçta yalnızca süsleri ve motifleri alıyor, bunları resimlerine serpiştiriyorlardı.

Resimden daha önce ve mimariden sonra antik etki, heykeltıraşlıkta da görüldü. Rönesans'ta heykeltıraşlığa özel bir ilgi gösterildi ve bu sanat gözde bir sanat oldu. Rönesans heykeltıraşlığı, duyguların ifadesi bakımından Yunan heykeltıraşlığını da geçmiştir. Başlangıçta özellikle Lorenzo Ghiberti'de (1378-1445) ünlü eseri *İsmail'in Kurban Edilişi*'nde ve Jacopo della Quercia'da, (ilk eserleri: *Günah, Cennetten Kovulma*) gotik heykeltıraşlık geleneği devam etmiştir. Bu çalışmalarda natüralizm daha baskın bir özellik sergiler. Heykeltıraşlığa büyük bir yenilik getiren sanatçı ise Donatello'dur (1386-1466). Hayatını tamamıyla sanata adayan bu Floransalı dâhi, Medicilerin koruması altına girmiştir. Antik sanatın güçlü etkisi altında kalmış ve sanat hayatı gotikten ayrı bir seyir izlemiştir. Gerçekten onun çevresi, bu etkiyi kolaylaştıracak havayı ve koşulları hazırlamıştı. Bu ortamda antik döneme duyulan hayranlık vesilesiyle çeşitli saraylarda müzeler oluşturuluyor, toprak altından birçok eser çıkarılarak bu müzelerde sergileniyor-

Floransa Katedrali için 15. yüzyılın ilk yıllarında Lorenzo Ghiberti'ye sipariş edilen Kitab-ı Mukaddes'ten sahnelerle bezenmiş kapılardaki en meşhur panel: İsmail'in Kurban Edilişi.

du. Donatello, insan vücudunu elbisesiz çıplak şekillerde betimliyordu. Onun, antik modelleri izlediğine şüphe yoktur. Fakat Donatello'nun dehası orijinaldi. Eserlerinde her türlü insanî duyguyu betimleyebiliyordu. Meşhur eserleri *Dâvud* ve *Gattamelata* ve *Saint George* heykelleridir.

Donatello'dan sonra özellikle Verrocchio (1455-1478) heykel sanatına yeni bir boyut kazandırmıştır. Onun ünlü heykeli *Tunç Dâvud*, *Aziz Torna'nın İnanılmazlığı* ve nihayet ifade kudreti eşsiz *Colleoni'nin Atlı Heykeli* birer şaheser sayılmalıdır. Leonardo da Vinci ve Pietro Perugino onun atölyesinde yetişmişlerdir.

Donatello'nun 1430 yılı civarında siparişini alarak tamamladığı Dâvud *heykeli.*

5. İtalyan Rönesans sanatı diğer Avrupa ülkelerinde gelişen sanattan etkilenmiştir. Özellikle, ortaçağ sanatından dikkate değer bir realist sanata ulaşan ve resim tekniği daha yüksek olan Flaman sanatının İtalyan sanatı üzerinde güçlü bir etkisi söz konusudur. Mesela yağlıboyayı İtalyanlar, Flaman sanatından almışlardır. Oyma sanatı ise, Almanya'dan gelmiştir. 15. yüzyılda Fransa'da, Flaman ve İtalyan sanatları arasındaki karşılıklı etkilere pek sık rastlanmakta, böylece sanat milletlerarası bir boyut kazanmaktadır.

16. Yüzyılda İtalya'da Rönesans'ın Gelişimi ve Avrupa'da Yayılması

İtalya'da Leonardo'nun ortaya çıkışından Michelangelo'nun ölümüne kadar Rönesans sanatı, daha olgun bir hale gelerek ve *Quattrocento* natüralizmini bırakarak idealist bir klasisizme yükselecektir. Klasik edebiyat ve felsefenin gittikçe derinleşen etkisiyle ortaya çıkan yüksek çevrelere, böyle yeni bir estetikle yanıt verilebiliyordu. Bu yeni sanat, yeni estetiğin ifadesi oluyordu. 15. yüzyılda yalnız İtalya'da değil, Flandre'da da sanat, tamamıyla güçlü natüralist bir karakter göstermekte idi. Bu sanat etrafında, natüralizmin bütün özellikleri yansıtılmaktaydı. Halbuki 16. yüzyılda yeni sanat, bireyin bir kopyası olmaktan kurtularak ideal bir güzellik görüşüne yükselecektir. Artık bu dönem sanatında sanatkâr, etrafındaki tanıdığı, gördüğü kişileri, kostümleri, manzaraları değil, idealize ettiği kişileri betimleyecek, kostüm yerine antikiteye özel kumaş örtüsü kullanacak ve mekân olarak belirli bir yerin betimlenmesi değil, tablonun kompozisyonuna ve ruhuna uygun ideal bir manzara seçecektir.

Yeni idealist sanatın ilk belirtilerini daha 15. yüzyıl başında bazı sanatkârlarda, örneğin Massacio ve Jacopo della Quercia'da görürüz. Fakat bu stil 16. yüzyıl sanatçılarında yavaş yavaş gelişir ve

kesin ifadesini bulur. Ondan sonra bu sanatçıların öğrencileri ve hayranları tarafından kurulan akademilerde klasik bir eğitim ve öğretim şekli olarak çöküşe gider. Fakat aynı dönemde İtalya sanatı, Avrupa sanatına üstünlük sağlamıştır. Her taraftan bu yeni sanatı öğrenmek için İtalya'ya akın edilmektedir.

Mimarî

Rönesans sanatına antik sanatın esaslı bir şekilde girmesi, ilk önce mimaride olmuştu. Klasik sanatın prensiplerini ilk önce anlayan ve uygulayanlar mimarlardı. 16. yüzyılın başlarında bu klasisizm daha sade bir ifadesiyle baskın bir hale geldi.

Rönesans mimarlarının en büyüklerinden olan Donato Bramante (1444-1514), 1499'da Roma'ya gidinceye kadar, zengin dekorlu Lombardia mimarisiyle antik döneme yönelen sade ve sert çizgileriyle karakterlenen Floransa mimarisini kaynaştıran dikkate değer eserler yaratmıştı. Bramante, öğrencileriyle birlikte Kuzey İtalya'da bu şekilde yüzlerce eser bıraktı. Roma'ya geldikten sonra ilerlemiş yaşına bakmadan klasik eskiçağ sanatını yakından incelemeye başladı. Antik anıtları kendisi ölçüp biçmeye, bu mimarinin sade güzelliğinin sırlarını öğrenmeye çalıştı. Roma'da papaların ısmarladığı bazı eserleri tamamladıktan sonra kendisine Saint Pierre Kilisesi'nin yapılması görevi verildi. Onun çizdiği plana göre kilise bir Yunan haçı şeklinde olup üstünde yüksek bir kubbe, yanlarda dört küçük kubbe olacaktı. Fakat bu plan, kendisinden sonra gelecek mimarlar tarafından birçok değişikliğe uğradı. Ölümünden sonra Raphael (Sanzio de Urbino Raphael), baş mimar seçildi. Raphael bir mektubunda şöyle yazıyordu: "Antik yapıların imkânsız şekillerine erişmek isterdim." Başka bir mektubunda "Gotik mimari, Romalıların ve klasiklerin 'güzel' üslûbundan ne kadar uzaktır. Klasikler, birbirinden güzel frizler, sütunlar ve sütun başlıkları ve kaideler yaparlardı." Raphael de, Hıristiyan dünyasının en güzel eserlerinden biri olacak olan bu kiliseye işte bu inançla yaklaşıyordu. Ona göre ideal güzellik klasik çağın anıtsal eserlerinde gizliydi. Raphael, kilisenin planını Latin haçı şekli-

Giacomo Barozzi da Vignola'nın Roma'da 1552-53'te inşa ettiği Sant Andrea Kilisesi'nin eliptik kubbesi sonraki dönemlerde gelişen Barok tarzının esin kaynaklarından olmuştur.

ne getirmek istiyordu. Fakat o da zamansız öldü. Yerine Baldasarre Peruzzi (1481-1537) geçti. Peruzzi'den sonra bu büyük görev Michelangelo'ya verildi (1546). Bu dâhi sanatkâr, eski ustası Bramante'nin planına döndü. O ayrıntıya önem vermiyor, büyük parçalar arasındaki orantıyı arıyordu. Michelangelo, kilisenin kubbesini Brunellesco'nun örneğine göre yapmak istiyordu. Fakat bu kubbeyi tamamlamak için ömrü yetmedi.

Bu dönemin büyük mimarları içinde klasik mimarinin ilkelerini belirleyen iki mimarı Giacomo Barozzi da Vignola (1507-1573) ve Andrea Palladio'yu (1508-1580) saymak gerekir. Bunların mimari eserleri, Avrupa'da modern mimarinin bir tür kılavuzu haline gelmiştir. Bu stilde antikitenin fikir ve şekilleri esas kurallarıyla belirlenmiş oluyordu. Mimari, genel ve ideal sayılan bu klasik kurallar içinde hapsediliyor, belirli formüllere bağlanıyordu. Mimaride yeni gereksinimlerin önüne böylelikle geçilmiş oldu.

Heykeltıraşlık ve resim

16. yüzyılda yaşamış olan ünlü İtalyan sanat tarihçisi Vasari (1511-1574) heykeltıraşlıkta mükemmelliğe erişmek için toprak altından eski şaheserlerin bulunmasını beklemek gerektiğini söyler ve ekler: "Antik heykellerden en ünlüleri Laocoon, Herkül, Venüs, Apollon vs. meydana çıkarıldığı zaman bu mükemmeliyet keşfolundu. Bunlardaki incelikli görünümler klasiğin sert tarzını ortadan kaldırmıştır." Mimaride olduğu gibi burada da antik sanatın yakından tanınması sonucunda plastik sanatların yeni bir dirilişini buluyoruz. Burada da *Quattrocento*'nun bireyselliğinin olağanüstü şekilleri yerine zarafetin, doğal ve genel bir üslûbun yayıldığını görüyoruz.

Mimaride yeni klasik eğilim de öncelikle Floransa'da doğdu. Bu dönemde, heykel, resim ve mimaride yüzlerce sanatçı yetişmiş ve birçok sanat üslûbu doğmuştur. Burada, yeni sanat akımını kişilikleriyle temsil eden ve etrafındakileri derin bir şekilde etkileyen üç büyük sanatçı üzerinde durabiliriz. Rönesansm bu ünlü sanatçıları Michelangelo (1475-1564), Leonardo da Vinci (1452-1518) ve Raphael'dir (1483-1520). Michelangelo'nun yanında dönemin bütün heykeltıraşları gölgede kalır. Aynı zamanda büyük bir ressam ve şair olan bu dâhi kendisini resmî yazışmalarda "Heykeltıraş" olarak kaydettirmiştir. Ona göre heykeltıraşlık tüm sanatların başında gelir. Michelangelo'nun kişiliği İtalyan Rönesansını özetleyen bir tarihtir. Michelangelo, *Quattrocento* üstatlarından ve Medicilerin bahçesindeki Platon okulundan ders aldı. Lorenzo de Medici'nin yakınlarından biriydi. Platon felsefesinin üstatları Marcile Ficino ve La Mirandola'nın tartışma ve sohbetlerini dinledi. Güzellik hakkında yüksek ve derin bir anlayış edindi. Büyük Medici'nin ölümünden sonra Savaranarola'nın peygamberâne, ateşli nutuklarına kulak verdi. Böylece, *Ahd-i Atik*'in ruhunu yakaladı. Dante'yi büyük bir heyecanla okuyup, ona derin bir hayranlık duydu. Michelangelo'nun yüksek sanatkâr kişiliğini başlıca bu etkiler meydana getirmiştir.

Michelangelo, Floransa Cumhuriyeti'nin ısmarladığı Dâvud heykelini 1501-1504 yılları arasında tamamlamıştı. Kentin önemli meydanlarından birini süsleyen heykel, 1873'te Accademia di Belle Arti'ye taşındı.

Michelangelo, sabırlı ve dikkatli bir çalışma ile sanat tekniğini geliştirmekteydi. Alman gravürlerini, antik heykelleri kopya ediyor, doğa resimleri çiziyordu. Hatta anatomi incelemeleri için ölüler üzerinde otopsi yapma iznini bile almıştı. İnsan bedenini çok esaslı bir şekilde kavramıştı. Michelangelo, insan vücudunun her türlü hareketini büyük bir kolaylıkla ve hâkimiyetle betimleme yeteneğini bu çalışmalarına borçludur.

Michelangelo, daha ilk eserinde kendi kişiliğini göstermiş ve Donatello'nun etkisinden kurtulmuştur. Bir modeli aynen kopya etmek onun dehasının kabul edemeyeceği bir şeydi. *Dâvud* adlı heykeli, zayıf ve ateşli Floransalı bir delikanlı tipi değil, zamanın ötesine geçmiş bir kahraman tipiydi.

Michelangelo, Papa II. Julius'un emri ile Sixtine Kilisesi'nin tavanını süsleyen freskleri yaptı. Yine bu Papa'nm mezar anıtı için hazırladığı heykeller (bunlardan özellikle Musa'sı) ve Medicilerin mezar anıtı içindeki heykeller başlıca eserleridir. Bunun yanında Michelangelo mimar olarak Saint Pierre Kilisesi'nin inşasını üstlenmiştir.

Michelangelo, Sistine Kilisesi'nin tavanındaki freskleri yapmak için başı daima göğe doğru beş yıl çalışmıştır (1508-1513). Burada o, *Ahd-i Atik*'in ilahî sahnelerini canlandırıyordu. Dünyanın yaratılışı, Adem ve Havva, İlk Günah, Tufan, Peygamber ve esirler bu resimlerin konusunu oluşturuyordu. Burada Michelangelo, ustalığını her bakımdan sergilemiş, yaptığı fresklerde kudretli bir ifadeyle yüzlerce insan bedeni çizmiştir. Bu olağanüstü çalışmadan sonra Michelangelo, 22 yıl resim fırçasını eline almayacaktır.

Michelangelo, 1520'de Medicilerin türbesini yapmıştır. Burada mimari ile heykel sanatını başarılı bir şekilde bir araya getirmiştir. Fakat anıt tamamlanamamıştır. Michelangelo, Medicilerden ikisinin mezarını yapmayı başarabilmiştir. Burada mezarların üzerine uzanmış, ıstırap altında kıvranan kudretli insan bedenleri, şafak, gündüz, akşam ve geceyi temsil etmekte idi. Medicilerin heykelleri duvardaki oyuklara kazınmıştı. Michelangelo'nun Mediciler Kilisesi'ndeki Meryem heykeli de olgunluk çağının bir eseridir ve temsil ettiği yeni sanatın en tipik örneğidir.

Michelangelo'nun Sistine Kilisesi duvarına 1537-41 yıllarında resmettiği Mahşer *freski.*

Michelangelo'nun 1541 Noelinde halka açılan ve hayranlıkla karşılanan *Mahşer* adlı freski, yeni sanatın en taşkın ifadesiydi. Kuşkusuz burada Dante'nin muazzam etkisi görülmektedir.

Michelangelo aynı zamanda İtalyan edebiyatının en değerli lirik şairlerindendir. Daima acıyı duyan bir ruha sahipti. Bu acıyı, sanat çalışmalarında ve dinde yatıştırmaya çalışıyordu. Fırtınalı ruhu sonunda 1564 Şubat'mın soğuk bir gününde özlediği büyük sessizliğe kavuştu. Papa onu, Saint Pierre Kilisesi'ne gömdürmek istiyordu. Fakat akrabaları naaşı gizlice Floransa'ya getirdiler ve şehir ona, krallara yapılan büyük bir cenaze törenini layık gördü.

Michelangelo ile İtalyan heykel sanatı yaratıcı kudretinin doruğuna erişmişti. Bu sanatı büyük bir kudretle temsil eden Michelangelo, dönemindeki kaba "hareket" anlayışının aksine sessiz bir hareket üslûbunu benimsemiştir. Onun eserlerinde dağınık olmayan bir hareket vardır. Fakat bu hareket, tezatlarla canlı bir ifade kazanmıştır. Klasisizmin sakinlik ve ağırbaşlılığı, onun eserlerinde olgun bir şekil alır. Diğer taraftan Michelangelo, olağan bireyseli terk ederek konusunu ideal bir şekilde ifade etmeye yönelir. Bu yönüyle doğal ölçülerden uzaklaşır, ideal ölçülere yükselir. Bu idealizm, öznel, sanatkârın kişisel yorumuna bağlı değildir, son derece nesneldir. Yani herkes için aynı değeri taşıyan değişmez klasik bir idealizmdir. Michelangelo son eserlerinde daha ileri giderek bireysel duygularını ve rengini bu idealizme katacaktır ki, bu artık bambaşka bir sanatın, Barok'un hareket noktası olacaktır.

Michelangelo'dan daha yaşlı olan Leonardo başka bir karakteri temsil eder. Floransa'da sanata başlayan Leonardo, *Quattrocento* üstatlarından Verrocchio'nun atölyesinde yetişir. 15. yüzyıl sanatının ruhu olan natüralizm, onda geniş bir ilgi uyandırmıştır. Leonardo, insanı ve doğayı dikkatli bir gözlemci olarak inceledi ve insan-doğa ilişkisinin kanunlarını bulmaya çalıştı. Onda, modern bilimin gerçek bir temsilcisini bulduğumuza şüphe yoktur. Tek tek olayların gözlenmesinden genel kanunlara yükselme ve evrensel olayların matematiksel olarak uygulanabileceği düşüncesi gibi modern bilimin en önemli temellerini açık bir şekilde kavramış ve uygulamaya geçirmişti. Birçok elyazmasında onun anatomi, astrono-

mi, fizyoloji, jeoloji, kimya bilgini olarak çalıştığı gözlemlenmektedir. Galileo'dan önce hareketsizlik ilkesini ifade edebilmiştir. Cisimlerin sessizliği kanunlarını araştırmıştır. Dünyanın yuvarlaklığını kabul etmiş, jeolojik toprak katmanlarını tanımıştır. Aynı zamanda mühendis olarak suyun ve buharın ivme gücünü makinelere uygulamayı, hatta uçak ve denizaltı yapılabileceğini düşünmüştür. Özetle, Leonardo, döneminin büyük bir sanatkârı olduğu kadar doğal bilimin esaslarını ve olanaklarını da kavramış, modern bilimin bir müjdeleyicisi olmuştur.

Leonardo'nun hayatında iki dönem vardır: Birincisi 1483'e kadarki Floransa'da çalıştığı dönemdir. Henüz buradayken eserlerinde orijinal kişiliğini gösterir ve etrafına etkisini yayar. 1483'te Milano dukası Ludovic'in davetini kabul eder ve Milano'ya yerleşir. Bundan sonra hayatının ikinci döneminde Floransa'ya ve Roma'ya birkaç kere gitmekle beraber daha çok Milano'da yaşar ve sonunda Fransa'da 1518'de ölür.

Leonardo resim sanatına, ışık–gölge yayılışında ve kompozisyonda getirdiği yenilik ile başka bir boyut kazandırır. O her şeyden önce resmin konusunu belirli bir merkez etrafında organik bir bütün haline getirmeye çalışıyor ve bunda başarılı oluyordu. Halbuki 15. yüzyıl sanatı bir dağınıklık arz eder, parçalar tabloda bir sütunun parçaları olmaktan çok kendi başlarına yaşamaktadırlar. Bundan dolayı Leonardo, gölge ve ışıkta yepyeni bir çığır açmıştır. Artık belirli bir noktadan gelen ayarlanmış bir ışığın altında her şey ışık ve gölge bakımından bir bütün olarak birleşmektedir. Leonardo'nun resim sanatına getirdiği en önemli yenilik, bu gölge ve ışık üzerindeki araştırmalarıdır. Leonardo, gölge ve ışığın doğru ve doğal bir dağılışını sanatın özü olarak kabul etmektedir. Ünlü *La Giaconda* (*Mona Lisa*) tablosunda yüzün sertliğini, hafif bir tebessümün yarattığı hareket ve hafif gölge–ışık oyunları ile yumuşatıyor ve ona tinsel bir ifade, tatlılık ve canlılık kazandırıyordu. O burada sanatının en asil karakterini göstermekteydi. *Mona Lisa*'ya o tebessümü verebilmek için modelini musiki ve doğa ile tatlı bir neşe ve uyum içinde tutmaya çalışıyordu. Leonardo'nun bu tablo üzerinde dört yıl çalıştığı söylenmektedir.

Leonardo da Vinci'nin Santa Maria della Grazie Manastırı'nda 1499 yılında tamamladığı Son Akşam Yemeği *freskosu.*

Leonardo'nun heykelleri günümüze kadar ulaşmamıştır. Resimlerinin çoğu tahrip edilmiştir. En ünlü tabloları *Son Akşam Yemeği*, *Kayalıklar Madonnası*, *Mona Lisa* ve *Anghiari Savaşı*'dır.

Milano'da Leonardo'nun etrafında pek çok öğrenci toplanmıştı. Öğrencileri tarafından onun üslûbu bir ekol haline dönüşmekte gecikmeyecektir.

Leonardo ve Michelangelo, klasik sanatın esası olan genel sanat ifadesinin oluşumuna şüphesiz büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Fakat onlardaki orijinal kişilik, eserlerine her zaman daha özel bir damga vurmuştur. Rönesansın altın dönemini temsil eden üçüncü büyük sanatkâr olan Raphael ise, bütün dehasını en genel, kişisel olmayan güzellik tipini yaratmaya adamıştı. Raphael'in hayatı sakin ve mutlu geçmiştir. Papa X. Leo tarafından kilisenin resmî ressamı tayin edilmiş ve Roma resim okulunun yönetimini eline almıştır. Kişisel olarak kibar, sevimli ve alçakgönüllüydü. Raphael de, önce vatanı Siena'dan Floransa'ya geçmiş, orada sanatını olgunlaştırdıktan sonra Roma'ya gelmiştir. Roma'da bir üstat olarak etrafına birçok öğrenci toplamış ve yetiştirmişti. Ölümünden sonra onun öğrencileri Raphael'in sanat tarzını her tarafa yaymışlardır.

Raphael, sanatında Hıristiyan geleneği ile Yeni Rönesans kültürünün canlandırdığı Yunan-Roma dünyasını aynı heyecanla birleştiriyordu.

Raphael, Vatikan sarayının bazı odalarının duvar resimlerini yapmakla görevlendirildi. *Kütüphane Odasında Tartışma*, *Atina Okulu*, başka bir odada yaptığı tarihî resimler ve özellikle bunların arasında *Heliodor'un Mabetten Kovuluşu*, *Petri'nin Kurtarılışı*, *Baltazar Castiglione'nin Portresi*, *Atilla ile Büyük Leo'nun Karşılaşması* ünlüdür.

Raphael, bu eserlerinde özellikle Yunan filozoflarını muazzam kemerler altında betimleyen *Atina Okulu* eserinde, sanat üslûbunun en yüksek örneğini vermiştir. Bu tablo, her şeyden önce olgunluk derecesindeki güzelliği, asaleti ve ağırbaşlılığı ifade ediyordu.

Atina Okulu'nda realitenin üstüne çıkmış ideal tiplerle karşılaşılmaktadır. Bütün hareketler yüksek bir ağırbaşlılık ve sessizlik

Raphael'in Vatikan'daki Havariler Sarayı'nda 1514 yılında tamamladığı Atilla ile Büyük Leo'nun Karşılaşması *freskosu.*

Alman Rönesansı'nın öncülerinden Albrecht Dürer'in 1500 tarihli otoportresi.

içinde ifade edilmiştir. Raphael, aynı zamanda çocuk ve ana şefkatini canlandırdığı Meryem resimleri ile popüler olmuştur. Bu portrelerde Raphael'in çocuksu karakteri nasıl kavradığı tüm canlılığı ile göze çarpar ve bu alanda da ustalığını kanıtlar. Raphael, yarattığı ideal güzellik tipleri ve üslûbuyla kendisinden sonra bütün sanat okullarının kabul ettiği ortak ve genel klasik üslûbu yaratmış oluyordu.

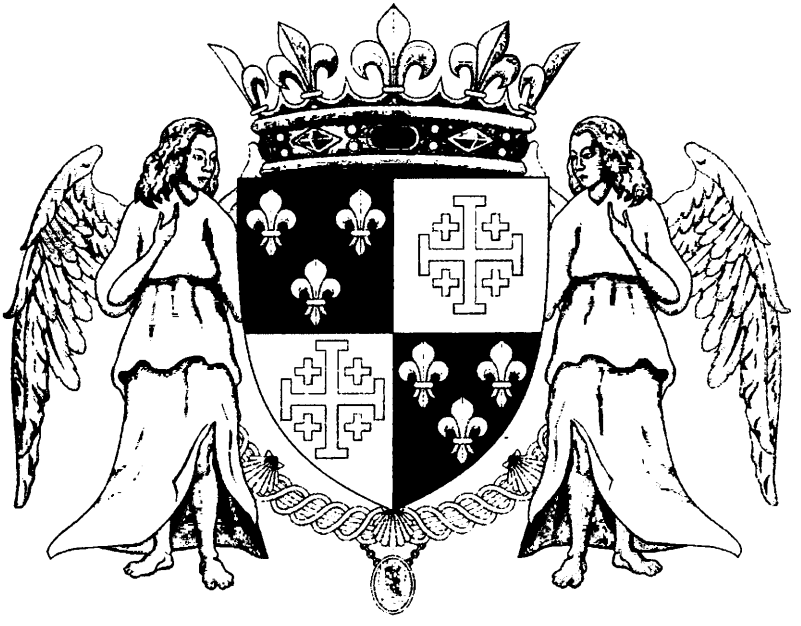
İtalyan sanatı bu üç dev sanatçı ile en yüksek seviyesine çıkmış ve onlar sayesinde klasik sanat doğmuştu. İtalya'da bundan sonra çöküş başladığı halde bu klasik sanat bütün Avrupa'da yayılarak İtalyan sanatının üstünlüğünü kurdu. Diğer Avrupa ülkelerinde dışarıdan gelen bu klasik sanat, milli sanat geleneklerini yavaş yavaş

arka plana attı. İtalyan etkisi, Fransız resim sanatında ve heykeltıraşlıkta 16. yüzyılın başına kadar sürdü. Mimaride bu yüzyılın birinci yarısında farklı etkilere dayanan eserler yapılmıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısında Pierre Lescot (1510-1578) ile klasik stil önem kazanmıştır. Louvre sarayını inşa eden mimar Lescot'dur. Rönesans İtalyan sanatının yavaşlamasına karşılık hümanizm, Lefèvre d'Etaples (1455-1536) ile erkenden Fransa'ya yerleşti. Flandre'da ortaçağ sanatından doğan ve teknik bakımdan İtalyan sanatçılarına çok şey kazandıran milli ve realist bir sanat gelişmişti. Bu sanat, İtalyan sanatına karşı orijinalliğini korumuştur. Almanya'da Albrecht Dürer gibi büyük bir ressam İtalyan etkisi altında kalmıştır. İspanya'da ise İtalyan etkisi erkenden çok daha kuvvetli bir şekilde yerleşmişti.

II

BATI'DA BÜYÜK MONARŞİLERİN OLUŞUMU, COĞRAFİ KEŞİFLER

Büyük Monarşiler

Fransa Kralı VIII. Charles'ın arması.

Fransa

Yüzyıl Savaşları'ndan (1337-1453) sonra Fransız monarşisinin güçlenmesi

Yüzyıl Savaşları'ndan sonra Fransa harap bir durumdaydı. İngiliz istilası, Armagnaclar ile Bourguignonlar arasındaki mücadeleler, asker kumpanyalarının ve soyguncuların tahripleri, salgın hastalıklar Fransa'yı bitkin bir hale getirmişti. Kıyımlardan kurtulan köylüler topraklarını bırakıp şatoların veya güvenli şehirlerin civarına kaçmışlar, tarım alanları bozkır veya ormanlık haline gelmişti. Yolların güvensizliği yüzünden şehirler de doğal kaynaklardan yoksun kalarak çökmüştü. Kilise bu kargaşalıklardan çok zarar görmüştü. Zengin manastırlar boşalmış, alt sınıflar günlük ruhban gereksinimlerini karşılayamayacak duruma düşmüştü. Hatta bunlardan birçoğu işi serseriliğe ve eşkıyalığa dökmüştü. Kalan birkaç büyük ruhban da, kilise *benefice*'lerini (topraklarını) ellerinde toplamaktan başka bir şey düşünmüyordu. Hıristiyanlığın tinsel tarafı hemen tamamıyla unutulmuş, ruhlar batıl inanç, sihirbazlık ve şeytan korkusuyla dolmuştu.

Sosyal bakımdan eski parlak Fransız şövalye sınıfı, hemen tamamıyla ortadan kalkmıştı. Savaşlarda fakirleşen şövalyeler şimdi pahalılaşan hayat karşısında topraklarını zengin burjuvalara sat-

maktan başka çare bulamıyorlardı. Şatolarını yıkılmaya terk etmişlerdi. Krallık idaresinde de memur sınıfı olarak şimdi burjuvalar karşısında arka plana çekilmek zorunda kalmışlardı. Nihayet, vasal (tâbi) prensler Yüzyıl Savaşları sırasında krallığın zayıflamasından faydalanarak daha kuvvetli ve bağımsız bir hale gelmişlerdi. Bunlar, Bretagne Dukalığı dışında, hepsi krallık hanedanından olup zamanında krallığın belirli bir parçasını *apanage*, yani yurtluk olarak almış ailelerdi. Bu aileler eski feodal senyörler şeklinde kendi bölgelerinde bir hükümdar gibiydiler. Bu şekilde çeşitli tarihlerde kurulan vasal hanedanlar şunlardı: Anjou ailesi, Bourbon ailesi, Gleans ailesi ve hepsinden kuvvetli olan ve Yüzyıl Savaşları'ndaki iki taraflı siyaseti ile çok kuvvetlenmiş bulunan Bourgogne hanedanı. İşte Fransa Krallığı, her biri ülkenin bir tarafını elinde tutan ve krallık karşısında başına buyruk kalmak isteyen bu hanedanlar arasında parçalanmak tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyordu. Bu kargaşa içerisinde ülkeyi kalkındıracak tek kuvvet olarak krallık kurumu kalıyordu. Gerçekten 15. yüzyılın ikinci yarısında krallık, maliyesini düzene sokarak, daimi bir ordu kurarak, sonunda devleti parçalanma tehlikesine maruz bırakan büyük feodal prenslikleri ülkeye katarak eskisinden daha güçlü bir monarşik devlet haline geldi. Şimdi bunun aşamalarını görebiliriz.

VII. Charles'ın reformları

Kral, her şeyden önce gerçek bir orduya gerek duyuyordu. Daha 1445'te daimi bir ordunun çekirdeğini kurmuştu (Osmanlılar Yeniçeri daimî ordusunu 1360'larda kurmuştur). Yeni ordu, 20 kadar ücretli süvari asker kumpanyasının sıkı bir disiplin altında teşkilatlandırılması ile meydana geldi. Bu kumpanyalardan her biri altı kişiden oluşan 100 mızrak (*lance*) idi. Bu ordu, krallığın çeşitli vilayetlerinde garnizonlara gönderildi. Maaşları da orada şehirlere yüklendi. Zaruret halinde feodal askerlerle geçici olarak toplanan kumpanyalar, bunlara katılacaktı. Bu askerî teşkilat o zaman İngilizlerle mücadele için oluşturulmuştu. Fakat savaş bitince 20 kumpanya yerinde bırakıldı. Bunun gibi 1448'de burjuvalar

arasından bir piyade milis ordusu da kuruldu. Her şehir bunlardan bir miktarını donatmaya zorunlu tutulmuştu. Bunlar barış zamanı kendi işleriyle uğraşıyorlar, fakat vergiden bağışık tutuluyorlardı. Vergiden kurtulmak için bu orduya dahil olanların çoğu, askerlikten çok bunun getirdiği ayrıcalıktan faydalanmayı düşünüyordu. Onun için bu teşkilat erkenden yıkılmaya yüz tuttu. Gene bu dönemde, ayrı bir topçu kuvveti olmakla beraber ordu için birçok top yaptırıldı.

Bütün bu işler için para gerekiyordu. Tüm bu yenilikler arasında devlet hazinesine gelir sağlayan vergi kaynakları yoktu. Buhran anlarında krallığı teşkil eden çeşitli sınıfların temsilcileri toplantıya çağrılarak olağanüstü durumlar için özel vergiler konulurdu. Bu meclisler (*Etats*) bütün krallığı kapsamazdı. 1440'tan sonra *États Generaux*'lar pek az toplanmıştır. Artık, merkezî hükümet, krallık maliyesini tek başına teşkilatlandıracak kadar kendini etkili hissediyor ve halkın oyuna başvurmayı gerekli görmüyordu. Daimi hale getirilen ve Bourgogne'ların dışında bütün krallıkta toplanan başlıca üç vergi, krallık hazinesine daimi bir gelir sağlamaya başlamıştı. Bu vergiler başta *taille* denilen toprak vergisi, ticaret eşyasından alınan *aide* vergisi ve tuzdan alınan *gabelle* vergisidir. Vergiler ya doğrudan doğruya krallık memurları tarafından veya mültezimler tarafından toplanıyordu. Halk ile çıkan ihtilaflar Paris'te "Rüsumat Umumi Müşavirleri" (*Generaux conseillers sur des aides*) adlı bir meclis tarafından çözümleniyordu. Fransa'nın bu tarihte kurulan bu mali teşkilatı, ana hatlarıyla 1789'a kadar aynı şekilde kalmıştır. Böylece, sürekli bir şekilde büyük mali kaynaklar sağlayabilen krallık, içeride ve dışarıda faal bir politika gütmek imkânını bulmuş oldu.

VII. Charles'ın içeride yönetimini güçlendiren bir kurum da *Parlement*'dir. Yüksek bir adalet meclisi olan bu kurum, 1446'da yeniden teşkilatlandırıldı. Vasal hanedanların topraklarında da krallık adaletini uygulamak ve yürütmek için krallığın erkini bütün ülkeye yayıyor ve temsil ediyordu. VII. Charles yönetiminin dikkate değer bir tarafı da, bütün hükümet işlerinin burjuva sınıfından gelme adamlara verilmesidir. Krallık erkini her şeyin üstün-

de tutan bu burjuvalar monarşik idarenin kurulmasında büyük hizmet görmüşlerdir. Sonuçta, VII. Charles yüzyıl savaşlarının yaralarını büyük ölçüde kapatarak Avrupa'nın en güçlü hükümdarlarından biri haline geldi.

XI. Louis ve feodalite ile mücadele

VII. Charles ölünce oğlu XI. Louis 38 yaşında kral oldu (1461-1483). Gençliğinde babasının yerine geçmek için komplolara katılmaktan çekinmeyecek derecede muhteris, kindar ve zalimdi. Fakat çok becerikli ve kurnaz bir kişi olup *apanage* sahibi yeni kral, feodaliteyi temizleyerek Fransa'yı birleştirme işini başardı. Bunun için çok mücadele verdi ve büyük bir diplomasi faaliyeti yürüttü (yukarıda, Fransa'da kral ailesinden olan ve Fransa'nın çeşitli bölgelerinde hemen hemen başına buyruk bir şekilde baştaki hanedanın çeşitli kollarından söz etmiştik). Bunların içinde en güçlü ve tehlikelisi Bourgogne dukalığı idi.

Avrupa tarihinin en mücadeleli dönemine mirasını bırakacak olan Bourgogne dukalığının oluşumuna kısaca göz atabiliriz. Flandre hanedanının 1384'te erkek kolu son bulunca son dukanın kızı, Bourgogne dukası ve Fransız kralının kardeşi Cesur Philippe (Philippe Le Hardi) ile evlenmişti. Bourgogne hanedanı, 15. yüzyıl başında Hollanda ve Brabant'a vâris olan Luxembourg ve Bavyera hanedanlarını etkisizleştirerek bu ülkeleri de kendi idaresinde topladı. Avrupa'nın en zengin ve nüfuzlu bölgelerinden birini bu şekilde ele geçiren Bourgogne hanedanı, Fransa'nın kuzeyinde kuvvetli bir rakip devlet olarak yükseldi. Dukalar Yüzyıl Savaşları'nın ikinci yarısında kâh İngilizlerle kâh Fransa krallarıyla birleşerek krallık üzerinde etkinliklerini kuvvetlendirdiler. Bourgogne dukaları, Fransa'nın doğusunda Bourgogne Krallığı'ndan başka bugünkü Hollanda ve Belçika'yı ve Kuzey Fransa'daki Artois ve Picardie'yi ellerinde tutmaktaydılar. Onlar hukuken hem Fransız krallarının, hem de Hollanda tarafındaki toprakları itibariyle de Alman imparatorlarının vasalları idiler. Fakat fiilen bağımsız birer hükümdar durumundaydılar. Bourgogne ile Hollanda ve Belçika

arasında Alsace, Luxembourg ve Lorraine dukalıkları bulunuyordu. Aradaki bu ülkeleri de alarak ülkelerini birleşik ve güçlü bir krallık haline getirmek onların emeliydi. Özellikle, Charles le Téméraire bu uğurda savaş verdi. Charles le Téméraire, Eski Lotharingie'yi (Lorraine) canlandırdıktan sonra imparator unvanını da almayı yahut hiç değilse kral olmayı hayal ediyordu. Bu proje Fransa Krallığı için büyük bir tehlike idi. Fransa kralları o zaman Bourgogne hanedanına bağlı bir hale gelebilirdi. Avrupa'nın en zengin ve kuvvetli hükümetine sahip Bourgogne dukalarının emellerine sınır yoktu. Bourgogne dukası Cesur Philippe, Türkler İstanbul'u ele geçirince 1454'te Avrupa'da bir haçlı seferi hazırlayarak Hıristiyan dünyasının başına geçmek istiyordu. Sonuçta, Yüzyıl Savaşları'nda olduğu gibi onlar İngiltere ile birleşerek Fransa'yı çok zor bir duruma düşürebilirlerdi. İşte XI. Louis tahta çıktığı zaman bu tehlikeyi önlemek zorundaydı. Fransa için kötü olan bir şey de bizzat krallığın içerisinde Bourgogne dukası ile birleşmeye hazır başka *apanage*'lı hanedanların bulunması idi. XI. Louis'nin bütün siyaseti, Bourgogne dukası Charles le Téméraire'in Luxembourg, Alsace ve Lorrain'i ele geçirmek için yaptığı girişimleri suya düşürmek, ona her tarafta direnmek ve tuzak hazırlamak oldu. Bunun için babasının mali devrimi sayesinde meydana gelen zengin bütçesini karşıtlarına yardım olarak bol bol dağıtmaktan ve el altından kışkırtmaktan geri kalmadı. Bourgogne dukası da, Charles le Téméraire'e karşı dukalarla birleşti ve onları isyana sürükledi.

XI. Louis, 1463'te Bourgogne dukasını Somme Nehri üzerindeki şehirleri kendisine para karşılığında terk etmeye zorladı. Fakat gerekli 400.000 altını toplamak için krallıkta vergileri artırmak gerekiyordu. Bu, halkın memnuniyetsizliğini doğurdu. Dukalar, bu ruh halinden yararlanarak "Umum Selamet Ligası" (*Ligue du bien public*) kurarak çok ezici saydıkları Louis'nin idaresine karşı isyan ettiler. İsyanı arkadan körükleyen Charles le Téméraire idi. Fakat görünüşte başkan olarak zayıf bir kişilik olan kralın küçük kardeşi Charles'ı seçtiler. İsyan 1465'te patlak verdi. Bretagne ve Bourgogne birleşik orduları Montlhery'de karşılaştılar (1465). Sa-

vaş sonuçsuz kaldıysa da, Bourgognelılar Paris'i kuşatma ile tehdit edecek duruma geldiler. Durumunu çaresiz gören XI. Louis, dukaların bütün koşullarını kabul etti ve Bourgogne'ya Somme şehirlerini karşılıksız olarak geri verdi (1465). Fakat XI. Louis durumunu düzeltir düzeltmez derhal Normandiya'yı istila etti (1465). Charles ile çarpışmayı geciktirmek amacıyla da, bizzat onun bölgesine giderek anlaşma önerdi. Fakat Charles onu yanında esir gibi tuttu. Flandre üzerindeki vasallık haklarından vazgeçtiğini ve kardeşi Charles'a (Louis'nin kardeşi) Champagne bölgesini verdiğini onaylattı (1468). Böylece, Louis kazançlarını yitirmesinin dışında yeni bir *apanage* daha kurmak zorunda kalıyordu. Charles le Téméraire devletini genişletmek ve bütün parçaları kapsayan büyük bir monarşi haline getirmek için her yönde fetih hareketlerine girişti. Önce bir piskoposluk merkezi olan Liége'i topraklarına katmaya karar verdi. Fransa kralı tarafından cesaret gören Liége'liler büyük bir direniş gösterdikten sonra Louis'nin gözleri önünde teslim oldular. (Louis o zaman Charles'ın yanında esir vaziyetteydi, 1468). O, 1473'te Gueldre dukalığını topraklarına kattı. 1469'da para karşılığında Yukarı Alsace'ı rehin olarak aldı. 1473'te Lorraine'i işgal etti. Bu başarılarından cesaret alarak imparatordan kral unvanını talep etti. Fakat Bourgogne dukasının bu zoraki hareket ve amaçları kendisine karşı birçok düşmanın ortaya çıkmasına neden oldu. Fransa kralı bundan faydalanmasını bildi. Onun yüreklendirmesi ve dağıttığı paralar sayesinde Yukarı Alsace'm eski sahibi Tirol dükü Sigismond, Ren Nehri Şehirleri ve İsviçre Şehirleri, "Constance Birliği" adıyla Charles'a karşı bir ittifak oluşturdular (1474).

Charles kendi aleyhinde oluşan bu düşman cepheye karşı tepki göstermekte acele etti ve derhal saldırıya geçti. Fakat Ren üzerinde Neuss Kalesi'nin direnişi yüzünden burada uzun zaman oyalandı. O zaman Alman İmparatorluk Diet'i bile onun karşısındaydı. XI. Louis'den para alan ve Diet tarafından desteklenen İsviçreliler saldırıya geçtiler. Sonunda Neuss kuşatmasını bırakan Charles bu birliğe karşı yürüdü. Charles, Neuchâtel gölü kenarında fena bir yenilgiye uğradı (1476), bunun üzerine Lorraine'liler ayaklandılar.

Burada Nancy'yi gelip kuşatan Charles, bu sefer İsviçrelilerin saldırısına uğradı ve savaşta öldü (1477).

Charles'ın ölümü, özellikle Fransa kralı için çok kazançlı olmuştu, böylece krallık büyük bir kâbustan kurtuluyordu. XI. Louis, aynı zamanda da Bourgogne dükünün mirasına da konmak istiyordu. Fakat miras için birçok rakip bulunmaktaydı. Flandre, Brabant ve Hollanda'da şehirler eski özerk yönetimlerini yeniden kurmak, İsviçreliler ve Lorrain dükü ise doğuda Bourgogne Dukalığı'nı ele geçirmek istiyorlardı. Ölen dükün vasalı sıfatıyla Louis ordularını bu yerlere sevk etti. Fakat başarısız oldu. Asıl Bourgogne Dukalığı (Fransa'nın doğusundadır) 1481'e kadar süren isyan ve mücadelelerden sonra sakinleştirildi. Dukalığın asıl zengin ülkeleri ise Habsburglara geçti. Flandre, Brabant kentleri Fransız yönetimini istemiyorlardı. Ölen Bourgogne dükünün kızı Marie, Alman imparatorunun oğlu Maximilian'a verildi (1477). Fransızlar ülkeyi istila etmek istediler, fakat şiddet ve kıyımlara rağmen Flandre kentleri büyük direniş gösterdiler ve 1479'da girdikleri bir savaşta Fransızları durdurdular. Marie, 1482'de bir kaza sonucunda ölünce oğlu Phillipe'i prensleri olarak tanıdı ve babası Maximilian'ı Phillipe'nin vârisi olarak kabul ettiler. 1482 Arras antlaşması ile Fransa'ya Bourgogne Dukalığı'nı bırakmaya razı olundu. Charles le Téméraire'in mirası bu şekilde paylaşılıyordu. Fakat Flandre, Hainaut, Brabant, Luxembourg, Hollanda ve Frisia hâlâ Fransa'nın kuzeyinde kuvvetli bir birlik halinde varlığını koruyarak Habsburg hanedanına geçiyordu. İşte bu durum Avrupa politikasının yüzyıllarca süren başlıca sorunu olarak kaldı.

XI. Louis, İtalya ve İspanya'da güttüğü siyasetle de kendisinden sonraki bütün olayları hazırlamıştır. XI. Louis, Batı Avrupa'nın her tarafında en küçük olayları dahi izleyen ve bunları kendi lehine kullanmaya çalışan dikkatli ve faal bir diplomasi yürütüyordu. Özellikle İtalya'da Fransız etkinliğini artırmaya dikkat etti. Kız kardeşini Savoy dukasına vererek burasını kendi egemenliği altına aldı. Milano'daki dukalığı Ludovic'in almasına yardım etti. Papa'ya karşı Medicileri korudu ve Anjoularm Napoli'yi geri almasına engel oldu. Böylece, Fransız siyasetini İtalya'nın iç işlerine da-

hil ederek gelecekteki büyük İtalya savaşlarını hazırlamış oldu. Fakat İspanya tarafında isyanlar çıkartarak Aragon'un iç işlerine karışması İspanyolların nefret ve düşmanlığına neden oldu. XI. Louis'nin Navarre'deki saldırgan politikası, Castille Krallığı'nı Aragon ile yakınlaşmaya yöneltti ve sonuçta görüleceği üzere İspanya'nın bu iki krallığı bir taç altında birleşmiş oldu. Fransız siyaseti, İspanyol düşmanlığından büyük zararlara uğrayacaktır.

XI. Louis'nin idaresi, krallığı mutlak monarşiye doğru yöneltti. O her şeyden önce kendi krallık otoritesinin ilahî kudretine inanıyor ve *Etats Généraux*'ya önem vermiyordu. Esasen, halk da düzen ve güveni sağlayacak tek kuvvet olarak krallığa körü körüne bağlılığa hazırdı. Louis, bir taraftan Bourgogne dukasıyla uğraşırken, öbür taraftan diğer feodal hanedanlar entrika ve evlilik yoluyla yönetimi ellerine aldılar. 1481'de bu feodal hanedanlarından yalnız Bretagne dukası II. François kalmıştı.

Artık hiç kimse hükümdarın otoritesine ve hükümete karşı gelmemekteydi. XI. Louis bu kudretini özellikle şehirlerdeki burjuvadan ve halkın güven ve yardımından alıyordu. Onların bağlılığı sayesinde yüksek aristokrasiye karşı başarıyla mücadele etti ve sonunda aristokrasiyi alt etti. Bu şehirlerden büyük ekonomik fedakârlıklarda bulunmalarını istemesine karşın Orléans, Lyon gibi şehirler büyük bir ticarî gelişme gösterdiler. Louis babasının başladığı askerî reformları da tamamladı. 1470 tarihinde 2000 mızrağa (bir mızrak altı kişi) 2000 mızrak daha ekleyerek askerî gücünü kuvvetlendirdi. Bu, Avrupa'da var olan en kuvvetli topçu birliklerinin meydana getirilmesi demekti. Louis'nin diplomaside para gücünü kullanarak, bundan ne kadar istifade ettiğini gördük. Fakat bu da masrafların ve vergilerin sürekli artırılmasına neden olduğu için Louis, başlangıçtakinden farklı olarak, halk tarafından sevilmeyen bir kral olarak öldü.

XI. Louis arkasında 13 yaşında bir çocuk olan VIII. Charles'ı bırakmıştı. Babası, krallığı kuvvetli bir hale getirdiği için Charles, küçük bir çocuk olmasına rağmen büyük zorluklarla karşılaşmadı. Aslında kız kardeşi Anne ile kocası Pierre de Beaujeu'nun kontrolü daima ellerinde bulundurmaları, naiplik döneminde herhan-

gi bir sarsıntıya yer bırakmadı. Naip 1484'te kamuoyunu yatıştırmak için Tours şehrinde bir *Etats Généraux* topladı. Bu mecliste şehir ve halk temsilcileri ile ilk kez III. Sınıf (*Tiers État*) adını aldı. Fakat naip, gerekli ödeneği meclise kabul ettirdikten sonra muhtelif sınıfların isteklerini dinlemeye gerek görmeden *Etats Généraux*'yu dağıttı.

1485'te Orléans dükü Bourgogne ve Lorrain dükleri, Pavia'da yerleşen Maximilian ve İngiliz kralı ile anlaşarak yeni bir feodal ayaklanma çıkardı. Krallığı naip olarak sürdüren Pierre de Beaujeu, parayla ve tehditle bu ittifakı bozmaya çalıştı. Nihayet, 1488'de yapılan bir savaşta kendisi Bretagne dükünü esir etmeyi başardı.

Aynı yıl içinde Bretagne dükünün ölmesi ve dukalığın Charles'ın kız kardeşi Anne de Beaujeu üzerine kalması yeni bir buhrana neden oldu. Fransız krallık hükümeti Pierre de Beaujeu'nun vasallık bağını öne sürerek kızın rakiplerinden birisiyle evlenerek dukalığın Fransa elinden kaçmasına engel olmaya çalıştı. Çünkü Maximilian onunla evlenmek istiyordu. İspanya, İngiltere ve Alman İmparatoru arasında bir birliktelik oluşturuldu. Müttefikler Anne'a direnmesi için kuvvet gönderdiler, fakat Fransız kuvvetleri Dukalığa zorla girerek Anne'ı Fransa Kralı VIII. Charles ile evlenmeye zorladılar (1491). Bu şekilde Bretagne da krallığa doğrudan doğruya bağlanma yoluna girmişti.

Sonuç olarak Yüzyıl Savaşları'ndan sonra Fransa kralı eskisinden güçlü bir duruma gelmişti. Krallık, feodal karakterinden sıyrılmış bulunuyordu. Bu haliyle Fransa, Avrupa'nın en kuvvetli devletlerinden biri olarak görünüyordu. Artık krallık gözlerini dışarıya çevirebilirdi.

Habsburglar ve İmparatorluk

Habsburglar, başlangıçta Güney Almanya prenslerinden biriydi. 1273'te Rudolf, Alman prensleri tarafından imparator seçildi. Rudolf, 1274'te Marshfield Savaşı ile kuvvetli Bohemya Kralı II. Otto Karl'ı yenerek Avusturya ülkelerini (yani Avusturya, İstirya, Karniole ve Karintia) ele geçirdi. Böylece Habsburg gücünün ilk temelini atmış oldu. Habsburg hanedanı bu şekilde Orta Avrupa'ya kadar iniyordu. Orta Avrupa, Bohemya ve Macaristan'a da hâkim olarak büyük bir devletin başına geçmek Habsburgların bundan sonra en büyük amaçları oldu. Fakat başka iki hanedan, uzun zaman Habsburglara fırsat vermediler. Bu hanedanlar, milli Arpad hanedanının sönmesinden sonra Macaristan'da yerleşen Fransız Anjoularla Bohemya'da yerleşen Luxembourg hanedanıdır. Özellikle, Luxembourg hanedanı 1382'den itibaren, yani Sigismond'un Macar tahtına geçmesinden sonra Bohemya ve Macaristan'ı birleştirmişti. İmparatorluk makamı da kralın elinden çıkarak Luxembourg hanedanına geçmişti. Ancak Sigismond'un ölümünden sonra II. Albert ile Habsburglar, Alman prensleri tarafından tekrar imparatorluğa seçildiler. Albert aynı zamanda Sigismond'un kız kardeşiyle evlendiği için onun ölümünden sonra Bohemya ve Macaristan taçlarını da almıştı (1437). Habsburg hanedanının büyük geleceğini bu şekil-

de hazırlayan ikinci hükümdar Albert oldu. Albert iki yıl sonra vebadan öldü.

Alman prensleri onun yerine Habsburgların küçük kardeş kolundan beceriksizliği ile tanınmış birisini, III. Frederik'i imparator seçtiler. Avusturya, Macaristan ve Bohemya Albert'in ölümünden dört ay sonra dünyaya gelen oğlu Ladislas'a ait oldu. Albert'in bu oğlu genç yaşında 1457'de ölünce, III. Frederik kendi idaresinde Albert'in mirasını tekrar toplama imkânını elde etti. Fakat Bohemya'da Çekler kendi aralarında bir Çek'i, George Podêbrad'ı kral seçtiler ve Avusturya'ya yaptıkları bir sefer sonucunda bunu Frederik'e zorla kabul ettirdiler (1458). Aynı şekilde Macaristan'da da soylular kral olarak Jan Hunyadi'nin oğlu Matthias Corvin'i kral seçerek Frederik'i tanımadılar. Frederik bu seçimi meşru saymadıysa da Matthias, Avusturya'yı işgal etti. Sonuçta, 1463'te, ona Macar tahtından vazgeçtiğini onaylattı. Böylece, III. Frederik zamanında Habsburglar, Orta Avrupa'daki kazançları elden çıkarmış oluyorlardı. Frederik, bu başarısızlıklarla kalmadı, aynı zamanda kendisine geçen Avusturya memleketlerini de akrabasıyla paylaşmak zorunda kaldı. Kardeşi Albert'e Yukarı Avusturya'yı terk etti. Albert arşidük unvanını aldı. Albert 1463'te ona karşı bir ayaklanma çıkarttıysa da, birkaç ay sonra öldü. Frederik bu sayede rakibinden kurtuldu. Fakat gerek bu isyan sırasında, gerek daha sonra Çekler asilerle işbirliği yaparak Frederik'i sık sık tehdit edeceklerdir. Matthias idaresindeki Macarlar da, bu kargaşalıklardan sık sık yararlanma yolunu arayacaklardır. 1479'da Türk akıncıların İstirya'yı istila etmesi Frederik'i büsbütün şaşırtmıştır. Macarlar, ülkeyi metodik bir şekilde istila etmekteydiler. Bundan Frederik'i yine rakibinin ölümü kurtardı (1490). Viyana geri alındı.

Frederik için imparator sıfatı hiç fayda sağlamıyordu. Sonradan II. Pius adıyla papa olan E. S. Piccolomini 1454'te imparatorluğun o zamanki durumunu şöyle betimliyordu: Hıristiyan dünyası artık saygı duyduğu ve bağlılığını bildirmek istediği bir başa sahip değildir. İmparator ve papa unvanları Avrupa için aslı ve gerçeği olmayan kelimelerden başka bir şey ifade etmiyor. Bu sıfatları taşıyanlar artık Avrupa'nın gönlünde boş hayallerden ibarettir.

Böylelikle imparatorların Almanya'da hiçbir etkinliği kalmamıştı. Sonuç olarak 1356 *Altın Ferman* ile (*Bulle d'or*) Almanya bağımsız devletçiklere bölünmüş ve prensliklerin bağımsızlığı resmen onanmıştı. İmparator bu devletlerin üstünde ortak bir hükümdardı. Fakat onların iç işlerine karışmaya yetkili değildi. İmparator ancak bu devletlerin üyelerinden oluşan ve *Diet* denilen meclis aracılığıyla bir karar alabilirdi. Fakat bu meclis hiçbir zaman buna yanaşmazdı. İmparatoru *Kurfürsten* denilen altı prens seçerdi (Köln, Anjou, Bavyera, Bohemya, Saksonya, Brandenburg). Bunlar kendi işlerine karışmasın diye zayıf kişileri imparator seçerlerdi. Bu ortamda III. Frederik, Almanya işlerine karşı tam bir ilgisizlik içerisinde oldu. İmparator, 27 yıl süresince Diet Meclisi'nde hiç hazır bulunmadı, bulunduğu zaman da hiçbir önemli rol oynayamadı. Frederik'in düşüncesi, imparatorluğu ıslah etmek ve kalkındırmak değil, kendi ailesini, yani Habsburgları her türlü araçla, özellikle evlilik bağları ile gittikçe geniş ülkelerin başına getirmekti. Zaten bu, bütün Habsburgların sabır ve dikkatle izledikleri bir siyasetti. Gerçekten Frederik, bu son noktada başarılı oldu. O, Habsburgların gelecekteki büyümesini hazırlayanlardan biri oldu. 1477'de oğlu Maximilian'a ölen Bourgogne dukasının kızını aldı ve 1486'da onu "Romalılar Kralı" seçtirdi. Bu durum, kendisinden sonra Maximilian'a imparatorluk tacını garanti ediyordu. Artık Almanya İmparatorluğu boş bir kelimeye dönüşmüş ise de, imparatorluğun en kuvvetli direği haline gelmiş Habsburglar, şimdi doğrudan doğruya hâkim oldukları ülkelerde, Batı devletleri örneğine göre kuvvetli bir monarşi vücuda getirerek Avrupa siyasetinde ön planda yer alacaklardı. 1493'te I. Maximilian babasının ölümü ile geniş ve zengin ülkelere mirasçı olduğu zaman, uluslararası siyasette ağır basan kuvvetlerden biri olarak görünüyordu.

İspanya Monarşisi

Charlemagne tarafından Pirene Dağları'nın güneyinde İslam halifeliğine karşı iki askerî sınır eyaleti oluşturulmuştu: İspanya ve Gaskonya askerî sınır bölgeleri. Birincisi Barcelona Kontluğu'na, ikincisi Navarra Krallığı'na dönüştü. Charlmagne İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra bunlar daha uzun zaman Fransa Krallığı'na bağlı kaldılar. Navarra Krallığı 905'te, Barcelona Kontluğu ise Saint Louis'nin krallığı sırasında bağımsız oldular. İslam Hilafetinin kuzeyinde üçüncü bir Hıristiyan devleti de Leon Krallığı idi ve İspanya'nın Müslümanlar tarafından ele geçmesinden sonra Gaskonya Körfezi'nin dağlık bölgesinde kurulmuştu. Leon Krallığı, Müslümanlara karşı daimi bir mücadele yapıyordu. Bu krallık ile beraber diğer Kuzey İspanyol devletlerinin bütün faaliyetleri, Müslümanlarla olan mücadeleden ibaretti. Buna İspanyollar, tarihlerinde *Reconquista* (yeniden fetih) adını verirler. 11. yüzyıl başlarında Kurtuba Halifeliği bir iç buhran sonucunda birçok beyliklere bölününce (1031) kuzeydeki Hıristiyan devletler ilerleme olanağı buldular. Bu tarihte iki yeni krallık daha kuruldu: Merkezi Toledo'da Kastilya Krallığı, Akdeniz kıyılarında Aragon Krallığı. Çok geçmeden eski Leon Krallığı ile Kastilya Krallığı'nın batı kısmı 1037'de ayrı bir krallık, Portekiz Krallığı halinde ayrıldı.

Hıristiyan devletlerin daimi saldırılarına direnemeyeceklerini gören Endülüs Müslümanları, Kuzey Afrika'daki savaşçı Berberi Murabitîn'i yardıma çağırmışlardı. Bunlar, 1090'da Endülüs'ü kendi egemenlikleri altında birleştirerek Hıristiyan saldırılarını püskürttüler. Bununla beraber Murabitîn de çabuk gevşedi. Onların yerini yine Kuzey Afrika'dan gelen Muvahhidîn aldı. Bunlara karşı 1212'de Papa III. Innocent'in kışkırtmasıyla kuzeydeki bütün Hıristiyan devletler, III. Alphonse'un idaresinde büyük bir haçlı seferi yaptılar ve Sierra Moreno Dağları'nın eteklerinde büyük bir savaş kazandılar (Las Navas Savaşı). Bu büyük yenilgi, İspanya'da Müslüman egemenliğine kesin bir darbe indirdi. 13. yüzyıl ortalarında Kastilya kralı, Morena Dağları'nın güneyindeki Endülüs kıtasını da ele geçirmişti. Artık İslam devleti güneyde Gırnata'da Beni Nasr devletiyle sınırlı kalmıştı. Kendisini iki yüzyıl Hıristiyan İspanyolların saldırılarına karşı başarıyla savunan bu küçük İslam devleti, bilhassa sanat ve düşünce alanında büyük bir canlılık göstermiştir. Ancak 10 yıl süren uzun bir mücadelenin ardından 1492'de Gırnata'nın teslim olmasıyla, bu devlet de ortadan kalkmıştır. Gırnata'nm alınmasıyla *Reconquista* tamamlanmış, İspanya'dan İslam egemenliği tamamıyla kaldırılmış oldu. Son günlerinde Gırnata, dönemin en büyük gücü olan ve Hıristiyan dünyasına göz açtırmayan Osmanlı Devleti'ne, II. Bayezid'e başvurarak yardım istediyse de, Osmanlılar bu uzak ülkeye gerçek bir yardımda bulunamamışlardır.

İslam egemenliğine İspanyol yarımadasında aslında son verilmiş olmakla beraber ülke çeşitli krallıklara bölünmüş ve İspanya sözcüğü coğrafi bir terime dönüşmüştür. Portekiz, Kastilya ve Aragon ile birleşti. Gırnata (1492) ve Navarra (1512) Portekiz'in topraklarına katıldı. Böylece 16. yüzyıl başında İspanya yarımadasında İspanya Krallığı ile Portekiz Krallığı kalmıştı. Buna eş olarak iç idarede, Fransa'da olduğu gibi, krallığın mutlak otoritesi kurularak İspanya birleşmiş bir monarşi meydana getirmişti. 15. yüzyıl ortalarından itibaren meydana gelen bu değişikliği biraz daha yakından görelim.

Aragon Krallığı

Aragon krallarının İtalya'da Sicilya ve Napoli'yi nasıl ele geçirdiklerini ve Alphonse'un nasıl bir Akdeniz hegemonyası kurmaya çalıştığını daha önce görmüştük (Bkz. Napoli Krallığı). 1458'de onun ölümüyle, Aragon ikiye ayrılmıştı. İspanya'daki Aragon'da tahta Alphonse'un kardeşi II. Jean geldi. II. Jean yarı özerk bir yönetime sahip olan Katalonyalılarm isyanı ile uğraşmak zorunda kaldı. Geleneğe göre Katalonya, kralın büyük oğlunun idaresine terk edilmeliydi. Katalonya'nın kendine özel bir Sınıflar Meclisi, bir *Cortes*'i vardı. Kral Jean, bu geleneğe uymamakla Katalonya'nın özerkliğine uymamış oldu ve oğlunu ona annesi tarafından miras kalan Navarra'ya tayin etmedi. Buna karşı Katalonyalılar isyan ettiler (1461). Fransa kralı XI. Louis, asilere el altından yardım ediyordu. Jean, XI. Louis ile buluşarak Roussillon ve Cerdagne eyaletlerinin Fransa'ya bırakılması karşılığında bir askerî yardım antlaşması imzaladı. Bu zengin vilayetlerin bırakılması Katalonyalılar için tam bir ihanet gibi göründü. Kin ve öfkeleri arttı. Katalonya Meclisi Jean'ı krallıktan resmen indirdi ve Portekiz hanedanından Pierre'i kral ilan etti (1463). Asiler, Pierre'in ölümünden sonra da gözlerini Fransa'ya çevirdiler ve Fransa kralından yardım talep ettiler. İhtiyar Jean, sonunda onları 1472'de itaat altına almayı başardı ve Barcelona'ya zaferle girdi. Böylece, Katalonya'nın ayrılma tehlikesi 10 yıllık bir mücadeleden sonra ortadan kalkmış oluyordu. Fakat Roussillon ve Cerdagne, Fransa'ya kaptırılmıştı.

Aragon Kralı Ferdinand ile Kastilya Kraliçesi Isabella'nın evlenmeleri

Kastilya kralı IV. Henry (1454-1474) âciz ve zayıf bir kişilikti. Çocuğu olmuyordu. Kraliçenin doğurduğu ve gayri meşru olduğu iddia edilen kızı Jeanne'a karşı bir kısım soylular kralın kız kardeşi Isabella'yı tutuyorlardı. Aragon Kralı Jean da, Isabella'nın tahta geçmesini istiyor ve asi soyluları el altından destek-

liyordu. O, genç Isabella'yı oğlu Ferdinand'a almak ve bu suretle Kastilya mirasını elde etmek istiyordu. Soylular, Isabella'ya karşı ayaklanmışlardı. Bir yıl sonra da Isabella, Aragon veliahtı Ferdinand'la evlendi (1469). 1474'te Isabella, Kastilya tahtına hiçbir itirazla karşılaşmadan oturdu. Henüz Aragon'da kral olmamış olan kocası Ferdinand, Kastilya'da hakiki hükümdar sıfatını takınmak istedi. Fakat Isabella'nm taraftarları yalnız Isabella'yı hükümdar olarak kabul ediyorlardı. Isabella, erkek enerjisine sahip, hükümdarlığa layık bir kadındı. Esasen bu sırada ölen kralın gayri meşru sayılan kızı ile evlenen Portekiz kralı Kastilya'ya ordusu ile girmiş ve Fransız kralından da yardımcı kuvvet almıştı. Fransa kralı, Aragon ile Kastilya'nın birleşmesini Pireneler'in güneyindeki çıkarları için zararlı buluyordu. Fakat 1476'da Toro savaşında Isabella ve kocası istilacıları yendi ve ülkeyi işgalden kurtardılar.

1479'da Aragon Kralı Jean'ın ölümü üzerine Ferdinand, Aragon tahtını kolaylıkla elde etti. Artık Aragon ve Kastilya Krallıkları birbirine rakip olmaktan çıktılar. İç idareleri birbirinden ayrı olmakla beraber, hükümdarları şimdilik ortaktı. 1485'te Navarra Krallığı'ndaki iç çekişmelerden faydalanan Ferdinand, Fransa kralının engellemesine rağmen bu krallığı da işgal etti ve 1512'de burasını kesin olarak topraklarına kattığını ilan etti. Fakat İspanya'yı birleşmiş bir devlet haline getirmek için yarımadanın güney kenarına sıkışmış bulunan Gırnata Müslüman devletini ortadan kaldırmak gerekiyordu. İç ayrılıklar ve ayaklanmalar Gırnata devletini zaten parçalamıştı. 1482'de ülke iki rakip kardeş arasında bölünmüştü. Ferdinand ve Isabella bu durumdan yararlanmak istediler ve 1486'da geniş ölçüde harekâta kalkıştılar. Rakiplerinden biri onlara bağlılığını bildirdi. Fakat Gırnata'ya sığınan Ebu Abdullah bir buçuk yıl kuşatmaya dayandıktan sonra çaresiz teslim oldu (25 Kasım 1492). *Rois Catholiques* (Papa tarafından Katolik krallar olarak adlandırılan Isabella ve Ferdinand) teslim sırasında Müslüman halkın dinlerine, dillerine ve âdetlerine karışmayacaklarına söz verdiler. Hıristiyan bir vali ülkeyi idare edecek ve yıllık vergi ödenecekti. Bununla beraber yüzyıllarca süren kin

ve düşmanlık, bu sözleri geçerli kılmadı. Çok geçmeden İspanyollar, Müslümanları Hıristiyan yaparak temizlemeye çalıştılar.

Ferdinand ve Isabella İspanya'yı tek bir devlet halinde birleştirmeye çalışırken, bir taraftan da ülkelerinde sık sık isyandan geri kalmayan soyluları cezalandırmak ve itaat altına sokmaktan geri durmuyorlardı. Saint Jacques tarikatının lideri Kastilya'da sahip olduğu geniş malikâneler sayesinde devleti adeta kontrolü altında tutuyordu. Bu konuma gelmek için soylular arasında daimi bir rekabet vardı. 1476'da liderin ölümü üzerine Isabella yeniden birisini atamadı ve bu görevin ayrıcalıklarını kaldırmak istedi. Öte taraftan ülkenin her tarafında asi soylulara karşı amansız bir mücadele verilmekteydi. Şatolar birer birer ele geçirildi. Bu suretle, iki kral (çünkü Ferdinand gibi Isabella da kral unvanını taşıyordu) İspanya'da feodal anarşi yerine Fransa ve İngiltere'deki krallık hanedanları gibi monarşi otoritesini kurdular. Sonuç olarak 15. yüzyıl sonlarına doğru İspanya'da birliğini kurmuş kuvvetli bir monarşi yükseliyordu. Aragon hanedanının bir kolu Napoli'de iktidarda olduğu için, İspanyolların İtalya'daki olaylarla sıkı ilişkileri vardı. Fransa ile olan rekabet ve düşmanlığı, İtalya'daki bu emelleri büsbütün şiddetlendiriyordu. İşte bu, İtalya savaşlarının başlıca nedenlerinden biri olacaktır.

İngiltere: Tudor Hanedanı

İngiltere Yüzyıl Savaşları'nda galip durumda bulunduğu sürece krallık ve soylular sınıfı etkinliklerini koruyordu. Fakat Jeanne d'Arc'tan sonra Fransa'nın kalkınması ve İngilizleri Fransa'dan sürmeye başlaması üzerine, İngiltere bu amaçsız savaşın yükünden rahatsız olmaya başladı. İç savaş patlak verdi. Yüzyıl Savaşları sırasında çok kuvvetlenmiş ve zenginleşmiş olan prensler, iki cepheye ayrılarak birbirleriyle savaşa girdiler. Çeyrek yüzyıl süren bu savaşlar, önce prenslerin, kralın, bakanların karşı mücadelesi şeklinde başladıktan sonra York ve Lancaster hanedanları arasında bir miras savaşına dönüştü.

1485'te Tudorların tahta geçmesiyle savaş sona erdi. Aşağıda bu mücadelenin aşamalarını ve sonuçlarını anlatacağız.

İkigül Savaşı'nın çıkış nedeni

Lancaster hanedanının arması kırmızı gül olduğu için bu mücadeleye "İkigül savaşı" denilmiştir. Fakat bu mücadelenin çeyrek yüzyıl süren bir iç savaşa dönüşmesini o zaman İngiltere'nin içinde bulunduğu sosyal durumda aramak gerekir. III. Edward'ın (1327-1377) ölümünden sonra iç karışıklıklar baş göstermiş ve sonunda onun üçüncü oğlundan torunu Lancester Dükü Henry, am-

casını tahtından indirerek kendisini kral ilan etmişti (1399). Lancaster'lerden üçüncüsü VI. Henry (1422-1471) akıl hastasıydı ve zayıf bir karaktere sahipti. Fransa'daki yenilgilere çare bulamıyordu. Bundan yararlanan York hanedanı (III. Edward'ın beşinci oğlunun soyundan idiler) krallığı ele geçirmek istedi. Bu yüzden kral hanedanının bu iki kolu, yani York hanedanı ile Lancaster hanedanı arasında bir mücadele doğdu.

15. yüzyıl ortasında İngiltere'de devletin gerçek hâkimi büyük soylulardı. Bütün İngiltere'nin toprak serveti, dört beş feodal aile elinde toplanmış bulunuyordu. Kraliyet soyundan gelen kimi aileler, Parlamentoya kendi adamlarını seçtiriyorlar ve aşağı küçük soyluları da kendilerine bağımlı kılıyorlardı. Bunlar kendilerine ait orduları ile kendi topraklarında, şatolarında ikamet ediyorlardı. Krallığın genel çıkarlarını değil, yalnız kendilerini düşünen feodal konumdaydılar. Çok büyük malikânelerinin sağladığı servete dayanarak kendi aralarında feodal savaşlardan çekinmiyorlardı. Böylece Yüzyıl Savaşları'ndan sonra Fransa'da olduğundan daha ciddi bir şekilde İngiltere'de büyük bir feodalite türemiş bulunuyordu. İşte bu büyük baronlar, Fransa'da Yüzyıl Savaşları bittiği için, iki cepheye ayrılarak bir iç savaşa atıldılar. Bir kısmı Lancaster hanedanı, diğer kısmı York hanedanı etrafında toplandılar. Dolayısıyla bu iç savaşın gerçek karakteri, soylu sınıfının birbiriyle boğuşmasıdır. Bu boğuşma sonucunda asilzade sınıf çökecek ve İngiltere'de Avrupa kıtasında olduğu gibi mutlak krallık, yani monarşi yönetimi kurulacaktır.

İkigül Savaşı'nın aşamaları

York Dükü Richard, Kral VI. Henry'nin ölümünden sonra, vârisi bulunmadığından en yakın aday olarak kendisinin kral olacağını düşünüyordu. Fakat kralın bir oğlu oldu. Bunun üzerine Richard, büyük feodal bir aileye mensup Warwick kontu ile kral etrafında toplanan düklerin ordusunu yendi ve kralı esir aldı. Londra'ya koşup gelen Richard parlamentoya kendisini kral ilan ettirmek istedi (1460). Fakat onun krallığı, VI. Henry'nin ölümüne ka-

dar askıya alındı. Bu şekilde İngiltere tacı Lancaster'lerden Yorklara geçti. Kral, Warwick'in yanında fiilen esirdi. Kraliçe, Kuzey İngiltere'den topladığı bir ordu ile gelerek krallığı zor kullanarak almak isteyenlerin ordusunu bozdu. Kocasını kurtardı ve savaşta York Dükü Richard öldürüldü. Kâğıttan bir taç giydirdikleri kafasını York şehrinin surlarına astılar (1461). Fakat Warwick, Richard'ın büyük kardeşi Edward'ı tahta oturtmakla beraber, onunla arası açılmakta gecikmedi. Edward, Warwick'in otoritesini ağır buluyor ve kontun kral hanedanı ile akrabalık bağları kurmak için yaptığı girişimlere engel oluyordu. Warwick, 1467'de Fransa'ya gönderilmiş, orada XI. Louis ile bir barış antlaşmasının esaslarını hazırlamıştı. Dönüşte kralın böyle bir anlaşmaya tamamıyla aykırı olarak Fransa kralının baş düşmanı Charles le Téméraire ile anlaştığını gördü. Bu da Warwick'i kızdırdı ve kralın kardeşiyle anlaşarak isyan etti. Edward, Bourgogne'ya kaçmak zorunda kaldı ve Warwick tekrar Lancaster hanedanından VI. Henry'yi tahta çıkardı. Warwick, Fransa kralının verdiği para ile başarılı olmuştu. Edward, Bourgogne dukasının sağladığı para ile bir ordu kurarak İngiltere'ye çıktı. Yapılan savaşlarda Warwick yenilgiye uğradı ve sonunda öldü (1471). VI. Henry tekrar esir edildi ve Londra Kulesi'nde öldü. Bir süre sonra Edward da kardeşini öldürdü.

York hanedanından olan IV. Edward bundan sonra oldukça sakin bir şekilde krallığın başında 12 yıl daha kaldı. Bu sürede krallığı kalkındırmak, maliyesini düzeltmek için çalıştı. Düşmanı olan soyluların malikânelerine el koydu.

Onun ölümü ile beraber taht için mücadele yeniden baş gösterdi. Altı çocuğundan en büyüğü Elisabeth henüz 17 yaşında, oğlu Edward 13 yaşındaydı. Kral Edward oğluna vâsi olarak kendi kardeşi Gloucester dükü Richard'ı tayin etti. Fakat Richard, kardeşinin çocuklarını ortadan kaldırarak tahta kendisini oturtmaktan başka bir şey düşünmüyordu. Bununla beraber amacını ustalıkla gizleyerek kendisi için adım adım bu yolu hazırladı. Yorklarm eski düşmanı olan Buckingham dükü ile anlaştı. Evvela küçük kralın etrafındaki eski kralın adamlarını temizledi. Kendisi *Protector* ilan ettirdi.

Ölen kralın karısını çocuklarıyla Londra Kulesi'ne hapsetti. Sonra bu çocukların gayri meşru olduğunu kamuoyuna duyurdu ve hepsini gizlice öldürttü ve kendisini kral ilan ettirdi. O zamana kadar beraber hareket ettiği Buckingham'la arası açıldı. İngiltere'nin çeşitli yerlerinde çıkarttığı ayaklanmaları bastırdı ve Buckingham dükünün kafasını uçurttu. Artık rahat rahat hüküm süreceğini sandığı bir anda Lancasterlerle akrabalığı olan Henry Tudor, Fransa'dan ufak bir ordu ile gelerek İngiltere'ye çıktı. Savaş meydanında bazı kontlar kendi tarafına geçtiler. Bozguna uğrayan Kral Richard savaşa girerek kendisini ölümün kucağına atmaktan başka çare bulamadı (1485). Savaşı kazanan Tudor, VII. Henry adıyla kral ilan edildi ve IV. Edward'ın kızı Elisabeth ile evlendi. Bu evlilikle iki aile birleşmiş ve İkigül Savaşı da son bulmuş oluyordu.

Savaşın sonuçları

İkigül Savaşı'nın İngiltere tarihinde önemli sosyal ve siyasî sonuçları oldu. En önemli sonucu, bu mücadelelerde büyük soyluların birbirini tüketmesidir. III. Edward'ın oğullarından türeyen çeşitli prens hanedanları hemen hemen tamamıyla ortadan kalktılar. Diğerleri de savaş meydanlarında öldüler veya malikânelerini, servetlerini kaybettiler. Yüksek aristokrasinin ortadan kalkması, Tudorlara mutlakıyet rejimini kurma olanağı verdi. Tudorların tahta çıkmasıyla İngiliz Ortaçağı kapanmış oluyordu. Artık soylular ve ruhban, nüfuz ve kudretlerini kaybetmişti. Hatta, İngiltere'de bir ortaçağ kurumu olarak kurulmuş olup halkı temsil gücünü yitiren Parlamento dahi mutlak krallığın önünde arka plana itilmişti.

Soylular arasındaki savaşlar, ülkenin bazı kısımlarının harap olmasına sebep olduysa da, ulusun genel gelişimini ve zenginleşmesini engelleyemedi. Ziraat, gerilemekle beraber sanayi ilerlemiş ve ücretler artmış, halk arasında refah izleri belirmeye başlamıştı. Bununla beraber 15. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de fikir ve sanat hayatı Avrupa kıtasındaki diğer uluslara oranla çok düşmüştü. Matbaa buraya 1474'te girdi. Rönesans etkileri henüz duyulmuyordu.

Keşifler

Ekbernâme'*nin 16. yüzyıl sonlarına ait bir nüshasından, 1537'de Diu açıklarında Portekizlilerle yapılan deniz muharebesinde Sultan Bahadır'ın şehit düşüşü.*

Avrupalılar Dünyaya Yayılıyor

14. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa'da başladığını gördüğümüz büyük maddi ve manevi değişikliklerin en önemli sonucu, Avrupalıların dünyaya yayılışıdır. Önce dinsel ve bilimsel düşüncelerle başlayan bu hareket, 15. yüzyılın ikinci yarısında açıkça ekonomik amaca yöneldi ve bu yüzyılın sonlarıyla 16. yüzyılın başlarında, Avrupalıların dünyanın belli başlı büyük nüfus ve zenginlik merkezleriyle doğrudan bağlantıya girmelerini sağladı. Avrupa'nın faaliyet alanı bu şekilde birdenbire çok genişlemiş oluyordu. Bu faaliyet başlangıçta yalnız Akdeniz kıyılarıyla sınırlı kalırken, sonradan Afrika kıyıları, Hindistan, Çin ve Güneydoğu Asya adalarını da içine aldı. Bu yayılış, her ne kadar rastlantı olarak görülse de, çok önemli bir sonucu Amerika'nın keşfi olmuştur. Bizzat bu yeni keşifler, Avrupa'nın ekonomisi üzerinde ve donanmasında derin değişikliklere neden olmuştur. Ayrıca, modern Avrupa'nın dünyaya bakışındaki düşünsel temellerini bu dönemde aramak gerekir.

Keşiflerin nedenleri ve koşulları

15. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da gerçek bir gelişmeye tanık oluyoruz: Sanayi gelişiyor, pazarlar ve ticaret alanları açılıyor ve yenileri aranıyordu. Kapitalizm büyük bir hız kazanmıştı. Eko-

nomik ve malî yeni oluşumlar ve kurumlarla birlikte bankacılık da gelişerek kapitalizmin büyümesine yardım ediyordu. Kapitalist düşünce, giderek daha fazla servet yığma ve bunun için her gün yeni fırsatlar kovalama düşüncesi ekonomik yaşama egemen olmaktaydı.

Batı Avrupa'da, monarşik merkezî devletlerin kuruluşu ekonomik yaşam üzerinde önemli yankılar yaratmıştır. İç emniyeti ve sükûnu kurmaya çalışan krallıklar, bu suretle ticaretin gelişmesine yardım ediyorlardı. Buna karşın şehirlerdeki burjuvalar, krallığın bu amaçlarını vergi olarak verdiği paralarla destekliyor ve feodaliteye karşı krallığın yanında yer alıyordu. Krallık, yolların güvenliğini sağlamakla ve eşkıyalığa dönen feodallerle uğraşmakla, hatta bizzat güzel yollar, köprüler ve geçişler yaptırmakla, genel bir ihtiyaca yanıt vermekteydi. Fransa, İngiltere ve İspanya kralları sadece bununla kalmayarak kendi ülkelerinin ekonomik çıkarlarını bir bütün olarak göz önünde tutuyor ve ona göre davranıyorlardı. Bu şekilde monarşilerin oluşumu ile beraber şehir ekonomisinden milli ekonomiye geçiliyordu. Krallar, milli ekonomiyi geliştirmek için çeşitli tedbirler alıyordu. Öncelikle, ticaret yollarının kendi ülkelerinden geçmesine önem veriyorlardı. Mesela, Fransa kralı Batı Almanya ve Flandre'a giden ticaret yolunu Savoy'dan kendi ülkesine çekebilmek için Lyon Fuarını meydana getiriyor ve geliştirmeye çalışıyordu. Krallık sanayii kontrol altına alıyor ve belirli bir düzene sokmaya çaba gösteriyordu. Devlet yeni sanayii ülkeye getirerek yabancı malını sokmamak siyasetini güdüyor, yani merkantilist bir rejim meydana getiriyordu. Bu yönde Fransa ve İngiltere'de krallığın açık girişimlerini görüyoruz: XI. Louis, İtalya'ya özel olan ipek sanayiini Lyon'da kuruyor, Montpellier'de kumaş üretimini ve madenciliği destekliyordu. İngiltere'de Tudorlar, Flandre ve İtalyan sanayi merkezlerinin gereksinim duyduğu değerli İngiliz yünlerini doğrudan krallık içinde dokumayı ve kumaş ithalini sınıflandırmayı sistemli ekonomik bir siyaset olarak uyguluyordu. Kral İngiliz deniz gücünü kalkındırmak için ticaret eşyasının İngiliz gemileriyle taşınmasını emrediyordu. İspanya'da kâğıt ve Endülüs'te Araplardan kalan ipekli üretimi için aynı şekilde koru-

yucu önlemler alıyordu. Özetle, bu dönemin ekonomik karakteri, devletler arasındaki ekonomik rekabet ve merkantilist ekonomik gelişme eğilimleridir.

Bununla beraber bu devletler kendi yağı ile kavrulan, kapalı bir ekonomik sistem ile yaşayamazlardı. Belirli bölgelere özel bazı maddeler, başta hububat ve tuz olmak üzere kumaş üretiminde kullanılan şap, uluslararası ticaret hayatını zorunlu kılıyordu. İhraç edecek kadar bol hububat çıkaran ve önemli şap madenlerine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu, özellikle Anadolu bu bakımdan birinci derecede rol oynuyordu. Uluslararası ticaretin en çok kâr getiren maddeleri de Asya ve Afrika'dan gelen baharat, ipek, inci, fildişi porselen, ıtriyat idi. Özellikle, bu dönemde gündelik yiyecek ve içecekte, ilaçlarda kullanılan baharat ticareti önemliydi. Bütün bu maddelerin ticareti Mısır ve Venedik'in tekelindeydi. Venedikliler bu ticaretin deniz yollarını ellerinde tutuyorlar ve başka ulusları engelliyorlardı. İşte bu durum, ekonomik zenginlik kaynakları arayan yeni krallıkları, bu değerli eşyanın çıktığı ülkelere ulaşmak için başka yollar aramaya yöneltecektir.

Ticarî yaşamın yoğunluk kazanması, alışverişin artması paranın esası olan kıymetli maddelere isteği de artırmıştı. Bu madenlerin gereksinimini karşılayamaması ve değerli madenlerin azlığı yüzünden 15. yüzyıl sonlarında fiyatlar, olağanüstü bir düşüş göstermişti. Bu durum, Avrupa'nın her tarafında kıymetli maden aramak ve eski madenleri yeniden işletmeye koymak için bir istek doğurdu. Zengin madenlere sahip olan Avusturya'nın (Habsburgların) bundan sonra yararlandığı ve bu madenleri iltizam vererek veya garanti göstererek önemli borçlanmalar yaptığını görüyoruz. Altının pek bol bulunduğu düşüncesiyle birçokları da Asya ve Afrika'ya gitmeyi düşünüyorlardı. İşte bu para kıtlığı ve kıymetli maden arama gereksinimi de keşiflerin başlıca ekonomik sebeplerinden birini oluşturuyordu.

Türklerin de şimdiye kadar bu keşif hareketlerinde olumsuz bir neden olarak hesaba katıldığını biliyoruz. Bugün genellikle reddedilen bu görüşe göre, Osmanlılar Yakındoğu ülkelerini ele geçirince Doğu ticaret yolları kapanmış ve ticaret çöküşe yüz tutmuş, Ba-

tılılar da yeni yollar aramak zorunda kalmışlardır. Dolayısıyla bu da yeni keşiflere yol açmıştır. Halbuki, Osmanlıların bu ticareti teşvik için aldıkları önlemlere yukarıda temas etmiştik. Batılıları, Asya'ya yeni yollar aramaya yönelten asıl neden yukarıda gösterdiğimiz ekonomik nedenlerdir. Yollar bulunduktan sonra Avrupa'ya Doğu eşyasının çok daha ucuza getirilmesi üzerinedir ki, 17. yüzyılda Akdeniz'de Doğu ticareti çökecektir. Bunun gibi keşifler tarihinde dinî faktörlerin rolü de fazla abartılmaktadır. Herhalde Fas Müslümanlarını veya Osmanlıları geriden çevirmek ve orada efsanevî Hıristiyan hükümdarı Prester John (Prêtre Jean) ile birleşmek veya birçok vahşi kavimleri Hıristiyanlaştırmak düşüncesi keşiflerin ana nedenleri arasında sayılamaz. Fakat Kolomb, Osmanlılara karşı Çin'deki *Grand Can*'ı (Han) harekete geçirmek üzere yola çıkmıştı. 1492'de Kraliçe Isabella bunun için ona para ve gemi verdi. Unutulmamalıdır ki, 12. yüzyıldan beri Avrupa, Moğollarla İslam'a karşı ittifak arayışında idi.

Bu uzak seyahatleri, birtakım teknolojik koşulların mümkün kıldığını unutmamalıyız. Coğrafi bilgilerin, ortaçağların sonlarında gelişmesi, uzak deniz seferlerine yol açan pusula ve usturlabın Avrupalılarca tanınması ve sonunda okyanuslarda seyahate elverişli *caravella* denilen yüksek bordalı hızlı gemilerin Yüzyıl Savaşları sonunda yapılabilmiş olması bunların başında gelir.

Ortaçağda Avrupalıların dünya hakkındaki bilgileri çok sınırlıydı. Ancak Akdeniz etrafındaki uluslar biliniyordu. 13. yüzyılda Cengiz Han Moğolları ile Müslümanlara karşı ittifak kurmak amacıyla Karakorum'a gönderilen iki Fransisken rahibi Jean du Plan Carpin (Giovanni da Pian del Carpine) ve Guillaume de Rubrouck (Rubruk'lu William), Batı'ya Asya hakkında çok daha etraflı bilgi getirdiler. Özellikle, Avrupalılarla bu ülkelerin zenginliği hakkında parlak betimlemeler bıraktılar: "Japonya'da o kadar çok altın var ki hükümdarın sarayının tabanı iki parmak kalınlığında altın ile örtülüdür" şeklindeki betimlemeler, Avrupalıların düşlerini dolduruyordu.

Öte yandan Avrupalılar, antik Yunan'ın dünyanın şekli hakkındaki fikirlerini Araplar aracılığıyla öğrenmişlerdi. Yunan coğrafya-

cısı Eratostenes (MÖ 276-194), dünyanın yuvarlaklığını söylemiş ve İberya'dan (yani İspanya'dan) Hindistan'a deniz yoluyla gidebileceğini yazmıştı. 14. yüzyıl sonunda Pierre d'Ailly adında bir Fransız bilgini 1438'de Louvain'de *Imago Mundi* adlı eserinde bir Yunanlı'nın fikrini izah etti. İşte bu kitap, sonradan Kristof Kolomb'a büyük bir seyahate çıkma ilhamını vermiştir.

Atlas Okyanusu'nda Afrika kıyılarında ilk keşif seyahatleri daha 14. yüzyıl başlarında Fransız ve Ceneviz gemicileri tarafından yapılan girişimlerle başlamıştı. Bunlar Kanarya ve Azor adalarını keşfetmişler ve Afrika'nın Batı kıyılarından fildişi ve altın tozu getirmişlerdi. Fakat Yüzyıl Savaşları yüzünden bu girişimler sonuçsuz kalmıştı. Bu yöndeki keşiflerde, Portekizliler asıl keşifler döneminin ilk girişimcileridir. Fakat çok geçmeden rakip olarak İspanyollar da faaliyete geçecektir. Portekizliler Afrika'yı dolaşarak Hind'e varacaklar, İspanyollar ise Kristof Kolomb ile Batı'dan yine Hind'e varmak için bir yol arayarak Amerika'yı bulacaklardır. Bu iki yöndeki keşifleri ayrı ayrı ele alacağız.

Portekizlilerin keşifleri

Bu metodik keşif faaliyetleri özellikle Portekiz kralı Denizci Henri (Henri le Navarre) sayesinde başladı (1394-1460). Bu parlak denizci, Portekiz'in en güneydeki bir burnuna yerleşerek burada gerçek anlamda bir denizcilik okulu kurdu. Avrupa'nın her tarafından buraya coğrafya, astronomi ve denizciliğe ait haritalı kitapları ve bilginleri topladı. 1419'dan itibaren her yıl gönderdiği bir sefer heyeti aracılığıyla keşifler düzenli ve metodik bir şekilde yapıldı. Başlangıçta onun amacı, Hıristiyanlığı kıyılarda yaymak ve mücadele halinde olduğu Fas Müslümanlarının gerisine çıkmaktı. Afrika kıyılarındaki bu ilerlemeler çok yavaş ve güç oldu. 1418-1420'de Madere Adaları keşfedildi. 1434'te Bojador Burnu'na, 1437'de Azor Adaları'na erişildi. 1460'ta Henri öldüğü zaman bu kararlı ama güç faaliyet sonucunda ancak Yeşil Burun'a kadar gidilebilmişti. Bu tarihte artık ticarî hedefler birinci sırayı almıştı. Afrika sahillerinden esir, altın tozu, vahşi hayvanlar getirili-

yor ve burası için Avrupa limanlarından eşya götürülüyordu. Portekizliler bu sahillerdeki deniz trafiğini yalnız kendi tekelleri altında tutmak için papadan bir ruhsatname almışlardı (1454). Portekiz kralı, her yıl 300 fersah ilerlemek koşuluyla Afrika kıyılarını bir şirkete verdi. Potekizliler, Lizbon'a gelip yerleşen Alman coğrafyacısı M. Vehaim'in çalışmaları üzerine ve Hıristiyan hacılarının dolaylı naklettiklerine göre, Afrika'yı dolaşırlarsa Hindistan'a, her türlü zenginliğin kaynağı saydıkları bu ülkeye varacaklarını düşünmeye başlamışlardı. Bunu araştırması için Kahire'ye bir adam gönderdiler. Öbür taraftan, Afrika'yı dolaşmak amacıyla deniz seferleri düzenlediler. Bunlardan yalnız 1485'te Bartholomeo Diaz, Fırtınalar Burnu'nu (sonra kral, Ümit Burnu adını koymuştur) geçebildi. Portekizliler artık hedefe yaklaşıldığını anlamışlardı. Kral, son bir çaba içinde kendi adamlarından bir subayı, Vasco de Gama'yı görevlendirdi. Vasco de Gama, Afrika'yı dolaşarak hareketinden on ay sonra Zengibar'a ulaştı. Oradan aldığı bir Arap kılavuz sayesinde muson rüzgârlarıyla daha kısa bir sürede Hindistan'ın Batı sahillerindeki Calicut'a geldi. Bu şehrin racası onu iyi karşılamadı. Arap tüccarları yeni gelmiş bu rakibin aleyhine entrikalar çevirdiler. Fakat o, Malabar sahillerinde zengin, kalabalık ticaret şehirleri arasındaki rekabetten faydalanmasını bildi ve gemilerini değerli Hind ürünleri ile doldurarak ayrılışından iki buçuk ay sonra Lizbon'a döndü. Lizbon ahalisi onu büyük sevinçle karşıladı. Kral kendisine "Hindistan Denizi Amirali" unvanını verdi. Portekizliler bir yüzyıldan beri gösterdikleri çabaların ürünlerini almışlar, Hindistan'a varmışlardı. Artık Doğu ticareti, Venedik tekelinden kurtulmuştu.

İspanyollar Kolomb'un üç seyahatinden sonra artık Hind yolunu bulduklarını sanıyorlardı. Portekizliler, Vasco de Gama'nın başarılarından sonra rakiplerinden önce buralara yerleşmek için büyük bir sabırsızlık ve heyecanla yeni girişimlerde bulundular. 1500 tarihinde Pedro Álvares Cabral, 13 gemiden oluşan toplarla donatılmış bir donanma ile Calicut'a hareket etti. Fakat Yeşil Burun'dan sonra alize rüzgârlarına kendini kaptırarak Güney Amerika'da Brezilya kıyılarına düştü. Burasını Portekiz kralı adına yöne-

timi altına aldı. Bir rastlantı sonucu ele geçirilen bu kıta Portekizlilerin kolonileri içinde 19. yüzyıla kadar ellerinde kalacak tek koloni olacaktır. Müthiş fırtınalardan sonra Cabral, Afrika kıyılarına ulaşmayı ve oradan Hindistan'daki Calicut'a varmayı başardı. Burada Müslüman donanmasına karşı savaş verdi ve şehri bombardımana tuttu. Bu şehre rakip olan bir raca sayesinde her türlü kıymetli baharatı yüklenerek tekrar vatanına döndü.

Artık Hind denizlerinde Portekiz seferleri birbirini izliyordu. Portekizlilerin amacı Hind denizinde tam bir egemenlik kurmak, Hindistan ile ticaret yollarını tamamıyla ele geçirerek bu ticareti tekelleri altına almaktı. Bunun için önce Afrika kıyılarında yol üzerindeki birçok önemli noktaları ele geçirdiler. Sonra, Hindistan'dan Kızıldeniz ve Basra Körfezi yoluyla Akdeniz'e giden ve Mısır–Venedik ticaretini besleyen yolu kesmeye çalıştılar.

1502'de Vasco de Gama, 21 gemiden oluşan kuvvetli bir donanma ile Hind denizlerinde ikinci yolculuğuna çıktı. Vasco de Gama, Kızıldeniz ile Hindistan arasındaki gidiş gelişi durdurmak için çeşitli yıldırma yöntemlerine başvurdu. Ateşli silahları ve gemilerinin manevra kabiliyeti sayesinde Müslüman gemilerini kolayca yendi ve bu gemilere el koydu. Çoğu Mekke'ye giden hacılardan oluşan insanların kulaklarını, ellerini kestikten sonra gemileriyle beraber onları yakıyordu. Kestiği burun ve kulakları alay için Müslüman hükümdarlarına hediye olarak gönderiyordu. Bir Fransız tarihçisi (H. Hauser) bu vahşilikleri şöyle özetliyor: "Bu seferde müthiş vahşetler yapılmıştır. İsa'nın şövalyelerinin kahramanlıkları işte bundan ibarettir." Vasco de Gama, bu vahşetleri din taassubu kadar Kızıldeniz ticaret yolunu kesmek için de yapıyordu. Bunun üzerine Hind Okyanusu sahillerindeki milletleri bir dehşet sarmıştı. 1503'te Portekiz kralı Hind denizlerine Albukerk'i (Albuquerque) gönderdi. Albukerk, önce Koçin racasını rakibi Calicut racasının elinden kurtardı. Müslümanların Portekiz ticaretine karşı boykot yapılması, bu faaliyetleri etkisizleştirdi. Calicut racasına bir harp tazminatı yüklendi (bu tazminat biber olarak ödenecekti) ve Araplara ticaretten vazgeçeceğine dair söz de verdi. 1505'te kral, büyük gemilerden oluşan kuvvetli bir donanma ile

Almeida'yı sefere hazırladı. Almeida, Aden körfezine girerek Babülmendeb Boğazı'na saldırdı. Bu yerler haraca bağlandı. Almeida özellikle kıyı kesimlerinde iyi korunan yerlerde, küçük donanmalar meydana getirmek suretiyle, buralarda yerleşme merkezleri ve daimi bir kontrol teşkilatı kurdu. Calicut racasına Mekkeli tüccarları kovduruyordu. Bu şekilde Koçin ve Kananor'da Hind ticaret mallarının tekelini Portekizliler alıyordu. Venedikliler Mısır'da mal bulamıyorlardı. Portekizliler bakır, cıva, kurşun madenleri ve özellikle para karşılığında kıymetli Hind ürünlerini gemilerine yükleyerek Avrupa'ya taşıyorlardı.

1512'de Albuberk, Hind denizlerine kral naibi atandığı zamandan itibaren burada bir koloni imparatorluğunun temelini atmıştır. Portekiz Koloni İmparatorluğu'nun gerçek kurucusu Albukerk'tir. O, Malabar kıyılarında Goa'yı ele geçirerek burasını bir merkez haline getirmişti. Buradan başka Doğu'ya, baharatın geldiği adalara varmak ve Çin'e giden yolları kontrolü altına almak için donanmalar gönderiyordu. Daha 1511'de kral naibi olmadan önce Güneydoğu Asya yollarının düğüm noktası olan Malakka'yı alma girişiminde bulundu. Fakat burada Müslümanlarla çarpışmak gerekiyordu. Malakka'nın sahibi Müslüman sultana karşı, oraya yerleşen Çinlilerle ve Siam ile ittifak yapılarak, sultan yerinden edildikten sonra şehir ele geçirilmiştir. Öte taraftan Umman Körfezi'nin ağzında Sokotra adası ele geçirilerek Kızıldeniz boylu boyunca kapatılmıştır (1506). Daha sonra Albukerk, Hürmüz'ü alarak Basra Körfezi'nin çıkış noktasına yerleşmiştir (1507). Böylece, Hind denizlerinde bütün yollar üzerinde Portekiz egemenliği kurulmuştur. Albukerk, 1515'te ölmüştür. Onun çabaları dünya tarihinde önemli bir sayfa açmak içindi. Ancak kendisinden sonra Portekizliler, baharatın çıktığı adalara, yani Cava, Molluk adalarına ulaşmıştır. Nihayet Çin ile doğrudan doğruya ilişki kurulmuştur. 1517'de Çin sahillerinde Kanton (Guangzhou) civarına yerleşilmiştir. 1520'de bir Portekiz elçi heyeti, Çin imparatoru tarafından resmî olarak kabul edildi. Böylece, Portekizliler girişimcilikleri ve üstün ateşli silahlarıyla, kısa zamanda Güney Asya deniz üstünlüğünü sağladılar. Avrupa ile Asya arasındaki ticareti kendi te-

kellerine aldılar. Bu denizlerde Müslüman-Arap ticareti büyük bir gerileme yaşamıştır. Kızıldeniz üzerinden Mısır'a, oradan Venedik'e giden Akdeniz ticaret yolu çökerek, dünya ticareti Atlas Okyanusu'na taşınmış; bu olay da Doğu Akdeniz'deki memleketlerin çöküşünü hazırlamıştır. Bu ülkeleri dünya ticaretinin birer deposu haline getiren büyük Asya–Avrupa ticaret yolu artık kesilmiş bulunuyordu.

Portekizlilerin girişimlerinde büyük tehlikeyi gören Araplar, Venedikliler, Osmanlı Türkleri ve Güney Asya milletleri, direniş gösterdilerse de Portekizliler deniz egemenliklerini ellerinden bırakmadılar. Venedik, kendini çöküşe götüren Portekiz girişimlerine karşı bazı önlemler almayı düşünüyordu. Bunun için Memlûklere ve Arap tüccarlarına yardım ediyordu. Fakat 1509'da Almeida, Memlûklerin gönderdiği donanmayı bozguna uğratıyordu. Bir ara Venedik, Süveyş kanalını açarak yeni keşfedilen yolu faydasız hale getirmeyi düşünmüştü. Fakat Avrupa'daki savaşlar yüzünden buna fırsat bulamamıştır.

Memlûklerden sonra Mısır'a yerleşen Osmanlılar, Portekizlilere karşı daha ciddi, fakat biraz geç kalmış bazı girişimlerde bulunmuşlardır. Her şeyden önce Portekizliler, Haçlı ruhundan kurtulamamışlardı. Hiçbir zararı olmayan Müslüman hacıları öldürmekten çekinmiyorlardı. Hatta Albukerk, Mekke'yi alarak peygamberin mezarını bile ele geçirmeyi ve bunu Kudüs'teki kutsal makamlara karşı bir silah olarak saklamayı düşünüyordu. Güney Asya'daki milyonlarca Müslüman, hac görevini ifa etme imkânsızlığı karşısında Osmanlı padişahına başvurdular. Osmanlı padişahı da hac yollarının güvenliğini sağlamayı kendisi için önemli bir görev sayıyordu. Diğer taraftan, Portekiz saldırılarına karşı Cava'dan padişaha elçi heyetleri geliyor, yardım istiyorlardı. Onlar, özellikle Portekizlilerin kullandıkları silahları, topu istiyorlardı. Cava sultanı Alaeddin'in gönderdiği bir elçi heyetine karşı Kanunî Sultan Süleyman'ın bu ülkeye bir donanma ile Türk topçuları gönderdiği ve bunların oraya yerleştikleri belgelerle kanıtlanmıştır. Yalnız Müslümanlar değil, Portekiz saldırısına uğrayan Hind racaları da Osmanlı padişahını tek sığınacak yer olarak görüyor-

lardı. Calicut ve Seylan racaları padişaha başvurarak yardım gönderirse, memleketlerinin tamamıyla Müslüman dinine geçeceğini bildiriyorlardı.

Portekizliler, Gücerat hükümdarı Bahadır Şah'a ait Diu şehrini ele geçirdiler. Bahadır Şah, padişahtan yardım isteğinde bulundu. Ancak bir süre sonra, 1537'de Portekizliler tarafından öldürüldü. Padişah, Mısır valisi Hadım Süleyman Paşa'ya Kızıldeniz'de Süveyş'te bir donanma hazırlamasını emretmişti. Devlet İran savaşlarının masraflarından kurtulunca, Hadım Süleyman Paşa 72 gemiden ve 20.000 kişilik mürettebattan oluşan donanmasıyla Haziran 1538'de Hindistan'a doğru hareket etti. Yolu üzerindeki Aden'i alarak bir Osmanlı sancağı haline getirdi. Sonra Hind Okyanusu'nu aşarak Diu önüne asker çıkardı ve şehri kuşattı. Osmanlılar hayret verici büyük toplar kullandılar. Fakat Portekizliler şiddetle direndiler. Öbür taraftan Diu'nun yeni hükümdarı Mahmud da Portekizlilerin çıkarlarına hizmet etti ve Osmanlılara erzak vermedi. Osmanlı askeri gemilere binip çekilmeye mecbur kaldı. Hadım Süleyman Paşa kesin bir sonuç alamadan Mısır'a, oradan da İstanbul'a döndü. Osmanlıların en önemli kazancı, Portekizlilerin Kızıldeniz'e ve Arabistan'a saldırılarına karşı ileri karakol konumunda olan Aden'in alınması olmuştur.

Amerika'nın keşfi (1492)

Rönesans döneminde Hindistan'a batı tarafından varılacağı fikri hâlâ geçerli bir fikirdi. Floransalı bilgin Toscanelli tarafından daha 1474'te bir Portekiz belediye başkanına yazılan mektupta ve harita üzerinde bu imkânın sunulduğu, bu belgelerin bir kopyasının Kristof Kolomb'a gönderildiği bugün tarihçiler tarafından kabul edilmeyen bir tezdir. Hatta Kolomb'un her türlü bilimsel düşünceden uzak bir şekilde o zamanın haritalarında Avrupa'nın batısında gösterilen meçhul efsanevi adaları bulmak amacıyla hareket eden bir maceracı olduğunu öne sürenler de vardır. Bununla beraber Kristof Kolomb ilee Bartholomeo'nun *Imago Mundi*'den dünyanın yuvarlaklığı fikrini aldıklarına şüphe yoktur. Bir harita

yanlışı yüzünden Batı Avrupa ile Çin ve Japonya (o zamanki *Katay* ve *Zipangu*) birbirlerine daha yakın görünüyordu. Kolomb, Osmanlılara karşı Çin imparatorunu harekete geçirmek talimatıyla yolda idi. İspanya'dan Çin'e daha kolay varacağını hesaplıyordu. Kolomb'un gemisine tutturduğu günlüğüne göre, o daima bu yerleri arıyordu. Kolomb, Hindistan hükümdarlarına verilmek üzere *itimatnameler* bile hazırlatmıştı. Amaç, Portekizlilerin Afrika yolundan daha kısa bir yolla baharat ülkesine varmaktı.

Cenevizli bir dokumacının oğlu olan Kolomb, Cenevizli bankacı Centurioni'lerin bir memuruydu. Birçok deniz seferi yapmıştı. Planını önce kardeşi aracılığıyla İngiliz kralı VII. Henry'ye sundu. Portekiz kralını ikna için çalışmaları boşa gitmişti. 1486 yılından itibaren, batıya doğru bir seyahat için Kastilya kraliçesi Isabella ve Aragon kralı Ferdinand nezdinde girişimlerde bulundu. İspanya ile Portekiz arasındaki rekabet işi kolaylaştırmıştı. Bu sırada Katolik krallar Gırnata İslam Devleti ile uğraştıklarından ona yardımda bulunamadılar, fakat tasarıyı ilgiyle karşıladılar. Sonunda, Gırnata kuşatmasında Santa Fe karargâhında Kraliçe Isabella, Paloslu Pinçon kardeşlerle Kolomb'un bu girişim için bir donanma oluşturmalarına izin verdi. Bu seyahat için üç *caravelle* donatıldı. Masraflarının büyük kısmını Pinçon kardeşler vermiş, Kraliçe onların yarısı kadar bir sermaye koymuştu. Kolomb, bu tarihte 40 yaşına varmış deneyimli bir denizciydi.

Kristof Kolomb (Christoforo Colombo), 3 Ağustos 1492'de Palos'tan hareket etti. Gemileri küçüktü. Amiral gemisi olan *Santa Maria*'nın boyu ancak 23 metre idi. Kanarya adalarına uğradıktan sonra batıya doğru Atlas Okyanusu'nun bilinmeyen ufuklarına yollandı. 12 Ekim'de, iki buçuk aylık bir seyahatten sonra Bahama adalarından birisine, bugünkü San Salvador adasına vardı. 15 gün sonra büyük Küba adasına çıktı. Elindeki itimatnameleri vermek için bu adalarda üç ay boşuna dolaştıktan ve gemilerinden en iyisini bir fırtınada yitirdikten sonra dönmeye karar verdi. 15 Mart 1493'te Palos limanına zaferle girdi. Kolomb kendisiyle birlikte biraz altın ve adaların yerlilerinden getirmişti. Bu keşfin Avrupa'da uyandırdığı heyecan büyük oldu. Herkes, Hindistan'ın ile-

risindeki adalara varıldığını sanıyordu. 1503'te Kolomb'un kardeşi tarafından yapılmış bir haritada, keşfolunan bu adalar Yeni Dünya adı ile Çin'in hemen yanında gösterilmekteydi.

Kolomb'un başarısı aynı zamanda İspanya kralları (Ferdinand ve Isabella) tarafından bir zafer gibi kutlandı. Bu şekilde onlar, Portekizlilerden önce Hindistan yolunu bulduklarını sandılar. Hedefe varmak için Kolomb buraya üç gezi daha yaptı. 1493'te İspanya ile Portekiz arasında anlaşmazlık patlak vermek üzereydi. Portekiz kralı keşfedilen bu topraklar üzerinde hak iddia ediyordu. Aslen İspanyol olan Papa VI. Alexander, "Hindistan yönünde keşfedilmiş ve edilecek kara ve adaların" İspanya'ya ait olacağını bildirdi (Mayıs 1493). Portekiz'in iddiaları üzerine bu sınır, Batı'ya doğru 170 fersah ileri götürüldü.

Kolomb, "Hindistan amirali" unvanı ile ikinci seyahatine çıktığı zaman (1493) keşiflerin ikinci önemli aşaması *conquista*, bu yeni toprakların yerlilerin elinden alınması işine başlamıştı. Kolomb, bu ikinci seyahatinde Antil Adalarını buldu. Üçüncü seyahatinde (1498) doğrudan doğruya Amerika kıtasını, Venezüella (yani "küçük Venedik") adını verdikleri bölgeyi keşfettiler. Fakat bunu ada sanıyorlardı. Bu seyahatinde Amerigo Vespucci eşlik etmişti. 1507'de Martin Waldscennler adında bir matbaacı, Yeni Dünya'ya bu kâşifin, Amerigo'nun adını vermeyi düşündü. Böylece *Amerigo* adı yayıldı. Zira A. Vespucci, Kolomb'un keşfettiği yerlerin yeni bir kıta olması olasılığından söz ediyordu. 1513'te Panama yolu üzerindeki dağlardan uçsuz bucaksız bir deniz görülmesi bu iddiayı güçlendirdi. 1519-1522'de Magellan'ın daima batıya giderek dünyayı dolaşması bu iddiayı apaçık kanıtladı. Artık yeni bir kıta keşfedildiğine kuşku kalmamıştı. Aynı zamanda Magellan, Kolomb'un ilk düşüncesini gerçekleştirmişti. Batı yönünden giderek Hindistan'a varmış bulunuyordu.

Fakat bu yolun çok uzun olduğu da anlaşıldı. Kolomb zamanında İspanyol sömürgeleri Antil Adaları'ndan oluşmaktaydı.

Kolomb, 1502'de yaptığı bir seyahatten sonra 1506'da öldü. İkinci seyahatinden sonra güvenini çok kaybetmişti. Çünkü söz verdiği gibi Hindistan'ın zengin bölgelerine ve altın ülkesi Katay'a

varılamamıştı. Pek az altın elde edilebilmişti. Bu yolun Hindistan'a giden iyi yol olmadığını ve Portekizlilerin gerçek yolu bulduklarını sanan İspanyol kralları (Ferdinand ve Isabella) onu yeni keşfedilen memleketlerin genel valiliğinden aldılar (1499). Kolomb, zincire vurularak İspanya'ya gönderildi ve hayatının sonunu dramatik bir biçimde, acı içinde geçirdi.

Kolomb'den sonra İspanyollar, Yeni Dünya'nın gittikçe daha içerilerine sızarak büyük bir sömürge imparatorluğu kurdular. Az zaman içinde bu yeni toprakların sadece Hindistan'a gitmek için bir engelden başka bir şey olmadığı düşüncesinin yanlışlığı ve bu yerlerin doğrudan işletilmesi gereken servetler sakladığı anlaşıldı. Burada yaşayan yerlilerin iyi ruh sahibi olduğuna inanılıyor ve bu insanlar Hıristiyanlaştırılmaya çalışılıyordu. Fetih ve kolonizasyon işi daha Kolomb'un ikinci seyahatinde başlamış, buraya 1500 işçi ile bir rahip götürülmüştü. Genel vali en geniş yetkilerle donatılmıştı. Kolomb'dan sonra buraya yöneticiliği daha iyi biri, Bobadilla gönderildi (1499). İspanya'da, Madrid'de ayrıca sömürge işleriyle uğraşan bir büro kuruldu. İspanyol hükümetinin başlıca kaygısı buradan altın ve gümüş getirmekti. Madenlerde ve tarım işlerinde yerli Hindliler (kırmızı derili yerliler –bunlara Hindli adının verilmesinin sebebi ilk zamanlarda burasının Hindistan'ın bir parçası sayılmasıydı) esir gibi çalıştırılıyor ve onlara akla hayale sığmaz zulümler yapılıyordu. Hıristiyan olanlarıysa, keşişler gözetmekteydiler. Bu çıkmazdan kurtulmak için Afrika'dan zenci getirilmesi düşünüldü. Zencilerin ruhları daha aşağı sayıldığı için bu ağır işlere layık görülüyordu. İlk zenci nakli 1501'de yapıldı. Yerlilere yapılan vahşice muameleler karşısında bizzat rahipler şiddetle protestoda bulunmakta gecikmediler. 1512'de İspanya Kralı Ferdinand yerlileri korumak için bir kanun çıkardı ve bunun uygulanmasını yerinde incelemek üzere müfettişler atadı. Fakat bizzat bu müfettişlerin kendileri bu zulümlere katıldılar. Yerlilerin yok edilmesi süreci uzun bir süre devam etti.

III

İTALYA SAVAŞLARI (1492-1554)
DİNDE REFORM

İtalya Savaşları: Birinci Aşama (1494-1516)

Fransa kralı VIII. Charles karakter itibariyle babası gibi pratik ve realist bir kişilik değildi. Çok okuduğu şövalye romanlarının etkisi altında büyük işler başarmak emelindeydi. Bu yeniçağ hükümdarının şahsında ortaçağın ideallerini, Miguel de Cervates, ünlü *Don Quijote* adlı yapıtında yansıtmıştır. Kral ve etrafındaki kişilerin yüreğinde, Türk-Müslüman tehlikesini önlemek, Osmanlıları yenerek Bizans'ı diriltmek, Kudüs'ü almak gibi büyük emeller yatıyordu. Bununla beraber, Charles'ın bu savlarını yalnız kendi kişisel düşleri gibi yorumlamak doğru değildir. Papalar Osmanlı tehlikesi belirdiğinden beri bütün Avrupa hükümdarlarını haçlı seferine kışkırtıyorlardı. Hatta Fransız krallarının rakibi Bourgogne dukaları Avrupa'da kendi üstünlük ve güçlerini kurmak için haçlı seferleri düşüncesini kuvvetle benimsiyor ve hazırlıklarda bulunuyorlardı. Bourgogne dukaları ortadan kaldırıldıktan sonra Fransa kralı kendisini Avrupa'nın en güçlü hükümdarı gibi hissediyor ve Hıristiyan dünyasının büyük emelini gerçekleştirmeyi kendi üzerine almayı doğal buluyordu. Kudüs fethedildikten sonra gerçekten dünyanın tek büyük hükümdarı Fransız kralı olacaktı.

Bu durum, Türklerden daha çok İtalya'yı tehdit etmekteydi. Charles, önce İtalya'ya inmeyi, oradan Arnavutluk'a geçip Balkanlar'ı ve İstanbul'u almayı ve Kudüs'e gitmeyi tasarlıyordu. Bu sırada Osmanlı tahtı vârislerinden Cem Sultan'ın Avrupa'da bulunması bu projeyi kolaylaştıracaktı.[1] Cem Sultan, bu sırada Papa'nın yanında bulunuyordu. Charles'ın İtalya'ya inmesini gerektiren daha yakın sebepler de vardı. Önce Charles, Anjou'ların mirasçısı olarak Napoli Krallığı üzerinde hak iddia ediyordu. İtalya'da devletler arasındaki rekabet ve entrikalar Charles'ı bu savını gerçekleştirmek için harekete yöneltti. İtalya'nın hemen her tarafında bir kurtarıcı, bir yardımcı bekleniyordu. Bu, genellikle Türk tehlikesine karşı değil, devletlerin birbirine karşı veya içerideki rakiplerine karşı kullandığı bir beklenti idi. Milano Dükü Ludovico il Moro, bunun en dikkate değer örneğidir. Ludovico, hatırlanacağı üzere asıl dük olan hastalıklı yeğeni Gian Galeazzo Sforza'nın yerine naiplik ediyor ve onun ölümünden sonra Dukalığı ele geçirmek istiyordu. Fakat Gian Galeazzo, Napoli kralının yeğeni ile evlendi. Ondan bir çocuğu oldu. Bir müddet sonra 1494'te kayınpederi Alphonse, Napoli kralı oldu. Bu şekilde Gian Galeazzo'nun durumunun kuvvetlendiğini gören Ludovico, Paris'e gönderdiği elçileri aracılığıyla Charles'ı, Napoli üzerine harekete geçirmek için var gücüyle kışkırtmaya başladı. Az sonra elçisinin yanına başka bir yardımcı geldi. Ölen papa yerine 1492'de rüşvetle Alexander Borgia, papa olarak seçildi. Kral, Napoli'deki Aragon hanedanı gibi İspanyol aslından olan Alexander'ı papalıktan uzaklaştırmak istiyordu. Floransa'da dünyanın sonunun geleceğini ve Tanrı'nın yakında büyük cezasını göndereceğini ateşli vaazlarla haber vermek suretiyle halkı Mediciler aleyhine kışkırtan rahip Girolamo Savonarola da böyle bir istilayı bekliyordu. 1492'de papanın rüşvetle seçilmesi onu daha şiddetli hücumlara yöneltti. Floransa halkı akın akın gelip Savonarola'nın vaazlarını büyük bir heyecanla dinliyor, ruhlarda derin bir sıkıntı yaratılıp isyan duyguları kamçılanıyordu. Sonunda Napoli'de Aragon kralının baskılarına karşı eskiden beri Fransız Anjoulara bağlılıklarıyla bilinen bir kısım yerli soylular, Fransız kralını davet ediyorlar ve özellikle bunlardan Salerno Kontu yeni isyanlara hazırla-

nıyordu. VIII. Charles, İtalya'ya hareket etmeden önce, krallığın sınırlarını güven altına almak için önce komşuları ile var olan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak istedi. Boulogne'ı abluka altına alan İngiliz kralı VII. Henry ile Etaples Antlaşması'nı yaptı (1492). Bu barışı para ile satın almıştı. Fakat İspanya ile yaptığı Barcelona Antlaşması'nda (1493), yakında Fransızların eline geçmiş olan Roussillon şehirlerini karşılıksız olarak bıraktı. Yine 1493 yılında Maximilian'la yaptığı Senlis Antlaşması'yla Artois'ı, France-Comté'u ve Calais'yi terk etti. Bununla beraber Maximilian, Bourgogne'nın bütün mirasını istemekten vazgeçmiş değildi. 1494 başında Napoli kralı Ferdinand ölünce VIII. Charles bu krallık ile ilişkileri kesmişti. Fransızlar, Haziran ayında hemen harekete geçti. Böylelikle İtalya savaşları başlamış oldu.

Charles'ın ordusu o dönemde Avrupa'nın en güçlü ordusuydu. 30.000 kişilik bir güce ve 140 büyük topa sahipti. Komutan G. de Montpensier idi. Bu orduda her ulustan insan vardı. İkmal teşkilatı ve disiplin ise çok geriydi. Bu devirde Osmanlı ordusu bu bakımdan daha mükemmel bir durumdaydı. Fransız ordusu Savoy'dan serbestçe geçti. Napoli Krallığı'nın Ceneviz'e gönderdiği donanma ve karaya çıkardığı askerler, Fransızlar tarafından kolayca yenilgiye uğratıldı. Kuvvetli Fransız ordusu karşısında İtalya hiçbir direniş gösteremezdi. 1494 Ekim'inde Fransız kralını müttefiki Ludovico karşıladı ve bir hafta sonra da Gian Galeazzo zehirlendi ve Ludovico Milano Dukası ilan edildi. Kralın İtalya'ya ayak basması, böylece ilk semeresini vermiş oluyordu. Charles, Floransa üzerine yürüdüğü zaman Savonarola'nın nutukları ile heyecana gelmiş olan halk isyan ederek tiran Piero de Medici'yi kovdu ve tekrar halk egemenliğini kurdu. Kral, Pisa'ya ulaştığında Floransa'nın bu eski düşmanı isyan ederek bağımsızlığını ilan etti. Fakat şehirlere girip halkın evlerine yerleşen Fransız askerleri ile İtalyan halkı arasında düşmanlık ve bazı kanlı olaylar meydana çıkmakta gecikmedi. Başlangıçta kurtarıcı gibi karşılanan Fransızların şimdi bir an önce çekip gitmeleri temenni ediliyordu.

Charles'ın Roma üzerine yürümesi, burada büyük bir panik uyandırdı. Papa'ya önce bir Napoli kuvveti yardıma gelmişti. Fa-

kat kimse savaş için Fransızların karşısına çıkmayı aklından geçirmiyordu. Papa, Cem Sultan'ı ve metresini güvenli bir yere gönderdi, kendisi de Venedik'e kaçmayı düşünüyordu. Bütün Hıristiyan hükümdarlar, Osmanlı padişahına mektuplar yazarak işgalcilere karşı yardım istediler. Fakat bir sonuç getirmedi. Ancak Fransız dostu olan kardinaller kral ile anlaşabildi. Kral Napoli'ye hareket etmeden önce Papa'dan Napoli Krallığı'nı, Saint-Angelo Kalesi'ni ve Cem Sultan'ı istedi. Kralın etrafındaki kardinaller, Papa'nın görevden el çektirilmesini de talep ettilerse de, kral dinî bir anlaşmazlık çıkarmak istemedi. Bunun karşılığında VIII. Charles imparator unvanını elde etmişti ve elinde altın küreyi taşımaya başlamıştı. Fransız kralına teslim edilen, Fâtih'in şair ve bahtsız oğlu Cem Sultan, kralın yanında Napoli'ye varmadan öldü. Çünkü Papa tarafından zehirlenmişti.

Fransız ordusu, Roma'dan Napoli'ye kadar zengin şehirler arasında ve güzel doğa içinde adeta bir gezinti yaptı. Hiçbir yerde direnişle karşılaşılmadı. Napoli kralı tahttan çekilmiş ve kral olan oğlu kaçmıştı. Napoli'de halk kralın sarayını yağma etti. Napoli'ye girip yerleşen Fransızlar, burada Güney İtalya'nın zevkini çıkarmaya koyuldular. Ordu eğlenceye daldı. Fakat burada Napolili soylular, Fransızların hareketlerinden ve şımarıklıklarından nefret ettiler. Bütün arpalıklar ve mevkiler Fransızlara dağıtılmıştı. Fransız ordusu için asıl felaket yoksulluk yüzünden baş gösteren hastalık oldu. Asker frengiden kırılmaya başladı. Öbür taraftan Fransızların istilası karşısında, eski müttefikler de dahil olmak üzere bütün İtalya'da genel bir kaygı uyanmıştı. Fransa aleyhine bir ittifak kurulmakta gecikilmedi. İlk harekete geçen, ittifakın kurulmasında en fazla faaliyet gösteren Ludovico, yani Charles'ı Fransa'ya çağıran adam oldu. Ludovico dukalığı aldıktan sonra artık Fransa'nın İtalya'da bulunmasını kendi emellerine aykırı buluyor, özellikle Duc d'Orleans'ın Milano yakınındaki Asti'ye yerleşmesini iyi görmüyordu. Bununla birlikte el altından Fransa'ya karşı çalışmalar yürütülüyordu.

İtalyan siyasetinin merkezi her zaman Venedik idi. Venedik, Charles'ın ilerlemesini endişeyle izliyordu. Venedik, Charles'ın el-

çisi Ph. de Commines tarafından yapılan ittifak önerisini kibarca geri çevirerek, öbür taraftan Alman imparatoru, İspanya kralı ve Milano arasında bir ittifak hazırladı. Bütün bu devletler Fransa'nın İtalya'yı ele geçirmesini kendileri için tehlikeli görüyorlardı. Charles'ın elçisine ittifakın Türklere karşı yapıldığı söyleniyor ve hatta Fransa'nın bu ittifaka girmesi konu ediliyordu; gerçekte ittifak Fransızlara karşı düzenlenmişti. Commines, durumu krala bildirdi. Charles, bütün İtalya'nın kendi karşıtı olduğunu, İspanya'nın Sicilya ve Pireneler'de kendisini tehdit ettiğini ve geri çekilme yolunun Milano ve imparatorluk kuvvetleri tarafından kapatıldığını görerek derhal dönmeye karar verdi. Cem Sultan'm ölümü Türklere karşı haçlı seferi girişimini zaten suya düşürmüştü. Charles, Cem'in ölümünü saklamak istediyse de, bunu haber alan Venedik, II. Bayezid'e haberi müjdelemekte gecikmedi. Charles, 20 Mayıs 1495'te Napoli'yi terk etti. Apeninler'e geldiğinde, Fondue Boğazı'nın 40.000 kişilik müttefik ordusu tarafından kapatılmış olduğunu gördü. Yorgun Fransız ordusu geçme izni istedi. Red cevabı üzerine iki taraf birbirine girdi. Müttefikler ordusundaki askerlerin, Fransızlar tarafından terk edilen ağırlıkları yağmaya girişmeleri üzerine Fransız ordusu boğazı fazla kayıp vermeden geçebildi. İtalya'nın her tarafında bu olay bir zafer gibi kutlandı. Charles'ın eseri bir anda kâğıttan bir kule gibi yıkılıverdi. Bir süre sonra Napoli'ye Montpensier kumandasında bıraktığı ordunun İspanyol generali Gonzalo'ya teslim olduğu haberi, İtalya'ya geri dönme ümitlerini ortadan kaldırdı. Bu sefer Napoli'yi, İspanya kralı Ferdinand istilaya girişti. İspanyol kuvvetleri Fransızları Kilise topraklarından çıkardılar. Öbür taraftan Pireneler'de Roussillon'da da harekete geçmişlerdi. Çok geçmeden İngiltere de müttefiklerin yanında yer aldığını bildirdi. Öbür taraftan, Papa Alexander, İmparator Maximilian'ı da savaşa girmeye özendiriyordu. Bu sırada, Maximilian, oğlu Philippe ile İspanya kralının kızını evlendirmeye muvaffak olmuş, bu şekilde iki hanedan siyasî ittifakı ailevî bağlılıkla kuvvetlendirmişlerdi. Kısaca, Charles'ın girişimi bütün Avrupa'yı bir anda ayaklandırmış ve ilerideki büyük olaylara zemin hazırlamıştı. Bu sırada İtalyanların "Koca Kafa" dedikleri

Charles da basit bir kaza sonucunda öldü (1498). Halefi XII. Louis, İtalya macerasını bırakmadı. XII. Louis, büyükannesi tarafından Milano'nun vârisi olduğunu ileri sürmekte ve Sforzaların bu mirasa zorla el koyduklarını düşünmekteydi. Sforzaların Fransa aleyhine son ittifakta oynadıkları rol de bu saldırıyı haklı gösteriyordu. İtalyan devletleri arasında yeniden kızışan rekabetler zaten buna yol hazırlamıştı.

Venedik tekrar eski rakibi Milano ile çatışmaya girmiş ve Blois antlaşmasıyla Fransa'ya yaklaşmıştı. Papa, oğlu Cesare'a Valentinois dukalığı verildiği takdirde Fransa kralının Lombardia'daki isteklerinde serbest bırakılıyordu. 1499 baharında Fransa hizmetine giren Condottieri Trivulce, Savoy toprağından geçerek Milano'ya saldırdı.

Ludovico, Alpler'e, Tirol'e kaçtı. 20 günde bütün Milano alındı. Fransa kralı XII. Louis o zaman Milano'ya gelerek fethi teşkilatlandırma işine girişti. Bu sırada Ludovico, 10.000 kişilik bir İsviçre ücretli ordusu ile Milano'ya inerek rakibini Trivulce'ye çekilmeye mecbur etti. Halk Fransızlar aleyhine ayaklandı, fakat Fransa kralı, dükün subaylarını para ile kandırarak dükü ele geçirdi. Dük, Fransa'da bir şatoya gönderilerek tutuklandı. Fransızlar, Milano'ya yeniden hâkim oldular. Buradan çekilen İsviçreliler de kendi hesaplarına Alpler üzerinden İtalya'nın kapısı durumunda olan Lugano ve Bellinzona konumlarını ele geçirdiler. Papa'nın aracılığı ile Fransızlar, İspanyollar ile anlaştılar. Gırnata Anlaşması'yla (1500) iki devlet Napoli Krallığı'nı aralarında böldüler. Fransız ordusu, Aubigny'nin kumandasında Papa'nın oğlu Cesare bulunduğu halde Napoli'ye doğru yürüdü. İspanyollarla anlaşma olduğu için kolayca ilerlediler. Fakat Cesare, hile ile aldığı Borgia Capua'da vahşice katliamlar yaptı. Kadınlar ve kızlar esir gibi galipler arasında paylaşıldı. Dehşete düşen bu kadınlardan çoğu kendilerini nehre attı. Bununla beraber İspanyollarla Fransızlar bazı bölgelerin paylaşılmasında anlaşmazlığa düştüler. Gonzalo, İtalyan Kolona ailesinin yardımı ile Napoli Krallığı'nın kalan kısımlarını da alarak Fransızları ülkeden attı. Fransa kralı tarafından gönderilen başka bir ordu, Gonzalo tarafından Garigliano'da yenilgiye uğratıldı. Böylece,

Fransızların elinde sadece Gaeta kalmıştı. Fransa kralı, bu yenilgiler üzerine Güney İtalya'dan vazgeçmek zorunda kaldı. Blois'da barış antlaşması imzalandı. Kral Napoli'deki haklarına karşı 900.000 altın flori alacak ve Milano dukası unvanını vermesi için Maximilian'a 120.000 altın verecekti. Kral Maximilian'ın torunu Karl'a (sonraları V. Karl, Şarlken) kızı Claude ve onun çeyizi olarak Bourgogne, Bretagne ve Blois kontluklarını verecekti (Eylül 1504). Ayrıca Karl anne tarafından büyükbabası olan Katolik Ferdinand'dan da Napoli Krallığı'nı alıyordu. Bu antlaşma Fransa'nın aleyhineydi. Çünkü ülke parçalanıyordu. Bu sebeple evlilik projesi hayata geçirilemedi. Bu sırada Fransızlar, Kuzey İtalya'ya iyice yerleşmeye çalışıyordu. 1507'de Ceneviz'i aldılar ve Doğu'daki kolonileri Sakız ve Korsika'yı Fransa Krallığı'na kattılar.

Papa II. Julius'un siyaseti

Alexander Borgia'nm ölümü üzerine, II. Julius (1503-1513) adı ile papa seçilen Julien de la Rovere büyük siyasî amaçlar besleyen enerjik bir adamdı. Her şeyden önce Papalık hükümetine İtalya'da üstünlük sağlama, ülkeyi Fransız ve İspanyol istilacıların elinden kurtarma arzusundaydı. Bunun için faal bir politika güttü ve asker gibi savaş meydanlarında hazır bulundu. İtalya'da Papalığın bu girişimlerine karşı koyabilecek tek devlet Venedik idi. Ayrıca Venedik, Milano'ya karşı Fransa kralı ile ittifakından oldukça yararlanmış, bazı yerleri ve özellikle Papalığa ait Faenza ve Rimini şehirlerini ele geçirmişti. Papa bu yerleri geri almak istiyordu. Öbür taraftan Fransa da Milano Dukalığının yeni sahibi sıfatıyla Venedik eline düşen yerlerin geri alınması arzusunda idi. Venedik, İtalya'ya yerleşen öbür devletlerin düşmanlığını kazanmıştı. Venedik, Napoli Krallığı'ndan Puglia'da bazı limanları ele geçirmiş olduğundan Aragon kralı da Venedik'e karşı bir ittifaka girmeye hazırdı. Avusturya'ya gelince, son defa Venedikliler Trieste'yi ve Fiume'yi aldıkları için İmparator Maximilian'ın düşmanlığını çekmişlerdi. Bu durum karşısında Venedik, 1502'de Türklerle süren uzun savaşa son vermiş ve barış antlaşması imzalanmıştı.

Venedik'in İtalya'daki üstün durumunu çekemeyen devletler, Venedik'in Türkler ile dostluk kurduğunu ve Hıristiyanlık aleyhine çalıştığı haberini yaymaya başladılar. Bu dönemde Osmanlı korkusu, İtalya iç politikasında daima rol oynamakta idi. İşte bu koşullar altında Papa'nın Venedik aleyhine kurmak istediği ittifak hızla oluştu. Müttefikler görünüşte Türklere, gerçekte ise Venedik'e karşı Cambrai ittifakını kurdular (1508). Bu ittifaka göre Venedik'in son zamanlarda yaptığı bütün fetihler sahipleri tarafından geri alınıyordu. Hatta Dalmaçya'daki Venedik toprakları Macaristan'a ve Kıbrıs Adası Savoy hanedanına veriliyordu. Kısacası, Venedik'in bütün kuvveti yok edilecekti. İttifakı önce İmparator Maximilian, Fransa ve İspanya imzaladı. Papa ve diğer İtalyan devletleri de sonradan buna katıldılar. 1509 baharında Venedik, Papa tarafından aforoz edildi. XII. Louis, kuvvetli ordusu ile Milano'dan hareket etti. Diğer müttefikler gelip Fransız ordusu ile birleşmek için acele etmiyorlardı. Venedik ordusu ile Fransızlar 14 Mayıs'ta Agnadello yakınında karşılaştılar. Savaşı Fransızlar kazandı. O dönemin en kanlı savaşlarından biri olan bu çarpışmada Venedik ordusu 10.000 kişilik bir kayıp verdi. Fransızlar, Venedik'in karadaki bütün topraklarını ellerine geçirdiler. İmparator Maximilian'ın ordusu da istilaya katıldı. Disiplinsiz askerlerin yaptığı vahşetler İtalyan halkını istilacılar aleyhine çevirmekte gecikmedi.

Venedik'i bu sırada üç şey kurtardı: 1. Venedik denizlere hâkimdi ve adasında saldırılamaz bir durumda idi. 2. İstila gören yerlerin halkı istilacılara karşı idi. 3. Her ne olursa olsun müttefikler arasında bağlar gevşek idi. Venedik bunlardan yararlanarak ayrı ayrı barış için girişimlerde kolaylık gördü. Venedik Dükü, son anda tehdit olarak Türklerle ittifak yapmaktan başka çare kalmadığını bildirmişti. Aslında şimdi bütün İtalya, yabancıların çizmesi altına düştüğünü fark etmişti. Venedik'in bir daha eski hegemonya emellerine kapılmayacağı kesindi. Başta Papa olmak üzere İtalyanların amacı, istilacıları ve ilk önce de Fransızları ülkeden uzaklaştırmaktı. Papa II. Julius, 1510 Şubat'mda Venedik ile yeniden uzlaştı ve Fransızlara karşı müttefik aramaya koyuldu. Papa bu faaliyetinde enerjik bir yardımcı bulmuştu: İsviçreli kardinal

Schiner. Bu kardinal, Fransız ordusuna en iyi askerleri temin eden İsviçre'yi Papa'nm nüfuzu altına koymak ve belli başlı Avrupa payitahtlarına giderek Fransa aleyhine bir ittifak kurmak için bütün gayretiyle çalıştı. Papa emrine 15.000 İsviçreli asker sağladı. İngiliz kralı VIII. Henry'ye Fransa kralı unvanını vererek XII. Louis aleyhine çevirdi. Papa, Napoli'nin tamamını İspanya kralına vererek onun da ittifakını kazandı. Bu yeni ittifaka *Mukaddes İttifak* adı verildi. O, Papalık düşmanlarına karşı savaşacağını ilan ettiği bu ittifaka bütün Hıristiyan devletleri çağırıyordu. Doğal olarak Venedik bu ittifaka katılanların başında geliyordu. Venedik'e karşı savaşın bu kadar erken bırakılmasından hoşnut olmayan imparator ise, başlangıçta Fransa ile ittifaktan ayrılmadı. Fransa'da Papa'ya karşı Anglikan eğilimi bütün şiddetiyle tekrar uyandı. Bir konsil (ruhanî meclis) toplayarak Papa'nm görevden el çektirilmesinden söz edilmeye başlandı. Buna karşın II. Julius da bütün Hıristiyanlık dünyasına, Fransa kralını kilisenin düşmanı gibi gösterdi. XII. Louis mücadeleyi dinî alana taşımakla kuşkusuz akılsızlık etmişti.

Fransız orduları genç bir askerî deha olan Gaston de Foix sayesinde başlangıçta önemli başarılar kazandılar. Bu güçlü asker, 1512 Paskalyasında Ravenna yakınlarında kanlı bir savaşı kazandıysa da, kendisi bu savaşta öldü. Ama Roma yolu açılmıştı. Papa büyük bir telaşa kapıldı. Fakat Fransızlar bu zaferden hakkıyla yararlanamadılar. Bu sırada imparator da Fransız ittifakından ayrıldı ve Venedik ile görüşmelere girdi. Schiner'in gönderdiği 18.000 kişilik bir İsviçre kuvveti Verona'ya geldi. Fransızlar, Milano'yu ellerinden çıkardılar. İsviçreliler, Milano'yu Sforzalara bırakıyorlardı. Sonuçta savaş, Fransa'nın İtalya'dan atılması ve Papa'nın zaferi ile son bulmuştu. Fakat şimdi de, İspanyol egemenliğinin İtalya'da üstün geldiğini hisseden Papa, bu kez imparator ile anlaşmak istedi. Buna karşılık Venedik, Fransa ile barıştı ve ittifak yaptı. Papa, Fransa'yı aforoz etti. Fransa gerçekten çok zor bir duruma düşmüştü. Bu arada II. Julius ölmüştü (Şubat 1513). Yeni Papa, X. Leon Medicilerden seçildi ve selefinin Fransa düşmanlığını devam ettirdi. Fransızlar cüretkâr bir hareket ile Milano'yu

ele geçirdilerse de, Schiner'in İsviçreli müthiş piyadeleri Navarre'da bir saat içinde bu orduyu bozguna uğrattılar. Fransa'yı istilaya karar veren müttefikler her taraftan saldırdılar. İngilizler, Manş Denizi üzerinde Calais üzerinden Kuzey Fransa'ya girdiler. Bourgognelılarla birlikte Gumogatte'de Fransız ordusunu dağıtarak Picardie'yi istila ettiler. Öte taraftan İsviçreliler, Fransa'nın doğusunda Dijon şehrine kadar ilerlediler. Şehri Maximilian'ın gönderdiği toplarla döverek, 400.000 altın ödemek şartıyla çekilmeyi öne sürdüler.

Diğer taraftan Fransa'nın müttefiki olan Venedik de yenilmiş, düşman Venedik'e kadar yaklaşmıştı. Bu dönemin karışık diplomasisi Fransa'yı, düştüğü güç durumdan kurtardı. Fransızlar önce Roma'daki Papa'ya karşı Lyon'da yerleşen ruhanî meclisi (konsil) dağıttılar. Papa, daha hoşgörülü bir kişi oldu. İspanya ile yapılan görüşmeler sonunda Milano tekrar Fransızlara bırakılıyordu. Üstelik İngiliz kralı VIII. Henry kız kardeşinin Fransa kralı ile evlenmesine izin vererek Fransa ile barışıyordu. XII. Louis, Milano Dukası ve İsviçreliler hariç herkesle barışı sağladığı sırada, 1 Ocak 1515'te öldü.

Marignan'da Fransız zaferi ve Noyon Antlaşması (16 Ağustos 1516)

Yeni Fransa kralı I. François da kendisinden önceki krallar gibi Milano üzerinde veraset iddiasında bulunuyordu. Milano'yu istila için Lyon'da büyük bir ordu topladı. 30.000 kişilik bu ordu da Alman *Landsknecht*'leri gibi hafif zırhlı piyadeler, Balkanlar'dan toplanmış ücretli askerler ve Fransa senyörlerinin idaresindeki zırhlı şövalyeler ve kuvvetli bir topçu birliği vardı. İsviçreliler, Alpler'i aşan Fransız ordusu karşısında Milano'ya çekildiler. 13 Eylül'de Marignan'da iki gün süren çetin bir savaş başladı. Savaşın sonucunda topçu birlikleri ilk defa önemli bir rol oynadı. Yüzyılın en büyük savaşlarından biri olan bu savaşta İsviçreli piyadelerin direnişini Fransız topçular kırmayı başardı. Böylece, Fransızlar bir kere daha Milano'ya zaferle girdiler.

Fransızların müttefiki Venedikliler de bu zaferden paylarını almışlardı. Durumun ciddi olduğunu fark eden Papa X. Leo, siyasetini birdenbire değiştirerek Fransızları tebrik etmeye koştu. Papa, Bologna'ya giderek kralı kabul etti ve Fransız Kilisesi ile Papalık arasındaki ilişkileri düzenleyen *Concordato*'yu imzaladı. Papa eski müttefiki İspanya kralına yazdığı mektupta, Fransa kralını Türklere karşı sefere hazırlanan bir haçlı kahramanı gibi betimliyor, bütün eski müttefiklerini Türklere karşı onunla birleşmeye çağırıyordu. Papa, eski müttefiklerinden ayrılmıştı. Bu sefer İmparator Maximilian harekete geçti ve Fransızları Milano'dan atmaya çalıştı. Ancak parası olmadığı için 12.000 İsviçreli asker toplayabilmişti. İsviçrelilerle derhal görüşmelere giren Fransızlar, bu askerlerden 10.000 kişi toplamışlardı. İmparator yenilerek geri çekildi. Fransa kralı İsviçre kantonlarının hepsi ile anlaşarak *Ebedi Barış* adı verilen antlaşmayı imzaladı. 1789 Fransız İhtilali'ne kadar sürecek olan bu antlaşma gereği, Fransızlar her yıl düzenli ödeyecekleri bir paraya karşılık İsviçre kantonlarından asker toplama ayrıcalığını elde ediyorlardı. Fakir İsviçre dağlı halkı bu dönemde en iyi ücretli piyade asker sayılıyordu. İsviçrelilerin bu sayede aradan çıkarılmasıyla François, Milano ve Ceneviz'i serbestçe elinde tutabildi. Bu sırada Aragon kralı ihtiyar Katolik Ferdinand'ın ölümü (1516) bütün anlaşmazlıkların çözümü için elverişli bir durum meydana getirdi. Ferdinand ölürken Flandre Meclisi'nin arzusu üzerine torunu Charles Quint'i (Şarlken, gelecekte V. Karl) sahibi olduğu bütün ülkelerin vârisi göstermişti. Fransız politikası, Maximilian'a karşı koyması için Charles/Karl'a iyi davrandı. Noyon'da yeni kral ile bir antlaşma imzalandı (16 Ağustos 1516). Bu antlaşmaya göre İspanya kralı ve imparator, Milano'yu Fransa'ya, Fransa kralı da Napoli Krallığı'nı İspanya'ya bırakıyordu. Aynı antlaşmaya göre yeni İspanya kralı, Fransa kralının kızı Louis ile evlenecek ve Napoli'yi onun çeyizi olarak alacaktı. İtalya dış devletler arasında paylaşılmıştı. Bu antlaşma esnasında Avrupa'nın üç büyük hükümdarı özellikle Türklere karşı yapılacak seferden söz etmişlerdir.

Karl'ın (Charles Quint) imparator seçilmesi (1519)

I. François parlak Marignan zaferi ile Hıristiyan dünyasının en kuvvetli hükümdarı olarak görünüyordu. O, Türklere karşı bütün Avrupa kuvvetlerinin başına geçerek imparator olmayı hayal ediyordu. Fakat öbür taraftan Karl da aynı şeyi düşünüyordu. O, büyük bir mirasa konarak Avrupa'nın en kuvvetli hükümdarı haline gelmişti: Büyükannesi Marie de Bourgogne tarafından Pays-Bas (bugünkü Belçika ve Hollanda) ve Fransa'nın doğusunda Bourgogne dukalarına ait olan Franche-Comté Kontluğu'nu, annesi Jeanne tarafından Kastilya tacını ve Amerikan kolonilerini, büyükbabası Katolik Ferdinand tarafından Aragon Krallığı ve onun İtalya'daki ülkelerini miras almıştı. İmparator Maximilian dedesi olduğundan Avusturya'yı da alıyordu. 1519'da Maximilian'ın ölümü üzerine aynı zamanda imparatorluk için adaylığını koymuştu.

Karşılıklı evlilikler sonucunda Habsburglar, İspanya'ya yerleşmiş ve bu ülke dünya egemenliğine aday büyük bir imparatorluk haline gelivermişti. Şarlken, Bourgogne ve Kastilya'dan sonra Aragon'a da sahip olmuştu. Onun şahsında bu iki İspanyol Krallığı artık tek bir krallıkta birleşiyordu. Fakat Şarlken, İspanyollara yabancı bir kral gibi geliyordu. Çünkü İspanyolca bilmiyor, yalnız Fransızca, biraz da Flamanca biliyordu. Etrafında Hollanda'dan gelen Flaman (Belçikalı) müşavirlerine ve özellikle eski öğretmeni Adrien'e tâbi idi. Bu kişiler ise her şeyden önce Hollanda'nın siyasî çıkarlarını düşünüyorlar ve İspanya'yı bir sömürge gibi idare etmek istiyorlardı. Şarlken'in küçüklüğünde (doğumu 1500, Kastilya'ya 1506'da, Aragon'a 1516'da mirasçı oldu) bu Flaman müşavirlere karşı İspanyollar açıkça bir düşmanlık göstermişlerdi. İleride göreceğimiz üzere, bu düşmanlık müthiş bir isyanın ilk belirtileri oldu. Şarlken, Hollanda'da yetiştiği için kendisini öncelikle Bourgogne dukalarının mirasçısı gibi hissediyor ve onların mirasını Fransa kralından tamamıyla kurtarmayı düşünüyordu. Öte yandan imparatorluk seçimi mücadelesi daha Maximilian hayattayken 1517'de başladı. Maximilian Alman milletine yaptığı bir duyuru ile kendi sağlığında torunu Charles'ı (müstakbel Şarlken)

"Romalılar Kralı", yani imparator adayı ilan etmek istedi. Onu tam bir Alman olarak sunuyor, Türklere karşı onun Almanya'yı savunacağını ve yemin ettiği haçlı seferini onun gerçekleştireceğini biliyordu. I. François da buna karşı imparatorluk tacı için propagandaya girişmişti. Charlemagne'dan sonra Kudüs'ü Türklerin elinden alacak tek kral olduğunu ilan ediyordu. Türklere karşı Haçlı tasarısı, imparatorluk tacı için başlıca propaganda konusu idi. Başta İngiltere kralı olmak üzere başka adaylar da vardı. Fakat seçim Charles ile Fransa arasında mücadeleye sahne oldu. Alman tarihçilerine göre Alman elektörlerin oylarını Charles'a vermeleri, François gibi yabancı bir hükümdarın idaresi altına girmemek gibi milli bir düşünceyle olmuştur. Fransız tarihçileri ise, bu seçimin, elektörlere söz verilen paralar sonucunda rüşvet ile ve seçim sırasında Frankfurt şehri yakınına gelen bir ordunun baskısı altında yapıldığını ifade etmektedirler. Gerçekten, her iki taraf da elektörleri kendi tarafına çekmek için rüşvet kullanmışlardır. Fransa kralı bu bakımdan daha uygun durumdaydı, zengindi. Buna karşılık Charles büyük banker ailesinin, Fuggerlerin yardımını temin etmiş ve seçimden sonra ödenmek üzere bunların imzası ile birçok senet vermişti.

Avrupa tarihinin geleceğini belirleyecek seçim işte bu koşulların etkisiyle yapıldı ve V. Karl (Charles Quint - Şarlken) imparator seçildi (23 Haziran 1519). Seçimde Mayans elektörünün sözleri seçimler üzerinde büyük etki yaptı. O, Charles'ı, Türklere karşı direnebilecek tek kuvvetli Alman hükümdarı olarak gösteriyordu ve François'nın Almanya'da, Fransa'da olduğu gibi baskıcı bir yönetim kuracağını öne sürüyordu. Bir Fransız tarihçisinin dediği gibi, "Türk istilası korkusu ve Alman prenslerinin özerklik arzuları" Karl'ın seçiminde asıl rolü oynamıştır. Karl, Türklere karşı giriştiği savaşlarda bu ümidi doğrulamıştır.

Dinde Reform: Protestanlık

Avrupa 16. yüzyıl başında tamamıyla başkalaşmış bulunuyordu. Toplum yapısı değişmiş, burjuvazi önemli bir rol oynamaya başlamıştı. Merkezî devletler kurulmuş, ekonomik hayatta derin değişiklikler olmuştu. Kapitalizm ilk belirtilerini yavaş yavaş gösteriyordu, ekonomik örgütlenmede yeni bir gelişme kaydedilmişti. Hayat, eskiden olduğundan çok daha canlıydı. Zenginleşen ve güçlenen yeni sınıflar Avrupa toplumunda derin ruhsal etki yaratıyordu. Rönesans ve Hümanizm hareketleri bunun parlak tanıklarıdır. Maddi ve ruhsal koşullardaki derin değişiklikler, din alanındaki yeni eğilimlere de yansıdı. Fikri ve ekonomik alanda önemli bir rol oynayan bireyselcilik *(individualism)* ilkesi, hayatın her alanında etkili olmaya başlamıştı.

Dinde Jan Hus hareketi, yeni toplumun yönelimlerini açığa vuran gösterge idi. Bu hareket, tarihî özel olaylarla birleşerek, Luther ile büyük dinî devrimleri doğuracak ve Avrupa'da Hıristiyanlığın ve kilisenin yeni bir anlayışı kesin olarak üstünlük kazanacaktır. Reform adıyla tarihte ünlenen bu hareket, Avrupa'nın modern çağa geçerken uğradığı derin değişikliğin yeni bir görüntüsüdür.

Din ve kilise, yüzyıllardır toplumun temelini oluşturduğu için dinî devrim Avrupa'yı derinden sarsacaktır. O zamana kadar Roma kilisesi etrafında bir birlik oluşturan Batı Hıristiyan dünyası

birbirine yabancı ve düşman iki dünyaya, yani Katolik ve Protestan gruplara ayrılacaktır ki, bunun da siyasî sonuçları büyük olmuştur. Dinî değişim gerek devletler arasında, gerek her devletin içerisinde büyük mücadelelere yol açmış, siyasî, sosyal mücadeleler bu dinî ayrılıklarla kaynaşmakta gecikmemiştir. Bu ayrılık ve çekişmeler, başka önemli bir sonuç da vermiştir. 1519 İmparatorluk seçiminden sonra Avrupa'nın kuvvetlerini Osmanlı Türkleri üzerine yöneltmeyi düşleyen Şarlken'in ve Papa'nın, dinî ayrılık sonunda ümitleri suya düşmüştür.

Reformu hazırlayan koşullar:

1. Papalıkta çöküşün hızlanması ve ıslahat düşüncesinin yayılması.
2. Hümanizm sayesinde Hıristiyanlığın kaynaklarına inilmesi ve serbest düşüncenin yayılması.
3. Matbaanın yeni fikirleri geniş halk kitlelerine yayması.

Samimi Hıristiyanlar kilisenin, esas amaçlarından uzaklaştığını, birçok yolsuzluklara bulaştığını görmekteydiler. Kilise tarihinde daha önce de bozulmaların olduğunu ve ardından reform hareketlerinin başladığını biliyoruz. Özellikle, 11. yüzyılda VII. Grégoire, reformlarıyla ün kazanmıştır. Fakat o zaman bu reformu doğrudan papalık makamı, kilisenin başı yapmıştı. Gördüğümüz gibi, şimdi bizzat kilisenin başı da bozulmuştu. Dolayısıyla en tepede bazı değişikliklere gitmek gerekiyordu. Daha 14. yüzyılın başında, Reform hareketlerinden çok önce, toplanan konsillerde kilisenin başı ve çeşitli organlarının düzeltilmesi gerektiği açıkça ifade ediliyor ve kimi reform esasları öne sürülüyordu (Basel Konsili, 1449). Papalık, kendi yetkilerini sınırlama yoluna giden konsillerin bu kararlarını hiç dikkate almadı ve eski yolsuzluklar daha kötü bir şekilde devam etti. Başlıca yolsuzluklar şunlardı: Papalar, dînî–uhrevî amaçlarını kullanarak kendilerini dünyevî şeylere adıyorlardı. Kiliseyi kuvvetli bir devlet haline getirmek için en adi siyaset araçlarına başvuruyorlardı. Özellikle, Papa IV. Ale-

xandre Borgia bu konuda hayli ileri gitmiş, onun peşinden gelen II. Julius ve X. Leo da, yukarıda anlattığımız gibi, bu siyaseti sürdürmüşlerdi. Gerçekten, Papalık 16. yüzyılın ilk çeyreğinde güttüğü etkin politika sayesinde İtalyan devletlerinin en kuvvetlilerinden biri haline gelmişti. Fakat bu amaca ulaşmak için papalar siyasi araçları kullanmışlar, her türlü savaşı meşru görmüşler, sonuçta da bu hareketler onların ruhanî kimliklerini lekelemişti. Papa IV. Alexandre Borgia, bu siyasî gücü kendi ailesinin çıkarı için elde etmeye çalıştığından, bu bakımdan en kötü örnekti. Benzer bir durumda, II. Jules, bu davranışını Kilise'yi ve Papalığı ihya etmek için yaptığını ileri sürmüştür.

Diğer taraftan Papalar, Hıristiyanlığın fakirlik, alçakgönüllülük, ahirete bağlılık esaslarına aykırı davranarak, Rönesans ve Hümanizm hareketinin başlıca koruyucuları olmuşlardır. Muhteşem saraylarda görkemli ve mutantan bir yaşam sürdürmeye başlamışlardı. Ağır giderleri karşılamak için her türlü yöntemle para toplamaktan, Hıristiyanları soymaktan başka bir şey düşünmemişlerdir. Yavaş yavaş halk tabakalarında isyan hisleri böylece uyanmaya başlamıştı. Papaların kasalarını dolduran paraların kaynakları şunlardı: Papa, Hıristiyan dünyasının her tarafında ruhbana ait kilise mülklerinden %2,5 oranında bir vergi alıyordu. Bu kilise emlâkı, ortaçağlarda her ülkede ve özellikle Almanya'da çok artmıştı. Almanya'da toprağın neredeyse üçte biri kiliseye aitti. Herhangi bir *benefice*, yani kilise toprağı, tayin yapılmadığı için boş kalırsa bunun bütün gelirini papa alıyordu. Bu durum, Papalığa daha çok para kazandırdığından böyle birçok *benefice*'ye papa atama yapmıyordu. Bu topraklara *reserve* denmekte idi. Papalık, son zamanlarda bu *reserve*'leri artırmıştı. Öbür taraftan bazı rahibelere kayırmacılık yapılarak *benefice* dağıtılıyordu. Bir yerde piskopos, bir yerde kardinal, başka bir yerde rahip sıfatıyla birçok *benefice*'i kendi elinde toplayan bu gibi etkili kimseler, çok zengin bir duruma geliyorlardı. Bu toplanmanın (*cumul*) birçok kötü sonucu vardı. Öncelikle birçok ruhban, *benefice*'den yoksun kalmıştı. Almanya'da bu *benefice*'ler daha çok İtalyan rahiplere verildiği için Alman ruhbanı arasında bu durum ayrıca milli kin doğurmaktaydı.

Sonuçta, elinde birçok dinî makamın *benefice*'lerini toplayanlar büyük soylular olup dinî görev ve makamlarının başında bulunmayarak yerlerine vekillerini göndermekteydiler. Bu durum, özellikle Fransa için geçerliydi. Çünkü 1516 Concordato'su rahiplerin seçimi yöntemini kaldırarak, bunların atamasını tamamıyla kralın eline vermişti. Fransa'daki kral da, *benefice*'leri genelde kendi adamlarına, saraydaki yardımcılarına ve soylulara vermekteydi. Dinî bir hazırlığı olmayan bu kimseler diyanet yönetimiyle uğraşmazlardı. Öte yandan kilise makamları, Papa tarafından rüşvetle verilmekteydi. Bu makamlar, artık bir ticaret konusu olmuştu. Rüşvetten başka bir rahip *benefice* alırken, bir yıllık gelir miktarından da *annate* adı ile papaya vergi olarak öderdi. Tabii, bütün bu vergiler, Kilise emlakım işleyen köylünün sırtından çıkarıldı. Papalar, birçok yerde kilise makamı daha boşalmadan birisini görevlendirir ve *annate* vergisini almaya başlarlardı. Bu da *espectative* olarak adlandırılmaktaydı. Roma'nın bu sömürücülüğüne karşı Fransa gibi merkezî bir krallık otoritesine bağlı ülkeler şiddetli tepkilerde bulunarak Papalığın müdahalelerini en alt düzeye indirmişlerdi, Fakat Almanya'da böyle bir merkezî otorite olmadığı için, söz konusu durum her gün daha da ağırlaşarak devam ediyordu. Papalık, Alman halkını saf bir sürü gibi görüyordu. Fakat Papalık, daha sonra endüljans konusunda Luther'in itirazları Alman halkı tarafından kuvvetle desteklendiği zaman, yanılmış olduğunu anlayacaktır.

Bütün bu nedenlerle Hıristiyanlık ruhunun zayıfladığı, yukarı sınıflarda rüşvet ve kayırmacılığa, aşağı sınıflarında cehalet ve kabalığa düşen ruhbanın "başı ve organlarında" reform yapmak gerektiği düşüncesi her tarafta gittikçe güçleniyordu. Aydın bir grup, tamamıyla ortaçağ geleneklerine ve Kilise esaslarına bağlı kalarak kilise yönetimini düzeltmek ve dinî duyguları yeni bir eğitim ve öğretimle temizlemek, yükseltmek istiyordu. Fakat reform konusunda en radikal fikirler, hümanizm tarafından gelecektir.

Hümanizmin İtalya'da Lorenzo Valla ile derin eleştirel bir aşamaya geçtiğini ve ortaçağ din felsefesinin ve kilise kurumlarının bir eleştiri süzgecinden geçirilmeye başlandığını söylemiştik. Hüma-

nizmin Avrupa sahnesinde yerleşmesiyle bu eğilim hız kazandı. Öncelikle, antik Latin ve Yunan metinlerinin meydana çıkarılması ve düzeltilmesi için uygulanan eleştiri metodları, Hıristiyan dininin ve kilisesinin esaslarını oluşturan yazılara uygulanmaya başlandı. İncil ve Hıristiyan akîdelerini bildiren metinler, orijinal şekillerine dönüştürüldü. Filolojik metodla bu metinlerin gerçek anlamları gösterildi ve sonuçta kutsal yazılardan çoğunun, ilahî kaynaktan olmayıp sonradan uydurulmuş metinler olduğu anlaşıldı. Bu sonuç, doğal olarak kuşkuları artırdı ve imanı sarsmaya başladı. Öbür taraftan, Padua'da okutulan İbn Rüşd'ün rasyonalist felsefesi, dinî akîdelere karşı imansızlığı daha da yayıyordu.

Bununla beraber Hümanizm hareketi, sınırlı entelektüel gruba ait bir hareket gibi kalıyordu. Halkın inancı üzerinde henüz bir etki yapmamıştı. Eski metinleri gerçek ve orijinal durumu ile keşfetmeye çalışanlar, aslında tamamıyla dinî bir bağlılıkla bu işi yürütüyorlardı. Hıristiyan hümanizmi, Hıristiyanlığın saf şekline inerek, yüzyılların meydana getirdiği kökleşmiş hurafelere ve dönemin kilise kurumlarına karşı adeta bir silah hazırlıyordu. Hıristiyan hümanizmini sürdürenler bu sayede, Kilise'yi düşünsel ve barışçıl metodlarla ıslah edebileceklerini düşünüyorlardı. Bu kişilerin başında Erasmus gelmektedir. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde uluslararası hümanizm hareketinin başı ve rehberi konumuna yükselen Rotterdamlı büyük usta, köklü bir dinî reformdan yanaydı. Latince yazdığı ve Avrupa'nın bütün hümanist çevrelerinde hararetle okunan eserlerinde Lorenzo Valla'nın açtığı çığırda giderek halk hurafeleri ile bozulmuş Hıristiyan dinine meydan okuyor ve kilise kurumlarını eleştiriyordu. Özellikle, 1511'de çıkardığı *Deliliğe Medhiye* adlı eserinde Kilise'nin yozlaşmasını şiddetle eleştiriyordu. Erasmus, Hıristiyan dininin öz kaynaklarına inmek için Yunan ve İbranî filolojisini kullanıyordu. 1516'da Yunanca ve Latince metni ve eklediği bir önsöz ile beraber bastırdığı İncil, her tarafta büyük bir etki uyandıracaktır (1522'de Martin Luther, İncil'i Almancaya bu baskıdan çevirmiştir).

Erasmus'un meydana getirdiği hümanizm, Hıristiyanlığın başka bir boyutunu da göstermekteydi. Bu hareket, tüm Avrupa'da

çok geniş ve derin bir yankı uyandırdı. Erasmus, adeta 16. yüzyılın Voltaire'i idi. Hükümdarlar bile onun manevi etki ve çekim alanına girmişlerdi. İngiltere'de, Almanya'da, Fransa'da en aydın Kilise adamları Erasmus'un fikirlerini benimsiyorlardı. Erasmusculuk, Almanya'da ortaya çıkışıyla Luther'e reform için gerekli zemini hazırlamıştır. Hümanist Reuchlin ile Dominiken papazları arasında başlayan tartışma, bütün Almanya'da önemli bir tartışmaya dönüştü (1510). Dinî metinleri serbest bir şekilde inceleme ve eleştirme faaliyetine karşı Dominikenliler isyan bayrağını kaldırmışlardı. Ama tüm Almanya ve Hollanda hümanistleri, Reuchlin tarafını tutuyorlardı. İki taraf birbirine karşı şiddetle yazılarla hücuma başladı. Bu hava Luther'in ortaya çıkmasına elbette çok yardım edecekti. Hıristiyan hümanizm hareketini Fransa'da büyük bir bilgin olan Jacques Lefèvre d'Étaples (1455-1536), İngiltere'de ise John Colet (1467-1519) temsil etmekte ve Erasmus'un fikirlerini doğrulamaktaydılar. Bu hümanistlerin kitapları, öğretisi ve vaazları ile asıl kaynağına dönülerek hafiflemiş bir Hıristiyan düşüncesi meydana çıkıyordu. Bu görüşün özü şudur: Esas kaynak Tanrı'nın sözlerinden ibarettir. Buna, Havarilerin ve ilk Hıristiyan babalarının yorumundan başka bir şey katılamaz. İsa'ya ve onun ilahî görevine inanarak kurtuluşa erişilebilir. Bu iman ise bize ancak bir Tanrı vergisi olarak gelir. Din, ibadet herkesin vicdanına ait bir iştir. Her insanın vicdan ve samimiyetine dayanır. Burada işaret edelim ki İslam dinine Osmanlı yayılışı dolayısı ile ilgi artmıştı. Dominiken rahibi Riccoldo da Monte di Croce (1243-1320) Hülegü himayesinde Bağdad'da kalmış, Arapça öğrenip Kur'anı Latinceye çevirmişti. Nicolas de Cusa Türklerle barışın İslamiyet ve Hıristiyanlık arasında aykırılığın giderilmesiyle başarılacağı inancında idi. Nicolas, Fâtih'i Hıristiyan olmaya çağıran II. Pius'un yakını idi.

Hümanistler bir uzlaşma zemini bulunduğuna inanmakta idiler. Papanın haçlı çağrılarına onlar katılmıyordu. İbadet şekillerinin ve diğer ritüellerin onların gözünde bir değeri yoktur. Tanrı ile kul arasında herhangi bir aracılık söz konusu olamaz. İnanan bir kişinin vicdanı Kilise'nin emirlerinin üstündedir. İnanç, Kilise'ye bağ-

lı değildir. Son kertede bunlar arasında "Hıristiyan Hürriyeti" prensibinin geçerli olduğu söylenebilir. Kilisenin kutsama ayinleri birer sembolden ibarettir. Resimler ile azizlerden kalan şeylere ibadetin anlamı yoktur. Bu saflaşmış yeni Hıristiyan düşüncesi somut olarak Erasmus'un *Hıristiyan Şövalyesinin Elkitabı (Enchiridion Militis Christiani)* adlı yapıtında ortaya konulur. Bu yapıt her tarafta olağanüstü bir ilgiyle karşılanmış ve 1504-1518 yılları arasında üç kez basılmıştı. Bu düşüncelerin daha sonra Luther'e büyük bir ilham verdiğini göreceğiz. Gelgelelim, neden Erasmus bu dinî devrimin başında sayılmadı? Çünkü Erasmus geçmiş ve geleneklere bağları şiddetle kırmak istemiyor, vaaz, öğretim ve ikna yoluyla ıslahatın gerçekleşeceğine inanıyordu. O iyi bir eleştirmendi, ama bir devrimci değildi. Buna karşı Luther, inandığını büyük bir kararlılıkla uygulamaya koymak isteyen bir kişilikteydi. Onun için Luther ruhlarda hazırlanan bu devrime yol açmış oldu.

Almanya'da Hümanizmin Yayılışı

Almanya'da geleneksel skolastik öğreti, kilise ve üniversitelerde egemendi. Burada, Almanya'da hümanizmin yayılışında önde gelen hümanistlerden Hermann von dem Busche'nin faaliyetlerini ele alacağız.[2] Ünlü Hollandalı hümanist Desiderius Erasmus (1466-1536) ve Alman Johannes Reuchlin (1455-1522), Busche'nin izlediği en önde gelen hümanistlerdi.

Martin Luther'in papaya karşı *Tezler*'ini ilan ettiği tarihten bir yıl sonra 1518'de Busche, hümanizmin savunmasını yapan ünlü eseri *Vallum Humanitatus*'i yayınladı. Hümanizm Almanya'da Heidelberg Üniversitesi ruhbanı tarafından benimsenmişti (Busche oraya profesör atanacaktı).

Bir Alman hümanistinin mücadelesini Busche'un yaşamında izleyebiliyoruz.[3] Busche, gençliğinde İtalya'ya gitmiş ve beş yıl kalmıştı. İtalya'da önemli klasik araştırma merkezi Leto'nun akademisine devam ederek arkeoloji, felsefe, tarih ve özellikle neo-Latin şiirini inceledi. Papalık sarayında hümanist faaliyetlere katıldı.

Almanya'ya dönüşte Münster'de yerleşti ve İtalyan hümanizminin belli başlı temsilcisi oldu. Langeu'ün kütüphanesinde hukuk ve teoloji kitaplarından feyz alarak hümanist bilgisini genişletti. Sonra Alman üniversitelerini ziyaret ederek Kuzey ve Batı Almanya'da hümanizmin yayılmasında rol oynadı (1495-1502). Özellikle, Lut-

her'in bulunduğu Wittenberg'de üniversitede bir hümanist sıfatıyla yerleşti ve hümanist bilginin hararetli bir temsilcisi oldu (1502). Sonraki yıllarda Leipzig, Erfurt, Gotha'da bulundu (1503-1508). Dersleri hümanist Latince şiir ve düz yazı üzerinde idi. Bazı Alman prensleri onu destekliyordu. Köln'de bulundu (1506). Ünlü hümanist Johannes Reuchlin'le tanıştı. O yıllarda Erasmus, Hutten ve Neuenar ile dostça ilişki kurdu ve hümanist edebiyatı üzerine eserlere katkıda bulundu (1517-1518). 1518'de kendi eseri *Vallum Humanitatis'i* yayınlayarak hümanizmin Yunan ve Latin edebiyatının özellikle Cicero'nun savunmasını yaptı.

"Yeni bilgi"ye, hümanist araştırmalara karşı o zaman mutaassıp Hıristiyan çevrelerinde şiddetli bir karşıtlık vardı. Daha önceleri de İtalyan hümanistleri, Mussato ve Boccacio aynı hücumlar karşısında kalmışlardı: Mutaassıp skolastik felsefe yandaşları hümanistlere *deccaller* diye saldırmakta ve halkı kışkırtmakta idiler. Busche kendini savunmada hissediyor; Hümanist incelemelerin "değersiz ve ahlaka karşı" olduğu eleştirisine karşı, bunların faydalı olduğunu, hümanizmin kutsal metinlerin daha iyi anlaşılmasına yardım ettiğini, hümanistler arasında dindar, hatta azizlik mertebesine erişenler bulunduğunu, bizzat ruhbanın hümanizmi incelemesinin faydasını belirtiyor, "milletler arasında kraliçe" diye andığı İtalyan milletinin hümanizmi desteklediğini zikrediyordu.

Busche, *Vallum*'da İtalyan hümanistlerini örnek alıyor, kitabın girişinde *humanitas*'a Yunanlılar tarafından *philanthropia* dendiğini ve kelimenin tüm insanlara fark gözetmeden "sevgi" anlamına geldiğini belirtiyor ve bu çeşit bilgi arayışı yalnız insanlığa özgüdür, diye ekliyordu. Hümanist konuların Plinius ile Eski Yunanistan'da, *Achaia*'da başladığına dikkat çekiyor. Busche keza hümanizm araştırmalarının, şiir ve masal türünden şeyleri değil, insana zevk ve ağırbaşlılık (*hikmet*) veren güzel sanatları konu aldığını belirtiyordu. Busche üniversitelerde hümanizme karşı bağnazlıktan yakınır. Busche, Hıristiyanlık öncesi *pagan* (putperest) dönemi belagat sahibi ustaların taklit edilmesini hararetle önermekten kendini alamaz. Bunun için hümanist eğitimin gerekli olduğunu (S. Sinanoğlu'nda aynı vurgu vardır) ve din kitaplarının dil ve

üslûbunu anlamak için de bu incelemenin önemini vurgular, üniversitenin skolastiğe bağımlılığını eleştirir.

Vallum'da İtalya'ya hümanizmi getiren Rum bilginleri, bu arada (Fâtih'in yakınlık gösterdiği) Trabzonlu Yorgi'yi saygıyla anar. Ona göre, hümanizmin önemli öncüleri Candilo Decebrio, Lorenzo Valla, Georgio Castelano ve Niccolò Perotti'dir. Hümanizmi himaye eden papaları, V. Nicolas, X. Leo, özellikle II. Pius'un adlarını zikreder. II. Pius, Fâtih'e hitaben yazdığı *Epistola* ile bilinen ünlü hümanist Aeneas Silvius'dur. Papa Leo ise, hümanist çalışmaları destekleyen bir ferman yayınlamıştır. Lorenzo de Medici'nin himaye ve teşvik ettiği ünlü hümanistler arasında Bizanslı Argyropulos, Marsilio Ficino, Christoforo Landino, Michael Marullus, Donizio Calderini, Angelo Politiano ve Pietro Crinito ve ötekileri sıralar.

Bunlardan Pico della Mirandola ve Ermolao Barbaro'ya özel bir yer verir. Bunun yanında Alman gençlere hümanist eğitim vermenin önemi üzerinde durur. Köln Üniversitesi'nde hümanist eğitim üzerinde durduğu zaman, kendisini "ahlaksız biri" diye nasıl alaya aldıklarını kaydeder.

Hümanist *belagatı* (yüksek konuşma-yazma sanatı) överken bunu "özgür insanların özel harikası" diye över. Şayet Virgilius ve Cicero kötülenirse, Aristo'yu izleyen İbn Rüşd (Averroes) de alay konusu olmalı der (Bologna Üniversitesi'nde okutulan İbn Rüşd felsefesi, Aristo'yu esas alıyordu). Avrupa'da skolastik ilahiyatın temel felsefesi Aristo'ya dayanıyordu. *Vallum*'da Busche, özellikle pagan şiirle Hıristiyan inancı arasında uzlaştırma çabasında bulunmaktadır. Bu yaklaşım, Lorenzo Valla ve Erasmus'un yaklaşımlarıyla aynı düzende olup Busche'ye göre hümanist öğreti, kutsal kitaplardaki dinî–ilahî sırları, bu arada Hıristiyan ilahiyatının temel inancı *teslis*'i (baba, oğul ve kutsal ruh birliği) daha iyi anlamamıza yardım eder (Müslümanlar özellikle bunu eleştirmekte idiler).

Busche'ye göre hümanizm Hıristiyanlarda *şiir*, *hikmet* ve *musiki* birliği geleneğini açıklar. Erasmus'un ileri sürdüğü gibi hümanizm, Hıristiyanlığı hakkıyla anlamanın tek yoludur. Busche, Ro-

ma'da papaların bol para harcayarak hümanizmi teşvik ve himaye ettiklerini kayıtla, bunu hümanizmin dine açıklık getiren bir uyanış olduğu gerçeğinin anlaşıldığına kanıt sayar. Eski Yunan medeniyetinin Anadolu ve başka Doğu memleketlerinde yayılışı devri olan *Hellenistik* döneminin önemini vurgular.

Busche şu noktayı da önemle belirtir: İtalya'da papaların yanı sıra, Rönesans dönemi prensleri ve krallar da yanlarında tercihen hümanist müşavirler bulunduruyorlardı. İtalya dışında Busche, Avrupa'da en çok saygı gösterilen iki büyük hümanist tanımakta idi: Dinde reform isteyen Erasmus ve Reuchlin.

Kayda değer ki, kendini *Roma Kayseri* (Kayser-i Rûm) ilan eden Fâtih Sultan Mehmed de sarayında ünlü hümanistleri bulunduruyor, onlara Roma tarihini okutuyor, Rönesans ressamlarından Venedikli ressam Gentile Bellini'yi davet edip tablolar yaptırıyor, aynı zamanda Bizanslı Kritovoulos'a kendi tarihini yazdırıyordu. Fâtih kuşatmadan önce İstanbul'dan İtalya'ya kaçmış olan Rum bilginlerine de, İstanbul'a geri gelmeleri için davette bulunmuştu.

Busche, hümanizmin kaynağını, kadîm Atina'da gelişen *rhetoric* (belli kurallara bağlı güzel, anlamlı söz söyleme ve yazma sanatı),[4] drama ve tarih biliminde görür. *Rhetoric*, Helenistik dönemde Anadolu, İran, Mısır ve Kuzey Afrika ülkelerine yayılmış, Roma döneminde İspanya, Galya (Fransa) ve Britanya'da yüksek kültürü temsil etmiştir (Osmanlı seçkin sınıf için yüksek kültür, İran'ın temsil ettiği kültürdü). *Vallum*'da Busche, karşıtları skolastiğe bağlı Dominikenleri hedef alırken, özellikle hümanizm üzerine incelemeleri haklı ve gerekli göstermeye çalışıyordu. Köln Üniversitesi'ndeki karşıtları hümanist yaklaşımın, özellikle Latince şiirin genç öğrencilerin ahlakını bozduğu iddiasında idiler ve Yunan-Latin edebiyatı araştırmalarının gereksiz olduğuna inanıyorlardı. Onların izledikleri kaynak Aristo ve Saint Thomas Aquinas'ın skolastik felsefesi idi. Busche hümanist incelemelerin, *rhetoric*'in sadece dil ve şiirde değil, aynı zamanda felsefe ve ahlak konularını da gündeme getirdiğini ve kutsal kitapların daha açık anlaşılmasına yardım ettiğini belirtmekte idi. Bu hermenötik yorum, ilk kez Aziz

Augustine tarafından ortaya atılmıştır, diyordu. Busche *Vallum Humanitatis*'in Almanya'da hümanist incelemelerinin *sağlam kalesi* olduğu iddasında idi. Busche, 1515-1535 döneminde, Köln Üniversitesi dışında hümanist programın tüm Almanya'da kabul gördüğünü ileri sürmekteydi. Fakat üniversitelerde hümanist programın genellikle kabulü, ancak 1550'lerde gerçekleşecektir. Busche, Köln Üniversitesi'ni bu yüzden terk edecek, Erasmus'a yaklaşacak, 1520'de Luther'in Papa tarafından mahkûm edilmesi ve 1521'de imparatorluk Diet kararına karşı Luther'in tezlerini destekleyecek, 1523'te Almanya'da hümanizm incelemelerinin merkezlerinden biri olan Heilderberg Üniversitesi'nde ders verecektir. 1523'te Busche reformcu Marburg Üniversitesi'ne geçti, 1523'te Münster'de Anabaptist Rothman ile yaptığı açık bir tartışmada Luther'in tezlerini savundu. 1520-1530'larda Alman üniversitelerinin çoğunluğu, hümanist programı kabullenmişlerdi. Ölümünden (1534) önce, hümanizmin başarısının, Katolik Reformasyon'un görüşlerini benimsemekle mümkün olacağını anladı.

Martin Luther

Luther, Erasmus okuluna bağlı bir hümanist değildi. Hıristiyan teologu ve havari ruhu taşıyan mistik bir keşiş idi. 31 Ekim 1517'de Wittenberg Şatosu'ndaki kilisenin kapısına astığı 95 tezden ibaret bildirgesiyle dinî devrimi harekete geçirmişti.

Martin Luther, 10 Kasım 1483'te Saksonya'da Eisleben'de doğdu. Çocukluğunda sıkı disiplinli bir eğitim aldı. 1501'de Erfurt Üniversitesi'ne girerek burada Ockham'ın felsefesiyle tanıştı ve okulu 1505'te bitirdi. Çocukluğundan beri Tanrı korkusu ile yetişen Luther keşiş olarak ruhunu kurtuluşa erdirmek arzusundaydı. 2 Temmuz 1505'te şehir dışında bir fırtınaya tutularak ölüm tehlikesi geçirdi ve 15 gün sonra da Erfurt'ta Augustinlerin manastırına girdi.

Burada, sert bir disiplin uygulayan Johann von Staupitz'in yönetiminde iki yıl kaldı. Keşişler yılın yarısında günde yalnız bir kap yemek yiyorlar, yiyeceklerini şehre dilenmeye giderek sağlıyorlar,

gece yarısı ibadete kalkıyorlar ve kışın ateş yakmıyorlardı. Luther, din derslerini burada düzenli olarak almıştır. 1508 sonbaharında Staupitz, onu Wittenberg'de kurulan yeni üniversiteye profesör olarak gönderdi. Burada ve daha sonra Erfurt'ta din bilimleri okuttu. Luther, 1510 sonlarında Augustin manastırlarının birleştirilmesi sorunu için Staupitz tarafından Roma'ya gönderildi. Luther, bu seyahati arzulamaktaydı. Kendi dar keşiş çevresinden bir anda, Roma gibi parlak bir merkezin, Papalık sarayının görkemini ve lüksünü gördü. Roma'daki papaların siyasî karakteri ve hafifliği, onun üzerinde acı bir etki uyandırdı. Bu gözlemlerini sonraları hatırladığında, Roma Kilisesi'ne karşı durumunu tamamen haklı bulacaktır. Luther, Augustin manastırının birliğini sağlayamamakla beraber, 1512 baharında Wittenberg manastırının başı atandı. Burada, dinî düşüncelerini geliştirme imkânı buldu.

Manastırdaki çileler onun ruhuna rahatlık ve güven getirmemişti. Günahsız olmak, kurtuluşa ermek ve buna ruhunu inandırmak büyük acıydı. Tanrı'nın bağışlamasına layık olmak için, insanın kendi çabaları ile kurtuluşa erişeceğini sanmak, Tanrı'nın iradesine karşı gelmek olacağından, bunu kabul edemiyordu. Tanrı'nın bağışlayıcılığı hakkında Saint Bernard ve Gerson'un kitaplarında okudukları, Luther'i tatmin etmiyordu. Luther, Alman mistiklerinden esinleniyor, İsa'nın yani Tanrı'nın insanları kurtarmak için kendisini feda ettiği düşüncesiyle ilahî bağışlayıcılığa erişeceğini sanıyordu. Fakat son kertede, bu düşünce de onu tatmin etmedi. Sonunda, Saint Paul ve Saint Augustine'in düşündüğü tarzda kaderi kabul etti ve insanın serbest iradesi fikrini tamamıyla terk etti. Bağışlama ve Tanrı'nın yardımı, insanın iradesiyle, çabalarıyla kazanılmıyordu. Bu, ancak Tanrı'nın takdiri ile mümkün oluyordu. Saint Paul, Romalılara Mektup'unda "hakiki, günahsız mümin iman ile yaşayacak" demişti. Öyleyse, sonsuz kurtuluşa erişmek yalnız iman ile mümkündü. Bu, her türlü ibadet ve benzeri işlerden bağımsız olarak Tanrı'nın bir lütfu olarak gelecektir. Bu şekilde Luther, Ockham felsefesinin rasyonalizmi ile Alman mistisizmini birlikte yorumluyordu. Yalnız iman ile kurtuluşa erişme düşüncesi, bütün Protestan kilisesinin esası olmuş, Luther'in bu

ana düşüncesinden yeni bir ilahiyat, yeni bir ahlak ve mistisizm doğmuştur.

Luther'e göre insan tabiatı, tamamıyla bozuktur. Tanrı'nın önünde insanın hiçbir gayreti onu kurtaramaz; İsa insanlar için kendini feda etmiş, ölmüştür. İşte bu, Tanrı'nın bir inayet ve lütfudur. Kendini mükemmel, günahsız hale getirmek, boş bir gayrettir. İsa'nın kurtarıcılığına erişmek, kendimizi ilahî merhametin kollarına bırakmak gerekir. İlahi adalet, insanı mahkûm etmiştir. Fakat ilahî merhamet, onu selamete erdirmiştir. İman, Tanrı'ya doğru en ufak bir hamle, Tanrı'nın bir lütfu olarak ruhta doğmuş ve insanı kurtarmıştır.

İşte Luther uzun tinsel mücadelelerden sonra ulaştığı bu dinî görüşü, kuvvetli mantığı, geniş ilahiyat bilgisi, söylem ve yazı yeteneğiyle geliştirmiştir. O, hümanizmle ilişki kurmuş, bütün klasik yazarları okumuştu. İnsan tabiatının sefaletine ve dünya hayatının hiçliğine inanıyordu. Hümanistler gibi bu dünyayı ve insanı, gaye olarak görmüyordu. Luther, hümanistler gibi özgür bir iradeye inanmıyor, tamamıyla takdir-i ilahîye inanıyordu. O da Erasmus'un güçlü etkisinden kurtulamamış, dinin dışsal şeylerden çok içsel bir hakikat olduğunu, "Hıristiyan özgürlüğünü" benimsemiş, onun eski kutsal yazıları eleştiri ve yorumlama metodunu kabul etmişti. Bununla beraber Luther, henüz kilise örgütünü, papalığı, ibadet ve inanç esaslarını eleştirmeyi düşünmüyordu. İlahî takdire güvenerek, Kilise ve papalığa karşı cephe almak aklından geçmiyordu. Ama öte yandan da, manevi kurtuluş için eriştiği gerçekleri öğretmekten geri kalmıyordu.

Endüljanslar sorunu

Olaylar başka yönde gelişmesine rağmen, Luther'in aklından 1517'nin başlarında Şizma (ayrılık) veya Kilise'nin reformu gibi bir fikir geçmemişti. 1519'da bir konsil toplantısı istediği zaman dahi, papalık makamına saygısını ifade etmekten geri durmuyordu. Luther'in esas dileği, kendi eriştiği gerçekleri inananlara duyurmak, Tanrı'nın hakiki sözünü ve kurtarıcı imanı bildirmekti.

Luther, kendi imanına derin bir şekilde bağlı kalıyor ve bunu etrafa anlatmaya çalışıyordu. Bu karakteriyle, gerçek bir havarî veya bir din kurucusunun içtenlik ve enerjisine sahipti. Bununla beraber, dinsel bir ayaklanma çıkarmayı, bunun başı olmayı kendisi hiç istememiştir ve aramamıştır.

Papa II. Julius, 1506'da Roma'daki ünlü Saint Pierre Kilisesi'nin yapılması için bir endüljans ilan etmişti. 1511'de X. Leo bu ilanı yeniledi. Bu işin propagandası için Dominiken tarikatı papazları görevlendirildi. Bu papazlardan Johann Tetzel (1465-1519), basit ve ilkel saydığı Alman halkı arasında büyük bir propaganda yaparak endüljansları sürmeye çalıştı. Fakat Almanya'da Reuchlin olayı nedeniyle, Roma'ya karşı bir nefret tohumu ekilmişti. Endüljans'ın dayandığı fikir, yani yaşayan veya ölü müminlerin ruhlarını öbür dünyada kurtuluşa ulaştırmak için din uğrunda sadaka vermeleri fikri, ilahî kurtuluşu yalnız insanda arayan Luther'in ve daha başka birçoklarının samimi düşünceleriyle taban tabana zıttı. Luther, Hıristiyan dininin kaynağını yok ettiğine inandığı bu girişime karşı koymanın vicdanî bir görev olduğuna karar verdi ve 31 Ekim 1517'de Wittenberg Kilisesi'nin kapısına ünlü 95 maddelik bildiriyi astı.

Luther, bu bildirisinde esas düşünce olarak yalnız imanla kurtuluşun olanaklı olabileceğini açıklıyor ve Papalık tarafından sözü edilen bağışın değeri olmadığını, bu işe yardım eden rahiplerin de suç ortağı olduklarını bildiriyordu. Bu işin ne kadar iğrenç pazarlıklarla yapıldığını papa görse Saint Pierre Kilisesi'nin yerle bir olmasını yeğlerdi, diyordu. Gerçekten, endüljans paralarının toplanması işi, bir komisyon karşılığında banker Fugger ailesine verilmişti. Endüljans, kısa zamanda bir ticaret konusu haline dönüşmekte gecikmedi. Banka gişelerindeki tahviller gibi endüljans makbuzlarının satıldığı görüldü. Tetzel, Luther'e karşı savlarında bu tartışmayı daha da genişletti. Papanın konsillerden üstün olduğunu, kutsal yazıyı yalnız onun yorumlayabileceğini savunuyordu. Luther, buna 1518 Ağustos'unda *Resolutiones* adlı eseriyle yanıt verdi. Burada Kilise'nin ıslahının gerekli olduğunu, bunu bütün Hıristiyanlığın konsil halinde toplanıp yapacağını, papaların mukaddes

yazılara veya konsillere aykırı kararlar verdikleri zaman yanlış hareket etmiş olacaklarını bildiriyor, fakat papalık makamına bağlılığını yineliyordu.

Papa X. Leo, bunları keşişler arasında süregelen tartışmalardan biri sanıyor, öte taraftan bütün bir dikkat ve hararetle bu tartışmayı izlemekten geri kalmıyordu. Papa, Almanya'daki genel murahhası aracılığıyla Luther'in Roma'ya gelmesini veya fikirlerinden açıkça vazgeçmesini bildirdi. Luther, buna karşı, aforoz edilmeyi bile göze alarak, eleştirileri ve görüşünü daha kesin olarak bildirdi ve fikirlerinin hiçbirinden vazgeçmedi. Böylece papaya karşı ilk isyan adımını atmış oldu. Papa X. Leo, Luther'in Almanya'daki başarılarından endişelenmeye başladı ve onu fikirlerinden vazgeçirmek için başka arabulucularla görüşmelere devam etti. Karl von Miltitz'in aracılığı ile 1519 başında bir uzlaşma sağlanmak üzereydi. Luther, Roma Kilisesi'ne bağlılığını bildiriyordu. Ancak bu kabulün doğal ve mantıksal sonucu olarak, konsillerin yetkilerini reddediyordu. 1519 Haziran'ında Leipzig'de Johann Maier von Eck ile yaptığı tartışmada, fikirlerinin İncil'e dayanan gerçekler olduğunu, esasen onun aleyhinde karar veren Konsil'in yanlış içine düştüğünü cesaretle söyledi. Leipzig'deki bu sözler onu, açıkça Katolik Kilisesi dışına itiyordu. Luther, yeni bir eserinde Hus'çular gibi papayı, Deccal'a benzetti ve 1520'de bir mektubunda "Biz bilmeden hepimiz Hus'çuyuz, Saint Paul ve Saint Augustine tam birer Hus'çudur" diye yazdı. Böylece Luther, papaya karşı açıkça cephe almış ve heretik olarak kabul edilen fikirlerini korkmadan ilan etmiş oldu.

Luther, Almanya'da kuvvetli bir destek bulmuştu. Wittenberg Kilisesi'nin kapısına astığı tezler, matbaalarda basılarak her tarafa dağıtılmıştı. Bohemya'da Hus taraftarları yeniden başkaldırıyordu. Hümanistler, Luther'in yanındaydı. Colet, Lefèvre ve özellikle Erasmus gibi büyük hümanistler, Luther'i hararetle destekliyorlardı.

Erasmus, Luther'i fiilen himaye etmiştir. Luther için, özellikle başka iki Alman'ın büyük hizmetleri dokunmuştur. Bunlardan birisi, Wittenberg'de profesör olan ve sonradan Luther mezhebinin esaslarını belirleyen hümanist Philipp Melanchton (1497-1560) ve

Ulrich von Hutten'dir (1488-1523). Hutten, şövalye aslından olup Roma Kilisesi'ne karşı muhalefeti, milli isyana dönüştürmek için büyük bir çaba sarf ediyordu. Bunun için Luther'le bağlantıya geçti ve 1520'de bu harekete, Roma'ya şiddetle düşman, devrimci bir Alman karakteri verdi.

Luther, 1520 yazında *Hıristiyan Toplumunun Kalkınması Hakkında Alman Milletinin Hıristiyan Asaletine Hitabı* adlı geniş halk kitlesi için yazdığı kitapta doktrinini daha esaslı bir şekilde ortaya koydu. Luther, burada dinî reformun esaslarını anlatmıştır. Öncelikli olarak, Papalığı İncil'de betimlenen basitliğe indirmeyi ve milli kiliselerin kurulmasını hedefliyordu. Rahiplerin, bütün inananlardan üstün, kutsal nitelikleri yoktu, ayrıca bekâr kalmaları da gereksizdi. İncil, halkın eline verilmeliydi. Kutsama ayinlerinden yalnız üçünün; vaftiz, günah çıkarma ve İsa'nın havarilerle yediği son yemeğin hatırası için yapılan ayinlerin yasal olduğunu bildiriyordu. Manastırlara ancak bir okul olarak izin veriyor ve buralara serbestçe girilip çıkılabileceğini söylüyordu. Her türlü aracıdan temizlenmiş (İslam'da olduğu gibi) yeni bir Hıristiyanlık'tı bu. Luther, kendi mezhebinin esaslarını bu şekilde ifade ettikten sonra 1520 Noel günü Wittenberg meydanında Papa X. Leo'nun aleyhinde çıkardığı emri yaktı. Emirde kendisine iki ay süre veriliyor, doğru yola dönmediği takdirde aforoz edileceği bildiriliyordu. Papa, bu olaydan on gün sonra Luther'i aforoz etti. Böylece her iki taraf birbirlerine açıkça savaş ilan etmiş oldu.

Papa, Luther'in tutuklanması için imparatora başvurdu. Genç ve tecrübesiz olan imparator Şarlken, Almanya'da elektörlerin muhalefetinden ve şövalyelerin isyanından korkarak buna cesaret edemedi. Bütün Almanya, Luther'in arkasında kenetlenmişti. Matbaa sayesinde ve Hutten'in çabalarıyla Luther'in yazıları Almanya'nın her tarafında hızla yayılıyordu. Böylece, Luther bir tür ulusal kahraman, Almanya'nın Roma Kilisesi'ne karşı düşmanlık ve nefret hislerinin temsilcisi mertebesine yükselmişti. 27 Ocak 1521'de Worms'ta açılan imparatorluk meclisinde (Diet), İmparator ve Papa'nm temsilcileri, Luther'i mahkûm etmeye cesaret edemediler. İmparatorun *Masumiyet Tezkiresi* (suçsuzluk belgesi) ile

Worms'a gelen Luther burada kendisine yapılan son uyarılara da şu ünlü cevabı vermiştir: "Benim vicdanım Tanrı'nın sözleri içinde aranmalıdır. Ne olursa olsun bunu inkâr etmek elimden gelmez ve bunu istemem. Zira vicdanıma karşı hareket etmek tehlikelidir ve onursuzca bir davranıştır". İnancına derin bağlı dindar bir insanın, dünyanın baskı ve yıldırmalarına karşı bile vicdanının emirlerinden ayrılmayacağını ifade eden bu sözler, Luther'in kişiliğinin dünyaya ilanıydı. Çeşitli prensliklerin ve şövalyelerin takındıkları tavır karşısında imparator, Luther'i tutuklamaya cesaret edemedi. Fakat 26 Mayıs'ta onun, imparatorluktan kovulmuş olduğunu, eserlerinin yok edileceğini ilan etti. Luther, koruyucusu Saksonya elektörü Frederik'in emriyle gizlice Wartburg Şatosu'na götürüldü. Luther, şatodaki bir yıllık inziva hayatında acı dolu iç mücadelelere düştü. Fakat en önemli eserine, İncil'in tercümesine burada başlayacaktır.

Erasmus'un yayımladığı eleştirel Almanca İncil'in Alman tarihinde büyük bir yeri vardır. Öncelikle, Almanya'da Protestanlar ruhlarını bu İncil ile beslemişlerdir. Luther, şatosunda İbranice ve Yunancasını da ilerleterek Tevrat ve Zebur için dikkate değer kaynaklar kullanmıştır. Öte taraftan bu İncil tercümesi, modern Alman edebiyatının ilk şaheseridir. Luther, Saksonya devletinde kullanılan sade bir dil tercih etmiş ve bu dili yaşayan halk kelimeleriyle zenginleştirmiştir. Onun eseri sayesinde yeni yukarı Almanca, Almanya'nın edebî dili haline gelmeye başlamıştır. Luther, bu sayede ortak bir yazı dilini kullanıyor ve Almanya'nın ulusal birliğine büyük bir katkı sağlıyordu.

Luther Wittenberg'de

1522 Mart'ında Wittenberg'e dönen Luther, 1546 yılında ölümüne kadar burada kaldı. Eski manastırına yerleşerek Frederik'in himayesinde sakin bir yaşam sürdü. 1525'te Katharina von Bora ile evlenerek keşişlik idealini bıraktı. Karşıtları şimdi onun bir Alman burjuvasına yakışan rahat hayatını, bir saldırı gerekçesi olarak kullanıyorlardı. Bununla beraber Luther, ilk esaslı düşüncele-

rini, yani günahın niteliği, iman aracılığıyla temizlenme, bağışlanma ve Tanrı yardımı esaslarını hiç değiştirmemişti. Fakat Protestan kilisesini kurmak ve bazı kurallar koymak gerektiğini düşünüyordu. Buna rağmen o örgütçü bir din şefi olmadı ve eskisi gibi kendisini iç dünyasına veren bir keşiş olarak kaldı. Kendi koyduğu ilkeleri, bütün sonuçları ile geliştirerek mezhebinin tam bir mecellesini çıkarmıştı. Onun, halk kitleleri üzerinde etki bırakan İncil tercümesinin dışında, dinî şiirin şaheseri sayılan bazı ilahileri de vardır. Sohbetlerinden meydana getirilmiş *Tischreden* adlı eseri, hayatı ve düşünceleri hakkında başlıca kaynak olmuştur. Protestanlığın sistemli bir mecellesini meydana getirme görevini, sadık dostu hümanist Philip Melanchthon'a bırakmıştı.

Luther ömrünün sonuna kadar yalnız müridleri üzerinde değil, dinî reform düşüncesini kabul eden prensler üzerinde de büyük bir otoriteye sahip oldu ve reforma esas karakterini verdi. Reform hareketinin Roma Kilisesi karşısında bağımsızlığını koruyan sınırlarını çizdi. Dindar ve muhafazakâr geçmişine rağmen, Roma ile herhangi bir anlaşmaya yanaşmaktan daima uzak kaldı. Çünkü Papa'nın iddiaları kendi "Hıristiyan özgürlüğü ve ruhbanın görev ve sorumlulukları" hakkındaki esas düşünceleri ile taban tabana zıttı. Öte yandan Ulrich Zwingli (1484-1531) ve Jean Calvin (1509-1564) gibi reformculardan kurallar konusunda temelde ayrılıyordu (Eucharistie ayininde ekmek ve şarap sembolleri altında İsa'nın vücudu, kanı, ruhu ve ulûhiyetinin gerçek cevher olarak var olduğuna inanılır. Luther ekmek ve şarapta İsa'nın hakiki olarak varlığı inanışını kabul ediyor, fakat Zwingli ve Calvin bunu inkâr ediyorlardı). Lutherciliği, Zwingli ve Calvin'den ayıran önemli başka bir nokta, Luthercilik, kiliseyi devlete bağlı kılıyordu. Bu mezhebin başlıca başarı nedenlerinden olan devlete bağlılık (*Erastianism*) üzerinde durmak gerekir. Luther, Roma Kilisesi'nin otoritesinden kurtulan Hıristiyanların nasıl bir kilise örgütüne bağlı kalacağını düşünmüyordu. Çünkü o bu dış örgütten ziyade Hıristiyanın iç ibadetini, içsel kurtuluşunu göz önüne alıyordu. İmanla kurtuluşa ermiş bir ruh için dış baskıların etkisi olamazdı. Onun için Luther bir kilise örgütü kurmayı ve Hıristiyanları onun etki ve

otoritesi altına sokmayı hiç düşünmedi. Tam tersine Hıristiyanların, gerçek Hıristiyan (yani Protestan) bir prensin idare ve adaletine bağlı olmalarını öngörmekteydi.

Luther, kendi ülkesinde Lutherciliğin esaslarını koruyacak bir ruhban heyetinin oluşturulma yetkisini prenslere bırakıyordu. Zaten başka bir şey de elinden gelmezdi. Çünkü ilk defa prensler kilise topraklarına el koymak için dinî reformu kendi çıkarlarına elverişli bir hale getirmek, onu kendilerine bağlı kılmak istiyorlardı. Luthercilik, bu özelliğiyle açıkça prenslere bağlı ve aynı zamanda muhafazakâr bir karaktere sahipti. Esasen, hareketin başarı kazanması ve genişlemesinin başlıca bir nedeni de bu oldu. Luther'in bu muhafazakârlığına karşın ortaya attığı fikirler, onun dışında daha aşırı devrimci fikirlere ve hareketlere yön verdi.

Dinî reformun radikal şekilleri: Münzer ve Karlstadt

Thomas Münzer (1490-1525), Saksonya'da, Hus taraftarlarının tamamen yok olmadığı bir bölgede, 1520 yılında vaazlara başlayarak İncil'i serbest bir şekilde yorumluyordu. Münzer, rahipsiz ve ritüelsiz bir din tasarlıyordu. Dünyanın sonunun yaklaştığını iddia ediyor, yalan, günah, haksızlık ve adaletsizlik üzerine kurulmuş olan o zamanki toplumu yıkarak, İsa'nın vaat ettiği adil ve mutlu hayatın başlatılacağını haykırıyordu. Böylece, ortaçağdaki heretik hareketler gibi bu dinî reform da, milletin umut ve eğilimlerine uygun radikal ve mistik bir karakter kazanıyordu. Münzer'in bu vaazları birkaç yıl sonra büyük köylü isyanını hazırlayacaktı. Öte taraftan, İncil'in doğrudan doğruya serbestçe yorumlanması halk arasında birçok tarikatların ortaya çıkmasına ve çeşitli şekillerde dinî ve sosyal kaynaşmalara ortam hazırlıyordu.

Andreas Karlstadt (1486-1541), Wittenberg Üniversitesi'nden Luther'in meslektaşı olan bilgin bir rahipti. O, dinî eleştiri ve reform fikirlerini o kadar genişletiyordu ki, bu eğilimiyle Luther'e korku veren bir rakip oldu. Karlstadt, bizzat İncil'in varlığından şüphe ediyor ve onun uydurma olduğunu savunuyordu. 1521'de Kilise mensuplarının bekârlığını ve keşişliğini lanetlemişti. Kilise-

lerde putlara ve resimlere saldırıyor, Luther'in aksine Eucharistie ayininde ekmek ve şarapta gerçek cevherin varlığını inkâr ediyordu. 1522'de Luther resmen onun karşısında yer alacaktı.

Şövalyeler savaşı ve köylülerin isyanı

Bu dinî buhran Güney Almanya'da kanlı ihtilaller doğurmakta gecikmedi. Daha doğrusu önceden varolan anlaşmazlıklar, bu dinî buhran sayesinde patlak verdi.

Almanya'da küçük soylular ve şövalyeler, işsiz ve fakirleşmiş bir sınıfı oluşturuyordu. Toprak gelirlerinin değer kaybetmesi üzerine hızla fakirleşmişlerdi. Büyük prenslerin gittikçe artan otoritelerinden sıkılıyorlar, burjuvaların ve kilisenin zenginliğini kıskanıyorlardı. Genellikle, maceracı bir eşkıya hayatını tercih etmişlerdi. Dinî buhran çıkınca bunlar, kendileri hesabına ümitlendiler ve erkenden birçoğu bu hareketin ateşli taraftarlığını üstlendiler. Bunlardan özellikle Worms Dieti'nde Luther'i himaye eden Franz von Sickingen (1481-1523), Roma'ya karşı bu büyük devrimin silahlı başbuğu olmayı tasarlıyordu. 1522 Ağustos'unda o, Treves piskoposunun toprağına saldırarak piskoposu başkentinde kuşattı. Orta ve Yukarı Bern Nehri bölgelerindeki şövalyeler onu lider tanıdılar. Fakat piskopos bu şövalye ordusunu püskürtmeyi başardı. Güney Almanya prenslerinden Hessen ve Palatinate prensleri Başpiskopos'a yardıma koştular ve Sickingen'i kendi şatosunda kuşattılar. Sickingen, şatosunun yakılan surları altında yaralandı ve öldü. Gerçekte, sosyal nedenlerden çıkan bu savaş, şövalyelerin geleneksel rakipleri olan büyük prensler, şehirler ve rahipler tarafından yenilgiye uğratılmasıyla sonuçlandı (1523).

Köylüler isyanının kaynağı ise epey eskidir. Senyörlerin, Macaristan'dan Hollanda'ya kadar gittikçe artan baskı ve sömürüsü, köylüleri bunaltmıştı. Senyörler, Roma hukukunun toprak üzerinde köylüye tanıdığı bazı hakları, eski örf ve âdetleri çiğneyerek, büyük bir zulüm uyguluyordu. Toprak mahsulâtının değerce azalması, öte yandan fiyatların yükselmesi senyörlerin ihtiyaç ve isteklerini artırıyordu. Sonuçta, toprağın sürekli olarak daha küçük

parçalara ayrılması ve faizcilik nedeniyle birçok köylü açıkta topraksız kalmıştı. Böyle bir adaletsizlik, her türlü kargaşa ve isyana zemin hazırlamıştı. 1490 yılından itibaren köylüler, şiddetli ayaklanmalara başlamışlardı. Luther'in ortaya çıkışı ve yandaşlarının devrimci propagandası, köylülere isyan için yeni bir fırsat vermişti. Şövalyeler isyanı, senyörler tarafından bastırılmasına rağmen, bu sefer 1524 Haziran'mda büyük köylü isyanı başlamıştı. İsyan, Schaffhausen'de (Yukarı İsviçre) bir angarya sorunu yüzünden patlak verdi ve hareket hızla genişledi. Başlangıçta isyan, köylülerin istekleri, angaryaların fazlalığı, senyör mahkemelerinin kasıtlı davranmaları vs. etrafında idi. Ancak 1525 başında hareket, Zwingli taraftarlarının ve Münzer'le Karlstad'ın propagandaları sonucunda dinî bir karakter kazandı. İsyan, Alsace'tan Saksonya'ya kadar bütün Güney Almanya'ya yayıldı. Rahiplerin serbestçe seçilmesi, dinî vergilerden bazılarının kaldırılması şeklinde başlayan istekler, sonuçta İncil'e göre siyasî ve sosyal bir ihtilal programına dönüştü. Adalet çağının geleceği hakkında dinî ıslahatçıların vaazları bu köylülerde daha iyi bir gelecek için ümitler uyandırmış, onları dinî harekete bağlamıştı. Bu yüzden hareket tutucu ve şiddetli bir boyut kazandı. Fakat daha 1525 yazında Protestan ve Katolik, bütün prensler şehirlerin yardımı ile isyancı köylüleri şiddetle cezalandırdılar. Bu, amansız bir soykırım oldu. Bazı yerler dışında genellikle köylüler, eskisinden daha ağır şartlar altında kaldı. Hareketin önderleri Thomas Münzer ve diğerleri işkence ile asıldılar.

Luther, dinî reform fikirlerinin nerelere kadar gittiğini ve ne kanlı sonuçlar doğurduğunu gördüğü zaman, kendisi de buna hayret etmişti. O, asilerin isteklerini çoğu zaman doğru bulmakla beraber, isyanı doğru bulmuyordu ve isyanın bastırılmasını hararetle destekliyordu. Köylülere, "ne adaletsizlik ne de baskı, isyanı haklı göstermez" diyordu. Aynı şekilde "İsa bizi kurtardı, kulluğa mecbur değiliz demek, Hıristiyan özgürlüğünü anlamamak olur. Bir Hıristiyan toprak kölesi dahi Hıristiyan özgürlüğüne (iç hayatında) hak kazanabilir. İsa'nın ruhanî saltanatının, dünyevî ve dışsal bir hâkimiyete çevrilmemesi gerekir" diyordu. Luther, Münzer

ve Karlstadt'a karşı cephe almıştı. İsyancıların ve isyan hakkının reddedilmesi onun prensler yanında güvenirliğini artırdı. Prenslerin yardımı sayesindedir ki, bundan sonra Luthercilik daha da yayıldı ve Papalığın karşı saldırılarına direnebildi.

Anabaptisme

Köylü isyanları büyük bir vahşetle bastırılmakla beraber, doğrudan İncil'e dayanan tarikatlar halk arasında yayılmaya devam etti. Köylüler ve şehirlerdeki halk tabakaları, bu mezheplere tutucu bir inançla bağlanıyorlardı. Bunların içinde özellikle Anabaptisme hareketi önemli bir gelişme kazandı. Bu mezhep, her Hıristiyan için ergen çağında bir kere daha vaftiz olmak gerektiğini ve ahirette kurtuluş için imana bu çağda gerçekten sahip olunabileceğini iddia ediyordu. Öbür tarikatlar gibi, İsa'nın yakında tekrar dünyaya geleceğini ve bütün insanların eşit olduğu saadet çağının açılacağını bildiriyordu. Anabaptismciler, 1523 yılında ortaya çıktı. Hareketin merkezi Münster'di, Güney Almanya'da ve Hollanda'da yayılma imkânı buldu. Propagandalarını İsveç ve Baltık ülkelerine kadar genişlettiler. Fakat hareket her tarafta büyük bir kargaşa doğurmaya başladıktan sonra bastırıldı. 1523'te Münster, eski piskopos tarafından geri alınarak Anabaptistler şiddetle cezalandırıldı.

Aynı tarihte, radikal reformcular tarafından, Lübeck belediye başkanı olan Jurgen Wullenwever'in girişimi de engellenmiş oldu. Wullenwever, Danimarka'da nüfuzunu kurmuş ve halk yığınlarının egemen olduğu öteki Baltık ülkeleriyle birleşmişti. Bu şekilde Lübeck şehrinin başkanlığı altında Hus Birliği'ni yeniden kurma yolunda idi. Fakat 1535'te Lutherci ve Katolik prenslerin ittifakı karşısında yenildi. 1537'de asıldı. Danimarka'da Luther taraftarları sayesinde, II. Christian tahta çıktı. Radikal hareket her tarafta yenilgiye uğradı ve sindirildi. Radikallerle birlikte davranan köylüler, tekrar *servaja* (toprak köleliği) dönmek durumunda kaldılar. Buralarda dinî reform, prenslerin hâkimiyeti altında Lutherciliğin tutucu şekliyle egemen olabildi. Aşırı reform hareketlerine

mesafeli yaklaşan Luthercilik, bir süre sonra güneyde, İsviçre'de Karlstadt'ın görüşlerini benimseyen yeni bir rakip reform akımı ile karşı karşıya geldi. Bu, Zwingli'nin mezhebidir.

Ulrich Zwingli: İsviçre'de reform

Zwingli, İsviçre'de reformu yayan ve Calvin hareketini hazırlayan bir hareketin başlatıcısı oldu. Onun İsviçre'deki dinî reform hareketi Luther'in ortaya çıkışından sonra olmakla beraber, kendisi Luther'in bir müridi olmayı kabul etmiyor ve bu esaslara Luther'den önce vardığını iddia ediyordu. Gerçekten, Zwingli kuvvetli teoloji eğitimi gören bir rahip olmakla beraber Erasmus'un fikirlerine bağlı İsviçre'deki belli başlı hümanistlerden biriydi. Onun dinî reformu, gerek inanç esasları bakımından gerek örgütlenme bakımından Luthercilikten başka bir karakter taşıyordu. Zwingli, 1519'da Zürich'te vaiz olarak kilise hizmetine girdi. Güçlü hitabeti ile reform hakkındaki fikirlerini Zürichlilere kabul ettirdi. Halkın taraftarlığına dayanarak Zürich Hükümeti'ni kendi nüfuzu altına aldı. Onun reform fikirleri kısaca şöyleydi: Papa'nın otoritesini reddediyor, kiliselerden tasvirleri kaldırtıyordu. Manastırlar yerine halkın eğitim ve öğretimine, sosyal yardıma önem veriyordu. Azizlere tapılmasını, rahiplerin bekâr kalmasını kabul etmiyordu. Luther'in aksine, Eucharistie ayininde ekmek ve şarapta İsa'nın gerçekten varolduğunu inkâr ederek, bu ayini tamamıyla bir anma töreni derecesine indirgiyordu. Zwingli, bu temel inançlarıyla Lutherciliğin radikal bir şekli olan Karlstadt'ın görüşlerine yakındı. Zwingli'nin reformu, şehirlerdeki halkın demokratik idaresine dayanmakla beraber, köylü isyanlarını kötülüyor ve bu isyanların bastırılmasını emrediyordu. Gerçekten, daha 1523'te İsviçre'nin belirli bölgelerinde senyörlerin haklarına ve dinî vergilere karşı ayaklanmalar olmuştu. Luther'e göre daha radikal olan Zwingli, propaganda, vaaz ve tartışma yöntemiyle reform düşüncesini öteki kantonlara, yani Bern, Basel ve nihayet Strasbourg'a kadar yaydı. Ancak kilisenin yolsuzluklarından daha az etkilenmiş olan dağlık bölgelerdeki beş kanton bu reformu kabul etmeyerek Papa'ya

sadakatlerini bildirdiler ve Avusturya ile ittifak yaptılar. 1529 yazında iki cepheye ayrılmış bulunan kantonlar arasında Cappel'de bir savaş oldu. Savaşı Zwingli kazandı. Fakat ikinci bir savaşta aynı yerde yenilgiye uğradı (1531), kendisi de savaş alanında öldü. Yapılan barış anlaşmasına göre, her kantona dinî egemenlik ve özgürlük tanınıyordu. Zwingli'nin ölümü ile İsviçre'nin dışında onun açtığı reform akımı yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya kaldı. Ancak Calvin ortaya çıkıp onun fikirlerini canlandırınca bu tehlike ortadan kalkmış oldu.

Lutherciliğin yayılması

İmparator V. Karl (Şarlken) ve Almanya'da reform

Almanya'daki reform, prenslerin Lutherciliği benimsemeleri sayesinde başarıya ulaştı. Öte yandan bu hareketin, Almanya'da gelişmesine elverişli bir zemin hazırlanmıştı. Ne imparator, ne de Papa, Luther'e karşı kesin ve ortak bir harekete girişme imkânı bulabildiler. Şarlken, herhangi bir şizma (dinî bölünme) ve heretik (râfızî) hareketi kesinlikle istemiyordu. Çünkü ne imparatorluğunun bölünmesini, ne de papa ile karşı karşıya gelmeyi istiyordu. Şarlken, doğrudan doğruya kendisine bağlı soydaş memleketlerde Lutherciliği dikkatle izlemeye koyuldu. Hâkim olmadığı imparatorluk içerisinde, yani Almanya'da, işleri oluruna bırakmak zorundaydı. Zira bu sırada İspanya meselesi onu daha çok meşgul edecek bir ağırlık ve ciddiyet kazanmıştı. Almanya'dan 1522'de ayrıldı ve bir daha ancak 1530'da buraya döndü. Hareketinden önce imparatorluk otoritesini temsil eden iki kurum vücuda getirmişti: *Reichskammergericht* (Yüksek Adalet Meclisi) ve *Reichregiment* (İmparator naipliği). Fakat bu iki kurum imparatorluk otoritesini artırmaktan çok, şövalyelerin aleyhine prenslerin otoritesini güçlendiriyordu. Şarlken, Almanya'da gerçek bir imparator ve Katolik dinî birliğinin temsilcisi olma amacını hiçbir zaman elden bırakmadı. Fakat Almanya'nın çıkarlarını göz önüne alan bir siyaset yerine, bir hanedan siyaseti güttü ve her şeyden önce Habsburgların

çıkarını düşündü. Bu siyaset Habsburgların mirasını olabildiğince genişletmek ve otoritesini sağlam bir temele dayandırmaktan ibaretti. Almanya'da siyasî olarak gerçek bir başarı, ancak prenslerle ortak hareket etmekle mümkün olabiliyordu. Luther hareketinin sebep olduğu mücadelelerde bu tür *liga*lar (ittifaklar) önemli bir rol oynamıştır.

Osmanlı tarihinde çok sık adı işitilecek olan Ferdinand'a kardeşi Şarlken, Avusturya'nın Habsburglara ait ülkelerini (yani asıl Avusturya, Carinthia, Karniol, İstirya ve Tirol) resmen bıraktı. Almanya'nın işlerine bakma görevini de ona verdi. Ferdinand, daha çok Almanya ve Avusturya'nın çıkarlarını göz önünde tutan bir kişi olmakla beraber, esas siyasetinde kardeşi Şarlken ile aynı fikirdeydi. Her şeyden önce Habsburg menfaatlerini üstün tutuyor ve Katolikliği savunuyordu. 30 Ağustos 1526'da Mohaç Meydan Savaşı'nda Macar kralı Louis ölünce, Ferdinand onun mirasçısı oldu. Çünkü Ferdinand, Macaristan ve Bohemya kralı olan II. Louis'nin kız kardeşi Anna ile evlenmişti. Anna, Macaristan ve Bohemya krallığının Louis'den sonraki vârisiydi. Fakat Macaristan bu sırada büyük kısmı itibariyle Türkler tarafından ele geçirilmişti. Türkler, ona karşı krallık için milli bir rakip olan Macar asıllı Jan Zapolya'yı korumaktaydı. Türklerle savaş Ferdinand'm kuvvetlerini zayıflatıyor, Alman İmparatorluk meclisi Diet'ten para ve asker yardımı sağlamak zorunda kalıyordu. Bu nedenle, Almanya'da Luthercilere karşı enerjik bir siyaset izleyemiyordu. Lutherciliğin yayılmasıyla, bizzat Avusturya'da Anabaptisme tarikatı ve köylü isyanları tehlikeli hareketler oluşturuyordu. Ferdinand da bunlarla uğraşmak zorundaydı. Ferdinand, gerçekten Şarlken gibi kilisede bir reformun gerekliliğine inanıyordu, fakat Katolik Bavyera hanedanının Habsburglara karşı beslediği güvensizlik ve rekabet ortak bir harekete olanak vermiyordu. İşte bu genel siyasî koşullar altında Luthercilik, uzun yıllar herhangi bir ciddi baskı ve mücadeleyle karşılaşmadan Almanya'da yayılma fırsatını elde etti.

Şarlken, dinî ayrılığa son vermek için genel bir ruhanî meclis (konsil) toplanmasını istiyordu. Bu meclis aracılığıyla kilisede disiplin ve ahlak bakımından ciddi reformların yapılmasını, Protes-

tanların burada tezlerini ortaya koyarak bu meclisin kararlarına bağlanmalarını arzu ediyordu. Fakat papalar, kendi otoriteleri dışında böyle bir konsilin toplanmasını ellerinden geldiği kadar geciktirmeye çalışıyorlardı. Özellikle, böyle bir konsilin kendi otoritelerini söz konusu yapmaktan çekiniyorlar ve imparatorun isteklerine karşı Fransız krallarının yardımına güveniyorlardı. Lutherciler, öncelikli olarak Alman ruhanî meclisinin toplanmasını istediler. Tartışmaya, eşit hak sahibi olarak ortak olma iddiasındaydılar. İtalyan olan Papa VII. Clément (1523-1533) ve III. Paul (1533-1549) Papalık makamının bağımsızlığı konusunda katı davranmakta idiler ve neticede Şarlken ile anlaşmazlığa düştüler.

Almanya'da Ligaların kurulması

Almanya'da Luthercilik reformu önce şehirlerde kabul edildi. Protestan prensler yavaş yavaş güçlerini artırıyorlardı. Bu hareket daha sonra büyük bir propaganda özgürlüğünden faydalandı. Fakat resmî olarak Lutherci devletlerin sayısı ancak 1525'te, şövalyeler savaşından ve köylülerin isyanından sonra çoğaldı. Saksonya elektörü Frederick, Lutherciliği resmen 1524'te kabul etti. Papa, Luther hakkında Worms Dieti kararının yerine getirilmesini istiyordu. İmparatorluk meclisi, bunu genel ruhanî meclisin toplanmasına bıraktı. Papalık makamı, prenslere bazı tavizlerde bulunmak gerektiğini anladı. Bavyera dukalarına, kilise gelirlerinin beşte birinin bırakılmasına izin verildi. Böylece düzenli bir gelir sağlayan dukalar, Katolikliğe bağlı kaldılar. Papanın temsilcisi, bütün Katolik prenslerini Ratisbonne'da (Regensburg) toplamaya çalıştı ve köylülerin isyanının her tarafta Luthercilik hakkında şüphe uyandırdığı bir anda, bir Katolik birliği kurmayı başardı. Saksonya dukalarının Alberti kolundan George, Brandenburg dukası Joachim, Mayans Başpiskoposu ve bazı prensler Katolik Ligasını oluşturarak, imparatorun Almanya'da bu duruma hâkim olmasını istediler. Katolik Ligası karşısında Luther'in iki büyük koruyucusu Saksonya elektörü Johann ile (Frederick'in kardeşi) Hessen'in *Landgrave*'ı Philip, reformcuları örgütlemeye çalıştılar. Hatta Phi-

lip, İskandinav prenslerini de işbirliğine çekmek ve (Luther'den farklı olarak Eucharistie ayininde İsa'nın gerçek varlığını saymadıkları için) Sacramentaire adını alan diğer reformcu gruplarla Luthercileri birleştirmek istiyordu. Papa, herhangi bir hareket için Katolik hükümdarlar arasında yeterli derecede birlik ve çaba göremiyordu. Şarlken ile Papalığın İtalya'daki siyasetleri, birbirine aykırı bir tavır alıyor, Katolik kalan Alman prensleri de, derhal dinî reform talebinde bulunuyorlardı. Ferdinand ise, köylü isyanları ile uğraşmakta idi. Sonuçta, Alman Dieti, her prensin kendi ülkesinde dinî davayı çözme özgürlüğünü tanıdı (1526). Bu karar, tam Mohaç bozgunu sırasında alınmıştı. Ferdinand, büyük bir Türk tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Philip, sonraki yıllarda, Fransa kralı I. François ve Macar Zapolya'nın yardımını sağlamaya çalıştı. Sonunda İmparator Şarlken, ancak 1529'da Luthercilere karşı hareket etmeyi göze alabildi.

1529 Speyer ve Augsburg Dietleri

Speyer'de 1529'da toplanan Diet'te Lutherci ve Zwingli taraftarları olarak ikiye ayrılmış olan reformcular, karşılarında Katolikleri, ilk defa harekete karar vermiş olarak buldular.

Katolik prensler, imparatorun temel önerilerini benimsemişlerdi. Yani, artık Katolik ülkelerde Luthercilerin propagandasına izin verilmeyecek, buna karşılık Katoliklerinki serbest olacaktı. Bundan sonra Katolik ruhanî idarelerine ve topraklarına hiçbir yeni saldırı yapılmayacaktı. Bu, Lutherciliğin yayılmasını engellemek demekti.

Diet, Zwingli ve Anabaptisme mezheplerini ise, tamamıyla kanun dışı saymaktaydı. Bu ağır kararlara karşı Luther reformunu kabul etmiş olan prensler ve şehirler resmen protestoda bulundular. Bu hareket üzerine bunlara *Protestan*, yani protesto edenler adı takıldı. *Protestan* adı reforma dahil olan herkes için kullanıldı. Bu ortak tehlike karşısında Philipp von Hessen, Luther ve Zwingli taraftarları arasında bir anlaşma sağlamaya çalıştı. İki reformcunun doğrudan katıldığı bir konferans, Luther'in düşüncelerinden hiçbir geri adım atmaması yüzünden suya düştü.

Speyer Dieti toplantı halindeyken Türkler, Kanunî'nin komutasında Viyana'yı kuşatmaktaydılar; Şarlken, müthiş bir baskı altındaydı. Öte yandan Papa VII. Clement ile mücadele halinde idi. Bu koşullar altında Protestanlara karşı bir savaşa atılamazdı. Fakat 1529 yılının 15 Ekim'inde Türkler Viyana'yı alamadan döndüler. İmparator, daha önce 1529 Haziran'ında, Papa ile Barcelona anlaşmasını yaparak 1530 Şubat'ında Bologna'da taç giydi. 3 Ağustos 1530'da Fransa'nın yenilgisini belirleyen Cambrai Antlaşması'nı imzaladı. Artık imparatorluğun iç işleriyle uğraşmak için Şarlken serbest kalmıştı ve durumu eskisine göre çok daha güçlüydü. Sekiz yıl süren bir ayrılıktan sonra 1530'da Alpler'i aşarak tekrar Almanya'ya geldi. 1530 Haziran'ında Ausburg'da İmparatorluk Dieti'ni açtı. Öncelikle, Protestanların kendi tezlerini ortaya koymalarına izin verdi. Şarlken hiçbir hoşgörüye eğilimli olmamakla beraber, uzlaşmayı arzu ediyordu. Luther, imparatorluk tarafından mahkûm edildiği için doğal olarak Diet'e katılmadı. Protestan esaslarını savunma görevi Luther'in sadık dostu ve karakter itibariyle bir uzlaşmaya en çok taraftar, ılımlı bir Lutherci olan eski hümanistlerden Melanchton'a verildi. Luther mezhebinin esasını belirleyen bu belge *Augsburg Confession'u* adıyla ünlenmiştir. Melanchton, burada birçok önemli noktada Katoliklere taviz vermekle birlikte, Katolikler hiçbir tavizde bulunmadılar. Melanchton bazı kilise ayinlerini ve konsile bağlı olmak koşuluyla Papalığın üstünlüğünü ve kutsallığı kabul ediyordu. İsviçre'de Zwingli, Melanchton'un ödünlerini açıkça reddetti.

Şarlken, Luthercilerin yedi aylık bir süre içinde itaat etmelerini ve Diet'in kararlarını kabul etmeyen Sacramentaire'lere (Luther'den ayrılanlar) karşı Katoliklerle birleşmeleri konusunda uyarmasını Diet'ten istedi. Buna karşı Protestan prensler ve şehirler, Smalcalde İttifakı'nı kurarak yanıt verdiler (1531). Ausburg'daki uzlaşma girişimi böylece suya düşünce, artık iki taraf da kuvvetlerini toplayıp çarpışmaktan başka çare kalmadığını görüyordu. Bununla beraber Şarlken'in büyük rakibi I. François ile ilişkiler kurulmuş oldu. Bu sırada Kanunî, "Alaman Seferi" denen seferine

çıkmış, Güns kalesini almış, Şarlken'e meydan okumaktaydı. Böylece, Türk seferleri, Şarlken'i zor durumda bırakarak Protestanlığın yerleşmesine neden oluyordu. Şarlken, bu koşullar altında Augsburg Dieti'nde verilen kararların sonraya bırakılmasına mecbur oldu ve yakında toplanacağı bildirilen konsilin açılışına kadar bekleyeceğini bildirdi.

Cadan Barışı

Philipp von Hessen, Luthercilerle Sacramentaire'ler arasındaki anlaşmazlığa rağmen, Smalcalde İttifakı'nı genişletmeyi ve askerî bakımdan örgütlemeyi başardı. Reform hareketi, Almanya'nın kuzeyine ve İskandinavya'ya kadar yayılarak genişlemekteydi. Almanya'da Smalcalde İttifakı'nın gücünü gösteren bir olay, Ulrich'in Würtemberg dukalığına getirilmesidir. Katolik Bavyera dukası onun Katolik olan oğlunu bu dukalığın başına getirmeye çalışıyordu. Fakat sonunda Philipp von Hessen , Fransa kralının da yardımı ile Ulrich'i dukalığa getirdi. Şarlken'in kardeşi Ferdinand, 29 Haziran 1534'te Smalcalde İttifakı ile Cadan Barışı'nı imzalayarak bu durumu onaylamak zorunda kaldı. Ferdinand, aynı zamanda imparatorluk yüksek mahkemesinin dinî sorunlarda birliğin organlarına karşı dava açmayacağını kabul etti. Bu suretle 1529 Speyer Dieti kararlarından beri Kilise emlakının kaldırılmasını gerçekleştiren engel, ortadan kalkmış oldu.

Nihayet, 1536'da Wittenberg Anlaşması ile tam olmasa da Luthercilerle Sacramentaire'ler arasında bir uzlaşma sağlandı. Bu sayede, reformun iki kolu arasında Katolikliğe karşı bir cephe birliği kurulmuş oldu. 1539'da Brandenburg elektörünün Lutherciliği kabul etmesi, önemli bir kazançtı. Fakat bu prens, bütün kilise mülklerini almış, buna karşılık piskoposluk makamını bırakmıştı. Kilise topraklarına el konulması bu prensi birdenbire eskisinden daha kuvvetli bir hale getirmişti.

Nihayet, Alberti kolundan Saksonya dukası Georg'un ölmesi ile Katolik birliği en kuvvetli bir taraftarını yitiriyordu. Onun halefi Henry, Lutherciliği kabul etti. 1540'ta Clèves dukası, 1542'de

Köln başpiskoposu reformu kabul ettiler. Kuzey Almanya'da Brunswick dukası, Katolikliğin tek dayanağı olarak kaldı. Böylece Cadan Barışı'ndan sonra Luthercilik, altı yıl içinde Almanya'da çok daha kuvvetli bir duruma gelmiş bulunuyordu.

Öte yandan Türk tehlikesi büyümekteydi. Ferdinand, Kanunî Sultan Süleyman ile 1533'te bir barış anlaşması imzaladı. Bundan sonra Macaristan cephesinde 1540'a kadar büyük savaşlar durarak akınlar devam etti. 1540'ta Macaristan cephesinde savaşlar tekrar başladı ve yedi yıl sürdü. Ancak 1547'de yeni barış anlaşması imzalandı. Öbür taraftan Fransa ile mücadele (I. Safha 1520-1526, II. Safha 1526-1529, III. Safha 1536-1538, IV. Safha 1542-1546) ve sonunda papa ile anlaşmazlık, Şarlken'i Protestanlara karşı enerjik bir harekete geçmekten alıkoymaktaydı. Onun için Augsburg Dieti'nden sonra da imparator, uzlaşmacı politikasını sürdürdü. Kendi nâzırı tarafından Protestan ligasma karşı 1538'de oluşturulan Nürnberg Katolik ligasını benimsemedi ve Protestanlarla doğrudan doğruya görüşmelere girdi. 1539'dan 1541 Ratisbonne (Regensburg) Dieti'ne kadar devam eden bu görüşmelerin sonuncusunda kendisi de hazır bulundu. Ratisbonne'da Papa, Katolik papaz ve delegeleri, Melanchton ile uzlaşma esaslarını tartıştılar. Fakat Melanchton papalığın üstünlüğü, kutsama ayinleri ve bazı esas kurallarda Ausburg Dieti'nde olduğundan daha katı bir tavır takındı. Esasen Katolikler de, Papa'nın delegeleri tarafından yapılan gözlemleri kabul etmediler ve bu uzlaşma girişimi de böylece suya düştü. Fakat Şarlken, sonunda Protestanların dinî hürriyetini tanımak zorunda kaldı.

Papalığın bu Diet'te gösterdiği uzlaşmacılık dikkate değerdi. Gerçekten Papa III. Paul, bir uzlaşma yoluyla dinî buhranın savuşturulacağına inanıyor, aynı zamanda Erasmus'un kilisenin reformu hakkındaki fikirlerine eğilim gösteriyordu. Erasmus'a kardinallik rütbesi verdiği gibi, kardinaller meclisine de birçok Erasmus taraftarını almıştı. III. Paul, Papalık otoritesi hariç öteki hususlarda ciddi bir reforma taraftardı. Bu amaçla kurulan komisyon, 1537'de bir reform programı hazırlamıştı. Bizzat Papa, yakında genel ruhanî meclisi (konsili) toplayacağı sözünü veriyordu.

Protestanlar arasındaki bir gevşeme, Şarlken'e fırsat vermişti. Protestan partisinin gerçek örgütçüsü ve şefi olan Philipp von Hessen, ikinci defa evlenmişti. Luther ve Melanchton bunu yasal görmekte güçlük çektiler. Brandenburg elektörü ve Saksonya elektörü Philipp ile ilişkilerini kestiler. Bunun üzerine Philipp, Şarlken'e yaklaştı ve Smalcalde İttifakı'nın, Şarlken'in düşmanlarına yardım etmesine engel oldu. Bu sayede Şarlken, Cléves dukasına karşı harekete geçerek dukanın eyaletini aldı ve onu Katolikliğe dönmeye zorladı. İmparatorun bu cüretli hareketi yalnız Philipp'in buna izin vermesi sayesinde olmamış, aynı zamanda Türklerin Orta Avrupa'da tekrar harekete geçerek tehditlerini artırması karşısında, Şarlken'in Almanya'da ruhanî bir meclis toplayarak dinî meselelerin halledileceğine söz vermesine yol açmıştı. Şarlken, 1544'te I. François ile Crépy Barışı'nı imzaladıktan sonradır ki, Protestanlara karşı dinç bir şekilde harekete geçmişti. Papa III. Paul, bu hareketi, sırf imparatorun eline bırakmamak için bir konsil toplama amacındaydı. Almanya'da dinî ayrılığı ortadan kaldıracak böyle bir konsil, bizzat imparatorun etkinliğini artıracak ve papalığın otoritesi konusunda hiçbir ödünde bulunmayacaktı.

Fakat öte taraftan imparator, Philipp von Hessen ile Saksonya elektörü Johann Frederick'in imparatorluktan ihraç edildiğini ilan ederek, Protestanlara karşı fiilî savaşa başlamıştı (1546 yazı). Aynı zamanda kardeşi Ferdinand ile beraber bir Katolik Ligası (birliği) kurmaya çalıştı. Luther'in o kış ölmesi reform taraftarları arasındaki manevi otoriteyi kaldırmış bulunuyordu. Saksonya dukalığının Alberti kolundan gelen Mauritz'in (Maurice), babası IV. Henry'nin yerine geçmesiyle birlikte Protestanlığı terk etmesi, kuşkusuz bunun ilk işaretiydi. Ayrıca, Ernestin kolundan gelen Saksonya elektörü, Mauritz'in topraklarına el koyan bazı piskoposlar üzerinde hak iddia etmekteydi. Bu yüzden ailenin bu iki kolu arasında anlaşmazlık baş göstermişti. Protestan cephesinin bu şekilde manevî başından yoksun kalması ve kendi aralarında anlaşmazlığa düşmesinden yararlanan Şarlken, Bavyera dukasının kuvvetleriyle kendi kuvvetlerini birleştirdi. Şarlken, imparatorluk yüksek

mahkemesine karşı gelen prenslerin cezalarını vermek üzere hareket ettiğini bildirmek suretiyle, Protestanlara karşı asıl niyetini gizliyordu. Öbür taraftan da şehirlerin prenslere karşı düşmanlıklarından ve küçük soyluların isyanından yararlanmasını bildi. Buna karşılık Papa III. Paul, bu savaşın Trente Konsili'ni tanımayanlara karşı yapıldığını ilan ediyor ve bu harekete sanki Papalık için yapılmış bir haçlı seferi rengini vermek istiyordu. Şarlken, Saksonya elektörlüğünü Mauritz'e vaat ettiği için 1546 Ekim'inde Mauritz onun tarafına geçti. Asıl Saksonya elektörü Johann Frederick ise, kuzeyde şiddetle direnişe devam ediyordu. Fakat sonunda imparator onu yenmeyi ve Mühlberg'de esir etmeyi başardı (24 Nisan 1547). Protestanlara hariçten hiçbir yardım gelmemişti. İngiliz kralı VIII. Henry ve Fransa kralı I. François o kış birbiri arkasından ölmüşlerdi. Şarlken, Almanya'da şimdi mutlak hâkim olarak görünüyordu. Öte taraftan Ferdinand da Bohemya'da çıkan bir isyan bahanesiyle, Çek şehirlerinin ayrıcalıklarını kaldırarak bu ülkede otoritesini güçlendirdi.

Fakat Papa ile İmparator arasında birlik, bu sırada tamamıyla kırılmış bulunuyordu. 1547 başında Papa, Şarlken'in komutasına verdiği kuvvetleri geri çağırdı. Sonra, imparatorun etki ve kontrol alanından uzaklaştırmak için konsilin Bologna'ya naklini yasakladı. Sadece İtalyanlardan oluşan bir meclisin gerçek ve yasal bir konsil olamayacağına, Augsburg Dieti'nde karar verilmişti. 1547 Eylül'ünde Papa'nın oğlu olup Şarlken'in onayı olmadan Parma ve Piacenza dukalıklarına geçen Pier Luigi Farnese'in bir suikastta öldürülmesi, iki taraf arasında düşmanlığı büsbütün şiddetlendirmişti. İmparator, Roma'yı Milano'daki vekiline aldırttı. İtalya'da egemenlik sorunları, imparatorla Papa arasındaki anlaşmazlığın en önemli faktörlerinden biri olarak görünmektedir.

Augsburg İnterimi

Şarlken, Almanya'daki dinî ve siyasî işleri papalığın arzularını hesaba katmadan kendi başına düzenlemişti. İmparatorun ve Diet'in konsili tanımamaları üzerine, Papa toplantıları dağıttı

(1548). Fakat Şarlken'in Almanya'daki otoritesi görünürdeydi. Şarlken'in meydana getirdiği Katolik Ligası, imparatorluk örgütü yanında kendisine daha kuvvetle bağlı bir kurum olduğu halde, bundan vazgeçmek zorunda kaldı. Ancak İmparatorluk Yüksek Mahkemesi'ni (*Reichskammergericht*) gözden geçirip mahkemeyi kendi otoritesinin bir aleti haline getirmeye çalıştı. Bu mahkemenin hâkimleri kendisi tarafından atanacak ve kilise mülklerinin ve piskoposların otoritesinin korunmasını bu mahkeme sağlayacaktı. İmparatorlukta otoritesini kuvvetlendirmek için yapabildiği ancak bu idi. Fakat öbür yandan imparatorluğun Geldre eyaletini ve Utrecht piskoposluğunu kendi baba mirası olan Bourgogne Dukalığı'na katarak daha elle tutulur bir kazanç sağlamıştı. Almanya'daki zaferinin gerçek kazancı onun için bu kazançlar olmuştu. Şarlken, Mauritz'e verdiği sözü tutarak onu elektörlüğe getirdi.

Dinî soruna gelince, bu konuda bir Katolik, bir Erasmus taraftarı, bir ılımlı Lutherci ilahiyatçıdan oluşturulacak komisyona geçici bir anlaşma hazırlanmasını emretti. 26 maddeden oluşan ve *Augsburg İnterimi* adı verilen bu belge, dini ayrılıkları giderecekti. Bunda, yedi kutsama ayini, azizlere ibadet, piskoposların adlî ve ruhanî otoritesi kabul ediliyor, fakat rahiplerin evlenmesine izin verilmiyordu. İmanla kurtuluşa erişme ilkesi Erasmus'un yorumuna göre onanmıştı. Bu uzlaşma belgesi ile Şarlken, dinî reformcuları dize getireceğini sanıyordu. Fakat bizzat kendisi, daha önce konsilin kararlarını tanımayarak Protestanların papaya karşı tutumlarını fiilen onaylamış bulunuyordu. İnterim, gerek Protestanlar, gerekse Katolikler tarafından kabul edilmedi, yalnız imparator otoritesinin kuvvetli olduğu birkaç şehir bu uzlaşma esasını kabul ettiler. Bu şekilde Şarlken esas sorunda yine başarılı olamamış ve ne imparatorluktaki ıslahatçıları kontrol altına alabilmiş, ne de papaya kendi isteklerini kabul ettirmişti.

1549'da III. Paul öldü. Onun yerine geçen III. Julius, reformculara taviz vermek istemeyerek ayrılıkların temsilcisi oldu. 1551'de Trent'te konsili yeniden topladı. Burada Papa, İnterim'i kabul eden imparatora karşı cephe aldı. Almanya, Şarlken'in siyasetinden en-

dişe duyuyor ve bir intikam için hazırlanıyordu. Şarlken, kendi oğlu Philipp'i Ferdinand'dan sonra Romalılar Kralı seçtirmek, yani onu imparator adayı yapmak istiyordu. Öte taraftan yeni katılımlarla büyümüş olan Hollanda, bu yöntemlerle Almanya'dan tamamıyla ayrılmış olacaktı. Şarlken'in bu amaçlarından kardeşi Ferdinand bile kuşkulanıyordu. Philipp, bir İspanyol olarak görülüyordu ve ona yabancı gözüyle bakılıyordu. Alman Dieti, Şarlken tarafından Almanya'da bırakılmış olan İspanyol askerinden birçok kez şikâyet etti. Almanya'da prensler tekrar birbirine yaklaşmaya ve hatta Fransa kralına el uzatmaya başladılar. Artık elektörlüğü ele geçirmiş olan Mauritz, Şarlken'i terk etmeye hazırdı. İşte bu koşullarda 1552'de Fransa kralı ile Chambord ve Friedewald Antlaşmaları imzalandı. Fransa kralı Ren nehrine doğru ordusuyla ilerlerken Mauritz de, orduları yanında bulunmayan Şarlken ve Ferdinand'ı Innsbruck'de mağlup etti. III. Julius konsili tekrar dağıttı. İmparator, yenilgisini kabul etti ve *Augsburg İnterimi*'nden vazgeçmeyi, Philipp von Hessen ile eski Saksonya dükü Johann Frederick'i serbest bırakmayı, şehirlere ve prenslere, bir Alman ruhanî meclisi toplanmcaya kadar hürriyetlerini tanımayı garanti etti (Passau Antlaşması). Alman prensleri ile barış yapan Şarlken, Fransız kralı II. Henry'nin gelip aldığı Metz şehrinde başarılı olamadı. Artık ihtiyarlamış olan imparator, Almanya'da otoritesini yeniden kurmaktan ümidini kesti. Almanya'da karışık bir dönem başlamıştı.

Augsburg Barışı (1555)

Şarlken, 1554'te Almanya'da dinî sorunun çözümü işini Ferdinand'a bırakmıştı. Ferdinand, 5 Şubat 1555'te Augsburg'da Diet'i topladı. Burada *cujus regio, ejus religio* (kimin idaresindeysen, onun dinindesin) kuralına göre Lutherci devletlerin dinî özgürlüğü onaylanıyordu. Tebaanın dinî hürriyeti söz konusu değildi. Bireyler için tanınan tek hak, dinlerin serbest olduğu yere sürgün gitme hakkıdır. 1552'den sonra reformu kabul etmiş veya ileride kabul edecek olan her ruhanî prens, memuriyetlerinden ve kiliseden aldı-

ğı topraklardan vazgeçecekti. Fakat Lutherciler bu maddeyi uygulamaya zorunlu olmadıklarını ilan ettikleri gibi, ruhbana ait topraklarda propaganda yapma yasağını da kabul etmediklerini bildirdiler. Öte yandan Katolikler de, bir Katoliğin hiçbir yerde kovuşturmaya uğramamasını istiyorlardı. Sonunda bu uzlaşmaya yalnız Lutherciler yanaşmıştı. Lutherciler dışında reformu kabul etmiş olan Sacramentaire'ler tanınmıyordu. Bu da ilerisi için bir anlaşmazlık konusu olacaktı.

Augsburg barışı, Katolik dini ile Protestanlığın uzlaşamayacağını kanıtlıyor, fakat Protestanlığa yaşama hakkı tanıyordu. Bu, aynı zamanda Şarlken'in imparatorluk içinde dinî birliği kurma gayretlerinin iflas ettiğini gösteriyordu. İmparatorluğun bozguna uğrama sebebi, dinî olduğu kadar siyasî bir karakter de taşıyordu. Çünkü Protestan prensler üzerinde imparatorluk otoritesi kurulmamış, sonuçta prenslerin bağımsızlığı onanmıştı. Prensler, Habsburglara karşı Protestanlıklarını savunurken, aynı zamanda bağımsızlıklarını da savunmuş oluyorlardı.

Sonuç olarak Luthercilik, Almanya'da üstün gelmiş, yeni bir dinî yaşam tarzı oluşmuş ve bununla beraber Prensler eskisinden daha kuvvetli ve zengin hale gelmişlerdi.

Lutherciliğin Avrupa'da yayılması

Augsburg Barışı sırasında Almanya'nın üçte ikisi Reformu kabul etmiş bulunuyordu. Katoliklik, ancak Batı'da ve Güney'de bazı alanlarda tutunabilmişti. Köln, Trier, Mainz Başpiskoposlukları, Münster, Speyer, Worms, Würzburg, Bamberg Piskoposlukları, Lorraine, Alsace'm bir bölümü ve Bavyera şehirleri Katolik olarak kalmıştı.

Belli bir süre sonra, Bohemya'da, Macaristan ve Polonya'da Lutherciliğe bağlı gruplar ortaya çıkmıştır. Geniş ölçüde Lutherciliğin yerleştiği yerler, İskandinav ülkeleridir. İskandinav ülkelerinde dinî reform propagandasını yapan rahiplerin Wittenberg'de eğitim almış olmalarının bu yayılmada etkisi olmuştur. Ayrıca, prens ve asillerin çıkarları ve siyasî koşullar da belirleyici rol oynamıştır.

İsveç'te reform

İsveç'te reform, Danimarka egemenliğine karşı millî ayaklanmanın bir sonucuydu. Gustav tarafından idare edilen bu devrim sırasında (1521-1523), Danimarka krallarına bağlı kalan yüksek ruhban sınıfı yabancı egemenliğinin bir parçası sayıldı. Halkın nefreti, bunların üzerindeydi. Buna karşılık, 1477'de kurulmuş olan Uppsala Üniversitesi bir hümanizm merkezi olup burası dinî reform ve siyasî bağımsızlık fikirlerinin bir ocağı gibiydi. İlkin, 1518'de Wittenberg'den dönen iki kardeş (Pettersen kardeşler), Lutherciliğin propagandasını yapmaya başladılar. Kral seçilen Gustav Vasa, 1524'te açıkça Lutherciliği kabul etti. Gustav Vasa aynı zamanda kilise mülklerine el koyarak devrim ve savaşlar dolayısıyla fakirleşmiş olan krallığın malî durumunu düzeltme fırsatı buldu. 1527'de Diet önünde bu kararını bildirdiği zaman muhalefetle karşılaştı. Ancak tahttan çekileceği tehdidi üzerine bu kararların tümü kabul edildi. İsveç'te kilise, toprağın üçte ikisine sahip görünüyordu. Bu topraklar, krallığa geçmiş oldu. Halk henüz büyük kısmı itibariyle Katolikliğe bağlı idi. Reform ihtiyatla ve Lutherciliğin en muhafazakâr şekliyle uygulandı. Aynı zamanda, soylular kiliseye ataları tarafından yakın zamanda adanmış toprakları geri alma iznini kopardığından, Reformdan bu sınıf da kârlı çıkmış oldu. İsveç kilisesi, eski ruhban mensuplarını ve örgütünü korudu. Fakat ruhbanın seçilmesi, doğal olarak kralın elindeydi.

Danimarka'da reform

Bu ülkede Lutherciliği, ilkin Wittenberg'de okumuş bir ilahiyatçı yaydı. Kral II. Christian (1513-1523), önceleri bu hareketi destekledi. Çünkü zengin bir tabakayı teşkil eden ruhban sınıfına karşı, köylüleri ve şehirleri koruyan soylular karşıt bir siyaset güdüyordu. Fakat II. Christian, İsveç'le mücadele edebilmek için Şarlken'e yaklaştığı bir anda tahtından indirildi. Onun yerine geçen ve Almanya'daki Protestan prenslere yaklaşan I. Frederick, soylular

ve şehirlilerle beraber kilise mülklerinin zorla alınması ve Reformun kabulü konusunda anlaştı. Burada da soylular, zamanla kiliseye adanmış toprakları geri almak amacıyla, kilise topraklarını ele geçirmeye başlamışlardı.

Tahttan indirilen Kral II. Christian, bunun üzerine Katolikliğin kahramanı gibi ortaya çıkarak piskoposların yardımıyla 1531'de yeniden tahtını ele geçirmeyi denedi. Fakat bu girişiminde başarısızlığa uğradı. I. Frederick, 1533'te ölünce, şiddetli mücadeleler üç yıl daha sürdü. Bu sırada Danimarka'da reformun radikal fikirleri yayılmaya başladı. Köylülere ve Anabaptistlerin yardımına karşı tahta, soyluların ve Hollanda'nın gayretiyle III. Christian geçebildi. Bu şekilde, Danimarka'da Reform hareketi siyasî hareketlerle sıkı sıkıya bağlı olarak gelişti. III. Christian'ın tahta çıkmasıyla beraber Lübeck'in Baltık'taki emelleri suya düşüyor ve Hollanda ticareti bu denizde üstünlük kazanıyordu. Norveç ve İzlanda'da Christian'a karşı direniş, tamamıyla Katoliklerden geldi, ama bu direnişler bir varlık gösteremedi.

İtalya Savaşları: İkinci Aşama (1520-1554)

Şarlken'in imparator seçilmesi Fransa için kötü sonuçlara yol açmıştı. Fransa, en büyük rakibi tarafından sarılmış durumdaydı. Fransa'nın, İtalya savaşlarının birinci aşamasında düşmanı olan iki büyük kuvvet, yani İspanya ve Avusturya, şimdi bir elde toplanmış, üstelik Şarlken, Bourbon dukalarının varisi sıfatıyla Fransa'dan çekinmeden toprak talebinde bulunuyor ve imparator olarak bütün Avrupa'da egemenlik kurup Fransa kralını ikinci derecede bir hükümdar konumuna indirmek istiyordu. Böylece Şarlken'in imparator seçilmesiyle (1519) Fransa için yepyeni bir durum doğmuş oldu. Artık İtalya'da Milano ve Napoli'yi elde tutmak değil, Fransız krallığının varlığını korumak söz konusuydu. Mücadele er geç patlak verecekti. İki taraf da bunu bildiği için, durumlarını kuvvetlendirmek üzere derhal siyasî faaliyete geçtiler. Bu tarihte Avrupa siyaset sahnesinde, her iki tarafın da kendine doğru çekmeye çalıştığı önemli bir kuvvet olarak İngiltere vardı. Şarlken, imparatorluk tacını giymek için İspanya'dan Almanya'ya denizden geçerken İngiltere'de, Dover'da İngiliz kralı ile görüşme yaptı. 1520 yazında İngiliz kralı VIII. Henry, Şarlken ile gizlice anlaşmıştı. Bunda, Şarlken'in, İngiliz bakanı Kardinal Wolsey'e papalık sözü vermesinin de etkisi olduğu belirtilmiştir.

Savaş (1520-1526)

I. François, imparatora karşı ilk önce İspanya'da Navarre kralı ile Ren üzerinde de bir Alman prensini ayaklandırdı. Fakat bunların hakkından gelen Şarlken, Fransız sınırlarına dayandı. Artık savaş başlamış oluyordu. Şarlken şöyle diyordu: "Kısa bir zamanda ya ben zavallı imparator olacağım yahut François zavallı bir kral olacaktır". Şarlken'in bir ordusu Fransa'nın kuzeyinde saldırırken, başka bir ordusu Milano'dan Fransızları çıkarmayı başardı (Bicoque yenilgisi, 1522). Bu sırada İngilizlerin Şarlken ile açıkça birleşerek Fransa'ya karşı cephe alması, öbür taraftan Bourbon dukasının düşman ile gizlice anlaşması, Fransa için durumu son derece çetin bir hale getirmişti. Bourbon dukası, Fransa'nın en son kudretli federal prensliğini elinde tutuyordu. O, kral tarafından layık olduğu derecede ödüllendirilmediği düşüncesindeydi. Özellikle, dukalığın gerçek vârisi olan karısı ölünce dukalık arazisi krallığa geçecekti. I. François'nın kendisine karşı güvensizliği ve kendisini parlamentonun önüne çıkarması üzerine, duka Şarlken ile birleşmeye karar verdi. Kralın etkisizleştirilmesiyle Fransa'nın parçalanması üzerine görüşmelere girişti. İngiliz kralı VIII. Henry, Fransa kralı tacını alacaktı. Bourbon dukası ise, Fransa'nın doğusunda ve güneyinde Arles Krallığı'nı elde edecekti. Fakat komployu kralın haber alması üzerine duka kurtuluşu kaçmakta buldu.

Fransa'nın işgali

Fransa her taraftan istilaya uğradı: İngilizler, kuzey Fransa'ya Picardie'den girerek ileri kuvvetleri Paris'in 10-15 mil yakınlarına kadar gönderdiler. Pireneler üzerinden de İspanyol kuvvetleri harekete geçti. Kuzey İtalya'dan tamamıyla kovulan Fransızlar, Alpler yolu üzerinden istilaya açıldıklarını gördüler. Asıl büyük kuvvet, buradan Bourbon dukasının idaresine geçti. Onun yanında bulunan imparatorun ordusu, Provence eyaletini aştıktan sonra Marsilya'yı kuşattı. Bourbon dukası, buradaki Fransız halkın kendisine yardım edeceğini sanmıştı. Fakat Marsilya şiddetli bir dire-

niş gösterdiği gibi geri çekilen imparatorluk ordusunu, Provence köylüleri geriden vurmaya başladılar. Bozguna uğrayan bu ordunun arkasından François, hazırladığı başka bir ordu ile Kuzey İtalya'ya girdi. Yeni Papa VII. Clement (aslen Medicilerden idi), Floransa'yı François'nın himayesine verdi. Venedik, Fransız kralı ile birleşti. I. François şimdilik durumu kurtarmış görünüyordu. Milano, kapılarını tekrar ona açtı. İmparatorun kuvvetleri, Milano Dukalığı'nın doğusunda yer alan kalelere çekilmişti.

Pavia Savaşı ve François'nın esir düşmesi

François, Pavia üzerine yürüyerek buradaki kaleyi kuşattı. Ordusu, dört ay boyunca şiddetli bir direniş ile karşılaştı. Şiddetli bir savaş sonunda kralın kendisi de çarpışarak esir düştü (24 Şubat 1525). François bu felaketi annesine yazdığı bir mektupta şöyle özetlemekteydi: "Her şey gitti, yalnız onurum ve hayatım kurtulmuştur". Fransa, yas ve üzüntüye boğuldu. Ardından François'nın annesi Louise de Savoy, nâip olarak krallığın başına geçti.

François, Madrid kalesinin kulesinde bir odada mahpus yatarken annesi Louise, Fransa'ya her taraftan müttefikler aramaktaydı. Çok geçmeden İngiliz kralını ve Osmanlı sultanını müttefik yapmayı başardı. İngiliz kralı VIII. Henry Pavia zaferini, müttefikinin bir zaferi olarak Londra'da donanma yaparak kutlarken, öbür taraftan Fransız elçileri ile görüşmelerde bulunuyordu. Şarlken'in ezici üstünlüğü ileride İngiltere krallığı için de tehlike olabilirdi. Henry, Avrupa kıtasında tam egemenliği eline geçiren üstün bir hükümdarın meydana çıkmaması düşüncesiyle kurulan İngiliz Denge Siyasetini ilk kez uyguladı. İngiltere, kuvvetlenen Şarlken'i terk ederek zayıfın tarafına geçti. "Kimi savunursam o hâkimdir" sözüne uygun hareket ediyordu. Bu Denge Siyaseti, İngiltere'ye Avrupa politikasında büyük bir önem kazandırıyordu. Henry'yi ittifaka çekmek için para da önemli rol oynamıştır. Şarlken onun, Fransa'ya karşı hazırladığı ordu için gerekli para yardımını yapamayacaktı. 1525 yazında imzalanan anlaşmaya göre Fransa, taksitlerle ödemek üzere Henry'ye 8 milyon altın ödemeyi kabul edi-

yor ve bunun için dokuz Fransız şehri ipotek gösteriliyordu. François'nın annesi Louise de Savoy, Kanunî Sultan Süleyman'a da bir elçi göndermişti. Fransız elçisi Kanunî tarafından iyi karşılandı. Elçi, Şarlken ile kardeşi Ferdinand'ı tehdit için Macaristan'a bir ordu gönderileceği sözünü alarak döndü. Öte taraftan I. François da, Madrid'de imparator ile bir barış antlaşmasının koşullarını görüşüyordu. Şarlken, dedesine ait olan Bourgogne'nın kendisine bırakılmasını şart koşuyordu ve bunda ısrarlı idi. I. François, buna razı olmaktansa esarette kalmayı tercih ettiğini söyledi, fakat bunun bir yararı olmadı. Bourgogne'nın teslim olması koşuluyla özgürlüğüne kavuşan ve Fransa'ya dönen (14 Ocak 1526) kral, esaret halinde kabul ettiği Bourgogne'nın bırakılması koşulunu geçersiz saydı. Bourgogne'dan gelen temsilciler de imparatorluğun temsilcisi önünde eyaletlerinin Fransız tacından ayrılmaz olduğunu ifade ettiler. Zaten, Louise de Savoy da, savaşı, çıkarlar sağlayarak hazırlamış bulunuyordu. Şimdi artık Fransa'nın emellerinden korkmayan, fakat Şarlken'in çizmeleri altına düşen İtalya devletleri de Papa etrafında bir birlik oluşturdular. Fransa ile birlikte hareket ettiler ve İtalya'yı özgürlüğüne kavuşturmaya karar verdiler. 1526 yılında hemen bütün Avrupa, Şarlken'in ezici üstünlüğü önünde bir kurtuluş ümidi ile çırpınıyordu.

Bu sırada Kanunî Sultan Süleyman, Mohaç ovasında Macar ordusunu eziyor ve Macaristan'ı istila ediyordu. Macarlar, Ferdinand'ın hükümdarlığını kabul etmeyerek Türk himayesi altında Jan Zapolya'yı kral seçiyorlar; Türkler, Avusturya'nın ta kalbine kadar gelmişler, Avusturya'yı tam göğsünden vurmaya hazırlanıyorlardı.

Bu değişiklikler, Şarlken'in üstün durumunu sarsmıştı. Osmanlılar, İmparatorun karşısına büyük bir rakip olarak çıkmış oldu. Fransa kralı Pavia'daki esaretten sonra artık Şarlken'in karşısına doğrudan kendi ordusu ile çıkmaktan kaçınıyor ve gevşek davranıyordu. Daha doğrusu, diplomasi ile rakibine darbe vurmayı tercih ediyordu. Ferdinand rakibi Türklerin korumasında olan Macar kralı Zapolya ve Bohemya tacını arzulayan Bavyera dukası ile 20 yıllık bir ittifak yaptı. İtalya'da halk, Şarlken'in karşısındaydı. İtal-

yanlar, Fransa kralının müdahalesini beklemekte ve ona elçiler göndererek harekete geçmesini rica etmekteydiler. Fakat ne Şarlken, ne François savaşa girmekte acele etmiyorlardı. Bu sırada Bourbon dukasının tekrar sahneye çıkması, durumu tekrar tehlikeli bir hale getirdi. Bourbon dukası, Fransa'da dukalığını geri almaktan ümidini keserek Milano'yu Sforzaların elinden aldı. Sonra Alman piyadelerini (*Landsknecht*) İtalya'ya çağırarak Roma üzerine yürüdü. Roma onun askerleri tarafından alındı ve yağma edildi (1527). Fakat bu sırada kendisi öldü. Bütün Hıristiyan dünyasını kızdıran bu hareketin sorumluluğu, imparatorun şahsına yükleniyordu. I. François'nın İtalya'ya gönderdiği bir ordu, Ceneviz'i Fransız idaresine soktu. Oradan Roma'ya giderek Bourbon dukası ile şehri ele geçiren imparatorun ordusunu, Napoli'ye kadar kovaladı. Fakat burada imparator kuvvetlerini denizden kuşatan Cenevizli büyük amiral Andrea Doria'nın Fransız ittifakından ayrılıp Şarlken'in hizmetine girmesi üzerine Fransızlar geri çekilmek zorunda kaldılar. 1529 Haziran'ında, geri çekilme esnasında Milano'dan gelen imparator kuvvetlerinin saldırılarına uğrayarak yenildiler. Fransa'nın askerî gücü artık tamamıyla yıkılmıştı. Bir Fransız tarihçisinin yazdığı gibi Fransa, kendi kralının ileriyi göremeyen egoizminin kötü sonuçlarından ancak Türklerin başarıları sayesinde kurtulabilmişti. İmparator ise, gittikçe korkunç bir durum alan Türk ilerleyişi karşısında Batı'da barış yapma ihtiyacını derin şekilde hissediyordu.

Cambrai Antlaşması (1529)

1529'da Kanunî Süleyman, Viyana seferine çıkmıştı. Cambrai Antlaşması'na göre Şarlken, Bourgogne'u istemekten vazgeçecek, fakat I. François da Milano ve İtalya'daki bütün savlarını terk edecekti. Fransız kralının İspanya'daki rehine iki oğlu iki milyon altın karşılığında ülkelerine gönderiliyor ve I. François, Şarlken'in kız kardeşi Eleanor ile evleniyordu. Şarlken, şimdi İtalya'nın gerçek ve rakipsiz sahibi olarak bu ülkeye girdi. Artık buradaki, prensler ve devlet başkanları onun birer valisi durumundaydılar. Şarlken, Papa VII. Clement'in elinden Bologna'da İtalya krallık ve imparator-

luk tacını giydi (Şubat, 1530). Bu tören adeta onun Avrupa'nın sahibi, Hıristiyanlığın koruyucusu olan Roma imparatoru sıfatını tasdik ediyordu. Fakat imparatorun bu ihtişam ve görkemini tehdit eden iki tehlike vardı: Almanya'da Protestanlığın yayılması ve Osmanlıların Orta Avrupa'ya saldırmaları.

I. François'nın yeniden savaşa atılması

I. François askerî üstünlüğünü kaybettiği için, şimdilik siyasî bakımdan durumunu kuvvetlendirmek ve bu suretle amacına ulaşmak istiyordu. Bu amacının merkezinde, daima Milano'yu fethetme düşüncesi vardı.

I. François, her şeyden önce İngiltere'nin ittifakına önem vermekteydi. İngiliz kralı VIII. Henry ise bu sırada siyasetini, karısından boşanma meselesi etrafında yoğunlaştırmıştı. Papa'nın bu boşanma olayına karşı cephe almasından korkuyordu. Onun için François ile birleşip Papa'yı zorlamak düşüncesindeydi. Gerçekten de iki hükümdar, 1532 Ekim'inde yaptıkları görüşmede, Türklere karşı sözde bir haçlı seferi yapmak bahanesiyle ittifaklarını yenilediler. Bununla beraber, I. François bu dönemde, Papalığa yaklaşarak İtalya'da üstünlük kurma siyasetini güdüyordu. 1553 Ekim'inde François, Marsilya'da Papa ile buluştu. François, Papa'ya kendi krallığındaki heretikleri cezalandıracağına dair söz verdiyse de, Şarlken'e karşı Almanya'daki Protestanların daimi bir müttefiki olarak kaldı. Bu sırada İngiliz kralı VIII. Henry'nin Anne Boleyn ile evliliği ve Papa'ya boyun eğmemesi üzerine I. François ile araları açıldı. Papa'nın aforoz kararı üzerine VIII. Henry, hem Şarlken'den hem de François'dan uzaklaşarak bir müddet Avrupa siyasetinden elini eteğini çekti (1534).

I. François'nın Şarlken'e karşı önde gelen çıkarlarından biri, Almanya'da teşkilatlanmış olan ve Smalcalde İttifakı'nı kuran (1531) Protestan prensler oldu. 1532'de bu ittifaka Danimarka kralı da katılmıştı. I. François, VIII. Henry ve Macaristan'ın Türk himayesindeki kralı Zapolya, bu Protestan birliği ile beraber hareket ettiler. Fransa, başlangıçta Protestan prenslerine büyük malî

yardımlarda bulundu. Ulrich'in Würtemberg dukalığına getirilmesi, bu politikanın ilk önemli başarısıdır. Şarlken'e gelince, hükümdarlığının ilk yıllarında İtalya'da egemenlik kurmaya çalışıp Almanya'yı terk ettiği gibi, şimdi de Avrupa'yı temsil eden imparator sıfatını göstermek için Türklere karşı bir haçlı seferi hazırlıyordu. Öbür yandan Türklerin Akdeniz'de sürekli ilerleyerek bu denizde üstünlük kurmaları, hatta Tunus ve Cezayir'deki girişimleriyle Akdeniz'deki İspanyol deniz egemenliğini tehdit etmeleri Şarlken'i düşündürüyordu. İspanya'nın İtalya ile alışverişi bu deniz sayesinde oluyordu. Akdeniz'e Türkler hâkim olursa, İspanya'nın İtalya'daki hâkimiyeti gerileyebilir ve bundan da François yararlanabilirdi. Şu halde Akdeniz'de Osmanlı Türkleri ile mücadele etmek Şarlken için aynı zamanda hayati bir görevdi. Şarlken buna aynı zamanda dinî bir renk, bir haçlı seferi özelliği vererek Avrupa Hıristiyan dünyasında üstünlüğünü artırmak amacını güdüyordu.

Akdeniz'de Osmanlılarla olan mücadelenin aşamalarına gelince, 1532'de Kanunî Almanya'ya karşı sefer yapıp Güns'ü aldığı zaman Şarlken'in amirali Andrea Doria Osmanlı kıyılarına saldırıyordu. Andrea Doria, Mora'da Koron'u alıp, Korent kıyılarını yağmaladı. Şarlken, Macaristan Ferdinand'a bırakılırsa, Koron'u geri vereceğini bildirdi (1533). Bunu kabul etmeyen Kanunî, Koron üzerine bir ordu gönderdi. Donanma yenildi, fakat Koron karadan ele geçirildi. Koron'un alınması sırasında Kanunî, Osmanlı donanmasının kumandasını *Barbaros* Hayreddin'e vermişti. Barbaros, Doria'yı yenerek 1534'te Tunus'u aldı. Şarlken, Tunus'u Türklerin elinden geri almak için 1535 Haziran'ında buraya saldırdı ve yerli hükümdarın ihaneti sebebiyle Barbaros yenildi. Tunus şehri teslim oldu. Şehir yağmalandı ve binlerce Müslüman öldürüldü (Hammer, c.V, s. 173-175). Yapılan antlaşma gereği Şarlken, kıyıdaki kaleleri alıyor ve Tunus'u imparatorluğuna katıyordu. Bu başarı, Şarlken'in Avrupa'daki şan ve şöhretini son derece artırmıştı. Ama Fransızlar, bu durumdan hoşnut kalmamışlardı. Tam tersine I. François'nın etrafındaki bazı genç komutanlar, Şarlken'in Tunus'a gitmiş olmasından faydalanarak, François'yı tekrar harekete geçirdiler. Cambrai Barışı'ndan (1529)

sonra geçen beş yıllık barış ve huzur dönemi, ülkeye bolluk getirmiş, krala askerî kuvvetlerini yeniden toparlama fırsatını vermişti. Ordu yeniden taze bir kuvvete kavuşmuştu. Savaşmak için zaten birçok neden vardı.

Piemonte'nin Fransızlar tarafından istilası

1535'te II. Francesco Sforza ölünce, Şarlken'in askerleri Milano'yu işgal ettiler. Öbür taraftan François da annesi Louise de Savoy'un Piemonte üzerindeki haklarını ileri sürerek burasını aldı. 1536 Nisan'ında Şarlken, Roma'ya gelerek Türklere karşı haçlı seferine hazırlandığını bildirip Fransa'ya barış önerdi. Milano'yu, François'nın üçüncü oğluna bırakmaya razı oluyordu. Fakat François'nın savaşa karar vermiş olduğunu öğrenerek, sonuna kadar savaşmayı ve rakibini yok etmeyi planladı. Hatta kendisi I. François'ya bir düello teklif ederek topyekûn bir saldırı savaşından geri durdu. François, Şarlken'in İspanyollarına karşı şansını bir kere daha denemek istemiyordu. Şarlken, Andrea Doria'ya güney Fransa'da Provence kıyılarına saldırma emrini verdi. Kendisi de bir ordu ile buraya gelerek bölgeyi istilaya başladı. Fransız komutanı Montmorency, düşmanın ilerleyişini güçleştirmek için her tarafı tarumar etmişti. İmparatorun ordusuna karşı kesin bir savaş vermekten çekiniyordu. Şarlken'in ordusu burada dizanteri hastalığından dolayı büyük kayıplar verdi. Gene de Marsilya dışında, bütün eyalet ele geçirilmişti (Eylül, 1536). İmparator, sonunda ordusunu İtalya'ya çekmek zorunda kaldı. Fransa'nın kuzeyinde Fransızlar, savunmadan saldırı durumuna geçtiler. I. François, Cambrai Antlaşması'nda Flandre üzerindeki haklarından vazgeçmiş olduğu halde, şimdi tekrar Şarlken'i ihanet etmiş ilan ederek, Flandre'ı almak iddiasında bulundu. Savaşta, hem büyük kayıplar verilmiş, hem de Fransızlar herhangi bir kazanç elde edememişlerdi (1537). Şarlken, Türklerin saldırılarından kurtulmak için Fransız kralı ile uzlaşmanın şart olduğunu görüyordu. Şarlken'in karşısına çıkabilecek yegâne kuvvet, Osmanlı İmparatorluğu idi. Bu son mücadelede Şarlken,

Fransızlardan ziyade Türklerin baskısını hissediyordu. Osmanlı padişahı, Macaristan'ı Zapolya'ya ve Milano ile Cenova'yı da Fransız kralına bıraktığı takdirde, ona barış vereceğini bildirmişti. Osmanlı İmparatorluğu bu şekilde Avrupa devletleri arasında kuvvetli bir denge unsuru haline gelmişti. Fransızlar, 1536 Şubat'ında Türklerle, daha ziyade ticarî içerikte olmakla beraber iki ülke arasındaki yakınlığı belgeleyen bir antlaşma imzalamışlardı (Vezirâzam İbrahim'in idamı dolayısıyla bu kapitülasyon tasdik edilmeden hükümsüz kalmıştır). İmparatorun kuvvetleri Fransa'da çarpışırken *Babaorucca* (Barbarossa) Hayreddin Bizerte'yi almıştı. Kanunî, Adriya denizinin kilidi olan Korfu'yu istilâ etmişti (1537). Ertesi yıl Hayreddin, Şarlken'in büyük amirali Andrea Doria'ya karşı büyük Preveze deniz savaşını kazandı. Artık Akdeniz'de tek üstün güç Türkler idi. Şarlken, Batı'da bir uyum ve barışa gereksinim duyuyordu. Fransız sarayında da, başta Montmorency olmak üzere, barış yanlıları çoktu ve bunlar Türklerle ittifakı zararlı görüyorlardı. İşte bu ruh hali içerisinde bulunan iki taraf arasında, Papa III. Paul'un aracılığı ile bir barış imzalandı.

Aigues-Mortes Antlaşması (1538)

İki hükümdar, Aigues-Mortes'da görüşerek barışı imzaladılar (Temmuz, 1538). Şarlken, Milano'yu kralın ikinci oğluna vermeyi kabul ediyor ve Piemonte'yi François'nın eline bırakıyordu. Hatta, Fransız ve Avusturya hanedanları arasında karşılıklı evliliklerle bu barışın daimi bir barışa çevrilmesi bile düşünüldü. Bundan sonra I. François, Protestanlara karşı cephe aldı, İngiliz kralı VIII. Henry ile araları açıldı. François ve Şarlken, o kadar iyi uzlaşmışlardı ki, 1539'da Gent şehri isyan ettiğinde Şarlken, Fransa'dan geçerek oraya gitti. Fransız kralı kendisini parlak bir törenle karşıladı. François, bu yakınlıktan yararlanarak Milano'yu bir an önce almayı ümit ediyordu. Fakat Gent isyanını bastıran Şarlken bu konudaki her türlü haberleşmeyi kesti ve kralın ümitlerini suya düşürdü (Ekim, 1540). Şarlken ile uzlaşma siyaseti suya düşünce

kral, bu siyasetin temsilcisi olan Montmorency'ye ve başkalarına işten el çektirecektir. Bu sırada, Kanunî'nin büyük ordusu ile Macaristan ovalarında tekrar görünmesi, Fransa kralını avantajlı bir konuma yükseltiyordu.

Türk-Fransız işbirliği

Zapolya'nın 1540'ta ölümü üzerine Ferdinand, Macaristan'ın ona bağlı olan kısmının, senelik bir vergi karşılığında kendisine bırakılmasını istedi ve ardından varislik iddiasıyla Budin'e saldırdı. Bunun üzerine İstanbul'da savaşa karar verildi. 1541'de Kanunî, büyük ordusu ile Macaristan'a girdi. Bu sefer Padişah, Macaristan'da Ferdinand'ın elinde kalan kısımları da istiyordu. Budin merkez olmak üzere Macaristan doğrudan doğruya Türk yönetimi altına alındı. Aynı yıl içerisinde Şarlken büyük bir donanma ile Cezayir'e girdi. Fakat fırtınada ordu ve donanması perişan oldu. Cezayir'deki Türklerin karşı saldırıları ile imparatorun kaybı daha da arttı. Hayreddin, İtalya kıyılarında karşı saldırıya geçti. Türk ilerleyişi karşısında Avrupa'da derin bir kaygı duyulmaktaydı. Alman prensleri bu tehlike karşısında Şarlken'i desteklemeye karar verdiler. François'nın gönderdiği iki gizli elçi, Milano'da tutuklandı ve idam edildiler. Fransızlar, kuzeyde Luxemburg, güneyde İspanya taraflarında saldırıya geçtiler. Fakat iki cephede de başarılı olamadılar. Ren üzerinden ordusunu toplayan Şarlken, Clèves dükünü mağlup ettikten sonra Paris'e doğru harekete geçti. Landrecies Kalesi civarında durmak zorunda kaldı (1543). Güneyde Fransızlar, Türklerle işbirliği yaptılar. Fransız komutanı Duc d'Enghien, Hayreddin'in donanmasıyla birleşerek Savoia'da Fransızlara direniş gösteren Nice şehrini 20 Ağustos 1543'te kuşattılar, fakat kale alınamadı. Aynı yıl yazında Kanunî, Macaristan'a büyük bir sefer düzenlemişti. Bu sefer sırasında Ferdinand'ın elindeki bazı kaleler alındı. 1544 yılı baharında Osmanlı kumandanları, Macaristan ve Avusturya'da kaleler (Valpo, Şikloş, Pec, Estergon) fethederken Fransız ordusu da İtalya'da büyük bir zafer kazanmıştı. Duc d'Enghien, ücretli İsviçreli askerler sa-

yesinde imparatorun ordusunu bozguna uğrattılar (14 Nisan 1544).

Fransızların Türklerle ittifakı meselesine gelince, Avrupa'da Türk tehlikesi arttığı oranda bu ittifak nefretle karşılanmaya başlanmıştı. Protestanlar bile Şarlken'i haklı buluyorlardı. Öbür taraftan, İngiliz kralı VIII. Henry, Fransa'nın müttefiki olan İskoçya kralını yenmiş, Fransa'ya karşı saldırıya geçmişti. İmparator Şarlken ile İngiliz kralı ordularını birleştirerek Paris üzerine yürümeyi ve bu krallığı aralarında bölüşmeyi kararlaştırmışlardı. Şarlken, Fransa'nın kuzeyine girdi, fakat ordusuna iaşe sağlayamadığı için Fransız kralı ile Crespy Antlaşması'm imzaladı (18 Eylül 1544). Buna göre François'nın oğlu Duc d'Orleans, Milano ve Pavia'yı alacak, buna karşın imparatorun bir kızıyla evlenecekti. Ne yazık ki, Duc d'Orléans öldü, proje suya düşmüş oldu. İngilizlerle savaş bir süre daha devam etti. Sonunda, 1546 yılının başında Ardres'te imzalanan antlaşmayla İngilizler, 800.000 altın karşılığında, almış bulundukları Bologne'u geri vermek zorunda kaldılar. Savaşın yorgunlukları altında François adeta tükenmişti. 1547 Mart'mda öldü, Şarlken'in büyük rakibi sahneden çekilmiş oldu.

II. Henry dönemi Fransa'sı ve İtalya savaşları

II. Henry (1547-1559), I. François'nın ikinci çocuğu olup büyük kardeşinin ölümünden sonra Duc d'Orléans unvanını aldı. Madrid'de rehine olarak iki yıl kalmıştı. Babasına göre kültürü azdı. Fakat savaşı seven sert bir komutan karakteri vardı. Montmorency'yi tekrar iş başına çağırdı. Bu sırada krallıkta etkili olmaya başlayan Guise ailesi, II. Henry'yi İtalya'ya sefere teşvik etmekteydi. Bununla beraber Henry'nin savaş tarihinde İtalya ikinci derecede bir savaş alanı olarak kaldı. İtalya'daki müdahaleleri daha ziyade papanın ve İtalyan prenslerinin ısrarlı başvuruları üzerine yapıldı. Papa III. Paul, oğlu Luigi Farnese'ye Parma ve Piacenza prensliklerini sağlamıştı. Bu prensin bir suikast sonucu öldürülmesi ve prensliğin imparatorluk kuvvetleri tarafından işgali üzerine Papa, Şarlken'in amansız bir düşmanı oluverdi. Oğlunun öldürülmesinden Şarlken'i sorumlu tutuyordu. Aynı şekilde Papa *Augsburg İnterimi* gibi dinî bir belgeyi kilise işlerine haksız ve yasal olmayan bir müdahale sayıyordu. Onun için Papa, II. Henry'nin İtalya işlerine müdahalesini ısrarla istemekteydi. II. Henry, Piemonte'ye gelerek bütün İtalyan prensleriyle siyasî görüşmelere başladı. Kral Piemonte'de bulunurken Bordeaux şehrinde özellik-

le tuz vergisinin ağırlığı yüzünden kralın temsilcisi öldürülerek bir halk ayaklanması patlak verdi. Şehir kendi kendisini idare eden bir komün olduğunu ilan etti. Şehirdeki asiler İngilizlerle de gizlice ilişki kurmuşlardı. Ayaklanma bastırıldı. Olağanüstü mahkeme, ayaklanma şeflerini idama mahkûm etti. Bu olay İngilizlere karşı savaşı gündeme getirdi. İngilizler, İskoçya kralını yenerek henüz sekiz yaşında bulunan Marie Stuart'ı kendi kralları ile evlendirmek istiyorlardı. Fakat Fransızlar, Marie'yi Fransa'ya getirerek kralın büyük oğlu ile nişanladılar (1548). Böylece, Fransa için kıymetli bir ortak olan İskoçya, İngiliz boyunduruğundan kurtarılmış oluyordu. Bundan sonra Fransız ordusu Montmorency idaresinde Boulogne'u İngilizlerin elinden geri almak için harekete geçti. Fransız donanmasının kazandığı zafer sonucunda iki taraf bir barış imzaladı. İngilizler, 400.000 altın karşılığında bu kaleyi teslime razı oldular. Fransızlar, VIII. Henry ile yaptıkları antlaşmaya göre tazminatı yarıya indirmişlerdi. Bu dostluk samimi bir şekilde devam etti. Fransa, Şarlken'e karşı etkin bir müttefik olarak Almanya Protestan prensleri ile bağlantısını artırdı. Sultan Süleyman bir nâme gönderip prensleri teşvik etti. Fakat Mühlberg Zaferi (1547) ve *Augsburg İnterimi* Şarlken'i Almanya'da mutlak hâkim gibi gösteriyordu. Yeni Protestan olmuş Brandenburg prensi aracılığıyla, Protestanlarla Fransız kralı arasında, yeni bir ayaklanma için siyasî ve malî görüşmeler başladı (1552). Bu görüşmeler Friedewald'da kesin bir anlaşmaya (Chambord Anlaşması) vardı (1552). Fransız kralı savaş giderlerini kendi üzerine alıyor ve ayda 60.000 taler ödemek için söz veriyordu. Buna karşılık prensler, Lorraine bölgesindeki bazı şehirlerin Fransız kralı tarafından "İmparatorluğun Nâibi" sıfatıyla işgaline razı oluyorlardı. Bu anlaşma sonrası Şarlken'e karşı açıkça savaş ilan edildi.

Üç piskoposluğun işgali

1552 baharında II. Henry ordusu ile Meuse nehrini geçti ve Verdun ve Toul şehirlerini işgal etti. Bunu bir hileyle Metz'in işgali izledi. Kral, Lorraine dükünü kendisine sadakat yemini etmeye

zorladı. Fakat Alsace'da güçlü bir direnişle karşılaşıldı. Luxemburg'da da aynı şekilde bazı şehirler işgal edilmişti. Bu sırada Moritz Graf von Sachsen, imparatora ihanet ederek Protestan ordusunu Tirol üzerine yürüttü. Şarlken esir olmamak için acele Innsbrück'ü terk ederek kaçtı. İmparator, Alman Prensleri ile barışmayı şimdilik bir çözüm olarak görüyordu. Fransızların işgal ettiği üç piskoposluğu geri almak için harekete geçti. Bizzat Şarlken'in kendi kumanda ettiği 60.000 kişilik bir kuvvet, 1552 kışında Metz şehrini şiddetle kuşattıysa da, Metz kalesini savunan François de Guise'e karşı başarılı olamadı. İmparatorun ordusu soğuk yüzünden yarı yarıya telef oldu ve geri çekilmek zorunda kaldı. Bahar geldiğinde, İmparator başka bir girişimde bulunarak Thérouanne ve Hestin kalelerini almayı başardı. Sonra, Fransa'ya daha çok baskı yapmak amacıyla oğlu Philippe'i İngiliz kraliçesi Marie Tudor ile evlendirdi (1544). II. Henry, 1553 ve 1554 yıllarında hedefi Bruxelles olan iki sefer daha yaptı. Hedefe varılamadıysa da, Hollanda sınırları acımasız bir şekilde tahrip edilmiş oldu.

İtalya tarafındaysa, özellikle Türk donanmasının işbirliği sayesinde Fransızlar kendi durumlarını korudular ve bu şekilde Korsika adasının büyük bir kısmını Turgut Reis'in yardımıyla ele geçirdiler (1555). Savaş kesin bir sonuca varamadan uzayıp gidiyordu. Nihayet, iki taraf Şubat 1556'da Voucelles'de bir ateşkes imzaladılar. Buna göre Fransa; üç piskoposluğu ve Korsika'yı elinde tutuyordu. Fakat Guise'ler, öte tarafta papa ile anlaşıyorlar ve İtalya'da fetihler yapmayı düşünüyorlardı. Bu yüzden ateşkes çok sürmedi.

Bu sırada, artık vücutça ve ruhça vaktinden önce ihtiyarlamış olan Şarlken son başarısızlıklarının verdiği üzüntü ve kederle neredeyse tahtından vazgeçecekti. Nekris (gut) hastalığından dolayı son zamanlarda ancak sedye ile seyahat edebiliyordu. Aynı zamanda, dindar bir kişiliğe sahip olan Şarlken, dünya işlerinden çekilerek bir manastıra kapanmayı ve ömrünün son yıllarını ibadetle geçirmeyi düşünüyordu. 25 Ekim 1555'te, Bruxelles'de halkına tahtından vazgeçme arzusunu bildirdi. Oğlu Philipp'e Bourgogne düklüğünden kalan topraklarını, Hollanda ile İspanya'yı ve İtal-

ya'da krallığa bağlı olan toprakları verdi. Romalılar kralı unvanını taşıyan kardeşi Ferdinand'a da, Almanya İmparatorluğu'nu bıraktı (1556). İspanya'da bir manastıra çekildi ve burada gene bir hükümdar hayatı sürerek iki yıl sonra öldü (21 Eylül 1558).

Şarlken imparatorluğunun Habsburgların iki kolu arasında parçalanmış olması, Fransa için büyük bir kazançtı. Bununla beraber Hollanda ve İtalya'ya sahip olan İspanya, gene Fransa'yı sarmış bir vaziyetteydi ve eski gücünü koruyordu. Ayrıca Philippe, Marie Tudor ile evli olduğundan İngiltere'de İspanya'nın doğal müttefiki haline geliyordu. II. Henry, Papa ve Guise'lerin kışkırtmasıyla, Napoli Krallığı'nı İspanya'nın elinden almayı bir kere daha denedi. François de Guise'in kumanda ettiği ordu, Napoli Krallığı'na yanaşmadı. İspanyol Duc d'Alba, Fransızları Papalık topraklarına püskürttü. Çok geçmeden papa, İspanyollarla anlaştı. Öbür taraftan İspanya kralı Kuzey Fransa'da Saint Quentin'i işgal etti ve Fransız komutanı Montmorency'yi büyük bir bozguna uğrattı. 15 Ağustos 1557'de Montmorency ağır yaralı olarak İspanyolların eline düştü. Kale, düşmana teslim oldu. Buna karşılık geç kalan Duc de Guise, İngilizlerin elinden Calais'yi sekiz günlük bir mücadeleden sonra alarak (8 Ocak 1558), Fransa'nın askerî onurunu kurtarmayı başardı. II. Henry, barış yapmaya zorunlu görünüyordu.

Bu barışı iki büyük etken zorunlu kılmaktaydı: İktisadi çöküş ve yayılmakta olan Protestanlığa karşı savunma ihtiyacı. Şarlken'in, Amerika'dan her yıl çektiği altın ve gümüş stoklarına rağmen borçları ödenemeyecek derecedeydi. Birçok defa borç taksitlerini geciktirmek zorunda kalmıştı. Büyük bankerlerden hiçbiri artık borç para vermek istemiyordu. Fransa da aynı malî zorlukları yaşıyordu. Fransız kralları da yaptıkları savaşlar için büyük borçlara girmişler ve bunları ödeyemeyecek hale gelmişlerdi. O sırada Osmanlı İmparatorluğu'ndan yüksek faizle istikraz yapılmış ve paşalar para yatırmışlardı. Kısaca her iki monarşinin malî iflası, barışı zorunlu kılmaktaydı. Eskisi gibi yeni borçlar yapmak, yeni ordular kurmak olanaksız hale gelmişti. Öte taraftan Hollanda'da Protestan mezheplerinin gittikçe yayılması, İspanya kralını

endişeye düşürmekteydi. Fransız sarayı da Protestan mezheplerinin krallık içerisinde gittikçe yayılmasından kaygılıydı. Aslında, sarayda rakip partiler, daha şimdiden din konusunda mücadeleye girişmişlerdi. İki Katolik krallık bu heretik hareketlere karşı birleşmek gerektiğini ifade ediyorlardı. İki taraf arasında başlayan görüşmeler, 3 Nisan 1559'da Cateau-Cambrésis'te bir barış antlaşmasıyla sonuçlandı. Marie Tudor'un ölümü, Calais sorununun çözümünü kolaylaştırdı. İspanya kralı bu nokta üzerinde fazla ısrar etmedi. Fransa'nın, kendisine karşı Marie Stuart'ı tutmasından endişelenen yeni İngiliz kraliçesi Elisabeth, 500.000 altın karşılığında Calais'yi Fransızlara bıraktı. Aynı antlaşmaya göre imparator Ferdinand üç piskoposluğu istemiyordu. Fakat İspanyollar hiçbir noktada fedakârlık yapmadılar. Savoy dukasının topraklarını geri aldılar. Fransızların elinde yalnız İtalya'daki dört kale ile Soluces Markizliği kaldı.

II. Henry babasının Türk ittifakına aynı derecede önem vermiş ve bundan fazlasıyla faydalanmıştır. Akdeniz'de İspanyollara karşı bu ittifak, bir üstünlük sağlamıştı. 1559'da II. Philippe'in İstanbul'a barış anlaşması yapmak için gönderdiği elçi, arzusuna ulaşamadı. Bununla birlikte, o zaman Macaristan cephesinde büyük seferler görülmedi. Ferdinand ile 1547'de imzalanan ateşkes yenileniyordu. Osmanlılar, Fransızların düşman ile barış yaptıklarını ve hatta Türklere karşı haçlı seferleri girişimlerini desteklediklerini biliyorlardı.

60 yıldan fazla süren İtalya savaşlarının en önemli sonucu Avrupa'da İspanyol üstünlüğünün kurulmasıdır. Dünya egemenliğini arzu eden Şarlken, özellikle Osmanlı tehdidi yüzünden başarılı olamamıştı. Avrupa ülkeleri arasında denge fikri, Şarlken'in bu egemenlik düşüncesine karşı cephe aldı. Ama bu yeterli değildi. Örneğin İspanyol monarşisi, herhangi bir Avrupa devletinden daha güçlü bir durumdaydı. İspanyol üstünlüğünü yıkmak için yeni savaşlar gerekiyordu. İtalya savaşlarında Fransa birkaç kez parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kaldı. Paris'i herhangi bir işgal tehlikesinden kurtarmak için Ren'e doğru ilerleme siyasetinin yaşamsal bir önemi olduğunu anladı. Bu yüzden Fransa, İtalya'daki

fetihlerden belli bir süre sonra vazgeçti. Üç piskoposluğun alınmasıyla, sınırlarındaki kazançlarıyla yetindi. İtalya savaşlarının önemli sonuçlarından biri de Osmanlıların, Orta Avrupa ve Akdeniz'de yerleşmesi ve Avrupa siyasetinin önemli taraflarından biri haline gelmesidir. Sonunda bu savaşlar, ekonomik ve dinî buhranı daha da kamçılayacaktır.

Reformun Yayılması

Fransa'da dinî reform: Calvinizm

Dinî reform sorunu, Luther'in ortaya çıkışından çok daha önce Fransa'da yaşanmaktaydı. Bu reform taraftarlarının başında, Jacques Lefèvre d'Étaples ile Guillume Brisonnet bulunmaktadır. Lefèvre, Fransa'da en büyük hümanistlerden biriydi. Erasmus gibi İncil'e dayanan, saf bir Hıristiyanlık düşüncesine ulaşmıştı. Kardinal Brisonnet ise, ondan esinlenerek Meaux'daki manastırmda rahipler arasında sıkı bir disiplin hayatıyla örnek bir eğitim merkezi meydana getirmeye çalışıyordu. 1507'de Lefèvre'i de yanına çağırdı. Meaux rahipleri özellikle vaazlarla batıl inançlardan arınmış saf bir Hıristiyanlığı yaymaya, iman ile kurtuluş fikrini benimsetmeye çalışıyorlardı. Bu ilkeler, Luther'in ortaya attığı ilkelerden çok farklı değildi. Hatta Fransız tarihçileri, Luther çıkmasaydı, Meaux rahiplerinin Fransa'da dinî heretik hareketi meydana getirip getirmeyeceklerini sorgulamaktaydılar. Luther meydana çıkınca onun ve aşırı izleyicilerinin fikirleri bu çevreler tarafından hararetle benimsendi. Fransa'da kralın yardımı ile ayrılığa ve şiddete gerek kalmadan din reformunun gerçekleştirilebileceği umudu taşınıyordu.

Fakat kralın din siyaseti, genel siyasete bağlıydı. Esas olarak kral, Concordato ile başlıca isteklerini elde ettiğinden, Roma ile

herhangi bir ayrılığı faydalı görmemekteydi. Öbür yandan, krallık içerisinde dinî anlaşmazlıkların ayrılık ve mücadelelere yol açmasını da istememekteydi.

I. François, 1534'te Placardlar olayına kadar reformculara karşı şiddetli kovuşturma politikasını yumuşattı. Ancak Paris'te Sorbonne Üniversitesi'nin profesörleri ve diğer şehirlerdeki parlamentolar, reformculara karşı sert tepkiler vermekteydiler. Reformda aşırıya giden bazıları, odun yığınları üzerinde yakılmaktaydı. Luther'in eserlerinin ve genellikle reforma ait kitapların yayımlanması yasaklandı. Lefèvre tehlikeyi sezdi ve kaçıp sürgünde yaşamak zorunda kaldı. 1534'te Messe ayinine karşı yazılmış afişlerin (Placard) Paris'te ve başka şehirlerde, hatta kralın oda kapısına kadar asılması olayı, her tarafta reformcular aleyhinde büyük bir galeyana sebep oldu. Bu andan itibaren birçok reformcu yakılmak suretiyle idam edildi. Olağanüstü mahkemeler kurularak reformcular takibe alındı. Gene de ılımlılar, *Scriptuaire*'ler denilen ve aşırı Lutherciliğe eğilim gösteren kişilerden ayrılıyorlardı. Reform düşüncesi özellikle şehirlerde daha hızlı yayılmıştı.

Jean Calvin işte bu ortamda Fransız reformuna özgün bir kimlik kazandırdı. 1509'da Noyon'da doğan Calvin, ilahiyat ve hukuk eğitimi aldı. Ailesi, kilise makamları ile ihtilaflar yüzünden aforoz cezasına uğramıştı. Bu nedenle Calvin, 1535'te Paris'i terk etmek zorunda kaldı. Çeşitli şehirlerde dolaştıktan sonra Cenevre'ye yerleşti ve en önemli çalışmalarını buradan sürdürdü.

Calvinizmin, kendisinden önce meydana çıkan Luthercilik ve diğer aşırı akımlardan ayrıldığı nokta nedir? Calvin, kendi doktrinini *Institution Christienne* adlı yapıtında açıklar. Calvinizm, esas yönüyle, *scriptuaire*'lerin aşırı Lutherciliğinden başka bir şey değildir. İncil'i dinin tek kaynağı sayar; kurtarıcı Tanrı ile kul arasında hiçbir aracı kabul etmez. Rahiplere ve kiliseye kutsal bir sıfat atfetmez. Ruhbanın vazifesi, Hıristiyanlara dinin esaslarını öğretmek ve onlara örnek olmaktır. Manastır hayatını, orucu, Meryem ve azizlerin tasvirlerini kaldırmaktadır. İbadet, basit bir tapınak içinde dua ve vaazdır yalnızca (İslamî esaslar). Bu ilkeler, Calvin'den önce de ileri sürülmüştü. Calvin, bunlara yeni bir şekil ver-

di, bazı kişisel düşünceleri ve özellikle örgütçülüğü sayesinde başarılı olmakta gecikmedi.

Calvin, *Eucharistie* ayininde şarap ve ekmekte ilahi cevher fikrini reddediyordu. Bunun yerine, İsa ile inananlar arasında spiritüel bir birlik meydana geldiğini söylüyordu. İncil'in yorumlanmasına gelince; ona göre İncil'in ilahi içeriği, her Hıristiyanın doğrudan doğruya, onu vicdanında duymasıyla anlaşılırdı. Bu esas, kişisel yorumları yüreklendirecek nitelikte idi. Calvin kendisi, gizli anlamlar aramadan İncil'i en açık şekliyle yorumlamayı savunmuştur. Ona göre benimsenmesi gereken yorum, insanın kendi yorumudur. Bununla beraber Calvin'den sonra İncil'in çeşitli yorumları meydana çıkmakta gecikmedi. Calvin'in en önemli düşüncesi "ilahî takdir" üzerinedir. O, Luther'den daha aşırı olarak "ilahî takdir", "kader" fikrini kabul etmekte, bireysel iradenin ahiretteki kurtuluşta rolünü sıfıra indirmekteydi. Başka bir deyimle, bir Hıristiyanı kurtuluşa eriştiren olmazsa olmaz koşul, Tanrı'nın takdiridir. Ancak Tanrı isterse, bu mümkün olabilir. Bu takdirde Tanrı'nın insanları aynı zamanda kötülük yapmaya mahkûm ettiği sonucu çıkar ki, Calvin bu konuda Tanrı'nın hikmetine akıl erdirmenin mümkün olmadığını söylemektedir. Calvin'e göre ilahî takdir, o insanın iyiliğe eğilimi ile kendini belli eder. Bu fikir insanları sosyal hayatta iyilik fikrine yöneltmektedir. Calvinizm, hükümetlerin dinî baskılarına karşı Lutherciliğin pasif bağlılığını ortadan kaldıran devrimci bir karakter taşır.

Calvin, bu orijinal görüşleriyle Cenevre'de kurduğa örgüt sayesinde doktrinini Avrupa'ya yayabildi. William Farrell adlı bir reformcu, 1536'da Cenevre'ye reformu kesin olarak kabul ettirmiştir. Farrell, Calvin'i bu şehre çağırdı. Farrell ve Calvin, bütün şehir halkına kendi dinî görüşlerini zorla kabul ettirmek istemeleri yüzünden engellemelerle karşılaştılar. Sonuçta, Calvin 1540 tarihine kadar buradan uzaklaşmak zorunda kaldı. 1540 seçiminde kendi taraftarları kazandığından tekrar şehre döndüler. Calvin, 1564 yılına kadar burada ikamet etti ve bu şehri bîr kilise devleti, Calvinizmin merkezi haline getirdi. Şehir meclisine kabul ettirdiği "kilise emirnâmeleri" (1541) ile bu örgütü kurdu. Cenevre kilisesinin

idaresi, çeşitli meclislerin eline verilmişti. Bu meclislerin üyelerini şehrin büyük meclisi seçerdi. Bu kilise meclislerinin en önemlisi "Consistoire" idi. Bu meclis, rahipler tarafından seçilen altı rahip ve 12 üyeden oluşmaktaydı. Bu mecliste kilise ve devletin temsilcileri birleşmişti. Consistoire'ın görevi, vatandaşların dinî konulara uygun ahlaklı hayat sürüp sürmediklerine gözcülük etmekti. Bu suretle Cenevre halkı, İncil esaslarına göre bu idareye tâbi tutuluyordu. Bu sıkı dinî baskı, doğal olarak şehrin burjuvaları arasında karşıtlık doğurmakta gecikmeyecekti. Calvin kendisi profesör ve vâiz olarak kaldı ve halk üzerindeki etkisini yeterli gördü. Her şeyde mutlak hâkim oydu. Karşıtlarını idam ettirmekten geri durmadı, şehir meclisine de kendi taraftarlarını, göçmen Fransızları soktu. Calvin'in en önemli başarısı Cenevre'de sıkı bir eğitim veren bir Akademi kurması olmuştur. Bu akademi, Avrupa'nın kültür merkezi haline geldi ve Calvinizmin ocağı oldu. Calvinizm, daha çok bu merkez sayesinde etkinlik kazanacaktır.

Calvinizm'in yayılışı

Calvinizm, Luther ve Zwingli mezheplerine göre çok daha çabuk yayıldı. Onun bu yayılma gücünün belli başlı nedenleri vardı: Her şeyden önce Calvinizm reformu, siyasî ve millî koşullara bağlı kalmaksızın kendine özgü bir süreç izledi. Bağımsız örgütlenme tarzı ona farklı ve özgür biçimde yayılma imkânı sağladı. Ayrıca, çeşitli ülkelerde Hıristiyanların oluşturdukları Calvinist toplulukları, ona yaşamının sonuna kadar kontrol imkânı verdi.

Calvinizm başlangıçta Fransa, daha sonra İngiltere ve Doğu Avrupa'da yayılmıştır. 1538 yazında Şarlken ile I. François arasındaki yakınlaşma sonrasında reformculara karşı kovuşturma şiddetlenmişti. Özellikle, 1545'te, heretik Vaudois'larm toplu bir şekilde öldürülmeleri, bu şiddetin önemli bir boyutunu gösterir. Calvinizmin Fransa'da geniş ölçüde yayılması, 1540-1560 yılları arasına rastlar. Krallığın her tarafında ve toplumun her sınıfında yeni mezhebi kabul edenler çoktu. Şehir halkı, sanatkârlar, küçük burjuvalar özellikle yeni mezhebe rağbet gösteriyorlardı. Bununla beraber köylüler ve saray hizmetine girmiş burjuvalar, hatta soylulardan bile Calvinist olanlar çoktu. Özellikle, Guise'lerin rakibi olan Montmorency'nin yeğenleri Calvinist oldular. Cenevre'deki modele göre mahalli kiliseler etrafında, cemaatler halinde her tarafta teşkilatlandılar. 1559 Mayıs'ında Paris'te toplanan genel meclise

12 Calvinist kilisesi delege göndermişti. Calvinizm, Paris'te açıktan açığa böylesine toplantılar yapacak kadar güçlü bir hale gelmişti. Fransa kralını İspanya ile barış yapmaya zorlayan etkenlerden biri de Calvinizmin krallıktaki bu yayılışıydı. II. Henry babasına göre Reformculara karşı daha sert bir baskı siyaseti güdüyordu. Ancak, yerel yönetimler üzerinde krallığın ve kilisenin kontrolünün zayıflığı dolayısıyla Calvinizm, yayılma ve örgütlenme şansına sahipti. II. Henry'nin, Papa tarafından yeniden oluşturulan Enkizisyon'u Fransa'ya sokma girişimi suya düşmekle beraber, kraliyet meclisinde üç kardinal, "din enkizitörleri" olarak atandı. İdamlar ve insanları yakma vahşeti eksik olmuyordu. Calvinizmin Fransa'da yayılmasına yardım eden başka bir etken de, Papa'nın krallığın işlerine karışma eğilimine karşı düşmanlık, yani Gallicanisme idi. Kral, böyle bir eğilim taşıyan Gallicanları, İspanya ile barış yaptıktan sonra cezalandırdı. İleride göreceğimiz gibi bu durum 16. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'da kanlı din mücadelelerini doğurmakta gecikmedi.

İngiltere'de reform: Anglikan Kilisesi

VIII. Henry kişisel nedenlerle Protestanlığa eğilim göstermiş ve İngiltere'de ilk reform hareketi onun zamanında yapılmıştı. VIII. Henry kendisine bir erkek çocuk vermeyen karısı Aragon'lu Catherine'den boşanmak ve Anne Boleyn ile evlenmek istiyordu. Bunun yasal olması için Papa'nın onayı gerekti. II. Julius'tan sonra VII. Clément'e bunu kabul ettirmek güç oldu. Kral, gerek Papa'ya, gerekse İngiliz ruhbanına karşı iki yıl bir korkutma siyaseti güttü ve bu hareket bir Şizma ile yani Papa otoritesini tanımama ile sonuçlandı. O, Lutherciliği kabul etmek arzusunda değildi. Hatta, Wycliff'in vatanı olan İngiltere'de çabuk yayılma eğilimi gösteren Lutherciliğe ve sonra Calvinizme karşı cephe aldı. Fakat Papa ile bozuşması üzerine, ona karşı İngiliz ruhbanını etki altına almak istedi. 1529'dan 1536'ya kadar toplanan parlamentodan bir dizi kararlar çıkartarak amacına fazlasıyla ulaştı. İlkin, *Benefice*'lerin (Kilise toprakları) bir elde toplanması karşısında bir karar çıkart-

tı ve sonra ruhbanın doğrudan doğruya Papa ile ilişkilerini krallık otoritesine bir ihanet sayarak kendisini "Kilisenin en yüksek makamı" ilan ettirdi. Bütün İngiliz ruhbanı ve kanunları kralın hükmü altına girmiş oluyordu (1532). Bu, Papalık otoritesine indirilmiş ilk darbeydi. 1533'te Henry, Anne Boleyn ile gizlice evlendi. İngiliz ruhbanı için davalarda son başvuru makamı olarak Cantenbury Piskoposluğunu görevlendirerek, papanın adlî otoritesini de kaldırdı. Bu piskoposluğa gelen Thomas Cranmer (1489-1556) sayesinde Henry'nin Catherine ile evliliğini resmen bozma olanağı elde edilmiş oldu. Henry, Anne Boleyn'den olan kızı Elizabeth'i yeni bir kanunla yasal mirasçısı ilan ettirdi. Daha sonra, papaya gönderilen kilise vergilerinin kaldırılması gibi bir dizi kanunla Roma ile ilişkilerin büsbütün kırılmasına ve bağımsız İngiliz Kilisesinin doğrudan doğruya krala bağlanmasına kadar gidildi.

Henry, doktrin itibariyle Katolik kalıyordu. Bununla beraber, 1536 ve 1539'da manastırların kaldırılarak mülklerine krallık tarafından el konulmasından çekinmedi. Kiliselerde tasvirler ve kutsal eşya yağma edildi. İncil'in İngilizceye tercümesine izin verildi. Fakat Henry, hiçbir zaman Lutherciliğin dinî esaslarını kabul etmiyor ve Protestanlığa geçenleri hâlâ sıkı bir şekilde takip ettiriyordu. 1547'de oğlu VI. Edward zamanında Krallık, doktrin itibariyle de Protestanlığı ve daha çok Protestanlığın Calvinizm şeklini kabul etti. Calvinist olan Cranmer ülkenin dinî politikasını biçimlendirmekteydi. Henry zamanında, İngiliz Katolik inançlarını tespit eden "6 madde kanunu" kaldırıldı. Rahiplerin evlenmesi ve ibadetin halk dili ile yazılmış *Prayer Book*'a göre yapılması ilan edildi (1549). 1553'te daha aşırı eğilimdeki ikinci bir *Prayer Book* yayınlandı. VI. Edward (1547-1553) zamanında meydana gelen bu ikinci İngiliz reformunda Calvin önemli bir rol oynamıştır. Birçok Alman ve İtalyan Calvinistleri İngiltere'ye gidip iyi kabul gördüler. Cranmer de, Calvin'den esinleniyor, onunla sürekli mektuplaşıyordu.

İskoçya'da reformun başı John Knox (1510-1572), Calvin'in ateşli bir öğrencisiydi. Calvin'in yanından İskoçya'ya dönünce, burada presbiteryen bir topluluk kurdu. Kilisenin mülklerine göz koymuş olan soyluların yardımıyla, 1560'ta parlamentoya refor-

mu kabul ettirdi. Burada reform, tüm Calvinizm ilkelerine bağlı kaldı. Alıaliden ayrı bir dinî otorite ve teşkilat tanınmıyor ve kilisenin idaresi halk tarafından seçilen meclisler aracılığıyla sağlanıyordu. İşte, İskoçya Kilisesine, kendi kendini idare eden bu dinî örgütü dolayısıyla Presbiteryen Kilisesi adı verildi. Presbiteryen hareket, İngiltere'ye yayılmakta gecikmedi. Tabii, İngiltere'de kilise teşkilatı ve hiyerarşisi, başta kral olmak üzere sıkı sıkıya korunmuş olduğu için, yeni akım İngiltere'de şiddetli mücadelelere ortam hazırlayacaktı.

Hollanda ve Belçika'da reform

Luthercilik, Şarlken'in sert müdahaleleri sonucunda hızını kesmek zorunda kaldı. 1540'tan itibaren Calvinizm yayılmaya başladı. Orta ve Doğu Avrupa'da Macaristan'da, Bohemya'da Lutherciliğin yanında Calvinizm daha büyük ilerlemeler kaydetmeye başladı. Calvinistler, Macaristan'da Avusturya'ya karşı cephe alarak 17. yüzyılda Türklerle ittifak edeceklerdir. Osmanlı himayesinde Erdel (Transilvanya) aşırı dinî reformcuların merkezi oldu. Osmanlı hükümeti Protestanları papa ve imparatoru karşı müttefik gibi algılıyor, nâmeler gönderip onları muhalefetlerinde teşvik ediyordu. Güney Avrupa ülkelerinde, İtalya ve İspanya'da reform düşüncesi, ilahiyatla uğraşan dar çevrelerin elinde hapsolup kalmıştır. Burada ne halk kitleleri, ne de prensler reformu kabul etmişlerdir. Meydana çıkan küçük Protestan hareketleri de kolayca yok edilmiştir. İtalya ve İspanya'da, özellikle Erasmus'un felsefesi ile beslenen bazı rahip ve fikir adamları, reforma, Lutherciliğe ve Calvinizme eğilim göstermişlerdir. İtalya'da özellikle Ferrara düşesinin sarayı, bir ara reform fikirlerinin merkezi olmuştu. Ancak Papa baskılarını artırınca düşes, Fransa'ya sığınmak zorunda kaldı. 1542'de Papa tarafından Enkizisyon'un (*Inquisition*) yeniden örgütlendirilmesi üzerine etraftaki birçok refomcu temizlendi.

Katolik Reformasyonu

Luther ortaya çıktığı zaman Katolik dünyasında papanın otoritesine karşı gelmeden ve heretik akımlara bağlı kalmadan, gerek akideler, gerek kilisenin teşkilatında reform yapılması gerektiğine inananlar ağırlıklı bir grup oluşturuyordu. Bu kişiler, özellikle Erasmus'dan ilham almaktaydılar. Ayrıca, Luthercilerle her iki tarafın kabul edebileceği bir uzlaşmaya da inanıyorlardı. Papalık sarayında bu eğilimi taşıyan reformcu bir grup oluşturuldu. Buna karşı Hıristiyanlığın geleneklerine ve papalığın bağımsızlık ve otoritesine son derece bağlı olan karşıt bir grup hiçbir şekilde uzlaşmaya yanaşmıyordu. Reforma karşı tam bir ters tepkiyi temsil eden bu parti, Luthercilerle çeşitli uzlaşma girişimlerinin, özellikle Ratisbonne (Regensburg) Dieti'nin başarısızlığa uğraması üzerine, Papalık siyasetine hâkim oldular. Katolik tepkisi, onlar sayesinde bir karşı-reformu gerçekleştirmeyi başardı.

Karşı-reformun başarı nedenleri şunlardır: Her şeyden önce Katolikliğe bağlı kalan büyük monarşilerin, yani Fransa ve Avusturya'nın ve özellikle İspanya'nın bu hareketi desteklemeleri; ikincisi Katolik Kilisesinde ve Papalıkta bir kalkınma hamlesinin görülmesiydi ki bu hareket, Papaların Rönesans hayat düşüncelerinden kurtulması ve Cezvit tarikatının kurulması ile kendini gösterdi. Papalar, bütün Katolik Hıristiyan dünyasını yatıştırmak için

Trente Ruhani Meclisi'ni toplayarak Katolik karşı reformunu desteklediler. Kesin ve kararlı bir politikayla başarılı oldular da. Çünkü papalar tarihinde hep gördüğümüz üzere, papalar siyasî kuvvetlerle uzlaşmak, onların yardımını sağlamak zorundaydılar. Katolik reformu, papanın başkanlığı ve sıkı bir şekilde belirlenmiş dinî esaslar altında tüm Hıristiyan milletlerini bir çatı altında toplama amacını güdüyordu.

Papalığın konumu ve siyaseti

III. Paul'un uzun süren papalığı (1534-1549), merkezde ilk önemli reform girişimleri ile ortaya çıktı. Paul, Erasmus fikirlerine taraftar olan kardinalleri çevresinde topladı. Fakat kardinal Oliviero Carafa'nın temsil ettiği, uzlaşmaya karşı olan grup ağırlığını hissettirdi. Carafa, Katolik tepkisini güçlü bir şekilde temsil eden önemli bir kişilikti. Papalık siyasetini uzun zaman kardinal olarak idare ettikten sonra 1555'te IV. Paul unvanıyla papa seçilmiştir. O, kilise enkizisyonunu (*Inquisition*) canlandırmış, Théatin'ler tarikatını kurmuş, Katolikliğe yardım eden Cezvit tarikatının yayılmasına öncülük etmiştir. 1559'da papa iken ölmüştür, fakat onun siyasî ve dinî baskıcı yönetimi kendisine karşı nefret uyandırmıştır. Ölümünden sonra, kardinal olan kardeşi Carlo'nun boğazlanması bu karşı tepkinin bir sonucudur.

III. Paul'den sonra gelen papalar, Rönesans papalarından karakter itibariyle ayrılırlar. Papalar, İtalya savaşları yüzünden derin siyasî ilişkilere girmekten hiçbir şekilde çekinmemişlerdi. Bununla beraber bu dönemden sonraki papalar, Rönesans papalarına göre genellikle kilisenin kurtuluşunu ve ahiretle ilgili amaçları daha çok göz önünde tutmuşlar; Kilisedeki belli başlı yolsuzlukların kaldırılmasına çalışmışlardır. Öte taraftan, reform hareketine karşı mücadelede bulunulmuştur. Özellikle, Cateau-Cambrésis (3 Nisan 1559) antlaşmasından sonra Papa IV. Pius'un İspanya kralı II. Philippe (Felipe) ile işbirliği siyasetine bağlanması sonucunda, Katolik reformun ilerlemesini engellemeye çalışmışlardır. Papalığın baskıcı siyasetinin en önemli sonuçlarından biri, İtalya'da Rönesans

ruhunun ölmesi, düşüncede ilerlemelerin, serbest düşüncenin durması olmuştur. Artık İtalya, Avrupa'daki fikirde üstünlüğünü yavaş yavaş kaybetmekteydi.

Enkizisyon (Inquisition)

Enkizisyon, 21 Mayıs 1492'de tekrar diriltildi. Bu efsanevî kurum, İspanya dışında, diğer Hıristiyan ülkelerinde iki yüzyıldan beri tamamen ihmal edilmiş durumdaydı. Katolik Ferdinand ve Isabella, enkizisyon sayesinde İspanya'da Müslümanları ve Yahudileri zorla Hıristiyan yapmışlar, İspanya'nın dinî birliğini sağlamaya çalışmışlardı. 1552'de Lutherciliğe karşı mücadelesi ile bu kurum Hollanda'da uygulanmaya başlandı. Carafa, III. Paul'ü, İspanya'daki örneğe göre enkizisyonu yeniden kurmaya ikna etti. Böylece *Sainte-Office* denilen bir enkizisyon yüksek meclisi oluşturuldu. Altı kardinalden oluşan bu meclis, gerek gördüğü her yerde bu kardinallerden birini göndererek dinî suçları araştırmaya ve her türlü yaptırımı uygulamaya yetkiliydi. Enkizisyon yalnız İtalya ile sınırlı kalmadı, hükümdarları tarafından kabul edilen her ülkede uygulandı. Enkizisyon önce İtalya'daki reform hareketlerini temizledi. Carafa, enkizisyonun faaliyetlerini şu dört maddede topluyordu:

1. Sadece açıktan propaganda yapan heretikleri değil, şüpheli-leri de cezalandırmak.
2. Büyük şahsiyetleri ceza dışında tutmamak, tam tersine ibret için onları da cezalandırmak.
3. Hükümet çevrelerindeki heretikleri toplamak.
4. Hiçbir zaman hoşgörü göstermemek.

Carafa, böylece en ılımlı reformcuları bile mahkûm ettirdi. Protestan tehlikesi İtalya'da adeta boğulmuştu. Bundan sonra enkizisyon faaliyetini, din için tehlike oluşturan, bilim ve felsefenin yarattığı serbest düşünceye çevirmişti. Calabria'da reform yanlısı iki bin Vaudois katledildi. İtalya'nın her tarafında kitap yayımı enkizisyonun kontrolü altına alındı. 1559'da yasak eserlerin listesi düzenlenerek, bu eserler yığınlar halinde yakıldı. Böylece enkizisyon İtalya'da her türlü serbest düşünceyi baskısı altına aldı.

Yeni Katolik tarikatları, Cezvit tarikatı

Katolik Kilisesi, tarihinin buhranlı zamanlarında yeni bir dinî kalkınmayı daima tarikatlarla sağlamıştır. Bu tarikatlar, halk arasındaki vaizleri, teşkilatları sayesinde Papalığın hizmetinde büyük bir kuvvet oluşturmuşlardır. Katolik karşı reformunda da, gerek gözden geçirilen eski tarikatlar, gerekse yeni kurulan tarikatlar önemli rol oynamışlardır. Fransisken tarikatı, manastırlarda ilk dönemlerdeki sert ve sıkı disiplini canlandırarak ve skolastik düşünsel çalışmalarına önem vererek, kalkınma sağlayan ilk tarikatlardan biri olmuştur. Carafa'nın kurduğu Théatin tarikatı gibi başka yeni tarikatlar da kurulmuştur. Théatinler tarikatı (1524) sonradan Cezvit tarikatına ilham veren bazı prensipleri oluşturmuştur. Manastıra kapanmak çile ve oruç gibi zorunluluklar bir tarafa bırakılıyor, öteki ruhban gibi halk arasına karışılıyordu. Bunların esas amacı, papaların alışmış bulundukları yolsuzluklardan dolayı din hususundaki cehaleti kaldırmak, ahlaklı mazbut bir ruhban heyeti meydana getirmekti. Nihayet, halk arasına karışan, halkın dertlerine koşan bazı tarikatların meydana çıkması da Katolik propagandası için büyük yardımlar sağladı. Bu yeni tarikatlar içinde hiçbiri mücadeleci bir karakter taşıyan Cezvit tarikatı kadar önemli bir rol oynamamıştır.

Cezvit tarikatını soylu bir İspanyol ailesine mensup Ignace de Loyola (1491-1556) adında eski bir asker kurdu. Otuz yaşına doğru savaşta aldığı bir yara yüzünden askerlikten çekilmek zorunda kalan Ignace bir ilahiyatçı değildi, fakat çok dindardı. Dominiken keşişleri yanında mistisizm ile ruhunu beslemişti. Ignace, Roma kilisesine taassupla bağlı hareketlerin kökünden kazınması gerektiğine inanmıştı. 1523'te Kudüs'e, hacca gitti. Sonra, on beş yıl boyunca İspanya'da ve Paris'te vaazlar verdi. Paris'te ilk kez 1534 yılında müritleriyle bir grup kurdu. 1540'ta, Paris'ten Roma'ya geçerek Papa III. Paul'e, tarikatının esasını oluşturan keşiş prensiplerinden ibaret 5 maddeyi onaylattı. 1550'ye kadar tarikatın örgütlenmesini tamamladı ve diğer keşiş tarikatlarındaki gibi bütün ay-

rıcalıkları Papa'dan elde etmiş oldu. Cezvit tarikatının başlangıçtan itibaren bu kolaylığı elde etmesinin başlıca nedeni, Ignace de Loyola'nın Papa'nın otoritesini savunmayı kendisine birinci görev olarak tanımasıydı. Ayrıca, Cezvitler, Protestanları tekrar papaya bağlılığa ve Katolikliğe sokmaya çalışacaklar, aynı zamanda başka kıtalarda da Hıristiyanlığın yayılmasına çalışacaklardı. Osmanlı sultanları Fransa ile dostluk dolayısıyla 17. yüzyılda Cezvitlerin Osmanlı ülkesinde faaliyetine izin verdi.

Cezvit tarikatının, fakirliği, iffeti ve dine bağlılığı ana ilke edinen diğer tarikatlardan bir farkı, papaya bağlılığı tanımış olmasıdır. Bunun yanında Cezvitler, bir ordu gibi sıkı bir şekilde örgütlenmişlerdir. Tarikatın başına, yaşam boyu ve mutlak yetkilerle donanmış bir general seçilmekteydi. Onun altında ikinci derecede şefler ve diğer subaylar gelmekteydi. Tarikata alınmak için 12 senelik uzun ve sıkı bir eğitim istenmekte ve her şeyden önce mutlak bir bağlılık koşulu aranmaktaydı. Böylece, tarikat generalin emriyle harekete hazır, seçkin bir kitle teşkil ediyordu. Cezvitler, Ignace de Loyola tarafından yazılmış mistik bir eğitim kitabıyla bu disipline hazırlanmaktaydılar. Cezvit mistisizmi, Cezvitlerde kendisini unutarak bütün varlığını tam bir bağlılıkla amacına adayan bir felsefe içeriyordu.

Cezvit tarikatı dünya çapında örgütlenmeye gitti. Tarikatın kuruluşundaki pratik düşünce, hükümdarları, hükümet makamlarını kendi etkisi altına sokmayı amaç edinmişti. Tarikatın en önemli çalışma araçlarından biri, eğitim ve öğretimdir. Rönesanstan beri gelişen kültürün, Katolik dinine aykırı taraflarını temizleyerek uzlaşıcı bir zihniyet göstermişlerdir. Bu sayede, ciddiyet ve zenginlikleriyle açtıkları öğretim kurumları, her tarafta saygınlık görmüştür. Prenslerin saraylarına vâiz, öğretmen olarak yerleşmişler ve Avrupa'nın birçok ülkesinde varlıklarını duyurmuşlardır. Bu sayede hükümdarları, idare sınıflarını, üniversiteleri ve aydın çevreleri kendi etki alanlarına almışlardır.

Ignace'in ölümünden 25 yıl sonra bu kolejlerin sayısı 144'e çıkmıştı. Kültür üstünlükleri sayesinde Cezvitler, Trente Konsilinde

Katolik esaslarını savunma ve yerleştirme görevini üzerlerine alacaklardır. Keza, Güney Almanya ve özellikle Avusturya'da bazı üniversiteleri kendi etkileri altına almışlardır. Cezvitler, her tarafta kolej açmak suretiyle, Protestanlığı geriletmeyi başarmışlardır. Avusturya'da Katolik mezhebi Cezvitler sayesinde tutunabilmiştir. Habsburg hükümdarları, onlara güvenle yaklaşmışlar, etkileri altına girmişlerdir.

Cezvitler, Polonya, Transilvanya, İngiltere, Fransa ve İsveç'te faaliyet gösterdiler. Protestan ülkelerine yerleşmeye ve propaganda yapmaya çalıştılar. Bununla beraber, buralarda direnişle karşılaştılar. Papanın otoritesini her şeyin üstünde tanıdıkları için Fransa'da Gallican'lar (yani krallık dahilinde papanın müdahalesini tanımayanlar), parlamento ve üniversite, Cezvitlere düşmanca bir tavır aldılar. Gene de, Avusturya'da olduğu gibi, Fransa kralları yanında etkili olmayı başardılar ve kurdukları okullar olağanüstü bir ilgi ve başarı kazandı. Cezvitler, krallar ve soylular yanında sağladıkları nüfuz sayesinde devletin politikasını da etkilemekteydiler. Özellikle İtalya'da, büyük faaliyet gösterdiler ve burada fikri hayata ve sanata, kendi şekilci ve merasimci damgalarını vurdular. Cezvit kilise yönetimi bütün Katolik ülkelerinde yayıldı (İlk örneği, Roma'da Jean kilisesidir.)

Cezvitler, yalnız Avrupa'da Katolikliğin ve papa otoritesinin aracılığıyla ve siyasî çevrelerdeki nüfuz ve entrikaları ile savunucu olmakla kalmamışlar, aynı zamanda Avrupa kıtası dışında Amerika'da yerliler arasında, Japonya'da, Çin'de, Hind'de Hıristiyanlığı yaymaya çalışmışlar, büyük bir misyoner faaliyeti göstermişlerdir. Amerika'da Hıristiyan olan yerlileri gözetmeye ve bu suretle onların sevgisini kazanmaya çalıştılar. 1549'da François-Xavier, Japonya'ya gitti, sonra Çin'i Hıristiyanlaştırmak amacıyla bu ülkeye geçti. Hindistan'da Cezvitler, kökleşmiş âdetlerle yerli dinî, Hıristiyan ibadetleriyle uzlaştırmaya ve bu sayede Hıristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır. Bu dini yaymak için Avrupa'da olduğu gibi, yerli prenslikleri nüfuzları altına sokmaya veya kendi taraftarlarını iktidara geçirmeye çalışmışlardır. Bununla beraber, Japonya'da 17. yüzyıl başlarında Cezvitlere karşı tepki uyanmıştır.

Trente Konsili

Katolik kalkınması ve karşı reformu belirleyen asıl girişim, Trente Konsili'nde yapılmıştır. Trente Konsili, İtalya savaşları yüzünden fasılalarla 1545'ten 1563'e kadar sürüp gitmiştir. Ara dönemler, 1549-1551 ve 1552-1560 yılları arasındadır. Konsilin görevi reformun meydana çıkardığı ayrılığı etkisiz kılmaktı, konsilin toplanması önce Luther, sonra Alman Prensleri tarafından ısrarla istendiği halde Papa tarafından geciktirildi. (Papa III. Paul, Papalık otoritesini sınırlandıran kararlar alınmasından korkuyordu). Fakat imparatorun çeşitli uzlaşma girişimlerinin suya düştüğünü gören Papa, nihayet 1545'te Avusturya-İtalya sınırlarında Trente şehrinde konsilin toplanmasını sağladı. Konsile bütün Katolik Hıristiyan dünyasının temsilcileri gelmişlerdir.

Konsilde çeşitli akımlar arasında anlaşmazlıklar dolayısıyla şiddetli tartışmalar yaşandı. Papalığın görüşü her şeyden önce papanın kilise üzerindeki mutlak otoritesini korumak ve akide ile ibadet bakımından gelenekler üzerinde hiçbir değişikliğe izin vermemekti. Buna karşın prensler, milli kiliseler üzerinde papanın otoritesini en alt düzeye indirmek istiyorlar ve ülkelerindeki dinî birliği sağlamak üzere reform yapılmasını destekliyorlardı. İlk toplantıda, 1545-1549'da akideler konusunda Papa'nın görüşleri kabul edildi. Kutsal kitapları yorumlama yetkisinin yalnız ruhbana ait olduğu, İncil'in yaygın Latince tercümesinden başka baskılarının tanınması ve yedi takdis ayininin gerekliliği kabul edildi ve onaylandı. Protestanlığın her noktada itiraz ettiği bu esasların kabulü ile her türlü uzlaşma ümidi ortadan kalkmış oluyordu.

1551'de konsil tekrar toplandığı zaman, Luthercilerin tezlerini savunmalarına razı olundu. Fakat Moritz Graf von Sachsen'ın Protestan ordusunun Tirol'e saldırması üzerine konsil dağıldı. Konsil, bir daha ancak 1560'ta toplandı. Esasen bu son toplantı en önemlisi oldu. Bu toplantıda, İspanyol delegeler ile Fransız ve Alman delegeleri arasında şiddetli tartışmalar oldu. İspanyollar reform konusunda hiçbir ödünde bulunmak istemiyorlardı. Buna karşı imparator, Almanya'daki ayrılıklar dolayısıyla, Fransızlar da

Gallicanizm eğilimleri ile kendi reformcu görüşlerini kabul ettirmek eğilimindeydiler. Nihayet, Papalık diplomasisinin becerisi sayesinde bu itirazlar yatıştırıldı ve Papalığın görüşleri kabul edildi. Papa, Hıristiyan kilisesinin mutlak yetkiye sahip başkanı olarak tanınıyordu. Bu önemli mesele ile beraber kilise mensuplarının ıslahına dair bir dizi karar bütün Katolik devletleri tarafından benimsendi ve onandı. Fakat kilise disiplinine, yetki ve sorunlarına ait kararlar Fransa gibi bazı devletler tarafından resmen kabul edilmedi. Portekiz, Polonya ve Avusturya kararları tamamıyla kabul ettiler.

Konsilin kararları sonuçta çok önemli olmuştur. Her şeyden evvel, Papalık kendi görüşlerini ve otoritesini hâkim kılmış, gerek inanç esasları, gerekse kilise örgütü üzerinde herhangi bir değişiklik yapmamıştır. Sonuç olarak Katolik doktrinler, Protestanlık karşısında yeniden ihya edilmiş, Protestanlık kesin olarak Katoliklik dışında heretik bir hareket sayılmıştır. Artık Hıristiyanlık, Batı'da Katoliklik ve Protestanlık olmak üzere resmen ikiye bölünmüştü.

Konsil, Katolik mezhebinin esaslarını açık ve kesin olarak belirlemiş, bundan sonra da yeni yorum ve ayrılıklara meydan bırakmamıştı. İncil'i yorumlama yetkisi, yalnız kiliseye aitti. İncil'in tek metni ve yorumu da belirlenmişti. Artık Luther veya Calvin'in yaptığı gibi başka İncilleri tanımak ve kendine göre yorum yapmak mümkün olmayacaktı. Şu halde akîde/inanç birliği sağlanıyordu. Öbür taraftan, aynı akidelere sahip bu Katolik dünyasının bir tek başı vardı ki, o da papa idi. Kısaca ifade edecek olursak, papanın mutlak hâkimiyeti altında Katolik Hıristiyanlığı birleştirilmişti. Trente konsilinin önemli bir sonucu da ruhbanlar hakkında yapılan bazı reformlardı. Ayrıca, *Benefice*'lerin bir elde toplanması, küçük yaşta veya cahil kimselerin papaz olması bu tedbirlerle yasaklanıyor, ruhbanı yetiştirmek üzere her piskoposlukta seminerler açılıyordu.

IV

AVRUPA'DA İSPANYOL ÜSTÜNLÜĞÜ (1559-1576)

İtalya Savaşları Sonrası Genel Durum

Cateau-Cambrésis Antlaşması (1559) İspanya'ya Avrupa'da üstünlük sağlamıştır. Bu devlet, on yıl sonra Portekiz'i topraklarına katarak daha da genişleyecek, Portekiz'in Hind denizlerindeki imparatorluğuna da sahip olacaktır. Bu sırada İspanya'ya direnecek güçte tek devlet olan Fransa, içte çeşitli buhranlar arasında bocalamaktaydı. İspanya'nın bu zaferi, Katolikliğin zaferi ile aynı zamana rastlar. Reformcu kiliselere karşı Katoliklik, savunma ve saldırı amacıyla örgütleniyor ve Trente Konsili sonunda Papalık otoritesini her zamankinden daha sağlam bir şekilde kurmayı başarıyordu.

Fransa'da dinî bir renge bürünen iç savaşlar, eski feodalite savaşlarını andırmaktadır. Almanya öteden beri göreceli olarak huzura kavuştuğu halde, 16. yüzyılın ikinci yarısında bir mücadele bölgesi haline gelecektir.

İspanya'da Katolikliğin zaferi görünüşteydi. Çünkü İspanya idaresi altında Hollanda'da ayrılıkçılar Calvinistliğe geçecek ve özellikle İspanya'nın Hind denizlerindeki yeni sömürgelerini ele geçirmeye çalışacaklardı. Calvinizmin en şiddetli yorumu ise, İskoçya'da doğmuştu. 1559'da din siyaseti konusunda kararsız kalan İngiliz kraliçesi I. Elizabeth ise, İspanya kralının tehditleri karşısında bulunuyordu. İngiltere İspanyol sömürgeleri üzerindeki

emelleri nedeniyle Protestanlığa sarılacak, İspanya'nın karşısında deniz egemenliği için çetin bir mücadeleye girecektir.

Yüzyılın sonunda Fransa kralı IV. Henry, Fransa'da iç kontrolü sağlayacak, II. Philippe ve Elizabeth o sırada öldüklerinden Avrupa'nın hâkimi gibi görünecektir.

Karşı-reformasyonun aşırıya kaçması ve Habsburgların Almanya'da prenslere karşı baskıcı siyaseti, yeni bir savaşa sebep olacaktır. O zaman Almanya, din savaşlarının pençesine düşecektir ki, tarihte bu olay "Otuz Yıl Savaşları" (1618-1648) adı ile anılacaktır.

İspanya

On altıncı yüzyılın yarısından itibaren dinî sorunlar Avrupa'yı meşgul ediyor, her yerde Avrupalılar iki ayrı cephe olarak Katoliklik ve Protestanlık halinde yarışıyorlardı. Her iki taraf da dünya ve ahirette kurtuluş adına kuvvet kullanmak, karşı tarafı zorla kendi mezhebine dahil etmek düşüncesindeydi. Papalık, Cezvitlerin büyük manevî yardımları yanında İspanyol gücünün maddî baskısını siyaseti için kullanmak istiyordu. Heretiklere ve dinsizlere karşı Haçlı fikrini, İspanyol kralı temsil ediyordu. 1559 Barış antlaşmasından sonra II. Philippe (Felipe), Avrupa'yı Katolik birliği halinde toplayabilecek kudreti kendinde görüyordu. Philippe, İspanya, Hollanda, Bourgogne kontluğu, Milano, Napoli ve Sicilya'ya hâkimdi. Tunus ve Oran'ı ele geçirmişti. Hind Okyanusu ve Amerika'da geniş sömürge imparatorluklarına sahipti. Bu dünya ölçüsünde bir İspanyol İmparatorluğu demekti.

II. Philippe, devletin merkezini o zaman küçük bir şehir olan Madrid'e nakletti. Burada yaptırdığı büyük manastırın (Escorial) bir dairesinden dünyanın her tarafına emirlerini yağdırıyordu. İmparatorluk, neredeyse bürokratik bir krallık gibi işliyordu. Ufak işler dahi onun önüne gelirdi. Kişilik olarak Philippe (Felipe), çok zeki olmamakla beraber tam bir keşiş ruhuna sahipti ve samimi bir Katolikti.

Philippe, önceleri büyük yetkileri olan Cortez meclislerini sıradan bir Danışma Kurulu durumuna getirmişti. Yüksek aristokrasi, krala yanaşma amacı ile Madrid'de toplanıyordu. Ekonomik devrimin toprak gelirlerini azalttığı aristokrasi, üç yere gözünü dikmişti: Kilise mülkleri, sömürgeler ve Avrupa'daki savaşlarda elde edilen gelirler.

İspanya'nın görünüşteki parlaklığına rağmen, açlık ve sefalet kol geziyordu. Nüfusun bir kısmı Amerika'ya göç etmiş, öbür kısmı savaş meydanlarında yitirilmişti. Dinî baskı ve kovuşturma da tüm şiddetiyle devam ediyordu.

Enkizisyon aşırılıklara ve haksızlıklara yol açmıştır. Şiddet uygulanırken, dinî birlik fikri bahane edilmiştir. En önemli konulardan biri Isabella zamanında zorla Hıristiyan yapılmış Kastilya Müslümanlarıydı (Moriscolar). Esasen bu din değiştirme olayı tamamıyla görünüşteydi. Çünkü onlar dillerini, gizli adlarını, âdet ve geleneklerini koruyorlardı. Moriscolar yaklaşık yarım milyon insandı. Müslümanların çalışkanlık ve erdemleri övgüye değerdi. Kuzey Afrika'daki ve Osmanlı devletindeki Müslümanlarla temasları olduğundan onlardan nefret ediliyordu.

Philippe, bu çalışkan halkı ezmekten çekinmiyordu. Bunda enkizisyonun da payı vardı. 1560'tan itibaren sistematik biçimde cezalandırma hareketi başladı. Çocuklar zorla evlerinden alınarak Hıristiyan okullarına verildi. İsyan patlak vermekte gecikmedi. Silahlı çeteler dağlara çekildiler. Müslümanlar, Emevi hanedanından birini dinî başkan olarak seçtiler. Don Juan'ın Napoli'den getirdiği kıtalara karşı bu çeteler, bir ölüm kalım savaşı veriyordu. Almeria'dan Malaga'ya kadar bütün ülke, kan ve ateşe bürünmüştü. İspanya içerisinde sürgün edilip dağıtılan Müslümanlar, artık ortadan kaldırılmış sanılıyordu. Fakat bu olay, kırk yıl sonra yeniden ortaya çıkacaktır.

İtalya'nın İspanyollaştırılması

1559 barışı hemen hemen bütün İtalya'yı İspanya'ya vermişti. Uzun İtalya savaşlarından sonra bu ülke, İspanya'nın egemenliği

altına girmiş bulunuyordu. Milano'da Habsburgların bir kolu, Alman imparatoruyla doğrudan ilişki içindeydi. Fakat burada halk, İspanyollardan nefret ediyordu. Napoli'de mutlakiyet için ortam, daha önceden hazırlanmıştı. Papalar bile artık İspanyol hâkimiyetine karşı ses çıkaramıyorlardı. İtalya'nın fikir adamları ve askerleri, Avrupa'nın başka taraflarına gidiyorlardı. Böyle bir ortam içinde İtalya, İspanyol egemenliğine boyun eğmiş, sadece iki merkez ayakta kalabilmişti: Venedik Cumhuriyeti ve Savoy Dukalığı.

Dinî mücadeleler (1560-1570)

Luthercilik, 16. yüzyılın ikinci yarısında artık devrimci karakterini kaybederek tutucu bir mezhebe dönüşmeye başlamıştı. Luthercilik, Prenslerin diniydi. Aslında Almanya'da Protestanlarla Katolikler arasında bir tür denge sistemi kurulmuştu. Almanya, bu nedenle din savaşlarına sahne olmadı. Sadece, Katolik dünyasındaki mücadelelere kendi adamlarını ücretli asker olarak göndermiştir.

Katolik kilisesinin gerçek düşmanı Calvinizmdi. Calvin, öldüğü zaman arkasında kuvvetli bir kilise bırakmıştı. Cenevre, Roma karşısında yeni yeni oluşmakta olan bir dinî kültür merkezi haline geliyordu. Fransızların eseri olan bu yeni kilise, Fransız çevrelerinde mücadeleci karakteriyle kendini göstermekle kalmıyor, Batı Almanya, Bohemya, Polonya ve Macaristan'a kadar yayılıyordu. Hollanda ve Fransa'da bu yeni mezhep, Katoliklikle savaşıyordu. Esas mücadeleyi, Katolik kilisesinin büyük gücünü oluşturan güçlü İspanya krallığı veriyordu. Sonradan İngiltere, papaya karşı mücadelenin başına geçince, bu sefer mücadele yön değiştirerek İspanya ile İngiltere arasına kayacaktır.

II. Henry'nin Ölümünden Sonra Fransa

Fransa'da II. Henry'nin (1547-1559) ölümüyle son üç kralın bütün başarıları bir anda tehlikeye girdi. Reşit olmayan iki küçük kralın tahta gelmesi, soylular arasında iktidar mücadelelerine yol açmıştı. Bu mücadeleler, Calvinizm taraftarlarının ve nahoş sosyal unsurlarının işe karışmasıyla çok karışık ve tehlikeli bir hal almıştı. İktidardaki bu belirsizlik Fransa'da krallık otoritesini sarsmış, ciddi bir parçalanma tehlikesi yaşanmıştı. Bu fırsattan istifade etmeye çalışan İspanya kralı, Fransa'yı parçalamaya çalışacaktır. Din ayrılıkları temel konu olduğundan mücadelenin esas karakteri ilk dönemde dinseldir.

II. Henry ölünce yerine geçen yeni kral II. François, on beş yaşında ve hastalıklı bir çocuktu. Karısı İskoçya kraliçesi olan Marie Stuart, onu adeta avucunun içine almıştı. Guise ailesi bundan yararlanarak genç kralı kolaylıkla etkiliyordu. Marie Stuart bu ailenin yeğeniydi. Guiseler, Lorraine Dukaları olup kral ailesinden kız almışlardı. Guiseler, Şarlken'e karşı Metz müdafii ve Calais'ın kurtarıcısı olarak büyük ün sahibiydi ve 1557'ye kadar krallığın mutlak vekili olmuşlardı. Guiselere karşı en güçlü rakip aile, kralla akraba olan Bourbonlardı. Ailenin en büyüğü, Antonie de Charles, bir evlilik sonucu Navarre kralı olmuştu. Aileden başka biri, Charles de Bourbon bir kardinal idi. Fransa'daki üçüncü güçlü aile,

Montmorencyler idi. Bunlar, krallığın en eski ve en zengin bir ailesiydi. Başlarındaki Montmorency dükü, Şarlken'i Provence'da yenmiş ve uzun zaman başkumandanlığı elinde bulundurmuştu. Dük, koyu bir Katolik idi. Fakat yeğenleri Amiral de Coligny ve d'Andelot, Calvinist idiler. Guiseler ise koyu Katolik olarak, rakiplerini dinî ayrılığı önlemek amacıyla ortadan kaldırmaya çalışacaklardı. Ötekiler de, Guiseleri hâkimiyeti altına aldıklarını öne sürerek kralı kurtarmak bahanesiyle Calvinizm için mücadele edeceklerdi. Kralın annesi ise iki partiyi birbirine kırdırarak kendisi krallığın otoritesini ve birliğini korumaya çalışacaktı. Burada esas dava, din davası olarak görülmektedir.

Fransa Kralları
Valois'lar: II. François (1559-1560)
IX. Charles (1560-1574)
III. Henry (1574-1589)
Bourbon'lar: IV. Henry (1589-1610)

Fransa'da dinî uzlaşma: Nantes Fermanı (1558)

Calvinistler, baskı siyaseti nedeniyle II. Henry'nin ölümüne sevinmişlerdi. Fakat II. Henry'den sonra, Guise dükü kovuşturmayı daha da şiddetlendirecek önlemler aldı. Reformcuların kuvvetli oldukları merkezler Normandiya, Bretagne, Orleon, Metz, Lyon, özellikle Güney ve Batı Fransa'dır. 1561'de Coligny bunların 2500 kilise kurduğunu yazar. Kovuşturma, tam aksine bir tepki görerek Calvinizmin yayılmasını kolaylaştırmıştır. Malî çöküş ve sefalet, zanaatkârların saraydan ödeneklerini kesmiş ve gelirlerini azaltmıştır. Toprak sahibi küçük soylular, Calvinizmi yeni mezhepleri olarak kabul edip harekete mücadeleci ve saldırgan bir karakter veriyorlardı. Soylular kendi adamlarını da Calvinizme katarak hareketin hızla yayılmasını sağlamışlardı. Böylece, siyasî ve sosyal hoşnutsuzluk, dinî reform fikri ile birleşerek isyan ortamı hazırlanmıştı. Guise'in, barış antlaşmasından sonra orduyu terhis etmesi ve ödenekleri kesmesi üzerine işsiz kalan askerler de bu isyana ka-

tıldılar. Calvinistlere karşı eskisinden daha şiddetli bir baskı siyaseti güden Guise düküne karşı bir komplo planlanmaktaydı. Kral, bu komplodan ayrı tutuluyordu. Antoine de Bourbon idaresinde bir naiplik yönetiminin kurulması ve kötü danışmanların kovulması düşünülüyordu. Şehirlerde komiteler oluşturuldu. Almanya'dan paralı Landsquenet askerleri getirildi. Jean Calvin, bir grup aylak takımının da eşlik ettiği bu komplo fikrine taraftar değildi. O daha çok kanunlar dairesinde çalışılmasını öğütlüyordu. Guiseler, komplo girişiminden haberdar oldular ve krala hayatının tehlikede olduğunu bildirdiler. Komplo, doğmadan ezilmişti. Kralın sığınmış bulunduğu Amboise Şatosu etrafında komplocular yakalandı ve hepsi idam edildi. Olay, "Amboise Şamatası" adı ile tarihe geçti. Fakat ezilenler müthiş bir kinle intikama hazırlanacaklardı. Çok geçmeden yerel ayaklanmalar baş gösterdi. Kiliselerde tasvirler kırıldı, rahipler öldürüldü. Şimdi kral, denge için Guiselerin rakiplerine yanaşıyor ve iktidarı ele geçiren Guiselere karşı yeni bir grup oluşturuyordu. 1560 Mayıs'ında bir bildirge ile reformculara karşı baskılar hafifledi. Fakat kralı avucunun içinde tutan Guiseler, Bourbonlar'dan Prens Condé'yi ölüme mahkûm ettirmişler ve iktidarını daha da pekiştirmişlerdi. Çok geçmeden hastalıklı kral 1560 yılında ölmüş ve Condé'nin idam cezası atlatılmıştı.

Yeni kral IX. Charles da (1560-1574) 10 yaşında bir çocuktu. Charles'ın tahta çıkışının ardından Orléans'da bir États Généraux toplandı. Orléans'da, krallığın malî yardım talebine karşı ortak bir direniş görülmekteydi ve dinî ayrılığa son vermek üzere millî bir konsil toplanması kararlaştırılmıştı. Naiplik meselesinde ise kralın annesi, rakibi olan Calvinist Antoine de Bourbon'a Hidiv unvanını vererek kendisi naip sıfatını almıştı.

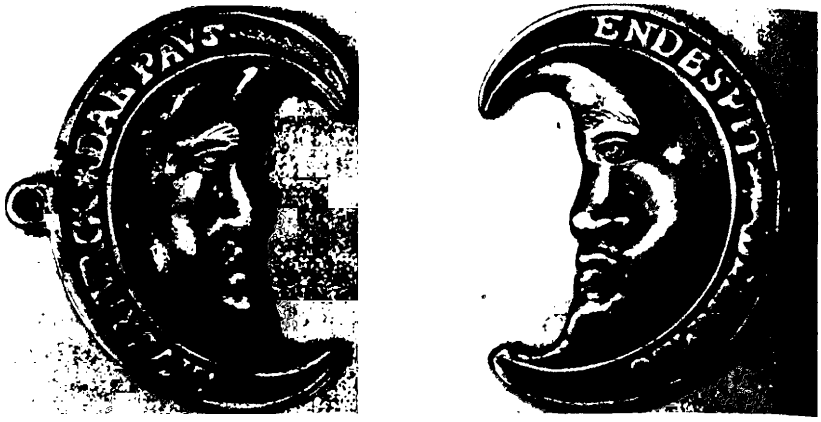
Fransa'nın her tarafında Calvinistlerle Katoliklerin öldürülmesi ve başkaldırma vakaları, naip kraliçeye bir hal çaresi bulmak gerektiğini anlatıyordu. Öbür taraftan İspanya kralı II. Philippe, naip kraliçenin kızı ile evli idi, onu Calvinizme karşı kalıcı tedbirler alması için zorluyor, tehdit ediyordu. İspanya kralı, Fransa'daki Calvinist hareketin kendi ülkeleri için de tehlike oluşturduğunu söylüyordu.

Bu gerilimli hava içinde Vessy olayı patlak verdi. Lorraine'den dönmekte olan Duc de Guise'nin askerleri Calvinistlerin ibadet etmekte oldukları bir ambara saldırarak otuz kadar kişiyi öldürdüler. Bu acımasız olay, her tarafta geniş bir yankı uyandırdı. Guiseler, kraliçeyi denge siyasetinden vazgeçmeye zorladılar. Kraliçe, Condé ve Coligny'ye başvurmak istedi. Her halde şimdi iki rakip grup, büyük bir savaşa hazırlanmakta idi. Calvinistler, İngiliz kraliçesi Elizabeth'den yardım istediler. Para ve asker yardımı karşılığında Havre Limanının teslim edilmesi kabul edildi. 1562'de savaş, iki Calvinist merkezi etrafında gerçekleşti: Rouen ve Orléans. Rouen saldırıyla alındı. Guise, Orléans kuşatmasında küçük bir soylu tarafından öldürüldü. Kraliçe buna pek üzülmedi. Çünkü Guise'in baskısından bıkmıştı. Fakat şimdi Güney şehirleri, bir Calvinist konfederasyon halinde krallığa karşı cephe alıyorlardı. Kraliçe, yeni bir ferman (édit) çıkararak 19 Mart 1563'te iki grup arasında barışı sağladı. Bu sefer reformculara daha az hoşgörüyle davranılıyordu. Calvin, bundan pek memnun kalmamıştı. Daha sonra iki grup ortaklaşa, Havre'ı İngilizlerin elinden aldılar.

Kraliçe, bu şekilde barış ve uzlaştırma siyasetinde başarılı olmuş görünüyordu. Oğlunu halka tanıtmak ve fermanı yerel parlamentolara kabul ettirmek için de iki yıllık uzun bir seyahate çıktı. Güneye inerek İspanya sınırında İspanyol kralının karısı olan kızı ile buluştu. II. Philippe, Calvinistlerle mücadelesinde kraliçeyi daima kışkırtıyordu. Kraliçe ise, Fransa'da yeni bir savaşı kesinlikle istemiyordu. Kraliçenin İspanyollarla görüşmesi Calvinistlerin şüphelerini artırmaya yetmişti.

Hollanda'da İsyan (1565-1570)

Hollanda'daki kargaşa ve isyanlar, o zaman Batı Avrupa'da derin yankılar yapmıştır. Bu zengin sanayici ve maliyeci halk, İspanyol monarşisinin kendileri için bir yük oluşturduğunun farkındaydılar. İspanyol İmparatorluğunun gölgesi altında serbestçe ticaret yapmalarına izin verilmiyordu. Buradaki hoşnutsuzluk dinî bir renge bürünmekte gecikmedi. Calvinistler, özellikle üretici kesiminde kayda değer bir başarı elde etti. Birçok şehirde halkın büyük çoğunluğu yeni mezhebi kabul etti. Bazıları İngiltere'ye kaçarak orada özellikle ince yünlü kumaş sanayinin kurulmasına yardım ettiler. Fakat ülkeleriyle bağlarını koparmadılar. Şehirlerin eski özgürlüğüne kavuşmasını isteyen yerli senyörler, Calvinist üretici çevresiyle birleşerek İspanya'ya karşı cephe almakta gecikmediler. Durum, İspanya için büsbütün tehlikeli bir hale geliyordu. 1565'te Madrid'e Kont Egmont gönderildiyse de, Philippe durumunun iyileştirilmesi yönünde herhangi bir taviz vermedi. Louis de Nassau başta olduğu halde, Hollanda'da genel vali olan Philippe'in kız kardeşi Marguerite de Parma'ya enkizisyonun kaldırılması yönünde bir dilekçe sunuldu. Marguerite de Parma'nın danışmanlarından biri, yardımda bulunanlara karşı "serseri dilenciler" deyimini kullandı. Böyle bir durumla karşılaşanlar isyana karar verdiler. Ülkede ihtilal havası esmeye başladı. 1556 yılının

Hollanda'nın Geuzen kentinde 1570 yılında basılan hilal şekilli madalyanın üzerinde şu ifade yer alır: "Papacı (Katolik) olacağına Türk ol".

Ağustos ortalarında kiliseler yağma edilmeye başlandı. Hareket hızla bütün ülkeye yayıldı ve siyasî bir karakter kazandı. Dehşete düşen naip, Calvinist çetelerini dağıtmaya çalıştı ve isyan merkezleri olan Anvers, Amsterdam ve Valenciennes'i işgal etmek istedi. 1566'da soyluların kurduğu konfederasyonun başkanları, krala her konuda bağlılık yemini etmek istemiyorlar ve krala olduğu kadar vatanlarına ve onun kurumlarına da bağlı ve sorumlu olduklarını bildiriyorlardı. II. Philippe'in enkizisyonu kaldırması ve genel af kararları geç kalmıştı. Şimdi Calvinistler mezhep özgürlüğünü, hatta ülkenin resmen Calvinist olmasını talep ediyorlardı. Her tarafta Calvinist meclisleri kurulmaya başlandı. Sonradan bağımsızlık savaşının kahramanı olan Guillaume d'Orange kararını henüz açıkça bildirmemişti. Bir Alman prensi ve vaktiyle Hollanda genel valisi olarak büyük bir etkiye sahipti. Asiler arasında bu tereddütleri gören II. Philippe cesaret kazandı ve intikam almaya karar verdi. Milano etrafında Duc d'Alba kumandasında kuvvetli bir ordu hazırlattı ve orduyu Fransa'nın kuzey sınırları üzerinden Hollanda'ya geçirtmeyi başardı (1567). Fransa'da bir heyecan dalgası yaşandı. Heyecanın nedeni ise, Kraliçe'nin Bayone'da İspanyollarla kararlaştırdığı bir planın uygulanmaya konulduğu düşüncesiydi ve bu, Fransız Calvinistlerini telaşa düşürmüştü. Calvinistler, Condé idaresinde tekrar harekete geçtiler. Geçmişte olduğu gi-

bi, kralın İtalyan maiyetini ele geçirmek için yeni bir komplo hazırladılar. Meaux'da kral ve kralın annesi, bunların elinden güçlükle kaçarak Paris'e sığınabildiler. Aynı tarihte güneyde, özellikle Nîmes'de Calvinistler ayaklanarak sistematik biçimde rahipleri öldürmeye başladılar.

Condé, Paris yakınlarında Saint-Denis'ye gelerek şehri kuşatma altına aldı. Condé, États Généraux'nun toplanmasını istedi. Bu tehlike karşısında görevlendirilen ihtiyar Montmorency, kuşatmacılara karşı savaşacaktı. Fakat Montmorency savaşta yaralanarak öldü. Paris önünden Calvinist ordusu çekildiyse de, Chartres şehri düştü. Kraliçe, Amboise fermanını yenileyerek ayaklanmaları yatıştırdı. Gelgelelim kraliçe, tarafsızlık ve hoşgörü siyasetini bırakarak intikam almaya karar vermişti.

İngiltere ve İskoçya

1559'da İskoçya'da Calvinizmin en tutucu kanadını temsil eden John Knox, halkı harekete geçirdi. Tanrı'nın sözlerinin zafere taşıdığına inanılarak, kiliselerde tasvirler kırılıyor, manastırlar yağmalanıyordu. İskoçya krallığını, naip sıfatıyla Marie Stuart'ın annesi Fransız Guise ailesinden Marie Lorraine yönetiyordu. 1559 yılında Marie Lorraine'in ölümünden sonra II. François'nın karısı Marie Stuart İskoçya tahtına çıkmıştır. Bu güzel, genç ve zarif kraliçe bir Katolikti. Marie Stuart, ikinci evliliğini Lord Darnley ile yaparak, saldırgan İskoç soyluları ve Calvinistler karşısında kendisine bir destek bulmak istedi. Fakat sefih ve hırslı bir adam olan Darnley, kral olma hevesi taşıyordu. Kraliçenin gözde kâtibi David Riccio'yu kıskanarak kraliçenin önünde öldürttü. Bunun hemen ardından 1567'de Darnley de bir komploya kurban edildi. Kraliçe, kovuşturma yapmaktan çekindi ve komplonun şefi sayılan Bothwell ile Edinburg'a giderek onunla evlendi. Marie Stuart, Calvinist şefi tarafından koca katili olarak suçlandı ve hapse atıldı. Hapishaneden kaçmayı başaran Stuart, 16 Mayıs 1568'de İngiltere'ye, rakibi İngiltere kraliçesi Elizabeth'in ülkesine sığındı.

Elizabeth, 1559'da II. Philippe'in karısı olan Marie'nin ölümü üzerine İngiltere'de tahta geçmişti. II. Philippe, Hollanda için İngiltere'nin bir Katolik ülkeyi etkisi altında tutmasına birinci derecede önem veriyordu. Fakat Elizabeth'e karşı, katolik Marie Stuart'ı destekleme yanlışlığına düşmedi. Çünkü onunla Fransız nüfuzu İn-

giltere'de yerleşebilirdi. Marie zamanında duygularını saklamasını bilen Elizabeth, her şeyden önce İngiltere'yi yabancı etkisinden kurtarmayı ve Katolikler tarafından tanınmayan hükümdarlığa istikrar kazandırmayı istiyordu. Din meselesi, İngiltere için de hâlâ en önemli sorun olarak ortada duruyordu. VI. Edward dönemindeki gibi koyu bir Calvinizme mi dönülecekti, yoksa VIII. Henry'nin Anglikanizmi mi kabul edilecekti? Tahtı meşgul eden bir muammaydı bu...

İspanya'nın temsil ettiği Katolik tehdidi, Elizabeth'i kesin biçimde Protestanlığa ve Anglikanizme yöneltmiştir. Elizabeth'i böyle bir yola iten parlamentoydu. İngiltere, William Cecil'in çabalarıyla 1565'te 17 gemiden oluşan bir donanma kurmayı başardı. John Hawkins adlı bir İngiliz, zenci esir ticareti yasağına rağmen Amerika'daki İspanyol sömürgeleriyle kaçak ticaret yapıyor ve gerektiğinde İspanyol gemilerine saldırıyordu. 1566'da böyle bir sefere kraliçe de para yatırdı. Bu seyahat %60 oranında bir kâr sağladı. Fakat 1568'de Hawkins İspanyol gemileri tarafından saldırıya uğradı. Düşman amiral gemisini gözden çıkararak kurtuldu. Böylece, İspanya ile denizde savaş başlamış oluyordu. Elizabeth, iyiden iyiye Protestan siyaseti gütmeye başladı. Cantenbury piskoposluğuna getirilen Parker, Anglikan kilisesini teşkilatlandırdı. Katolik rahipler yerlerinden edildi, memurlara ve avam kamarası üyelerine, İngiliz hükümdarının kilisenin başı olduğuna dair yemin etme zorunluluğu getirildi. 39 Madde lâyihasıyla Protestan akidesi belirlendi. Katolik İrlanda'da, 1567'de bastırılan isyanda Katoliklik düşmanlığı körüklenmişti. Katolik federal dükler, Percy, Norfolk ve Dacre dükleri isyan çıkarmakta gecikmediler. Dükler, hem Katolik hem de monarşi karşısında eski feodalitenin temsilcileri olarak kraliçeye karşı tavır almışlardı. 1569'da Fransa'da, Katolikler zafer kazanırken dükler isyan etmişler, İngiliz İncili'ni ve *Prayer Book*'u çiğneme cesaretini göstermişlerdi. Bu öfkenin bir yansıması olarak, Eski İskoçya kraliçesi Marie Stuart'ı ele geçirmek istedilerse de bunu başaramadılar. İskoçya sınırından gelen Morey ve güneyden gelen Elizabeth kuvvetleri arasında kalarak yenildiler. Papa V. Pius, 1570 yılında Elizabeth'i aforoz etti.

1567-1576 Döneminde İspanyol Baskısı: Hollanda İsyanının Bastırılması

Duc d'Alba, Hollanda'yı boyunduruk altına almaya çalışırken yeni bir engel ortaya çıkmıştı. Bu engeli, Hollanda, Zeeland ve Frise gemicileri oluşturuyordu. Balıkçılık, gemicilik, kumaş üretimi ve peynircilikle çok zenginleşmiş olan bu ülke halkları, kalabalık Flaman (bugünkü Belçika'da) şehirlerinde yaşamayı tercih etmişler, Calvinizmi benimsemişlerdi. Güçlerini geliştirerek, İspanya'ya karşı korsan savaşına başladılar. Hollanda prensi Guillaume d'Orange, bunları kendi komutası altında tutmaktaydı. İngiliz, İskoç, Fransız, Danimarka korsanlarının katılmasıyla kuvvetlenen bu gemiciler, önce İngiliz kıyılarında Dover'de, sonra Hollanda'da Brill'de üslerini kurdular ve tüm Batı Avrupa kıyılarında faaliyete geçtiler. Aynı zamanda Hollanda halkı, Nassau ailesinin (Hollanda prensi Guillaume d'Orange, bu ailenin lideridir) kışkırtmasıyla ayaklanıyor ve kalelerde İspanyol muhafız askerlerini öldürüyordu (1572).

Aynı zamanda Fransa'da ayaklanma bu yıllara damgasını vurmuştur. Bu dönemde Batı Avrupa'da çeşitli ülkelerde, birbirinden ayrı gibi görünen savaşlar ve barışlar aslında birbiriyle sıkı bir ilişki içerisindeydiler. Geçici olarak, Osmanlı'ya Katolik saldırısı her

yerde zafer elde etmiş görünüyordu. Bu arada doğuda Osmanlı'ya karşı kazanılan zafer (Lepanto/İnebahtı), bu başarıları doruk noktasına çıkarmıştı. II. Philippe, söz verdiği halde Hollanda'ya gidemedi. Papa V. Pius, II. Philippe'i Hollanda'da Protestanlığı sindirmeye teşvik ederken, akrabası II. Maximilian Protestanlığa düşman değildi ve Philippe'e ılımlı davranmasını tavsiye ediyordu. Philippe, çeşitli hastalıkları ve İspanyolların isteksizliği nedeniyle Hollanda seyahatine çıkamadı. Esasen, yarı deli olan oğlunun aşırılıkları ona bu sırada bir hayli sıkıntı vermişti. Oğlunu hapsetmek zorunda kaldı ve 1568'de onu kaybetti. Halk, bu ölümden kendisini sorumlu tutmuştu.

Philippe ve Avrupa'nın geri kalan kısmı, Hollanda'daki isyan hareketlerini kaygıyla izliyorlardı. Uyanık Osmanlı divanı, Hollandalılara mektup göndererek İspanya'da isyancı Müslüman *Morisco*'larla işbirliği yapmalarını istiyordu. Hollanda'da Marguerite de Parma istifa etmiş, yerine Don Alvaros ve General Duc d'Alba'nm tedhiş idaresi gelmişti. Şehirlerde mahallî kuvvetler yerine İspanyol kuvvetleri yerleştiriliyordu. Olağanüstü bir mahkeme kurularak, kanunlara bakmadan keyfi idam kararları verilmeye başlandı. Özellikle, Katolik olan ve krala bağlılıktan ayrılmamış bulunan Egmont ve Hornes kontlarının asılması (Haziran, 1568) halk üzerinde derin bir etki bıraktı. Darağacının bulunduğu yer kutsal bir yer derecesine yükseltildi ve bağımsızlık arzusunu artırdı. Çok şiddetli önlemler alınıyordu. Kitle halinde tutuklamalar yapılıyor, isyancılarla ilişkisi belirlenen mallarına el konuluyordu. Kütüphaneler ve matbaalar sıkı bir şekilde kontrol ediliyor ve yabancı üniversitelere gitmek ölümle cezalandırılıyordu. Üstelik İspanyol askerlerini beslemek ve İspanyol hazinesinin giderlerini karşılamak amacıyla alınan yeni vergiler, hoşnutsuzluğu yeni bir isyan haline getirmekte gecikmedi. 1571 Ağustos'unda büyük isyan başlamıştı.

Hollanda bağımsızlığının şefi olan Guillaume d'Orange, kardeşleri ile beraber Almanya'daki topraklarına kaçmaya ve oradan Philippe karşıtı faaliyete geçmeyi başardı (1568). Hollanda'nın Şarlken tarafından imparatorlukla ilgisi kesilmekle beraber, yine

de bu ülke Mukaddes Roma Cermen İmparatorluğu içerisinde sayılmaktaydı. Özellikle şimdi, Duc d'Alba'nın kaçakları ele geçirmek için Alman prenslerinin topraklarına saldırması üzerine bu prensler protestoda bulundular. İmparator II. Maximilian da kayıtsız kalmadı, sonunda, İspanya'ya Philippe'in yanına kardeşi Karl'ı göndererek sakin olunmasını tavsiye etti.

Guillaume d'Orange Almanya'da başıboş şövalyelerden ve ünlü ücretli Alman piyadesi Lansquenetler'den, etrafında bir kuvvet toplamayı başardı. Bununla beraber İspanyollar, Hollanda'da 1568 sonlarına doğru isyanı bastırmış ve duruma tamamıyla hâkim görünüyorlardı. Fakat kısa zaman içinde kuzeyde Hollandalılar, yeniden isyana başladılar.

Fransa'ya gelince, burada Calvinistlerin yeniden büyük bir mücadele dönemi açtıkları görülüyor. Catherine de Medicis İspanya'ya yaklaşmıştı, onun hoşgörü politikasından vazgeçerek bir Katolik siyaseti gütmeye başlaması ve Guiselerin tekrar iktidara gelmesi, Calvinist şeflerini kaygılandırmaya başladı. Condé ve Coligny, şatolarında tutuklanmaktan korkuyorlardı. Bu nedenle tekrar silaha sarıldılar, Atlantik sahilindeki La Rochelle limanı bunların merkezi haline geldi. Şimdi, Navarre kralı III. Henry, annesi Jeanne ile beraber buraya gelmişti.

Bu sefer savaş, meydan savaşı, kuşatmalar ve büyük askerî harekâtları içerecek şekilde geniş çapta oldu. Başlıca savaş sahnesi Batı'da Poitou'da yaşandı. Fransız krallık ordusuna İspanya'dan, Papalık tarafından ve İsviçre'den önemli miktarda yardımcı kuvvet geldi. Condé ve Coligny'nin ordusuna ise Alman kuvvetleriyle Guillaume d'Orange gelip katıldı (Haziran 1569). Fakat üç ay önce Condé bir geçitte öldürülmüştü. Coligny de o yıl sonbaharında Moncontour'da yenildi. Bir savaşın kazanılması, savaşı sona erdirmek için yeterli gelmiyordu. İspanyollar, Calvinist şeflerinin gizlice zehirlenerek öldürülmesini ve bu şekilde mücadelenin sonunun alınacağını naibe kraliçeye telkin etmekte idiler. Zaten Coligny, Paris parlamentosu tarafından ölüme mahkûm edilmişti. Fakat o Gaskonya, Languedoc'dan geçip Rhône vadisi boyunca çıkarak krallığın içinde büyük bir tur yaptı ve yolda Calvinistleri toplaya-

rak ordusunu kuvvetlendirdi. Öbür taraftan, La Rochelle'deki Fransız gemilerini İngilizler ve Hollandalılarla beraber İspanya'ya karşı mücadeleye yöneltti. Bu şekilde Coligny, yenilmiş olmakla beraber henüz ayakta idi.

Bu sırada Catherine de Medicis de zorluk içindeydi. II. Philippe, Fransız çıkarlarına aykırı hareket ediyordu. Catherine de Medicis'nin oğlu IX. Charles'ın Avusturya hanedanından kız almasına engel olmuştu. Guiselerin gurur ve kibirleri çekilmez bir hal almıştı.

Guiselerin, Fransız tacını II. Philippe'e nakletmeye eğilimli oldukları söylenmekteydi. İşte bu koşullar altında Catherine de Medicis, 8 Ağustos 1570'te Saint Germain Fermam'nı yayımladı. Bununla Calvinistlere ibadet özgürlüğünü garanti ediyor ve barışı sağlıyordu. Sözlerine teminat olarak da, Calvinistlere dört önemli kaleyi bırakıyordu. Fransız sarayı, İspanyol baskısı altında İngiliz kraliçesine, hatta Philippe'in can düşmanı Guillaume d'Orange'a yaklaşmaktaydı. Coligny tekrar kraliyet meclisine katıldı. Özellikle, onun desteğiyle Fransız sarayı şimdi İspanya'ya karşı Hollanda asileri, İngiltere ve Almanya İmparatorluğu ile birleşerek genel bir savaşa girmeyi ve Hollanda'yı aralarında paylaşmayı düşünüyorlardı. Fransa kralı IX. Charles, Coligny'yi çok seviyor ve onun politikasını destekliyordu. Kral bu şekilde Fransız askerî gücüne dışarıda bir uğraşı bularak iç savaşlardan kurtulmak ümidi taşıyordu. Bu birliğe Floransa'dan Mediciler de katılacaktı.

Papa'nın Kraliçe Elizabeth'i aforoz etmesi üzerine İngiltere, kesin olarak papa ve İspanya aleyhtarı oldu. İspanya, Marie Stuart ile Narfolk'un evlenmesini sağlamayı ve onu İngiltere kraliçesi yapmayı ciddi olarak düşünüyordu. Elizabeth, Narfolk dükünü astırdı. Bu, İngiliz soylu sınıfına indirilmiş son darbeydi. Elizabeth, Fransa'ya yaklaştı, fakat İspanyol krallık ordusu durumu yine kurtardı. II. Philippe, Avusturya Habsburglarından Anne ile evlenerek imparatorluğu tekrar kendi tarafına çekti.

Saint-Barthélemy Olayı ve Sonuçları

Fransız sarayı, İspanya'nın yayılma ve baskıcı politikası karşısında açıkça düşmanca hareket etme yolunu tutmuştu. Bunun bir sonucu olarak Hollanda'da mücadele etmekte olan Louis de Nassau'a (Guillaume d'Orange'ın kardeşi) para ve asker gönderiyordu. Louis de Nassau, Meuse ve Valenciennesi'i ele geçirmeyi de başardı. Kardeşi Guillaume de kısa bir süre sonra doğudan Guildre şehrine girmekte gecikmedi. İsyancıların savaş şarkısı şöyle başlıyordu:

Ben Alman prensi Nassaulu Guillaume,
Vatana bağlı kalacağım, ölünceye kadar.
Ben tanrı emirlerine göre,
Yaşamaya ahdettim ölünceye kadar...
Ey aziz ve asil Hollanda!
Seni düşündüğüm zaman kalbim yanıyor.
Yalnız kendi kuvvetimle ben
Zalim bir prensin kibrine ve silahına karşı koydum.

Modern çağlarda bir milletin yüreğini ateşleyen bağımsızlık marşının ilkiydi bu. Burada, ustalıkla, Almanya ve Calvinizm bağımsızlık davası yolunda birleştirilmiş görüyoruz. Dordrecht'te toplanan bir meclis, Guillaume'u kraliyet nâmına, *Stathuder*, yani Genel Vali ilan etmiştir.

Bu esnada Fransa, tarihin en korkunç olaylarından birine hazırlanıyordu. Calvinist olan genç Navarre kralı Henry, annesi Jeanne ile birlikte, II. Henry'nin kızı ve kralın kardeşi Marguerite'le evlenmek üzere Paris'e gelmişti. Beraberlerinde Calvinist şefi Coligny de vardı ve Coligny'nin İspanyol aleyhtarı siyasetini Fransız kralı içten destekliyordu. Fakat kralın annesi Catherine ve birçok danışman, İspanya ile savaşa girmekten çekiniyorlardı. Katolik partisi başında Guiseler ise, Coligny'den intikam almak için fırsat gözlüyorlardı. 22 Ağustos 1572'de Guiselerin adamlarından biri Coligny'yi Louvre sarayından çıkarken yaraladı. Kral tereddüt içindeydi. Muhtemel bir Calvinist isyanını önlemenin çaresi olarak, Paris'te toplanan tüm Calvinist şeflerinin idam edilmesi gerektiğine kralı ikna ettiler. Paris'te tutucu halk taburlarına bunun için emir verildi. 24 Ağustos Pazar sabahı katliam başladı. Coligny, vaktiyle bir suikasta kurban giden François de Guise'in oğlu Henry de Guise tarafından öldürüldü. Şehirde her tarafta, Huguenot denilen Protestanların ve Calvinistlerin kıyımına başlandı. Navarre kralı, Henry ve Condé prensi güçlükle Paris'ten kaçabildiler. Soykırım sırasında yağmalamalar, kişisel öç almak için saldıran katiller görüldü. Üç gün süren bu katliamda 30.000 kişi öldürüldü. Katliam yayılmakta gecikmedi. Meaux, Orléans, Rouen ve Lyon'da katliamlar devam ediyordu. 3 Ekim'de Bordeaux da karışıklıktan nasibini almıştı. Krallık, valilere, başlangıçta bunu Guiselerle rakipleri arasında aile içi kavga şeklinde göstermişti. Sonradan, Calvinistlerin bir suikastı dolayısıyla krallığın savunma hareketi şeklinde gösterildi. Nihayet, genel güvenliğin çığrmdan çıktığı görülünce, kargaşalık çıkaran herkesin cezalandırılması emri verildi.

Fransa'da Saint Barthélemy katliamının Avrupa siyaseti açısından büyük sonuçları olmuştur. Saint Barthélemy, her şeyden önce Katoliklerin ve en başta II. Philippe'in Protestanlara karşı kanlı bir zaferiydi. Hollanda asilzadelerine yardım birdenbire kesilmiş ve İspanya karşısında özellikle Coligny'nin oluşturmaya çalıştığı ittifak suya düşmüştü. Bu sırada, Duc d'Alba'nm güçleri, Hollanda'da, Mechelen'de ahaliyi yağmalıyor, katlediyordu. Katolikler, İspanya

ve Roma'da Protestan ve Calvinistlerin katledilmesini muhteşem törenlerle kutlamaktaydı. Fakat Almanya'da prensler ve imparator, İngiltere, İsviçreliler, Kuzey ülkeleri ve Osmanlı hükümeti bu olayı kaygıyla izliyorlardı. Fransa'nın İspanya emrine girmekte olduğundan şüphelendiler. Osmanlı hükümeti Saint Barthélemy kıyımı üzerine Fransa ile ticarete ambargo koyacağını bildirdi. Fransız sarayı her tarafa, elçilerine talimat göndererek bu kötü yorumları önlemeye çalıştı. İstanbul'dan Ragusa'ya gelen Fransız Elçisi Noailles, tekrar İstanbul'a dönerek Padişah ve Sokollu'ya güvence vermeye çalıştı. Bu hareketin 1571 Lepanto bozgununa neden olan Kutsal İttifaka girme anlamı taşımadığını, Fransa'nın Osmanlı ittifakına sadık kaldığını anlattı.

Fransa'da bu katliamdan sonra dikkate değer gelişmeler görüldü. Calvinistler tarafından yazılan yazılarda doğrudan doğruya krallığa saldırılıyordu. Bugüne kadar kralın kötü danışmanlarına karşı silaha sarıldığını ilan eden Calvinistler, bundan sonra doğrudan krala karşı saldırıya geçtiler. John Knox ve Guillaume'un yaptığı gibi, bunlar da Calvinizmdeki demokratik ilkeleri geliştirmeye ve savunmaya başladılar. Yani krallığın kaldırılıp halkın kendi kendini idare etmesi düşüncesi, kuvvetle ifade edilmeye başlanmıştı. Fransız Büyük Devrimindeki (1789) gibi Toplumsal Sözleşme düşüncesi ilk belirtilerini göstermeye başlamıştı.

Saint Barthélemy olayından sonra, Fransa'dan İsviçre, Almanya ve İngiltere'ye çok sayıda Calvinist Fransız göç etmiştir. Bunlar orada, Fransa'daki karşıt akımları desteklemişlerdir.

Eski liderlerin ortadan kalkması, Saint Barthélemy katliamının başka bir sonucuydu. Halk ayaklanmasının ardından, mücadeleler bağımsız bir karakter kazanmıştı. Montauban, Nîmes ve La Rochelle şehirleri kendi kendini idare edebilen cumhuriyetler haline gelmişti. Bu şehirler, kraliyet güçlerine karşı şiddetli bir direniş göstermişlerdi. Güney'deki şehirler özel malî ve askerî örgütü olan bir federasyon oluşturabilmişlerdi.

Saint Barthélemy katliamının ardından Fransız birliğinin karşı karşıya kaldığı başka bir tehlike daha vardı. Bunlar, devletin bütünlüğü ve güvenliği düşüncelerini her şeyin üstünde tutan ve

Politiques (siyasîler) adı takılan gruptur. Catherine de Médicis, bazı amaçları nedeniyle bu yeni grubun barışçı planıyla ilgilenmeye başladı. Catherine'in amaçlarından biri, oğlu Henry'nin Polonya tahtına geçmesiydi. Boşalan Lehistan tahtına Avusturya ve Rusya kendi adaylarını getirmeye çalışıyorlardı. Osmanlı divanı (Sokollu) bunu Erdel, Eflak ve Bogdan için bir tehdit sayıyordu. 1573 yılında Henry, özellikle Osmanlı devletinin desteğiyle Polonya tahtına seçilmeyi başardı. Leh soylularıyla beraber kırk bin kişinin katıldığı seçim, adeta bir savaş havası içinde geçti. Fransız veliahtı birçok şartı kabul ederek Polonya kralı seçildi. Henry, *Pacta Conventa* sözleşmesiyle, önceki kralın kız kardeşi ile evlenmeyi, Polonya'daki dinî özgürlüğü korumayı ve kraliyet otoritesini sınırlayan daha birçok koşulu kabul etti. İşte bu sorun dolayısıyla, Kraliçe Catherine, Huguenot olarak adlandırılan Calvinistlerle uzlaşmaya, hatta Hollanda asi lideri Louis de Nassau'ya para yardımında bulunmaya razı oldu. İspanyol karşıtı siyaset tekrar canlanmaya başlamıştı. Çünkü bu, Fransa'nın politik dengeleri açısından hayatî bir önem taşıyordu. Fransa'nın eski dostu Osmanlı devleti bu siyaseti destekliyordu.

Bununla beraber Saint Barthélemy olayı, İspanyol kralının elini kolunu serbest bırakmıştı. 1573'te otuz bin kişilik bir İspanyol ordusu Duc d'Alba'nın oğlu idaresinde Hollanda Calvinistlerinin yuvası olan Harlem'i kuşattı. Çetin bir kuşatma ve mücadeleden sonra ele geçirilen kale muhafızlarının hepsi öldürüldü. Guillaume, denize karşı setlerin yıkılması ve geniş Harlem ovasını suyla boğmayı emretti. Denizde isyancılar bir başarı kazandılar. İspanyol amirali esir edildi. Bu durum karşısında İspanya kralı, Duc d'Alba'yı geri çağırmak zorunda kaldı. Kralın zor kullanma ve şiddet siyaseti, ülkeyi büsbütün isyana ve bağımsızlığa sürüklemiş, ülkenin ekonomik hayatını kötü etkilemişti. Yeni vali Requesens, "Kanlı Mahkeme"yi dağıtarak genel af ilan etti. II. Philippe, soyluların lideri Guillaume ile bir uzlaşma zemini aramaya koyuldu. Fakat Guillaume, bütün yabancıların ülkeden çıkarılmasını ve dinî özgürlüğü istiyor, İngiltere ile Fransa'ya da rehin olarak bazı şehirlerin verilmesini talep ediyordu. Bu kabul edil-

mez koşullar karşısında II. Philippe, Guillaume'un gizlice öldürülmesini düşündü. İspanya'ya karşı isyancılar, neredeyse bütün Zeeland'a egemen olmuşlardı. Requesens, elli bin kişilik bir orduyla isyancıları yola getirmeyi denedi. Guillaume, durumun kötüleştiğini anlayarak İngiliz kraliçesinden Hollanda eyaletini egemenliği altına almasını rica etti. Requesens'in ölümü (1576) ile Hollanda bir kez daha kurtarılmış oldu. Hollanda ve Zeeland'da bir federasyon kuruldu. Geçici olmak koşuluyla prens Guillaume'a tam otorite hakkını tanıdılar. Calvinizmin tek din olarak kabulü ve diğer Hollanda eyaletlerinin federasyona daveti alman kararlar arasında idi. Bu resmen özgürlük ilanı demek değilse de, daha o zaman Hollanda'da *Provinces-Unies* (Birleşik-eyaletler) devleti ortaya çıkmış oldu.

II. Philippe İmparatorluğunun İtalya ve Hollanda'ya sahip olması, Philippe'in kudretinin yarısının Akdeniz'de, diğer yarısının da Kuzey denizinde uzandığına bir işaretti. Kuzey denizi egemenliği bütün Batı dünyasını ilgilendiren siyasî bir dava halini almıştı. Yukarıda da belirttiğimiz üzere, Hollanda'daki isyan, Philippe'e karşı gerçek bir savaş boyutuna uzanmıştı. İngiliz kraliçesi Elizabeth başlangıçta çekingen bir politika izlerken, 1568 yılından itibaren denizde İspanya ile mücadeleye başlamıştı. Fransa'da Katoliklerle Calvinistler, ateşkes dönemlerinde İspanyol tehlikesini durduracak bir siyaset üzerinde birleşseler de, sürekli birbirleriyle savaş halindeydiler. Hollanda isyancılarının şefi olan Guillaume d'Orange ve kardeşleri aynı zamanda Nassau Dukası sıfatıyla Alman prensi sayıldıklarından Almanya'da Protestanlar arasında İspanya aleyhine bir hava yaratıyorlardı. Ayrıca, onlar La Rochelle'deki Fransız Calvinist gemicilerini Atlantik kıyılarında durdurmaya çalışıyorlardı. 1569 yılında Fransa'da tekrar bir iç savaş patlak verdi. Ancak Saint Germain fermanı ile barış sağlanabildi. Calvinist şefleri yenilmekle beraber, krallık meclisine girdiler. Coligny'nin etkisiyle tamamen İspanya karşıtı bir dış siyaset güdülmeye başlandı. Aynı tarihte Northumberland'da İngiliz dükleri Philippe'in kışkırtmasıyla Kraliçe Elizabeth'e karşı ayaklanmışlarsa da, yenilgiye uğradılar. 1570'te bu isyan tama-

mıyla bastırılmış fakat Papa V. Pius, Elizabeth'i aforoz etmişti. Aynı yıl Hollanda isyancıları da, özellikle denizde İspanya'ya karşı açık kışkırtmalarda bulunuyorlardı. Bu durumda II. Philippe için 1570'te kuzey ülkeleri ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamıştı.

Akdeniz'de İspanyol - Osmanlı Karşılaşması (1570-1574)

Kuzey ülkeleri İspanya krallığı için tehdit edici bir durum arz ederken, Akdeniz'de Philippe'in en büyük rakibi Osmanlılardı. Osmanlı devleti, Kuzey Afrika'da Tunus ve Cezayir'e yerleşen Türk korsanlarına kol kanat germiş ve *Barbaros* Hayreddin ile bir Cezayir Beylerbeyliği kurulduktan sonra Batı Akdeniz'de de üstünlüğü ele geçirmişlerdi. İspanyollar, Oran'da bazı kaleleri ellerinde tutarak ve Tunus'ta yerli sultan ailesini kollayarak mücadelelerine var güçleriyle devam etmekteydiler. İspanyollar, denizde Papalık ve Floransa donanmaları ile birleşerek, Türk korsanlarına karşı İtalya ve İspanya arasında ulaşımı güven altına almaya çalışıyorlardı. II. Philippe'in ilk hedefi Türkleri Doğu ve Batı Akdeniz'in kapısı Tunus'tan tamamıyla kovmaktı. Hayreddin'den sonra Turgut Reis, Tunus kıyılarında İspanyollara nefes aldırmamış, 1554'te Mehdiye'yi ele geçirmeyi başarmıştı. Batı Akdeniz'de Türk saldırısı başarılı bir biçimde gelişiyordu. 1560'ta Hıristiyan donanması, stratejik durumu önemli olan küçük Cerbe Adası'nı ele geçirdi. Piyale Paşa kumandasında hareket eden Osmanlı donanması adayı geri almayı başardı. Hıristiyan donanması yenildi. 1565'te tekrar Piyale Paşa kumandasında Malta kuşatılmasına gidildi. Fa-

kat bunda başarılı olunamadı, büyük kayıplar verildi. 1569-1570'te Uluç Ali, Cezayir'den hareket ederek Tunus'u tamamıyla ele geçirmeyi başardı. Vezirâzam Sokollu, Venedik'le dost geçinerek bütün kuvvetlerin İspanya'ya yöneltilmesine taraftardı. Bu sırada İspanya *Morisco*'larının (zorla Hıristiyan yapılan İspanya Müslümanları) isyanı ve kendilerine İstanbul'da yardımda bulunulması bu mücadeleye bir din savaşı görüntüsü veriyordu. 1566'da Avusturya Habsburglarına karşı Macaristan'da savaş tekrar alevlenmiş, Kanunî, Zigetvar'ı (Szigetvar) kuşatmaya gitmişti. Orta Avrupa'daki savaşa 1568'de bir barış ile son verildi. Sokollu, 1569'da Rusya'ya karşı Astrahan seferini düzenledi. Bu seferle, kuzeyde beliren Rus tehlikesinin Karadeniz ve Kafkaslara sıçramasını engellemek ve İran'a orduların güvenle sevkedileceği bir kuzey yolu tesis etmek amacı güdülüyordu. Fakat yeni padişahın nedimleri, başta Lala Mustafa Paşa ve Nakşa (Naxos) Dukası tayin edilen İspanyol Yahudisi Yusuf Nasi (Mikez), Osmanlı devletini Kıbrıs fethine yönlendirdiler. Bu siyaset, Venedik'in İspanya ile ittifakına yol açtı.

1570 Ağustos'unda üç yüz gemilik Osmanlı donanması, Piyale Paşa kumandasında Kıbrıs'a geldi. Başkumandan, "Serdar-i Ekrem" unvanıyla Lala Mustafa Paşa idi. O yaz Venediklilerin büyük bir gayretle savundukları adanın merkezi Lefkoşa alındı. Bu sırada Venedik donanması boşuna bekliyordu. Lala Mustafa oradan, kışın gelmesine rağmen, gidip Fagamusta'yı (Magusa) kuşattı. 1570 yaz sonunda yüz seksen kadırgalık bir haçlı donanması Rodos'a doğru ilerlediyse de, Lefkoşa'nın düşmesi haberi üzerine geri adım atıldı. Dönüşte de çok kayıplar verildi. Venedikliler, 1571 yılı başında adaya ufak bir yardımcı kuvveti yetiştirmeyi başardılar. Fakat Nisan'da kaptan Müezzinzâde Ali Paşa 80 gemilik bir donanma ile Ada'ya yardım yetiştirdi. Magosa kuşatması şiddetlendirildi. Osmanlılar yerli halka iyi davranıyor, onlara olabildiğince hoşgörü gösteriyordu. 1 Ağustos 1571'de Magusa'da teslim bayrağı çekildi. Bu sırada, uzun süreden beri Venedik, İspanya ve Avusturya arasında görüşülen Mukaddes İttifak, Papa'nın rehberliği ile gerçekleşti. Kıbrıs savaşı sırasında bu görüşmelere genel ola-

rak bakmak yerinde olacaktır. Görüşmeler 2 Temmuz 1570'te başlamış, 20 Mayıs 1571'de ittifak imzalanabilmiştir. Görüşmelerin bu kadar uzamasının nedeni, özellikle Venediklilerin Osmanlılarla bir anlaşmaya varma ümitleridir. Sokollu, Venedik ile İspanya'nın birleşmesi durumunda ortaya çıkacak tehlikeyi iyi sezinlediği için, Venedik'e barış ümitleri veriyor, İstanbul'daki balyozlarla görüşmelerini sürdürüyordu. Nisan'da, Türklerin Kıbrıs'a yeni bir donanma göndererek Magusa kuşatmasını yoğunlaştırmaları üzerine Venedik, bütün uzlaşma ümitlerini kaybetti ve 20 Mayıs 1571'de Mukaddes İttifak'ı imzaladı.

Mukaddes İttifakın esasları: Sürekli bir ittifaktan söz ediliyor, fakat üç yıllık bir askerî anlaşma yapılıyordu. Müttefikler, her yıl 200 kadırga ve 100 yelkenli gönderecekler, bu gemilerde 50 bin piyade ve 4500 hafif süvari olacaktı. Esas itibariyle sefer, Doğu Akdeniz'e yapılacak, fakat imkân elverirse Cezayir ve Tunus'a da saldırılacaktı. Masrafların altıda üçünü İspanya, altıda ikisini Venedik, altıda birini de papa ödeyecekti. İspanya, Venediklilerin Güney İtalya'da uygun şartlarla erzak temin etmesini sağlayacaktı. Müttefikler ayrı barış yapmayacaklar ve donanma Messina'da demirleyecekti.

Fransa, bu ittifakın imzalanmamasını arzu ediyordu. Bu esnada Fransa ile İspanya arasında bir savaş ihtimalinden ciddi olarak bahsediliyor, Fransızların Hollanda'ya müdahalesi isteniyordu.

Nisan, 1571'de bir Türk donanması İstanbul'dan çıktığı zaman bir kara kuvveti de Arnavutluk ve Karadağ sahillerine ve Dalmaçya'daki Venedik limanlarına karşı harekâta geçmişti. Donanma, Kaptan-ı Derya Ali Paşa kumandasında idi. Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Paşa'nın katılımıyla Türk donanması 230 harp gemisine sahip oluyordu. Türk donanması, Haziran'da Kıbrıs adasından ayrılarak Girit adasına geldi. Burada Hanya'da hisarların koruması altında 68 kadırgalık Venedik donanması yatıyor ve müttefik donanmasını bekliyordu. Türk askerlerinin adanın çeşitli yerlerindeki çıkarmaları ve yıkımlarından sonra Osmanlı donanması, Adriyatik'e ilerledi. Venedik amirali Veniero burada kapalı kalmak istemediğinden Akdeniz'e Messina'ya gitti. Messi-

na'dan Arnavutluk üzerine bazı başarılı akınlar yapmış, Sopot Limanı'nı almıştı. Şimdi Türk donanması, Adriyatik'e giderek Arnavutluk ve Dalmaçya sahillerindeki Venedik limanlarına saldırdı. Kara tarafında Ahmet Paşa başarı gösterdi. Türk donanması Korfu'ya giderek yağmaladı, yaktı ve Korfu'dan Modon'a kadar bekleme halinde kaldı. Müttefik donanması, Don Juan d'Autriche kumandası altında Messina'da toplandı. Savaş meclisinde Doğu Akdeniz'de bulunan Türk donanmasına saldırılmasına karar verildi.

Lepanto'ya (İnebahtı) çekilen Türk donanmasında, Kapudan-ı Derya ve Müezzinzade Ali Paşa'nın ısrarı ile düşman üzerine gidilmesi kararı alındı. Uluç Ali Paşa ile bazıları, saldırının tehlikeli olduğunu söyleyerek savunmada kalınmasını önerdiler. Donanma, bütün yaz yapılan akınlardan yorulmuştu. Üstelik, kaçak asker çoktu. Tımarlılar âdet üzere bu mevsimde ordudan ayrılmıştı. Türk donanmasının Lepanto körfezinde bulunduğunu öğrenen haçlı donanması hızla bu tarafa doğru hareket etti. Öbür taraftan Türk donanması da körfezden çıkmak üzere demir almıştı. 7 Ekim öğleden sonra haçlı donanması, körfezden çıkmaya vakit bulamayan Türk donanmasını yakaladı. İki taraf hilal şeklinde birbirinin karşısında savaş nizamı aldılar. Andrea Doria, 54 gemisiyle öncü durumdan sağ kanada açıldı. Venedikli Amiral Barbarigo sol kanada ayrıldı. Merkezde Don Juan'la beraber Papa'nın Amirali Marcantonio Colonna vardı. Türk donanması, sağ kanat Ağriboz Beyi Çolak Mehmet, sol kanat Cezayir Beylerbeyi Uluç Ali Reis, Merkez Müezzinzade Ali Paşa ile askerî kuvvetlerin başı Vezir Serdar Pertev Paşa kumandasında düzenlendi. Çolak Mehmed'in bir çevirme hareketi başarıyla gelişiyordu, Amiral Barbarigo yaralanmıştı. O sırada Müezzinzade Ali Paşa, gemisiyle doğrudan merkezde Don Juan'ın kadırgası üzerine yürüdü. Venedik Amirali Veniero ile Don Juan'ın gemisi ona çullandılar. Göğüs göğüse çetin bir boğuşma başladı. Müezzinzade bir kurşunla vuruldu ve başı kesilerek bir mızrak ucunda Don Juan'ın gemi direğine asıldı. Bunun üzerine Don Juan üzerine Avlonya ve Midilli beylerinin gemileri atıldılar. Düşman amirallari zor duruma düştü. Bu

sırada Andrea Doria, kuvvetleriyle yetişti ve Türk kadırgaları ele geçirildi. Merkezde zafer Hıristiyanlarda idi. Sağ kanatta Uluç Ali, düşmanın ayrı düşmüş kuvvetlerine saldırdı ve Malta tarikatının kaptan gemisini ele geçirmeyi başardı. Fakat Osmanlı merkezinin bozulduğunu görünce, ustaca bir manevra ile 30 kadar Türk kadırgası ile kaçmayı başardı.

Hıristiyan zaferinin nedenleri: Her şeyden önce yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Türkler bütün yaz sefer halinde bulunmuşlar, insan ve erzak bakımından zayıflamışlardı. Düşman donanması ateşli silahlarda ve özellikle top bakımından üstündü. Venediklilerin 40 topla donanmış altı büyük kale gibi kalyonları ateşli silahları Türk saflarını bozmuş, Türk gemilerine isabetli atışlarla büyük hasarlar verdirmişti. Bunun gibi yüksek bordalı büyük İspanyol gemileri ve İspanyol piyadesi de önemli rol oynadı. Türk kumandanları arasında anlaşma yoktu. Daha savaşın başında körfeze kapalı kalan Türk donanması, stratejik bakımdan kötü duruma düşmüştü. Beş yüz kadar geminin ve 100.000 kişinin katıldığı bu deniz savaşı tarihin en büyük deniz savaşlarından biridir. Türkler iki yüzden fazla kadırga yitirdiler. Otuz bin esir kürekçi serbest bırakılmıştı. Müttefiklerin kaybı da ağırdı. Galip kumandan Don Juan, Çanakkale Boğazı'na taarruz ederek bu zaferden bir netice almayı denedi. Fakat mevsimin ilerlemiş olması ve müttefik donanmasının çok hırpalanmış bulunması sebebiyle bu iş ertesi bahara ertelendi.

İnebahtı Zaferi (7 Ekim 1571), Hıristiyan devletlere maddî bir yarar sağlamadı. Kıbrıs adası kurtarılamamış ve Osmanlılardan bir karış toprak alınamamıştı. Osmanlılar, bozgunu izleyen kış boyunca büyük bir çaba sarf ederek tekrar kuvvetli bir donanma yapmışlar ve deniz üstünlüğünü kaybetmemişlerdir. Bununla beraber, o zamana kadar hep yenilgiye uğramış Hıristiyanlar, bu parlak zafer sonucunda Akdeniz'de Türk üstünlüğüne son vermiş oluyorlardı. Bu zaferin en önemli sonucu şüphesiz budur.

1572 Haziran başında iki yüz elli gemiden oluşan yeni bir Osmanlı donanması tekrar denize açılmış ve müttefiklerin gönderdiği donanmayı Mora'nın batı sahilleri açıklarında karşılamışlardır.

Müttefikler, İnebahtı zaferini büyük bayramlar yaparak heyecanla kutlamışlar ve büyük hayaller kurmuşlardı. Don Juan, İstanbul ve Kudüs'ü almayı tasarlıyordu. Fakat II. Philippe için Avrupa sahnesinde güçlükler ve tehlikeler yeniden belirmeye başlamıştı. Fransa, Hollanda'da İspanya'yı endişeye sevk eden düşmanca önlemler almaya başlamış ve Lord Gaspard de Coligny'nin ilhamı ile İspanya karşıtı bir ittifak tasarlanmıştı. İngiltere ile Fransa arasında 19 Nisan'da bir ittifak imzalanmıştı. Guillaume d'Orange isyan hareketlerini ve denizde faaliyetlerini artırmıştı. Her an, bir Fransız-İspanyol savaşı bekleniyordu. İşte bu sebeplerle, II. Philippe, gözlerini Akdeniz'den kuzeye çevirmek gereğini duydu. Bu sırada Saint Barthélemy kıyımı (23-24 Ağustos 1572) Fransa'da İspanyol aleyhtarı politikacıları temizleyerek İspanya'yı rahatlatmıştı. Müttefikler arasında Akdeniz'de düzenlenecek bir seferin amacı konusunda bazı ayrılıklar vardı. İspanya, Kuzey Afrika'da kazanç ararken Venedik, Doğu Akdeniz'deki ülkelerini kurtarmak istiyordu. Bütün tereddütlerine rağmen sonunda, 1572 yazı sonlarında müttefik donanması tekrar Doğu Akdeniz'e doğru yollandı. Donanma, 1571'dekinden daha büyüktü. Sefer, Mora üzerine yapılıyordu. Burada bazı Moralı sığınmacılar, halkın ayaklanacağı yönünde bilgi vermişlerdi. Osmanlı donanmasıyla iki kez karşılaşıldıysa da, kesin bir savaşa girilmedi.

15 Eylül'de Kılıç Ali kumandasındaki Türk donanması, Modon'a çekildi. Don Juan, Kılıç Ali'yi izlemeye ve ona karşı bir saldırı düzenlemeye cesaret edemedi. Türk donanması çok az kayıpla İstanbul'a döndü. Fakat deniz üstünlüğü yitirilmişti. 1573'te İspanya'nın yardımından ümidini kesen Venedik, her ne pahasına olursa olsun barışa karar verdi. İstanbul'daki Fransız elçisi Noailles, iki tarafı yaklaştırmak için çok çalıştı. Sokollu da barışın gereğini anlıyordu. 1573 Mart'ında savaş sırasında İstanbul'da kalmış olan Venedik elçisi, barış görüşmesi için müzakerelerde bulundu ve şu anlaşmaya varıldı: 1- Venedik üç yüz bin altın Duka savaş tazminatı verecek, 2- Sopoto kalesini topları ile teslim edecek, 3- Zanta adası için verdiği beş yüz duka bin beş yüz dukaya çıkarılacak, 4- Kapitülasyonlar aynen kalacak, 5- Kıbrıs resmen

Osmanlı'ya terk edilecek, 6- Arnavutluk ve Dalmaçya'da sınırlar eski haline getirilecekti. Bir batılı gözlemcinin dediği gibi, bu koşullara bakılacak olursa İnebahtı savaşını Türkler kazanmış sayılırdı. Müttefikler, bu barışı Venedik'in bir ihaneti saydılar. 1574 baharında Kılıç Ali Paşa kumandasındaki iki yüz elli kadırgadan oluşan Türk donanması, Yemen fatihi Sinan Paşa kumandasında kırk bin kişilik bir orduyla geldi. Uzun süreden beri, İspanya'nın elinde bulunan Goleta (Halkulvat) ve Tunus geri alındı. Bu şekilde Don Juan'ın 1573'teki Tunus zaferi, Osmanlıların derhal karşılık vermelerinin ardından, sonuçsuz bir girişim olarak kaldı. Sonuçta Türkler, Batı Akdeniz'de İspanya egemenliğini sekteye uğratmışlardı.

Fransa'da Bunalım (1576-1581)

1576-1581 arasında Fransız monarşisi, içeriden parçalanma sürecine girmişti. Bu dönemde yaşayan bir Fransız, gözlemini şöyle aktarıyordu: "Bir prens bir vilayeti ele geçirmekte, bir başkası birkaç şehre hâkim olmaktaydı. Bazı şehirler kendi parlamentolarına özgü aristokrasiler oluşturmakta ve kendi cumhuriyetlerini ilan etmekteydiler. Komşularımız ise, doğal olarak böyle bir fırsatı kolluyorlardı."

Bu dönemin en önemli olayı, Katolik birliğinin sağlanmasıdır. Calvinistlere "Monsieur Barışı" ile verilmiş müsaadeler, Katolikleri çok kızdırmıştı. Bunun üzerine asilzade ve burjuvalar, sanat loncaları, tarikatlar, çeşitli serbest mülk mensupları, kısaca her sınıftan halk kendi aralarında toplanarak Katolik bir liga oluşturmaya başladılar. Evden eve gezerek imza topluyorlar, ılımlı görünenleri mimliyorlardı. Bunlar amaçlarını, Roma'ya bağlı mukaddes Katolik kilisesini savunmak ve kalkındırmak şeklinde tarif etmekteydiler. Katolik davasına bağlı kalmak şartıyla krala sadık iyi birer tebaa olduklarını söylüyorlardı. Esasen, Saint Barthélemy katliamının ardından kraliyet tarafınca kötülenmelerini protesto etmekteydiler.

Bu gibi ligalar, Fransa'nın birçok yerinde kuruldu. Fakat çoğunlukla aşağı sınıftan kişiler ve serseriler ligalara hâkim oldular. Henri de Guise, bu halkın baş sevgilisi konumuna yükseldi. Henry,

kendi soyunun Charlemagne'a kadar uzandığını iddia ediyordu ve bunu İspanya'ya da kanıtlamaya çalışıyordu. Aslında Henry, Philippe'in elinde Katolik ve İspanyol siyaseti için bir alet haline gelmişti. Philippe ona ve Katolik partisine para akıtıyordu.

1576'da Blois'da, États Généraux (Sınıflar Meclisi) toplandı. Burada dinî birliğe dönüş, yani Calvinizmin kaldırılması, soylular ve kilise mensupları tarafından ısrarla istendi. Avam sınıfı bu tartışmalara katıldı ve serbest ruhani bir meclisin toplanması fikri ortaya atıldı. Fakat çoğunluk barış yoluyla Calvinizmin kaldırılması fikrinde birleşiyordu. Öbür tarafta Alpler bölgesinde savaş başlamıştı. Sınıflar meclisi, krala yeni vergiler koyma hakkını tanımadı. Sadece kral meclisine temsilci göndermek şartını koştular.

Kral ise, Katoliklerin muhalefet halinde bulunduklarını görmekte ve onların anlaşmazlıklarından faydalanarak hâkim olan siyasetini gütmekteydi. Kral III. Henry (1574-1589) hasta, zayıf karakterli ve kararsız bir şahsiyetti. Saray politikasını onun sefahate düşmüş arkadaşları belirliyordu. Valoislarm sarayı, Avrupa'da yalnız en ince değil, aynı zamanda en sefih ve rezil bir saray haline gelmişti. Duc d'Anjou, kral olan kardeşinin can düşmanıydı ve o da kötü bir kişiliğe sahipti. Aynı zamanda küçük Navarre Krallığı'nm başında olan diğer kardeşine de kin besliyordu. Küçük Navarre Krallığı'nın başında olan Henry ise, kararsız olmakla beraber oldukça enerjik bir kişiydi. Bu üç kardeş arasındaki kavgaya çok defa saraydaki rezaletler karışıyordu.

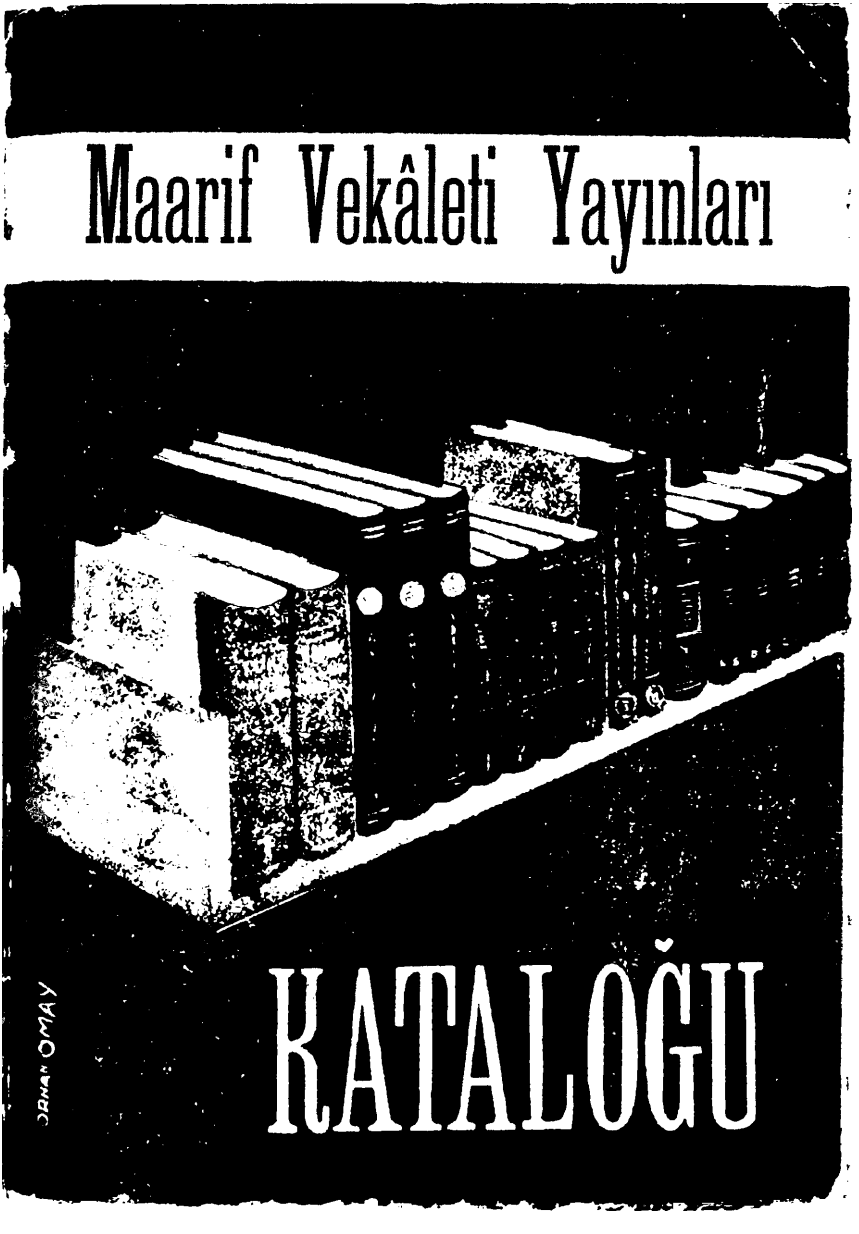
Calvinistlerle Katolikler arasında yeni bir mücadele başlamıştı. Calvinistlerin şefi olarak tanınan Duc d'Anjou, kralın kardeşinin öncülük ettiği Damoille Partisine ihanet etti. Bu nedenle, 1577'deki Bergerac Barışı'nda Calvinistlere daha önce verilmiş bazı müsaadeler geri alındı. III. Henry, bütün Katolik ve Protestan ligalarını ilga ettiyse de bu kâğıt üzerinde kalmıştı. Anjou Dukasının firarı ve saray kavgaları savaşı yeniden alevlendirmişti.

1584'te Anjou dükünün ölümü üzerine, kralın çocuğu olmadığından miras sorunu meydana çıkmıştı. Yasal mirasçı olarak Saint Louis soyundan Navarre kralı Henry görülmekteydi. Fakat o, Calvinist idi. Bu yüzden Katolik Ligası tekrar canlandı ve Henry'nin

tahta geçişi şiddetli bir muhalefetle karşılandı. Katolikler, Guiseleri tahta geçirmeyi tasarlıyorlardı. İspanya kralı II. Philippe de Katolikleri destekliyordu. 1585 yılında Joinville'de iki taraf arasında anlaşma yapıldı. Tahta önce Bourbonlar'dan ihtiyar kardinal geçecekti, buna karşı Fransa ve Hollanda'da Calvinizmin ortadan kaldırılacağı sözü veriliyordu. İspanyol kralı para yardımı yapacaktı. Bir süre sonra Guise dükü, Katolik dinini ve devletini devirmek isteyenlere karşı bütün ülkede bir muhalefet havası estirmeye başladı. Hicviyeler birbirini izliyordu. Kral, korkusundan Katoliklere kaleler, valilikler, tahsisat konusunda bütün isteklerini geri çevirdi. O zamana kadar Calvinistlere verilen bütün ayrıcalıklar ve müsaadeler kaldırılmış oldu. Papa, Navarre kralının ve Condé'nin Fransa tahtında bir hakları olmadığını ilan etti. Fakat Papa'nın bu müdahalesi Anglikanlar arasında, yani Katolik kalmakla beraber kilise karşısında devletin bağımsızlığını korumak isteyenlerin tepkisine neden oldu. Anglikanlar, Papa'ya hücum etti. Calvinistler karşı bir liga oluşturulmasına karar verdi. Fransa'nın doğusu ve kuzeyi Katolik ligasını, Navarre Krallığı'nın da yer aldığı batı ve güney tarafları ise Protestan ligasını oluşturuyordu. Fransa'daki Protestanlığın bu direnişi, Avrupa'da Protestanlığın tarihinin yeniden yazılması demekti. Fransa'daki Calvinistler, İngiliz kraliçesi Elisabeth'ten yardım görüyorlar, diğer Protestan ülkelerden para alıyorlardı. 1587'de Katoliklere karşı mücadele veren Protestan hareket, kesin bir sonuç elde edememekle birlikte, rakiplerine karşı güçlerini daha da pekiştirmiş oldular.

B

TÜRKİYE'NİN BATI MEDENİYETİYLE ÖZDEŞLEŞME SÜRECİ

◁ *Milli Eğitim Bakanlığı'nın 1940-1955 yılları arasında yayımladığı klasik eserlerve diğer kitapları içeren kat*

I

Batılılaşma ve Türk Hümanizmi Denemesi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi ilk yapıldığı yıllarda.

Suat Sinanoğlu: *Türk Humanizmi*

Suat Sinanoğlu ilk baskısı 1980'de yapılan *Türk Humanizmi*[1] kitabında konuya şöyle girer: "Hümanist değerler sistemi, tarih bilincinin ışığında değerlendirilir ya da başka bir deyimle, yeni kuşaklara batılı dünyanın yüzyıllar boyunca edindiği deneyimin doğrudan doğruya tanınmasına dayanan bir eğitim verilirse, ülkenin tümüyle batılılaşmasının sağlanabileceğini gördüm." Sinanoğlu, "devrim ilkelerinin tehlikeye düştüğü inancıyla" bu kitabı yazmak gereğini duymuş (s. 8).

Yazar, tartışmalarında genelde, 19. yüzyılda Avrupa'da yaygın insanlığın sosyal-medenî gelişme teorisini izlemektedir. Bu teoriye göre, ilkel toplumlardan yüksek Batı toplumlarına kadar medeniyet-kültür bir çizgide gelişmiş olup, Batı Medeniyeti bugün en gelişmiş toplum-medeniyet tipini temsil etmektedir (Bu sosyolojik teorinin eleştirisi hakkında II. Bölüme bkz.).

Türk hümanizmi, "Batı'nın başlattığı" değerler sisteminden ibarettir, "batılı olmayan toplumlara yayılışı tarihi, gelişimin, evrensel gelişimin ta kendisidir. Hümanizm, bir "insancıl değerler sistemi" olup "insanlığın manevi tarihinde yeni ve daha ileri bir aşama"yı temsil etmektedir. İtalya hümanizmi, Alman neo-hümanizmiyle gelişme göstermiştir. Avrupalı milletler, İtalya hümanizmini benimseyerek radikal fikir-ruh, medeniyet devrimini gerçekleştirmişlerdir.

Hümanist düşünce, 14.-15. yüzyılda İtalya'da, özellikle İkinci Atina diye selamlanan Floransa'da, Plato felsefesi ve neoplatonizm düşünce hareketinde ifadesini bulmuştur (hümanizmin doğuşu ve dinî reformlar, yukarıda bu kitabın Rönesans Avrupası bölümünde ayrıntılarıyla anlatılmıştır).

Sinanoğlu, İtalya'da olduğu gibi başka memleketlerde de hümanizmin, Klasik Yunan-Roma dünyasına yönelmekle gerçekleşebileceği inancındadır. Türk düşüncesi, Batı'yı "körü körüne taklit etmekle değil", klasik filolojiyi kendi açısından ele almakla Türk hümanizmini gerçekleştirebilir. Öbür yandan Sinanoğlu, "Türk toplumunun yaşadığı tarihsel dönem, tümüyle özgün ve olağan-dışı önem" taşımaktadır, gözlemini yapmayı gerekli görmüştür.

Sinanoğlu'na göre, Atatürk reformları ve yarattığı ana kurumlar (TBMM, Anayasa, Laiklik, Medenî Kanun) esas itibariyle, "hümanist ruh"un eseridir, hümanizmdir. Hümanist devrim, toplumda radikal bir "ihtilal", köklü bir değişmedir. Sonunda "Türk hümanizmi", "bu fikir akımı", yeni bir eğitim sistemiyle gerçekleşecektir.

Hümanizmi hazırlayan "Filolojik eğilimin amacı, gençlerin ruhunu (zihnini) gerçek olanla ilişkili hale getirmektir." (s. 13) "Her çeşit dogmacılığa götüren yolu kesen öğe, filolojik eğitimdir. Bu tarz eğitim, hümanizmin tarihsel, felsefî ve bilimsel zihin yapısını" vermektedir.

Sinanoğlu, hümanizm ve evrensel Batı medeniyeti teorisinin, eleştiriye açık olduğunu biliyordu. Tenkitlerin bir bölümü, Batı medeniyetinin "özü ve ruhu Hıristiyan dinidir" iddiasıdır. Sinanoğlu, hümanist değerler sisteminin Hıristiyanlıktan değil, Yunan dünyasının "sınırsız bir zihin özgürlüğünden kaynaklandığı"nı belirtmektedir (s. 9).

Yazar, hümanizmin tanınmasında, filolojinin önemi üzerinde durarak, onu tarih ve felsefe arasında ilişkiler düzeyine indirgemenin yanlış olduğunu belirtir ve hümanizmi "çağdaş uygarlığın özü", "mutlak bir insancıl değerler sistemi", zihnin mutlak özgürlüğü olarak anlamak gerektiğine parmak basar. Türkiye'de bu görüşü, gençlere eğitim sistemiyle sağlayabileceğimizi açıklar (s. 10).

Buna denk olarak, "hümanist düşünceyi ve kültür sorunlarımızı inceleyecek bir enstitü kurulmasını", klasik düşünceyi yaymak için "klasik lise"ler açılmasını önerir. Sinanoğlu belirtir: Batı kültürü, evrensel insancıl değerlere dayanmaktadır. Batı uygarlığını ötekilerle karşılaştırmada Sinanoğlu, Batı'nın "ruh (düşünce) özgürlüğü" noktası üzerinde durarak, bunu "insanın doğal yeteneklerini özgürce geliştirmesi" olarak belirler (s. 10). Batı, zihinsel evrimi bu gerçekleri ilk kez anlayarak belirlemiştir. Sinanoğlu'na göre ,"Atatürk devrimi"ni kökleştirmek için Türkiye "bu evrensel hümanizme" ve bunu sağlayacak bir eğitim sistemine yönelmelidir.

Öte yandan Sinanoğlu kabul eder ki, "yeryüzünde ulusların her biri, başka bir tarihsel deneyim geçirmiş ve değişik bir toplumsal varlığa sahip" olmuştur (s. 11). Klasik kültür ve filoloji, her kültür çevresinde farklı yargılara varacaktır; bu alanda Batı bilimi, değişime "önderlik" etmelidir. Öteki kültürlerin ve toplumların "uygar toplumlara dönüştürülmesi" problemi, "eğitim ve öğretim" ile çözülecektir. Bu, "insanlığın evrim süreci" gereğidir (s. 12).

Okullarda "estetik eğitimle filoloji"nin birlikte okutulması dönüşümde yagâne yoldur. Böyle bir eğitim, her çeşit dogmacılığa götüren yolu keser. Yunanca ve Latince eserlerin okunması, filolojik eğitim, hümanist biçimlenmenin temelidir. Burada Sinanoğlu, dogmacılığa yani dinsel sistemlere karşı insan aklını, "somut gerçeğin tanınması kuralını" gündeme getirir (filoloji ve akıl). Temel kuram "ruh (zihniyet-mentalité, akılcılık?) kavramı egemen olmalı".

Filolojinin içeriği ve önemi

Sinanoğlu'na göre hedefe, klasik filoloji yoluyla erişebiliriz. Filoloji, bir bilim dalıdır. Klasik (Yunan-Latin) filolojisi, "Klasik çağ eserlerine dayanan filolojik biçimlenmedir ve bizzat filoloji bilimini doğurmuştur. Burada Sinanoğlu, ünlü İtalyan filozofu Giambista Vico'nun manevi bilimler teorisini izler. Bu yol "insanlığın manevi evrim tarihini" yansıtır. Vico, insan ruhunun gerçekliğini (manevi bilimlerin gerçekliğini) ortaya koymuştur. Klasik eğitim insanı, zihnî (entelektüel), ahlaksal, estetik yetkinliğe eriştirir. Böylece,

"İnsan, iradesi dışında kalan güçler", kuşaktan kuşağa aktarılan (geleneksel) inançlardan kurtulur (s. 15). Her toplumda insanlar için "bir tek eğitim sistemine" varılır. Eğitim sistemi, her derecede "aynı insanlık idealleri"ni vermelidir.

Doğu toplumları karşısında Batı

Batılı olmayan dünyada, Doğu'da, "ideal değerlerini" ortaya koyacak sistemli bir araştırma olmamıştır. Evvela, onun "özgür bir dünyası" bulunmuyor. Batı-dışı toplumların "tarihini, edebiyatını, sanatını, kuruluşlarını ve toplumsal yapısını" kavrayan sistemli, özgür bir değerlendirme yoktur.

Avrupalı ve Amerikalı, "kendi çevresine sıkıca kapanmıştır" (s. 19). Batılı dünyanın, Doğulu uygarlığa bu "meydan okuyuşa", cevapları zayıftır. Öte yandan, Sinanoğlu, batılılaşmada "ilkelerimizi yeniden gözden geçirmek" zorundayız, diyor. Bu hususta "bilinçsiz" davranıyoruz. Mutlak bir ölçüt bulmanın zorluğu da ortadadır (s. 19). Sinanoğlu, "bir tüm olarak insanlığın evrensel" düzeyini özlemektedir. Batı dünyası, "eriştiği hakikatlerin evrenselliğini" duyurmak, bunu insanlık ölçüsünde ele almak zorundadır. Bu gerçekler, insan soyunun "evrensel yaradılışından" ileri gelmektedir. Batılı insan, bu gerçeklere bir evrim sonunda varmıştır.

Öte yandan, Sinanoğlu şu sosyolojik gerçeğe dikkat çeker: "Estetik yargı yalnız o toplum (Doğulu toplum) için bir anlam, bir değer taşır" (s. 21). Başka bir çevre için anlamı yoktur (Z. Gökalp ile görüş birliği).

Batı, doğulu ile diyalog kurmak zorundadır. Atatürkçü düşünce, Atatürk'ün Türk toplumuna gösterdiği hedef, "insanlığın gelişme çizgisinde son noktayı temsil eden Batı medeniyetini" tüm göstergeleriyle kayıtsız-şartsız milletce benimsemektir. Bu siyasi karar, bir ölüm-kalım sorusu olarak sunulmuştur. Sinanoğlu böylece, Türkiye'yi dört kuşak derin bunalımlarla sarsan ikiliğe, dikotomi'ye işaret etmektedir.

Sinanoğlu, "Batılı toplumların öncülük ettiği manevî evrimin tüm insan soyu için geçerli" olduğunu vurgulayıp tüm insanlığın,

bu arada Atatürk Türkiyesi'nin bu evrimi benimsemesi gerektiğini söyler (s. 21). Sinanoğlu A. Toyenbee tarafından ileri sürülen her tarihî medeniyetin kendine özgü orijinalliği ve eşitliği savına katılmaz (aşağıda II. bölüme bkz.).

Doğu toplumları

Günümüzde, geleneksel toplumlar bunalım içindedir. Bu toplumlarda zihnî yapı, maddî ve manevî görünüm, akla göre değil, dogmalarla oluşturulmuştur. Zihin yapısı, özgür değildir. Toplumda özgür, bilinçli güçler yoktur. Toplum, kişisel çıkarların, keyfî, kontrolsüz oyununa bırakılmıştır. "Bu çeşit toplumda tevekkül, işleri kendi gidişine bırakma" eğilimi vardır; evrim iradesi yoktur. "Güçlü idarecilerin sömürüsüne boyun eğer." Düşünce, dokunulmaz dogmalar biçiminde kristalleşmiştir. Zihin yeni fetihlere yönelemez. "Geleneğe dört elle sarılmıştır." (s. 24). Bu toplumlarda insanın ana düşüncesi, öbür dünya, ahiret düşüncesidir. Tanrı her an yanımızdadır. Bu toplum, "iradesiz, durgun ve kaygusuz" bir toplumdur. Toplum, dogmalara körü körüne bağlıdır; onları sorgulamaz, sorgulayamaz. Felaketleri tevekkülle karşılar; güçlüklerin baskısını alınyazısı sayar, kabullenir.

Sinanoğlu'nun bu eleştirileri, 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı'nda ilk kez ortaya atılmış ve Türkiye'de Meşrutiyetçiler tarafından benimsenmiştir. O çağın aydınları, Hüseyin Cahid, Kılıçzâde Hakkı ve bu arada Enver, Mustafa Kemal, Rauf Orbay gibi kurmay subayların yurdu kurtarma reçeteleri halini almıştır. Sinanoğlu'nun izlediği düşünce alanı, 19. yüzyıl evrimci, evolutionist sosyolojisi, yani insan medeniyeti son mükemmel şeklini Batı medeniyetinde gerçekleştirmiştir, hipotezidir.

Sinanoğlu'na göre, ahiret düşüncesinin egemen olduğu gelenekçi toplumlarda insan, nefsini bu dünyada ve öbür dünyada "koruma içgüdüsüyle" hareket eder; hareketlerini bu içgüdü belirler. Gelenekçi toplum olarak Doğu, Batı'dan yalmz varlığını sürdürebilmek için en gerekli öğeleri alır (iki yüz yıllık Osmanlı batılılaşmasında, ken-

dini savunmak için Batı'nın yalnız teknolojisini-silahını ve Tanzimat'ta Batı'nın idarî ve ekonomik düzenini almakla yetinir).

Sinanoğlu der ki, teknolojinin temelinde Batı bilimi, hümanist düşünce vardır. İşte bu çelişki, geleneksel toplumlarda bunalımlara yol açar (s. 27). Batı kökenli teknoloji alıntısının, belki zamanla o toplumu, "uyuşukluktan kurtaracağı ve biraz olsun bilinçli bir batılılaşma dönemine" hazırlayacağını Sinanoğlu ihtimal dışı saymaz. Fakat yeni hayat, hümanizm, evrensel "insancıl ve toplumsal ideallere" bağlıdır. Geleneksel toplum, yüksek medeniyetin Batı hümanist felsefesinin eseri olduğu gerçeğini göremez yahut kabul edemez, bunalıma girer. Batılılaşma zorunluluğu ortaya çıktığında, geleneklere mutlak bağlılık, eğitim ve kültür alanında sorunlar getirir. Eski ile Yeni dünya arasında gizli bir savaş sürüp gider. Sinanoğlu, toplumda medeniyet ve kültürü ayrı gerçekler gibi gören Alman tarihçi mektebini ve Gökalpciliği, hatalı bulur (s. 29). Sinanoğlu'na göre, çağdaş uygarlık, insanı, doğanın yıkıcı güçlerinden, bilinçli biçimde doğanın veya toplum hayatının darbelerinden korumaktadır; hiçbir şeyi kadere bırakmaz.

Gelenekçi toplumlar için bu nimetlere kavuşmanın tek yolu, Batı uygarlığını yaratan "zihinsel ve ahlaksal biçimleri" benimsemektir. Sinanoğlu'na göre Atatürk reformu, Türkiye'de düşünce özgürlüğünü sağlamıştır (s. 30).

(Sinanoğlu, hümanizm üzerine geniş bilgisi yanında, İslam toplumları ve modernizm üzerinde şu eserleri görmüştür: H.A.R. Gibb (*Modern Trends in Islam*), C. Smith (*Islam in Modern History)*, Taha Hussein (*The Future of Culture in Egypt*) ve manevî ilimlerin niteliği üzerinde devrim açan B. Croce (*La Filosofia di Giambattista Vico*, Türkçe çevirisi var), A. Toynbee (*The World and the West ve Civilisation on Trial*), W. H. White (*The Organization Man*) ve Z. Gökalp (*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*).

Sinanoğlu, III. Bölümde (31-87), Atatürk'ün söylevlerini izleyerek Atatürkçü düşünceyi ve devrimleri ayrıntılı biçimde analiz etmektedir. Sinanoğlu'na göre, Osmanlı hiçbir zaman "Batı'nın manevî ve maddî evrimine karşı bir hayranlık ya da yakınlık duymuyordu." (s. 33). On sekizinci yüzyılda Osmanlı, Batı'nm teknolojik

üstünlüğünü tanımış, askerlik alanında teknolojik açılımlar (Mühendishane gibi) imparatorluğu koruma kaygısıyla kabul edilmiştir (Türkiye'nin 18. ve 19. yüzyıl batılılaşma tarihi üzerine Sinanoğlu'nun genellemeleri, günümüzde yayınlanmış etraflı araştırmalarla tamamlanmalıdır. Sinanoğlu'na göre sorun şudur: "Eski skolastik zihin yapısının üstesinden gelebilecek bir güç, hümanist kültürdür." Bu, matematik bilimlerle (teknolojiyle) başarılamamıştır."

"Türk toplumunun geleceği, laik düşünceyi" ülkenin toplumsal ve kültürel yaşamında egemen kılmaya bağlıdır. Devrim ilkeleri ve kurumları ancak böyle korunur. Böylece, "insanlığın evrimi yolunda" ileri bir noktaya varılabilir. "Dinsel düşünce ve kurumlarda büyük bir reform hareketi başlamalıdır" (s. 74). Bu reforma bizzat din adamları başlamalı. "Dokunulmaz geleneksel değerleri" yeniden gözden geçirme, ancak hümanist eğitimle mümkündür. Avrupa'da din adamları, ancak hümanist yaklaşımla dinî reformu başarabilmişlerdir (s. 75). İslam, "dogmacılıktan ve tarihsel üst yapısından vazgeçmelidir... Laik düşünce ile bir modus vivendi" (orta-yol) aramalıdır." Fakat Hıristiyanlıkta olduğu gibi, İslam'da da bunun "bir iç evrimle" gerçekleşmesini bekleyemeyiz. "Batıda Hıristiyanlıkla hümanizm arasında olduğunu gördüğümüz sorunlar" tabii İslam toplumunda da çıkacaktır. Bu değişimle "insancıl değerler" gündeme gelecektir (s. 75). "Gelenekçi ve dogmacı zihin yapısını ortadan kaldırmayı ve Atatürk devriminin paha biçilmez değerini görüp onu yorumlamayı başaracak tek güç hümanizmdir" (s. 76).

Sinanoğlu'na göre, bu hümanist devrim eğitimle, mektep yoluyla gerçekleşecektir. Atatürk devrimi, bunu uygulamaya koydu (s. 77). Bu gerçek bir devrimdi. Arapça, Farsça dersler eğitimden çıkarılmalı idi, böyle yapıldı, ama genç kuşaklarda yeni bir "zihin yapısı" (mentalité) ve ahlak anlayışı gerektiği fark edilmedi. Sinanoğlu'na göre bu ancak, hümanist bir eğitimle mümkün olacaktır.

1950'lerde matematik, doğa bilimleri ve İngilizceye öncelik veren beş lisenin kurulması, bu yolda atılmış iyi bir gelişme idi (s. 79). "Eğitimin İslam ilkelerine dayandırılmasını" isteyenler karşısında, okullarda pozitif bilimlere, dil bilimlerine öncelik verilmesi

pek yerindedir (s. 80). Osmanlı gelenekçi kültürüne eğitimde öncelik vermek isteyenler de, eğitime yönelmektedirler. Sinanoğlu, "Osmanlı Çağı"nın zaten yüzeysel öğretildiğini düşünmektedir (s. 80). Gelenekçilerle diyalog kurma, boş bir çabadır.

Atatürk devrimi, Türk hümanizmi

Sinanoğlu'na göre, Türk kültürü bunalımdadır: Devrim karşıtı akım, eğitimde "dinsel ve skolastik Osmanlı kültürünün" egemen olmasını istiyor. Sinanoğlu (eserini 1980'de yayınladı), bu akımın üstün gelmesinden kaygılanmakta ve şu notu düşmektedir: "27 Mayıs 1960 askerî müdahalesini izleyen yıllarda ekonomik sorunların ön plana çıkması ile ülkede sosyalist düşüncenin yayılmasına paralel olarak ve ondan daha etkili biçimde, tutucu akım ağırlık kazandı. ... aşırı sağ, yeni bir güç kazanarak aşırı solla kırıcı ve kanlı bir savaşa girmiştir" (Bunun sonucu, 1980 askerî darbesi ve 1982 anayasası gelmiştir).

Sinanoğlu'na göre, bu gelişmeyi durdurmak, ancak yeni kuşaklara hümanist bir eğitim vermekle mümkün olacaktır. Eğitimde "Batı'nın klasik liselerini örnek almalı, yönetici sınıfa ve aydınlara akılcı ve insancıl bir zihin yapısı" sağlanmalıdır (s. 81). Bugün Batı kendisi, hümanist eğitim veren klasik okul geleneğini ayakta tutmaya çalışmaktadır. Avrupa'da klasik kültür, hümanizmle iç içedir. Batıda fikir özgürlüğü, söz özgürlüğünün kaynağı, "sağlam bir akılcı ve insancıl dünya görüşü", yani laikliktir.

Sinanoğlu'na göre Atatürk devrimi, "skolastik düşüncenin reddi, hümanist düşüncenin olduğu gibi kabulü" biçiminde değerlendirilmelidir. İlk adımda eğitim, "Türk lisesini temelden değiştirmeye, yeni kuşaklara eski dogmatik eğitime her bakımdan karşıt olan hümanist eğitimi vermeye yönelmelidir" (s. 83-84).

Sinanoğlu yeni bir bölümde (s. 89-113), Türk hümanizmini, Türk aydınlanma hareketini belirlemeye çalışmaktadır. Sadece, Batı teknolojisi ve bilimini taklit, zihin yapısını toptan değiştirme, yani gerçek batılılaşma için yeterli değildir. Tümüyle (tam) batılılaşmanın tek yolu, hümanizmdir. Sinanoğlu'na göre, Türkiye'de bu fikir akımı başlamıştır, buna "Türk hümanizmi" diyoruz. Bu,

taklit değil, hümanizmin "ahlaksal ve düşünsel değerlerini", zihin yapısını (mantalitesini) benimsemek, demektir.

Türk hümanizmi, Türkiye'yi Batı toplumunun bir üyesi yapmakla kalmayacak, aynı zamanda onu "insanlığın evrimine etken ve yaratıcı" bir toplum haline getirecektir (s. 91).

Sinanoğlu'na göre, Atatürk devrimi bize bu yolu açmaktadır. Türkiye, sorunlarını hümanizmaya yönelmekle çözecektir. Daha 1930-1931 yıllarında hümanist bir yöneliş görülür: Ruşen Eşref'in Vergilius'un *Ekloglar*'ını çevirisi, Nüsret Haşim Sinanoğlu'nun *İtalyan Edebiyatı Antolojisi*, Dante ve Petrarca üzerine incelemeleri, Nurullah Ataç'ın mitoloji kitabı, bu arada anılmalıdır. Hareketin ilk belirtilerini, Fransız edebiyatını izleyen Yahya Kemal, Yakup Kadri, Ömer Seyfeddin gibi edebiyatçılarda ve sosyolog Ziya Gökalp'te görmekteyiz. Nihayet, Atatürk'ün Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni kurması (1935), klasik dönem medeniyetlerinin bilimsel araştırmalarına yol açmıştır. Sinanoğlu'na yakınlık gösteren Milli Eğitim Bakanı (1938-1946) Hasan Âli Yücel, bu yönde önemli adımların atılmasını sağlamış, 1940'ta birkaç lisede Latin dili öğrenimini başlatmıştır. Hasan Âli Yücel'in asıl büyük girişimi, Tercüme Bürosu'nu kurup dünya klasiklerinin sistemli biçimde Türkçeye kazandırılması olmuştur.[2]

Hasan Âli Yücel, bu klasikler dizisinde yayınlanan tüm kitapların başında yer alan önsözünde şu satırları yazmıştır: "Kültür ve tefekkür camiasının seçkin bir uzvu olmak dileğinde ve azminde bulunan Cumhuriyetçi Türkiye, medenî dünyanın eski ve yeni fikir mahsullerini kendi diline çevirmek ve âlemin duyuş ve düşünüşü ile benliğini kuvvetlendirmek mecburiyetindedir. Bu mecburiyet, bizi geniş bir tercüme seferberliğine davet ediyor."[3]

Klasiklerin Türkçeye çevrilmesi

Bu tercüme faaliyeti "hümanizma ruhunu benimsetmek ve Cumhuriyet'in kurulmasıyla başlamış olan Türk Rönesansı'na hizmet etmektir. Tercüme edilecek eserlerin listesi bu amaç dairesinde tespit edildi." Tercüme Bürosu, 1946 sonuna kadar 496 eseri Türkçeye çevirdi. İlk üç yılda çevrilen 109 eserin 39'u Klasik Yu-

nanca'dan, 38'i Fransızca'dan, 10'u Almanca'dan, 8'i İngilizce'den, 6'sı Latince'den, 5'i Şark ve İslam klasiklerinden, 2'si Rusça'dan ve biri İskandinav edebiyatından idi. 1946 sonuna kadar çevrilen eser sayısı, bini geçmiştir. Hasan Âli Yücel bu dizideki kitapların başında yer alan önsözünde Hümanizma'dan şöyle söz etmiştir; "Hümanizma ruhunun ilk anlayış ve duyuş merhalesi, ... sanat eserlerinin benimsemesiyle başlar. Sanat şubeleri içinde edebiyat, bu ifadenin zihin unsurları en zengin olanıdır."[4] Siyasette genel tutucu gelişmeler sonucu, Tercüme Bürosu üyeleri, 1966 yılı sonunda toptan istifa etmiştir. Köy Enstitüleri (1940), Devlet Konservatuarı, Üniversiteler Yasası (1946) ve Ankara Üniversitesi'nin kuruluşu, Hasan Âli'nin başarıları arasındadır. Özellikle, Hasan Âli Yücel, liselerde Sinanoğullarının hümanizm tedrisatı projelerini desteklemiştir. Bakan olarak I. ve II. Maarif Şûraları'nda reformcu önlemlerine destek bulur (UNESCO, 1997 yılında Hasan Âli Yücel'in, kültürlerin evrenselleşmesindeki hizmeti dolayısıyla "saygı ile anılması" kararını almıştır).

DTCF'de Sinanoğulları Suat ve Samim, Klasik Filoloji dersleri verirken, bu satırları yazan H. İ., Osman Turan ve M. A. Köymen zaman zaman kendileriyle Tarih bölümünde bir araya gelip tartışıyorduk. Medeniyetin modern Avrupa'ya kadar bir çizgide gelişme gösterdiği, medeniyetin tarihî bir bütünlük gösterdiği teorisi, 19. yüzyılın evolüsyonist insan-biliminin inancı idi, Sinanoğullarının tarih felsefesi bu görüşte idi. Bu teorinin, Avrupa insanının kürede üstünlüğünü meşrulaştırma çabasına hizmet ettiği ileri sürülmüştür.

"Batılaşma" veya modernleşmeye çabalayan Batı-dışı toplumlar üzerinde günümüz sosyolojik incelemeleri, gelişme/development araştırmaları, bu teorinin gerçeğe uymadığını göstermiş, bir toplumda batılılaşmanın, ancak başkalaşmış yeni bir kültür kompleksi meydana getirdiği sonucuna varmıştır. Türk toplumunda Sinanoğlu'nun ileri sürdüğü gibi, hümanist kültür, Avrupa'daki gibi tam Batı-tipi bir kültür toplumu meydana getiremezdi. Bugünkü Türkiye, bu gerçeğin yeni bir örneğidir. (Aşağıda ayrı bir bölümde, toplum-kültür konusu üzerinde çeşitli zamanlarda yayınladığım yazıları bir arada sunmayı uygun buldum).

Cumhuriyet eğitim politikasında genel yön değişimi sonucu, Tercüme Bürosu'nda klasik "kol" kapatılmıştır (1949). DTC Fakültesi'nde Latince ve Yunanca kürsülerinin kurulması (sonradan 1940'ta Klasik Filoloji kürsüsü) Türkiye'de hümanist eğitimin başlangıcı sayılır. Ancak, Sinanoğlu'na göre klasik eğitim veren liselerin bulunmaması nedeniyle bu eğitim, Avrupa'daki düzeyine erişememiştir (s. 94-95).

Sinanoğlu, "Toplumun manevî (moral) varlığının hümanist ölçütlere göre yeniden değerlendirilmesi" için ilkin "orta dereceli okullarda yeni kuşakların düşünsel, ahlaksal ve estetik biçimlendirilmesi" gereği üzerinde durmaktadır. Sinanoğlu'na göre yeni kuşaklara "hümanist eğitim" verilmelidir. Osmanlı ortaçağ eserleri yararsızdır, "hatta zararlıdır". İtalyan hümanizm çağı, bize örnek olmalıdır (s. 101). Hümanist yazarlar, "Boccacio ile Montaigne düşünce ve yazma sanatını Latin yazarlardan öğrenmişlerdir".

"Türk hümanizminin özü" (s. 109-113). "Batılılaşma .... hümanistleşme"dir, Türkler İtalya hümanizmini izleyen "öbür Avrupalı toplumlarını örnek almalıdır." (s. 109-113).

Türk hümanizmi dışarıdan bir dürtü ile başlamıştır, Türk toplumu kendini yenilemeyi istemiştir; bunu varlığını sürdürmenin bir koşulu olarak duymuştur. Bunda "Atatürk'ün koyduğu ilkeler" başta gelir. Kurtuluş, sadece teknolojide değil, ruhtadır (mentalité'dedir). Batı'nın yaşadığı tarihî deneyimi, bilinçli biçimde tekrarlamaktır. Türk hümanizmi, "toplumun kültür gerçekleri, hatta günün zorlukları" Türk hümanizmine kendi özel karakterini kazandıracaktır (s. 107). "Sanat ve fikir anlamında özgür bir etkinlik" gösterecektir. Nasıl ki, Alman neo-hümanizmi, klasik dünya ile modern dünya sorunlarına çözümler getirmektedir. Bugünkü toplum, İtalyan hümanizminin karşılaştığı sorunlardan çok farklı sorunlar karşısındadır. Kuzey Avrupa'nın batılılaşması veya "hümanistleşmesi"ne, Alman din mitolojisi engel olmamıştır. Çünkü Alman, daha önce klasik düşünceyi benimsemişti. Avrupa'da hümanizm, tarihî bir gelişme ve yayılma göstermiştir: Yunan-Roma dünyasının değerler sistemi, Fransa ve İngiltere'de yerleşmiş, hümanizm 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı ile yeni bir değerlendirme

aşamasına gelmiş ve nihayet Alman nev-hümanizmi ile Kuzey Avrupa'yı etkisi altına almıştır. Türk hümanizmi bu gelişmede yeni bir aşama olacaktır. Hümanist düşünce akımı, "Batı düşüncesini" (s. 109) Türkiye'de "kendine özgü bir görüş" biçimine getirecektir; bu, "insanlığın manevî gelişim tarihi"ne katılma olacaktır. Sinanoğlu'nda "Türk hümanizminin özü" hakkında açık bir formül bulamıyoruz. Alman neo-hümanizmi gibi hümanistleşmenin, ancak Türk insanının "insanüstü güçlere bağımlılığını" bertaraf etmesiyle mümkün olacağı ileri sürülmekte (s. 109).

Değişim, ilkin Batı'yı taklitçilikle başlar. Özetle Sinanoğlu, Batı uygarlığının insanlığın kültür gelişiminin en gelişmiş son halkasını temsil ettiği görüşünü bir sav olarak tekrar eder (bugün tarih ve toplumbilim bu tezi tartışmaktadır; aşağıda eklediğimiz yazılarda bunu tartışıyoruz).

Sinanoğlu, şu uyarıları yapmakta: "Hıristiyan dininin Batı ruhunun özünü oluşturduğu" doğru değildir (s. 111). Keza hümanizmi, sadece belli bir tarihi döneme ait bir kültür hareketi saymak yanlıştır, hümanizm evrenseldir.

Türk hümanizmi, "ilk İtalyan hümanizmine uygun olarak, Yunan ve Roma klasikleri" ile başlamalıdır. Kaynak budur, bu bir "düşünce düzeyi"dir (s. 112). Türkiye, Sinanoğlu'na göre, Batı kültürünü, "insanlığın evrim sürecinin sürüp gittiği bir uygarlıklar bütünü olarak" görmelidir ve onun ilkelerini benimsemelidir. Türk hümanizmi, "insanlığın büyük evrim sürecine", hümanizm ile katılmalıdır (s. 115).

Sinanoğlu kitabında İtalyan hümanizminin Avrupa'da yayılışı ve gelişimi üzerinde ayrı bir bölüm (V. Bölüm, 115) yazmış, bu alanda yetkili bir araştırmacı sıfatıyla önemli katkıda bulunmuştur. Bu bölümde "Türk hümanizmine göre Batı düşüncesinin değeri" adlı kısımda, fikrin/ruhun sonsuz (kayıtsız) özgürlüğüne işaret etmekte; Yunan uygarlığı bu niteliği dolayısı ile başka ulusları geçmiştir. Nitekim Romalılara, sonra Avrupalı milletlere geçmiştir (s. 144) Batılı hümanizm, geleceğin evrensel hümanizmidir (Bölüm VI, 153-189) demektedir. Bu bölümde Sinanoğlu, Atatürk'ün öğrettikleri (devrimleri), evrensel değer taşır, değerlendirmesini yapar.

Sinanoğlu'na göre, öbür birçok uygarlık değişikliğe gidemez, değiştirilemez, "mutlak bir manevî ve ahlaksal değerler sistemi" ile kendini bağlamıştır. "Atatürk devrimi ise Batı'nın hümanist ve akılcı değerlerini" benimsemiştir (s. 160-161).

Sonuçta (s. 203) Sinanoğlu, tüm tezlerini özetler, Türk toplumunun batılılaşması probleminde çözümü, yeni bir eğitim sisteminde bulur (s. 191-201). Böyle bir eğitim, yeni kuşaklara "insancıl değerler sistemine olabildiğince bağlı bir zihin yapısı" vermelidir. Bu eğitim, filolojik/modernist bir eğitim olacaktır. Yeni klasik mektep, Yunan ve Latin filoloji tedrisatıyla hümanist eğitimin temelidir. Klasik lisede, ana dil yanında iki dil, Yunanca ve Latince ve bir Batı dili, temel disiplinleri oluşturmalıdır.

Zekânın özgürlüğü, böyle bir eğitimden beklenen sonuçtur (s. 201). Bu "Atatürk'ün başardığı ihtilal örneğince gerçekleştirilecektir." Önce, "temel özgürlükleri kurmak", sonra eğitim ve kültür ihtilaline yönelmek gerekir.

1960-1980 Türkiye'sinde Siyasî-Kültürel Çalkantıların Odağı Olarak Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

1960-1980 Türkiye'sinde kültür-toplum sorunları tüm yurdu temelinden sarsan karşıtlıklara tanık olurken, Dil ve Tarih-Coğrafya ve Siyasal Bilgiler Fakültelerinde öğretim üyesi olarak olaylara ve gelişmelere yakından tanık oldum.

1935'te imtihan sonucu, DTC Fakültesine yatılı öğrenci olarak kabul edildim, Tarih bölümünde 1942'de doktoramı tamamlayıp asistan, 1952'de profesör, 1972'de emekli oldum. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Atatürk'ün gözetiminde 1935 yılında kurulduğunda, eğitim ve öğretimde arkeoloji ve filolojiye önem verilmiş, Hitler rejiminden kaçan birçok tanınmış bilim adamı Fakültemize atanmıştı. Tarih bölümünde öğretimde F. Köprülü, Ş. Günaltay gibi kıdemli hocalar yerlerini gençlere bıraktılar. Osmanlı ve Selçuklu Tarihi'nde gençlerden Mustafa Akdağ, Osman Turan, M.A. Köymen, Halil İnalcık bulunuyordu. Klasik filoloji, felsefe ve sosyoloji bölümleri çok sonra kuruldu. Türk-İslam düşüncesini temsil edenler (Osman Turan, M. Altay Köymen, Necati Akder, Ragîp Atademir) yanında klasik filolojide Suat ve Samim Sinanoğlu'nun

temsil ettiği hümanizmciler ders okutuyorlardı. Daha sonra Amerika üniversitelerinde okumuş, Niyazi Berkes, M. Şerif Başoğlu, Behice Boran solcu sosyologlar grubu öğretime katıldılar. Sol-sağ çatışmalarının, fakültelerde mitingler, silahlı çarpışmalara dönüştüğü o anarşi günlerinde, Amerika'dan gelen grup üyeleri ayrılıp gittiler. Niyazi Berkes Kanada'ya, M. Ş. Başoğlu ABD'ye gidip yerleştiler.[5] Behice Boran, solcu bir partinin başında siyasete atıldı. Bağnaz baskılar artınca Fakülte'deki Alman profesörler, bu arada Prof. Landsberger, Prof. Güterbock ve ötekiler, ABD'den davet alarak birer birer ayrıldılar. Yeni bölümlerin katılması sonucu, araştırmalar ve fikir hareketleri, fakültenin Atatürk dönemindeki yapısını değiştirmiştir. Türkiye sathında sosyal dava ve fikir hareketlerinin yoğun biçimde tartışıldığı 1960-1980 döneminde DTCF, tartışma ve hareketlerin en hararetli odaklarından biri haline geldi. Sinanoğullarının hümanist eğitim akımı unutulmuş, solcu-sağcı devrim kavgaları Türkiye ölçüsünde kargaşaya yol açmıştı. Fakülte sağ-sol kavgalarına sahne oluyor, dekanlık basılıyor, dersler mitinglerle kesiliyor, öğrencilerden kurşunlananlar oluyordu. Ders verdiğim iki fakültede DTCF ve SBF'de sınıflar basılıyor, dersler kesiliyordu. Sol-sağ kavgalarının alevlendiği bir ortamda, "Türk hümanizmi hareketinin yeri yoktu, daha doğrusu 1980 askerî rejimi, yeni anayasa, daha ziyade Türk-İslam ideolojisini benimsedi".[6]

II

Türkiye'de Kültür ve Değişim Üzerine Araştırmalar

Ziya Gökalp

Kültür Değişimi: Tarih ve Sosyoloji

İslam araştırmaları ve Türkoloji: Hümanizm, sosyal bilim

Bu kitabın ikinci (B) bölümünün girişinde bahsettiğimiz Sinanoğlu'nun ana tezi şudur:

1. İnsanlık, medeniyette tek çizgide gelişerek Batı medeniyetinde en gelişmiş haline erişmiştir.

2. Batı medeniyeti Yunan-Latin araştırmalarıyla, hümanizm ile gelişme yoluna girmiştir.

3. Geleneksel Doğu toplumları, aynı süreci izleyerek bu yüksek medeniyete erişebilir.

4. Bunun için genç kuşaklar, klasik filoloji eğitimiyle yetiştirilmelidir. Atatürk devrimi bize bu hedefi göstermiştir.

Medeniyet-kültür kavramı, Batı medeniyetiyle öteki medeniyetler arasındaki ilişki, "batılılaşma"nın gerçek sosyolojik süreci hakkında son on beş-yirmi yıl içinde yazdıklarımın özetini burada, bazı gerekli ilavelerle bir araya getirmeyi gerekli gördüm. Bu araştırmalarım ilk kez, *Doğu Batı, Makaleler I ve II* ciltlerinde yayınlanmıştır.

Hümanist Hermenötik (Yorum Bilimi)

Hümanizm'in başlıca metodolojisi, *hermenötik*'e yani filolojik yorum bilimine dayanır. Ortaçağ'da Yunan ilmini ve felsefesini Avrupalılar, ilkin Arapça çeviriler aracılığıyla öğrenmişlerdi. Petrarca, Yunanca öğrenmek istedi, Boccacio, L. Pilate adında bir Rum'dan Yunanca öğrendi. Asıl Yunanca eğitimi ve Yunan fikriyatı, İtalya'ya 1396'da Manuel Chrysoloras ile girdi (Bizanslı, ölümü 1415). Birçok hümanist ondan tahsil gördü. Bu Rum ile beraber hepsi bilgin olan ve hümanist İtalyanlar tarafından dersleri zevkle ve hararetle izlenen başka Rum bilginleri de geldiler. Bunlar arasında sivrilenler İoannis Argyropoulos, Gemistos Plethon ve Bessarion'dur. Bu Rum bilginlerinin İtalya'ya göçü, Tükler'e karşı haçlı seferi ve iki kilise arasında birleşme görüşmeleri (Floransa, 1439) sırasında Bizans ile Roma arasındaki sıkı ilişkiler sayesinde oldu. Bizans'ta Türk idaresini tevekkülle karşılayan tutucu Ortodoks ruhban ve halk karşısında aydın yüksek sınıf, Latin yanlıları Batı ile işbirliği istiyorlardı. Özellikle kiliselerin birleşmesine karar verilen Floransa Konsili'nde (1439) Bessarion ve arkadaşları İtalya'da kaldılar. Buna karşı birçok Rum âlim, mesela Trabzonlu Amuritzes, Fatih Sultan Mehmed'in, daha önce de babası II. Murad'm sarayında iyi kabul görmüşlerdi. İtalya'da etkisi derin olan seçkin âlim ve filozof Gemistos Plethon, gençliğinde Bursa ve Edirne'de yaşamış ve II. Murad'ın sarayında ağırlanmıştı. Plethon ve Bessarion, İtalya'da skolastiği temsil eden Aristo-İbn Rüşd felsefesine karşı Floransa'da Mediciler himayesinde Plato felsefesinin ve neoplatonizmin yayılmasında önemli rol oynadılar.[7] Birçok İtalyan hümanist bunların okulunda yetişti.

Bizanslı bilgin Bessarion, Papa tarafından kardinallik mertebesine çıkarıldı ve kendisi Rönesans *mesen*lerinden (patronlarından) biri oldu. Bu dönemdeki Rumlarla birlikte, özellikle İstanbul'un fethinden sonra birçok Bizans eseri İtalya'ya getirildi; kadim ilim ve felsefenin yayılmasına yardım etti.[8]

Yukarıda ayrıntılarıyla gördüğümüz gibi başlangıçta, daha çok edebî alanda ve filolojide derinleşen hümanizm, yavaş yavaş bütün

bilgi alanlarını etkisi altına aldı. Meydana çıkan klasik çağ eserlerinin öncülüğüyle ortaçağın tüm skolastik düşüncesi ve inançları eleştiri süzgecinden geçirildi. Bu bakımdan en önemli rol Floransalı Lorenzo Valla'ya aittir. Onunla, eleştirel hümanizm kuruldu. Bu eleştiri akımı doğrudan doğruya dinde reformu hazırlayacaktır. Valla, dinin yalnız bir inanç işi olduğunu göstererek, kilise skolastiğini çürüttü. Bir filolog ve tarihçi sıfatıyla, sözde Papa'ya Batı Hıristiyan âlemi üzerinde manevî üstünlük tanımış olan Konstantin'in Hibesi'nin (*Donati Constantini*) uydurma olduğunu ispat etti. Böylece, ortaçağ kilise otoritesinin dayandığı temellerden birini yıkmış oluyordu.

Hümanizmin ikinci büyük sistemcisi Niccolo Cusano (1401-1464), hümanist düşünce ile Okham skolastik felsefesini ve Hıristiyan mistisizmini derin ve geniş bir sistem içinde toplamaya çalıştı. Böylece 15. yüzyılın en büyük zekâlarından Cusano, hümanizmin başlıca mimarlarından biri oldu. Onun felsefî etkisi kalıcı olmuştur.

Sonuçta, hümanizm, 15. asrın ortalarına doğru olgunluğa erişti ve düşünce hayatının ön planında yer aldı. Hümanizm, edebiyat alanında kalmayarak her türlü fikrî faaliyeti etkisi altına aldı ve özellikle pasif bir taklit aşamasını aşarak kendine güvenen serbest bir eleştiri aşamasına girdi.

Özetle, İtalya'da 15. yüzyılda hümanizm, düşünce ve vicdan özgürlüğünü getirmiş olup edebî eleştiri ve filolojik hermenötik hareketin menşei ve temelidir.

İslamî Hermenötik (Tefsîr)

On beşinci yüzyıldan başlayarak kutsal kitaplarda Tanrı'nm sözünü en doğru biçimde anlama çabası, Batı'da hümanistik hermenötik'e başlangıç olmuştur. Ondan yüzyıllarca önce İslam bilginleri tarafından Kur'an tefsîrine giriş için, *usûl* (prensipler, metod) adı altında hermenötik ortaya çıkmış bulunuyordu. İlkin, Kur'an metninin tespiti bu yolda atılan ilk adımdı. Kutsal kitaptan sonra ikinci otorite sayılan Peygamber'in sünneti, *ahâdis*'in tespiti çabası

usûl çalışmalarına yol açmış, bundan İslam hermenötik'i gelişmiştir.[9] Günümüzde İlahiyat Fakülteleri, İslam dini ve tasavvuf üzerinde, tefsîr alanında ciddi eserlere yol açmaktadır. İslam'da, bin yıllık kültür tarihimizde Türk asıllı bilginler, çoğunlukla Arapça, bazen Türkçe yazmışlardır. Hıristiyan Batı'da oryantalizm, başlıca Arapçanın ve Arapça metinlerin hermenötik metodlarıyla araştırma konusu olmasıyla ortaya çıkmıştır. Osmanlıların Avrupa'yı tehditleri, İslam ve Hıristiyanlık üzerinde tartışmaları genişletmiş, Kur'an o zaman Latinceye çevrilmiştir. Özellikle Osmanlı mistisizminin Batı'da derin etkisi olmuştur. İslam'da milli dillerin, özellikle lâdînî konulardaki eserler için kullanılması, ilkin Doğu İran'da (Gaznevîler döneminde Firdevsî), 10. yüzyıl ardından Türkçe'de Karahanlı Devleti'nde (Kutadgu Bilig, 1069), Orta Asya'da (Yesevî), 15. yüzyıl Timuroğulları döneminde (Ali Şîr Nevâyî, Babur), Altun-Ordu Hanlığı'nda (Ötemiş Hacı), Osmanlılar'da (Türkçe ilm-i hâller, Mevlid, Yazıcızâde, Şeyhî) ortaya çıkmıştır. Türkçe eserler, ayrı bir filoloji araştırma alanına yol açmış, oryantalizmin önemli bir kolu olarak Türkoloji'ye vücut vermiştir.

Kısacası, kültür tarihimizi hakkıyla incelemek için, üç dil; Arapça, Farsça ve Türkçe filolojilerini öğretmek ve Batı hermenötik-filoloji metodlarını üniversite ve bilim kurumlarımızda yerleştirmek gerekir.

Genellikle, Müslümanlar, Hıristiyan oryantalistlerin, Peygamber'i ve İslam akîdelerini filolojik-sosyolojik metodlarla bir sosyal tarih konusu olarak ele alıp hüküm vermelerini kabul etmezler. 1954'te Princeton'da Müslüman ve Hıristiyan bilginlerin toplandığı bir konferansta Pakistan Kültür Bakanı Kureyşî ayağa kalkarak Peygamber ve Kur'an hakkında, Hıristiyan delegelerin eleştirel sözlerini şiddetle reddetmiş ve konferansı terk etme tehdidinde bulunmuştur. Dr. Abdullah Cevdet'in önsöz yazdığı Dozy'nin Peygamber üzerine eseri, Türkçe'ye çevrilip yayımlandığı zaman kıyamet koptu, kitap yasaklandı. *İctihâd Dergisi* etrafında toplanan "Garpçılar", Dozy gibi, Peygamber'i sadece tarihî bir şahsiyet olarak ele alıyorlardı. Kur'an'daki bazı âyetleri ele alıyorlar, hilkatin yaratılışına ait âyetleri, Darvinizmle karşılaştırıyorlardı. Fransız

Jacobin'leri gibi bir "akıl dinin"den söz ediyorlar, din yerine pozitif ilmi koyma iddiasında bulunuyorlardı.[10]

V. Barthold ve İslam kültürü

İslam medeniyetini ve Orta Asya Türk tarihini asıl kaynaklarından hermenötik metodoloji ile derinliğine araştıran Batılı bilginlerin arasında Rus oryantalisti V. Barthold'un görüşlerini burada anımsamak gerekir.[11]

Barthold; Arap, İranlı ve Türklerin ortak eseri olan İslam medeniyetine temel yaklaşımda, Hıristiyanlıktan daha geniş görüşlere dayandığını ileri sürer ve der ki: "Müslüman kavimlerin tarih ve hayatı ispat ediyor ki, kadercilik, Kur'an'da hiçbir zaman havari Paulus'un Romalılara risâlesindeki (9. Bâb) kadar büyük bir kesinlikle ifade edilmemiştir. İslam, Müslümanlara kişisel hareket ve kararlarında tedbîr almayı yasaklamamış, İslam tarihçileri de olaylar arasında neden-sonuç ilişkisi aramaktan geri kalmamışlardır."

Barthold'a göre, İslam toplumlarında bugün görülen geriliği, İslamiyet'le açıklamak tamamen yersizdir. İslam tarihi, dinle değil, tarihî sebeplerle açıklanabilir. Barthold, İslam tarihi araştırmalarında Batı tarihini inceleme metodolojisini (hermenötik) uygulamak gerektiğini belirtmektedir. Barthold'a göre, dünya tarihi bir bütündür. Avrupa tarihini anlamak için Doğu tarihini araştırmak gerekir. Barthold'un Doğu araştırmaları tarihinde de Türklerin özel bir yeri vardır. Türk kültür tarihinin Batı hermenötik metodolojiye göre kurucusu Fuad Köprülü, Barthold ile sıkı ilişkiler kurmuş, Türkiyat (Türkoloji) Enstitüsü'nün kuruluşunda, 1926 yılında Barthold'u İstanbul'a davet ile Türk tarihi üzerinde bir dizi konferans verdirmiştir.[12] Köprülü yazdığı *Türkiye Tarihi*'nde Barthold'un eserlerinden, özellikle Türkistan üzerindeki klasik eserinden geniş alıntılar yapmıştır.

Türkiye'de son yirmi otuz yıl içinde Osmanlı araştırmalarındaki büyük gelişmeye denk olarak İslamî ilimler alanında çeviri ve inceleme olarak geniş bir yayın faaliyeti görülmektedir. Batı oryantalistlerinin hazırladığı *Encyclopaedia of Islam*'ın ilk baskısı (Lei-

den) Türk araştırmacıların katılımıyla Milli Eğitim Bakanlığı tarafından genişletilerek Türkçeye çevrilmişti; Leiden'de tamamlanmış olan ikinci baskısına da, Müslüman bilim adamları geniş ölçüde katılmıştır. İstanbul'da Türk Diyanet Vakfı, İslam araştırmalarının modern bir merkezi olarak yerli ve yabancı araştırmacıları çekmekte ve oryantalistlerin çıkardığı *Encyclopaedia*'ya karşı yeni bir *İslam Ansiklopedisi* çıkarmaktadır.

İslam dini ve medeniyeti üzerine Barthold ve Köprülü'nün özlediği nitelikte araştırmalar, Müslüman ülkelerinde ve Türkiye'de de yapılmaktadır. Zamanımızda oryantalizm artık Batı'nın tekelinde değildir. Barthold'un işaret ettiği gibi, dünya tarihinin bütünlüğü içinde İslam medeniyetini hesaba katmayan bir tarihçi, Batı medeniyetini anlayamaz, açıklayamaz. Tanınmış oryantalistlerin katkısıyla çıkan *The Legacy of Islam*[13] bu gerçeği açık biçimde kabul etmiştir.

Barthold, şu tarihî gerçek üzerinde durur: İslam medeniyeti, bu dini kabul etmiş milletlerin kültürlerinin etkisi altında geliştiği gibi, "bu medenî faaliyetlerin büyük bir kısmı, aslen Arap olmayanlar tarafından vücuda getirilmiştir. Bununla beraber, genel dil olan Arapça genel İslam medeniyetinin dili olmuştur". On beş yıl kadar önce Paris'te Avrupa Parlamentosu için İslam dünyası hakkında bir rapor hazırlamak üzere bir toplantı örgütlendi. İslam ülkeleri temsilcilerinin katıldığı bu toplantıda (Türkiye'den İsmail Cem, Şerif Mardin, Halil İnalcık) biteviye "Arap Medeniyeti"nden söz edilmesi üzerine, Türk ve Berber delegeleri eleştiride bulundular; Barthold'un söylediği gibi, İslam medeniyetinin Müslüman milletlerin ortak eseri olduğu gerçeğini vurguladılar.

Osmanlı ve Avrupa

Osmanlıların Bizans'ı ve Batı dünyasını 1300'lerden başlayarak tehdit etmesi, Avrupa'da İslamiyet'e ilginin artmasına yol açtı. Moğol idaresi altına giren Bağdad'da Dominiken tarikatı yerleşme imkânı buldu. Dominiken rahiplerinden Riccoldo Arapça öğrendi. Kur'an'ı Latinceye çevirdi. Bu metin Bizans'ta ve İtalya'da İslamiyet üzerinde başlıca bir kaynak oldu.

1453-1553 yıllarında Avrupa'da Osmanlı Devleti'nden hem korkuluyor, hem de Osmanlı Devleti askerî ve siyasî kurumları, taklit edilecek bir üstün sistem olarak algılanıyordu.[14]

Luther, Kur'an'ı Latince çevirisinden okuyup incelemiştir. 1530'da yayımladığı *Libellus de ritu et moribus Turcorum* adlı risâlesinde Martin Luther, Türkleri Hıristiyanlarla kıyaslayarak, onları alçakgönüllü, yaşamında sade ve karakterli bulur ve der ki, Doğu Avrupa'da köylüler o kadar kötü koşullar altında yaşamaktadır ki, Türkleri adeta kurtarıcı olarak karşılamaktadırlar.[15] Kanunî Sultan Süleyman, Luther'i bir Alman elçisi vasıtasıyla Türkiye'ye çağırdı. Fakat 1532'de Osmanlılar Almanya'yı yakından tehdit edince Luther bir Alman ve Hıristiyan olarak Türkleri 'şeytanın hizmetkârları' ilan etti ve tüm Hıristiyanları onlara karşı savaşa çağırdı.[16] Buna rağmen birçok Lutherci vâiz, Türk himayesinde-

ki Macar topraklarında serbestçe yeni mezhebi vaaz etmekteydiler. O zaman bir Alman yazarı, Paul Anderbach; ibadet özgürlüğü, inancın bireye aidiyeti ve başka benzerlikler dolayısıyla Lutherciliği İslam'a yakın buluyordu.[17]

Roma İmparatorlarının vârisliğini benimseyen ve Roma'yı fethetmeyi planlayan, Kayser-i Rûm unvanıyla övünen Fatih Sultan Mehmed'in Yunan-Latin geleneğini benimsediği ve İtalya hümanist prenslerine öykündüğü iddiasını ne dereceye kadar savunmak mümkündür? Fatih'in sarayında Yunanca ve Latince eserlerden bir kütüphane kurduğu,[18] hümanist Ciriaco d'Ancona'yı ve Amuritzes gibi Rum âlimlerini sarayında saygıyla misafir ettiği, İtalya'ya kaçmış olan Rum âlimlerini İstanbul'a çağırdığı tarihî bir gerçektir. Papa II. Pie'nin, Fatih'e Hıristiyan olursa Roma imparatoru unvanına meşrû olarak sahip olabileceği hakkında mektubu, *Epistola ad Mahametem* doğrudan şahsına gönderilmemiş olsa bile, Fatih'in okuması için yazılmış olduğuna kuşku yoktur. Fatih'in, Rum Patrik'inden Hıristiyan dini esaslarını özetleyen bir risâle yazmasını istediği de doğrudur.[19]

Konstantinopolis sahibi olarak Fatih, Roma İmparatorluğu'nun meşrû sahibi olduğunu iddia ediyor ve ömrünün sonlarında İtalya'yı istila için Güney İtalya'da bir köprübaşı oluşturuyordu (1480, Otranto Fethi). Son yıllarında Gentile Bellini'yi Venedik'ten sarayına çağırmış, portresini yaptırmış, Yeni Saray duvarlarına İtalya saraylarındaki gibi freskolar çizdirmiştir. Ancak, Fatih'in hümanizmle ilgisini, sadece siyasî hedefleri için bir araç olarak kullandığı doğru olmamalı. Onun sarayda, Müslüman ulemayı haftalık toplantılara çağırdığı ve huzurunda İslam yüksek din felsefesi (Tehâfüt) üzerinde tartışmalara başkanlık ettiği unutulmamalıdır. Doğru, Osmanlı ulemâsından hiçbiri, hümanizme onun gibi ilgi duymamıştır. Belki o, Hıristiyan ve İslam halklarını ve kültürlerini kucaklayan, fakat onların üzerinde Roma İmparatorluğu'nu ihyâ etmeyi tasarlıyordu.

Türkçülük ve Türkoloji, Dilde Değişim

Türkçü milliyetçilik, aslında modern Avrupa tarihinde Hümanizm-Aydınlanma felsefesinin bir ürünüdür. Osmanlı Devleti'ne sığınmış ve yüksek devlet basamaklarına çıkmış Lehli ve Macar asıldan milliyetçi ve liberal devrimciler (Celâleddin ve Ömer Paşalar), Osmanlılar'da Türklük bilincini uyandırmaya çalışmışlardır. Öbür yandan, Rusya çarlık rejiminin Hıristiyanlaştırma-Ruslaştırma politikasına karşı Türk-Müslüman halklarında millî hareketin uyanması ve bu hareketin temsilcilerinin Osmanlı Türkiyesi'ne sığınmaları, destek aramaları (başta Yusuf Akçura), burada Türkçülük hareketinin doğmasını hazırladı. Türkçülük bilincinin başka önemli bir kaynağı askerî mekteplerdir. Rus tehlikesini en derinden hisseden bu çevrede ders kitaplarında, hanedana bağlılık yanında Türklük bilinci verilmeye özen gösterilmiştir (Askerî mektepler nâzırı Süleyman Paşa). Nihayet, Türklük bilincine varanlar Türkçülük kaynaklarını, şaşılacak bir biçimde Fransız, İngiliz ve Macar Türkoloji'sinde buldular. Celâleddin Paşa, Léon Cahun'ın *Asya Tarihine Giriş* (*Introduction a l'histoire de l'Asie: Turcs et Mongols des origins a 1405*, Paris 1896) kitabını kullanarak Türklerin dünya tarihindeki önemini belirtiyordu; Cahun'ın kitabı 1900 tarihinde Necib Asım tarafından ilavelerle Türkçeye çevrilmiş (*Türk Tarihi*, İstanbul, 1316/1900); Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Abartısız, Türkoloji ve Türk filolojisinin kurucuları aslında oryantalistlerdir. Sekizinci yüzyıl Kök-Türk (Gök Türk) anıtlarını keşfeden, bu yazıtlarda Türk runik alfabe ile yazılmış en eski Türkçe metni ilk defa çözen V. Thomsen,[20] Türk Lehçeleri lûgatını yazan W. Radloff ve Orta Asya Türk kavimleri üzerinde yetkili eserleri yayımlayan V. Barthold, Batı oryantalizm okulundan yetişmiş ilim adamlarıdır. Orhon Abideleri'nin keşfi, 1900'lerde Türkler arasında heyecan uyandırmış, Türkçülüğün gelişmesinde ve nihayet Türkiyat Enstitüsü'nün kuruluşu (1924) ile Türkoloji'nin bir ilim dalı olarak ülkemizde yerleşmesinde rol oynamıştır. Fakat Batı filoloji metodlarının öğrenilip uygulanması yine de sorun olarak

kalmıştır. Bu boşluk, Türkoloji tahsil etmek üzere Batı üniversitelerine Türk öğrencilerin gönderilmesi ve Rusya'dan ve Almanya'dan gelen Türk-Tatar uzmanlara üniversitelerimizde görev verilmesiyle kapatılmaya çalışılmıştır.

Orhon Yazıtları dilinin çözülmesi Türkoloji'nin ve Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde bir dönüm noktasıdır. Bu yazıtlar, 6.-8. yüzyıllarda tüm Avrasya'yı egemenliği altına almış olan Kök Türk adını taşıyan devletin destanını bize Türkçe nakletmektedir. Yazıtların okunması, Batı'da Türkoloji'nin gelişmesinde büyük etki yapmıştır. Ortaçağda İranlılar ve Çinliler, bu yazıtlardan haberdardılar. Batı'da ilk kez İsveçli Phillip Johann von Strahlenberg, Sibirya'da sürgün hayatında yaptığı inceleme gezileri sırasında bu yazıtları görmüş ve Avrupa'ya dönüşünde (1722) yazdığı kitapta bunlardan söz etmişti.[21] Orhon ve Yenisey Yazıtları'nm dilini ilk kez çözen Danimarkalı dil bilgini V. L. P. Thomsen (1842-1927), bu keşfini Danimarka Bilimler Akademisi'nin 15 Aralık 1893'teki toplantısında açıklamış ve tam metni *Inscriptions de l'Orkhon déchiffées*'de yayımlamış; bu konudaki çalışmalarını 1925'e kadar sürdürmüştür.[22] "Orhon Yazıtları'nın okunması Türklük biliminde yeni bir çığır açmıştır." (Hasan Eren).

Türk eski çağını (antikitesi) parlak bir biçimde ortaya çıkaran Orhon Yazıtları, Türkiye'de heyecan ve gurur kaynağı olmuş, Türk kültür tarihine büyük hizmetler vermiş olan Türkçü Necib Asım, Orhon Abideleri yazısıyla bu önemli keşfi ilk kez Türk okuyucularına tanıtmıştır ("Orhon Abideleri", "Pek Eski Türk Yazısı", "Türk Tarihi", 1316/1900). Daha sonra hocam Hüseyin Namık Orkun, Türk Dil Kurumu yayınları arasında *Eski Türk Yazıtları* başlığı altında metni ve bugünkü Türkçe'ye çevirisini yayımladı. Orhon Yazıtları ve öteki eski Türkçe abideler ile Uygur metinleri üzerinde Alman ve Türk Türkologları araştırmalarını sürdürmüşler, Türkoloji böylece Batı oryantalizminin başlıca konularından biri durumuna gelmiştir. Önemli olan, Türkologların, hümanizmadan beri gelişmiş olan filoloji-hermenötik metodlarını Türkolojiye uygulamalarıdır. Macaristan'da Türkoloji tahsil eden Türklerin önde gelenlerinden Hüseyin Namık Orkun (1902-

1956), Orhon Yazıtları'nın ilk kez bilimsel bir yayımını Türkçe'ye kazandırmıştır.[23] Son yıllarda Dr. Talat Tekin, yazıtları ve gramerini, Batı hermenötikinin tüm verilerini kullanarak örnek biçimde yayımlamıştır.[24] Geleneksel hermenötik'in temel konusu, kültür aktarılması ve yorumunda dilin başlıca araç olduğu gerçeğidir.[25] Hermenötik üzerinde yazanlar bu nokta üzerinde ısrarla durmuşlardır. Anlamı kesin sınırlarıyla belli bir ifade içinde aktarılmamış bir fikir, bir sanat eseri yorumlanamaz. Sözcük, bir toplumda herkesin aynı içerik ve anlam verdiği bir sembol, sosyolojik bir olgudur. Hümanistlerin derinden anladığı gibi, anlatılan şey, anılan sözle aktarılır. Bugün Türkçe bir kargaşa, bir belirsizlik içindedir. Kelime, toplumda herkeste aynı düşünceyi çağrıştırdığı takdirde, ancak o zaman, bir iletişim aracı niteliğini kazanır. Bazı dilciler, kelimenin bu sosyal niteliğini göz ardı ederek kelime uydururlar ve bununla dil yarattıklarını sanırlar. Yeni bir kelime toplumda herkeste aynı anlamı çağrıştırmıyorsa, dile mâl olmuş değildir; uydurulan kelimenin bu niteliğe kavuşması, ya hiç gerçekleşmez veya uzun bir zaman alır yahut toplumun ona verdiği farklı bir anlam kazanır. Benim anlayışımda, ilim kelimesi, bilim kelimesinden anladığım şeyden farklıdır. Oysa ilim yapmak için, her kelime ve terim; belli, kesin bir anlam çağrıştırmalıdır herkesin zihninde. Eski yerleşmiş dil öğeleri, bir kültür değişimi sonucu terk edilmeye veya dilden düşmeye başladığı zaman bir dil ve kültür bunalımı gündeme gelir. Bugün Türk dili bu durumdadır. İlim yapmak bir yana, günlük hayatta, hele yüksek düzeyde kullandığımız dilde yabancı sözcükler kullanmazsak anlaşamıyoruz.

Bugün, İslamcı aydınların yayınlarında (mesela bkz. Diyanet Vakfı *İslâm Ansiklopedisi*) kullanılan yerleşmiş geleneksel dil ile mesela Toplumsal Tarih Vakfı yayınlarında tercih edilen "yeni" dil, iki ayrı dildir. F. Köprülü ve Ö. L. Barkan'm 40-50 yıl önce kullandığı dil, bugün gençler tarafından anlaşılmaz bir dil olmuştur. Barkan'ın kuşağı da, Atatürk'ün nutkunun orijinalini okuyup anlamakta güçlük çekiyordu.

Kargaşa içinde belirsiz bir dil ile gerçek ilim değil, sosyal-fikrî alışveriş de olanaksızdır.[26] Kelimeler, zihnimizde belirsiz anlamlar

uyandırıyor; benim anladığım şey yanımdakinin anladığından farklıdır; aslına bakarsanız dil sosyal bir iletişim aracı olmaktan çıkmıştır. Bu yüzden, yabancı kelimelerle meramımızı anlatmaya çalışıyoruz. Yalnız benim gibi eski kuşak değil, yeni kuşak da, bilimler ve felsefe için, ortaya atılan yeni sözcüklerle yazılmış bir kitabı anlamakta güçlük çekiyor. Bu koşullar altında, Türkiye'de bilim adamının anlayabildiği gerçek bir bilim dilinin yerleşmesi için, uzun zaman beklemek zorundayız. "Türk hümanizmi" bu koşullarda ham bir hayaldir.

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA), Türkiye'de ilmin (bilimin) gelişebilmesi için, bu ilk koşulu, yani anlamı belli ve kesin terimlerden kurulu bir ilim dili ortaya koyma gereğini (zaruretini, zorunluluğunu) anlamış ve bir Terimler Sözlüğü için, bir komite oluşturmuştur. Üyesi olduğum komite haklı olarak, gerçek bir ilim dili yaratmak için şu kuralları (prensipleri) öngörmüştür: Her terim (istilâh) için, o ilim dalında uzman kişi ile Türk dili uzmanı bir araya gelerek anlam ve Türkçe yapısı açısından en uygun kelimenin tespitine çalışacaklardır. Dil uzmanı olmayanlar tarafından uydurulan kelimelerin dilde tutunması, Türk diline mâl olması güçtür. Öbür yandan, kelimenin ilmî bir terim olabilmesi, konuyu tam anlamıyla ifade etmesi, ancak konuyu hakkıyla bilmemize bağlıdır. Bunu da bize ancak, o ilmin uzmanı bildirebilir. Türkçeleri tespit edildikten sonra, terimin kesinlikle anlam ve kapsamını belirlemek için Batı ilim dünyasında yerleşmiş karşı terimi mutlaka göstermek gerekir. Ancak unutulmamalıdır ki, tespit edilen çoğu terimin okullar ve kitaplar yoluyla, aydınlarca kullanıla kullanıla genel dile geçmesi ve mâl olması uzun zaman alacaktır. Türkiye'de ilmî (bilimsel) gelişmenin, gerçek bir "hümanist" kültürün temeli olacak bu işin, ne kadar güç ve uzun bir süreç olacağı meydandadır.

Doğu Siyaset Bilimi: Toplum ve Devlet

Doğuda siyaset hakkındaki geleneksel teoriler, Hint-İran dillerindeki kaynaklara dayanan ahlak ilminin bir bölümünü oluşturan siyasetnâme, nasîhatnâme gibi bağımsız bir literatür tarzını ortaya çıkarmıştır. Nizâmülmülk'ün Siyasetnâme'si kadar ünlü olmasa da Hintli Ziyâeddîn Barnî'nin eseri (yazılışı 1359), İran-Türk saltanat ve hukuk teorisinin dikkat çekici bir ürünüdür. Delhi sultanlarının müşaviri olan Barnî, İslam devletinde hükümdarın bağımsız olarak kanun yapma yetkisine sahip olma gereğini açıklarken, bunu düzenli dinî bir toplum hayatının önkoşulu olarak kabul etmiş, Türk devletlerinde olduğu gibi mutlak otorite sahibi bir devlet teorisinden hareket etmiştir. Müslüman halkın yaşamı, düzeni ve Şeriat'ın kendisinin uygulanabilmesi için, mutlak otoriteye sahip bir hükümdarın varlığının zorunlu olduğu savunulmuştur.

Türk tarihçi ve devlet adamı Tursun Bey'e göre de, "her insan toplumu, İslam toplumu da dahil olmak üzere, bekâsı için, sivil bir otoriteyi kabul etmelidir." Ona göre "siyaset (siyâsa) hikmete dayanıyorsa, insan tabiatında mevcut bulunan ve iki cihanda, bu dünyada ve ahirette, mutluluğa götüren mükemmeli gerçekleştirir. Bu tür bir siyaset, ilahî siyaset olarak adlandırılır ve buna namus (Yunanca *nomos*'tan) ya da dindar kişinin diliyle *Şeriat* denir. Bunun kurucusuna da peygamber denir. Ancak, otorite (*ted-*

bîr) bu düzeyde değilse ve Cengiz Han'ın yaptığı gibi bu dünyada düzen kurmayı başarmak amacıyla sadece akla dayanırsa (*tedbîr-i akl*), buna "sultanî siyaset" (*siyâset-i sultânî*) veya "Padişah yasağı" (*yasag-i padişahî*) denir. Başka bir deyişle, "buna biz örf deriz" diyor.[27] (Fatih'in kanun niteliğindeki fermanlarını içeren bir mecmuaya, "Kanûnnâme-yi Sultânî ber Mûceb-i 'Örf-i Osmânî" adı verilmiştir).[28] Tursun Bey, "ikisinden herhangi birinin gerçekleşmesi kesinlikle bir padişahın varlığına bağlıdır. Dinde kanun yapıcıya, yani peygambere her çağda gerek yoktur. Çünkü ilahî hukuk, mesela İslam, (insanlar arasında) kıyamete kadar dünyevî ve uhrevî uyum için yeterlidir. Ancak Padişahın (sivil otoritenin) varlığı her çağda bir zorunluluktur". Dünya işlerine (maslaha) her çağda ilgi gösterilmesi gerektiği için, bu dünyanın gündelik işlerini yürütmede mutlak bir yetki (vilâye) sahibi bulunmalıdır. Onun otoritesinin yürümesi kesintiye uğrarsa, insanlar en iyi koşullarda yaşamayı sürdüremezler ve belki de hepsi yok olur."

Tursun Bey, İslam dünyasında, çok önceden oluşturulmuş (Nasîreddin Tûsî onun kaynağı) bir görüşü ifade etmekte; Şeriat'ın sivil bir otoritenin varlığına dayanması gerektiği teorisini dile getirmektedir. Egemenliğin Tanrısal kaynağı hakkında Türk devlet anlayışı, İslamî dönemin egemenlik-sultanlık kavramı ile (zıllullâh-Tanrı'nın dünya yüzündeki gölgesi) özdeşleştirilmiş ve Türk-İslam sultanlıklarında Sultan gücünün mutlak niteliğine katkıda bulunmuştur. Devlet ve egemenlik hakkındaki bu anlayışın, Türklerle beraber siyaseten çökmekte olan İslam dünyasına girişi, şüphesiz kamu hayatına yeni bir ivme kazandırmıştır. Zaman içinde, İslam devletini yeniden örgütleyen ve Şeriat'ın uygulamasını garanti altına alan bir araç olarak Sultanî kanunlar, İslam toplum ve kültürünün bir parçası haline gelmiştir. Bunun en gelişmiş şekli, İslam devletinin en merkeziyetçi ve otakratik örneği olan Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleşmiştir. Bugün Türkiye'nin, seküler (laik) bir siyasî sistemle yönetilen tek İslam ülkesi olması ve diğer İslam ülkelerinden farklı bir yol izlemesi olgusunun, büyük oranda Osmanlı geçmişinin deneyimine dayandığını söylersek, abartmış olmayız. Tarihte Türk devlet geleneğini temsil eden hanedanlar yö-

netimindeki bazı İslam topluluklarının da (Hindistan'daki Türk devletleri) bir bakıma benzeri bir deneyimden geçtiklerini söylemek mümkündür.

Devlet hukukunu oluşturmaya gelince, bu süreç üç kaynağa indirgenebilir: İlkin çoğu kanun veya kanunnâmeler, kaynağı bakımından, nesiller boyunca halk tarafından izlenen ve uygulanan yerel örf ve âdetleri esas almaktadır. Hükümdarın yaptığı, sadece bunlara hukukîlik kazandırmaktan ibarettir. Böylece Sultanın "örfî" veya dünyevî otoritesi, yerel âdetleri devlet hukukuna çeviren anahtar etmendir. İkinci olarak, hükümdarın egemen gücü, eski Hint-İran ve Türk kaynaklarından gelen uygulama ve kavramları devlet hukukuna dönüştürmekteydi. Üçüncü olarak, günün ihtiyaçlarına cevap veren fermanlar, genel kurallar içerdiği zaman birer kanun niteliğini kazanıyordu (bunun için en iyi misali, R. Anhegger'le beraber yayınladığımız "Kanunnâme-yi Sultanî ber Mûceb-i 'Örf-i Osmânî"deki kanun-fermanlar ve yasaknâmelerdir).

Burada, Osmanlılarm ve onlardan önceki başka Türk devletlerinin, halkın "maslahatı" alanında ortaya çıkan sorunlara, örfüâdât ve hükümdarın otoritesine dayanan kanunları kullanarak nasıl çözüm bulabildiklerini göstermeye çalıştık. Ancak, İslam devleti olarak onların hepsi, önceden prensip olarak her hususta Şeriat'ın üstünlüğünü kabul etmiştir. Osmanlı Kanun-i Esâsî'si "devletin dînî dîn-i İslâm'dır" derken, öbür taraftan bürokratlar, Fransız kanunlarını tercüme edip uygulamakta, bunu "din ve devletin selameti için" siyaseten yaptıklarını ileri sürmekteydiler.

Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu ve daha önceki Müslüman devletlerinde kamu hayatına ilişkin yeni durumlarda bağımsız bir kanun koyma işi bir gereklilik olarak, yine bir İslamî kurala, istislâh ve istihsân kuralına göre meşrulaştırılmıştır.

Şeriat'ın uygulanması, bir ulu'l-emr'in, yani emir sahibi bir siyasî otoritenin varlığını gerektirdiği görüşünden hareket eden ulemâ, siyasî gücün sağlamlaştırılması doğrultusunda gerekli olan kanunları, İslam devletinin zaruri bir kurumu olarak kabul etmiştir. Öte yandan, tarihî bir gerçektir ki, 11. yüzyıldan bu yana, İran ve Hindistan'da ortaya çıkan Türk-Müslüman Sultanlıklarında, İs-

lam öncesi İran ve Türk geleneklerinden türeyen töre/yasa ve kurumlar, devletin örgütlenmesinde ve kamu hayatında kesin bir rol oynamıştır (Ayrıntılar için bkz. H. İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adâlet*, İstanbul: Eren Yayınevi, 2000).

Osmanlı kültürü

Osmanlı kimliği

Bir "Osmanlı kimliği" gerçek midir? İslamlaşma, nüfus ve kültür kaynaşması süreci, Bizantinistler tarafından (Speros Vryonis ve Michel Balivet) ele alınmış ve birçok nokta aydınlığa kavuşmuştur. Balivet, dinler ve etnik-gruplar-üstü (*supra cofessionelle et supra-éthnique*) tek bir bilinçten (*une cıoncience unitaire*), bir Osmanlı "melting pot"undan söz etmekte haklıdır. Osmanlı toplumunda Müslüman ve Hıristiyanlar arasında evlenmelerden yeni bir halk tipi, *Mixobarbaroi* ve *Ahriyân* ortaya çıkıyor. Şunu da kaydedelim: Osmanlı makamları Müslüman adı taşıyıp da İslamiyet'in kurallarını yerine getirmeyen mühtedîleri gerçek Müslüman saymıyor, cizye alıyorlardı. Resmî sayımlarda onları, *ahriyân* adı altında ayrı yazıyorlardı. Bunun yanında Hıristiyanlığını saklayan mühtedî Müslümanlar (*cryptochristians*) oldukça büyük bir kitle oluşturmuştur.[29] Öbür yandan İslamiyet, Müslüman'ın yaşamını, tüm davranışlarını sıkı kurallara bağlayan bir din olarak, mühtedîyi güçlü bir kültürleşmeye tâbi tutar. Müslüman olan gayri-müslim, zamanla Osmanlı-İslam cemaatinin tam bir parçası olur. Balkanlar'da Müslüman olmak, Türk olmak anlamına gelir. Gerçekte, Osmanlı emperyal kültürü ve İslam, bir Osmanlı kimliği doğurmuştur. On dokuzuncu yüzyılda millî bilinç ve hareketler karşısında Tanzimatçılar bu "Osmanlılık" bilincini canlandırmaya, böylece imparatorluk birliğini kurtarmaya çalışacaklardır.

Tahrir defterlerinin ortaya koyduğu gibi, Hıristiyan nüfusunun çok azaldığı 15. yüzyıldan önce, Anadolu'da önemli Rum, Ermeni nüfus bölgeleri mevcuttu ve Selçuklu döneminde bu gruplar daha

da genişti.[30] Örneğin, Karamanlı Rumlar'ın bir bakiyesi olarak Konya civarında Sille, 20. yüzyıla kadar bir Rum-Türk Müslüman kasabası durumunu korumuştur. Derenin bir tarafı Rum, öbür tarafı Müslüman mahallelere aitti ve bu insanlar kutsal yerleri ortaklaşa ziyaret ederlerdi.

Eserini 1330'larda yazan Âşık Paşa,[31] kültür ayrılıkları üzerinde insanların, insan olarak birbirleriyle anlaşmaları gereğini vurgular ve şöyle bir hikâye anlatır: Bir Arap, bir Acem, bir Türk ve bir Ermeni birlikte yola çıkarlar; bir yerden üzüm satın almak isterler, fakat birbirine isteklerini, dil ayrılığı yüzünden anlatamaz, kavga ederler. Sonra üzüm gelince her biri isteklerinin aynı olduğunu görür. Âşık Paşa, bu hikâyeyi anlattıktan sonra insanlar "bir evdendir, bu cümle mecûdât muhtelif düşmüştür, illâ mahlûkât Tanrı birliğine ermek için ikilikten kaçmak gerek" hikmetini ekler. Mevlâna gibi Âşık Paşa'nın bu sözleri, o dönemde özellikle bağnazlıktan uzak sûfî-derviş çevrelerinde, dinî ve etnik bakımdan karışık Anadolu toplumunda, uzlaşma ve kaynaşma gereğini ifade etmektedir. O dönemde Konya'da farklı inançtan olanlara eşit derecede saygı gösterdiği bilinen Mevlânâ, mistik İslam'ın Anadolu'da dinler üstü imanda birlik çağrısını dile getirir. Beylik dönemi toplum ve kültür çevresinde dinlerin ve halkların uzlaşma gereğine inancı, 1354'te tutsak Selânik Başpiskoposu Gregory Palamas'ın bağnazlığı karşısında Osmanlıların tutumunda açık ifadesini bulmuştur.

Toplum ve kültür: Halk kültürü ve seçkinlerin kültürü

Emile Durkheim'a göre organik bir bütün olan toplum yapısını belirleyen üç temel olgu vardır: İletişim (communication, dil ve öbür iletişim araçları); insanın iradesi dışında toplum yaşamını belirleyen dış koşullar (demografik, ekonomik olgular); örfüâdât, ahlak ve hukuk gibi normatif kurallar. Durkheim'ı izleyen Radcliffe-Brown'a göre de, her toplum-kültür, tümüyle özgün bir sistemdir ve bir bütün olarak ele alınmalıdır. Bu yapısal-işlevsel (structural-functionalist) kavrama göre, belli bir toplumda sosyal

ilişkileri ve kültürü sosyal sistem belirler. Sistemin parçaları arasında işlevsel bağımlılık, sosyal ilişkileri belirler.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra etnik-millî kimlik, millî kültür, temel toplum sorusu olarak ele alınmaya başlamıştır. Ziya Gökalp'in sosyolojisinde bu kavram, en köklü biçimde geliştirilir. Durkheim'ın (1950'lerde Radcliffe-Brown'ın) yaklaşımını, yani toplumu ve sosyal olguyu organik bir varlık, bir sistem içinde inceleme metodunu, Ziya Gökalp, Türk toplumu üzerinde incelemeleriyle genişletmiştir.

Bu görüş karşısında 19. yüzyılın evrimci (*evolutionist*) sosyologlara göre medeniyet, bir çizgide, tek doğrultuda gelişen genel insan kültürünün ileri bir aşamasından başka bir şey değildir. Bu gelişim çizgisinde Batı medeniyeti, işbölümü hayli gelişmiş, soyut (transcendental) bir Tanrı inancına erişmiş, ilim ve teknolojide uzmanlaşmış kurumlara sahip toplumların temsil ettikleri bir sosyal-kültürel gelişim aşamasıdır. Nihayet, medeniyetin bir kaynaktan çıkarak (*babilonism*) kültür temasları ve alıntılarla yayıldığını ileri süren bir yaklaşım teorisi (*diffusionist*) vardır. *Diffusion* teorisinin başlıca temsilcisi Gordon Childe ve Arnold Toynbee'dir. Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, özellikle Balkan Savaşı felaketinden sonra bir Türklük-kimlik bilinci her zamandan çok varlığını hissettirmişti. 1915'te Dârülfünun muallimlerinden Ziya Gökalp ve M. Fuad Köprülü, bir Âsâr-i İslâmiyye ve Milliye Encümeni kurulmasında ön ayak olmuşlardır. Bu bilim kurumu, İslamî konulardan çok yönetmeliğinde, "Türklere ait müessesâtı muhît-i ictimaîsi" içinde araştırma görevini üstleniyor; "Din, ahlak, hukuk, iktisat, lisan, bediiyyat (estetik), fenniyat (teknoloji) ve bünye-i ictimâiyye" araştırma alanları olarak tespit edilmiş; ve bir *Millî Tetebbu'lar Mecmuası* çıkarılması kararlaştırılmıştır. İlk sayısı 1915'te çıkan mecmuada, Ziya Gökalp ve Fuad Köprülü, Türk kimliğine ve kültürüne ağırlık veren incelemeler yayımlamışlardır. Mecmuanın başlığında, "İslâm Medeniyeti ve Türk Harsına ait Millî Tetebbu'lar" sözlerini okuyoruz. Bu sözler, Gökalp'in medeniyet ve hars (kültür) arasında temel ayrılık teorisini belirtiyordu.

Osmanlı yüksek kültürü: "Zarîfler"in kozmopolit Doğu kültürü

Osmanlı "yüksek kültürü", ("tavr-i Osmânî"), özgün bir dünya görüşü, özgün bir yaşam stili sergiler (Halil İnalcık, *Hâs-bağçede 'Ayş u Tarab*). İstanbul ve Edirne cami külliyeleri, Saraybosna Hüsrev Bey Camii külliyesi, Konya Karapınar külliyesi, Van'da İshak Paşa külliyesi, hepsi imparatorluğun uzak köşelerinde aynı emperyal stilin yarattığı özgün mekânlardır. Bunlar büyük bir coğrafyada, Osmanlı emperyal kültürünün halk yaşamını şekillendiren çerçeveleridir. On beşinci-on sekizinci yüzyıllarda külliyeleri, bedestenleri, çarşıları, zâviye ve tekkeleri, hamamları, bahçe ve mesireleri ile özgün bir Osmanlı kültürü, halkların yaşam ve davranış biçimlerini şekillendirmiştir.

Tarihte daha önce Helenistik çağda veya Roma-Bizans imparatorluğu çağında olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu, sınırları içinde bir araya getirdiği yirmi-otuz etnik grubu, ticaret, askerlik ve genel bir Kanûn-i Osmâni çerçevesinde birbirine katmış; belli bir kültürleşme çevresi yaratarak benzerlikler ve ortak davranışlar sağlamıştır. Sarayda ve ekâbir konaklarında özel bir eğitim ile yetişmiş "zarîfler"den oluşmuş yüksek Osmanlı toplum katmanı kendini halktan esnaftan ayrı sayar. Selçuklu-İlhanlı döneminde olduğu gibi, Osmanlı döneminde de, bu çeşit siyasî bir örgütlenmenin egemen olduğunu görüyoruz. Selçuklu-İlhanlı döneminde askerî-siyasî kontrol Han ve beylerbeyinin (beglerbeg) elindeyken, idare bağımsız olarak İranlı küttâb, bürokratlar elindeydi. İlk Osmanlı döneminde (1300-1453) fethedilen toprakların örgütlenmesinde başrolü üzerine alan ulema kökünden vezirler (Çandarlılar), her iki yetkiyi ellerinde toplamış, hem askerî hem bürokratik idareyi tam kontrolleri altına almışlardır. Fatih döneminde (1451-1481) saray kulları siyasî iktidarı tekellerine aldılar.

Süleyman, son senelerinde gittikçe daha ziyade dinî yasaklara, dinî ihtisâb kurallarına dönmüş görünmektedir. Bu tutucu siyaset, Osmanlı toplumunda sosyal ve kültürel sıkıntılar ve kuşkular doğmasına neden olmuştur. Mehmed Birgivî'nin şeriata aykırı bid'at'lara karşı ortaya çıkması aynı döneme rastlar; onun bu tep-

kisini 17. yüzyılın ilk yarısında Kadızadeliler sürdürecektir. Kadızadeli cami vâizleri, bid'atlara karşı şiddetli vaazlarıyla, toplumda İslamiyet adına yıkıcı militan bir taassup akımına yol açtılar. Medresede, dinî ilimlerde dahi bu katı taassubun egemen olduğunu görüyoruz. Fatih döneminde aklî ilimler, mantık, matematik ve astronomi medreselerde okutuluyordu; bu ilimlerin dinî bilimlerde aklın daha iyi kullanılmasına yardım ettiğine inanılıyordu. A. Y. Ocak, medresede tutucu bakıştan, Osmanlı'nın "merkeziyetçi, devletçi yapısını" sorumlu tutuyor.

Özgün din ve dünya görüşü, özgün devlet, yasa ve egemenlik anlayışıyla, kendi etik ve estetiği, kendi yaşam tarzıyla gerçekten bir Osmanlı medeniyeti var olmuştur. Tarihçi, bu medeniyete çeşitli yönlerinden yaklaşarak onun kendine özgü kimliğini tanımlamak zorundadır. Bu medenî yapı, yüzyıllar boyunca, farklı dönemlerde değişken etkiler altında, kendi kendini tanımlama ve yaratma çabaları sonucu ortaya çıkmıştır. Bu medeniyetin bir beylik-gâzîlik dönemi (1300-1453) vardır. Saray kültürü 1453-1600 döneminde Klasik Osmanlı kültürünü temsil eder. 1600'den sonra "tagayyür ve fesad" (ifade Koçi Bey'in "kötüleşim ve kargaşa") dönemi gelmiştir. Geçen yüzyıla kadar bir Osmanlı medeniyetinden söz edilmezdi. Avrupa Aydınlanma Çağı'nın tek bir Avrupa medeniyeti/kültürü tanıyan yaklaşımı, Osmanlı kültürüne sanki tarih dışı, tarihin normal gidişine aykırı bir gelişme gibi bakmaktaydı.

Batı kültürü, Osmanlı kültürü

Avrupa kültürü üzerinde Osmanlı etkisi konusuna gelince, aktarımlar ve etkiler ayrı ayrı ele alınabilir. Doğrudan temas sonucu alıntılar, doğal maddeler ve mamûl eşya kullanımında açıkça görülür (sof, ipekli kumaşlar, kahve vb). Etkilerde ise, egzotizm, Doğu'ya ait romantik düşler, sosyal âdetler (askerî bando, kahvehane, halı kullanımı gibi), sanat ve davranış biçimleri söz konusudur. Fransa'da yüksek ayrıcalıklı sınıfın kabul ettiği Türk-Osmanlı egzotizmi ile daha geniş biçimde Fransız halkının kültür aktarımlarını ayırt etmek gerekir. Bu bakımdan H. D.

Grégoire'a göre[32] köylü çevrelerinde bile *oriental* etkilerden söz etmek mümkündür.

Fransa'da bir Osmanlı kolonisinden, bu yol ile gerçekleşen etkilerden de söz etmek mümkündür. Osmanlı dünyasından şu veya bu şekilde Fransa'ya gidip yerleşmiş az sayıda Müslüman Türk yanında, özellikle Doğulu Hıristiyanlar (Ermeniler) ve Yahudiler bu etkilerde başlıca aracı rolü oynamışlardır.

1340'lardan başlayarak 16. yüzyıl sonlarına kadar birçok Türk-Osmanlı elçisi, İtalya ve Fransa saraylarını ziyaret etmişlerdir. Kıyafet ve âdetleri büyük merak uyandıran bu elçilerin ziyaretleri sonucu yüksek çevrelerde bu ülkelerde Türk modası (*alla turca, turquerie*) başlamıştır.

Bu elçilerin gidiş gelişinde halk sokaklarda birikerek büyük bir ilgi ile elçi alayını izliyordu. 1721'de Yirmisekiz Mehmed Çelebi'nin elçiliği Paris'te Türk modasının yayılmasında önemli bir aşamadır (bkz. ileride). 1797'de Fransa'da ikamet elçisi olarak Paris'te yerleşen Esseyid Ali Efendi hakkında Fransız Elçisi Herbette'in anlattığına göre o zaman "Paris adeta İstanbul mahallelerinden biri haline geldi." Böyle tantanalı ziyaretler, ressam tablolarında tespit edilmiştir. Aslında Fransa sarayı bu ziyaretlerden halk arasında ve dünyada prestijini yaymak bakımından yararlanmaya çalışıyordu.

E. Charriére' göre, 16. yüzyıldaki kültürel etkileri özetleyerek bu dönemde Fransız elçilerinin sık sık İstanbul'u ziyareti, Türklerin yaşamı ve kültürü ile tanışma yolunu açmıştır. I. François (1515-1547), özellikle onlardan deneyimlerini ayrıntıları ile işitmek istiyordu. O zaman her tarafta, Osmanlı üstünlüğünün sırlarını öğrenme kaygısı vardı. Bu elçilerin (J. Maurand, N. de Nicolay, B. de Montluc, P. Belon, Monsieur d'Aramon, Du Fresne-Canaye, Jean Chesneau) yayımlanmış eserleri, 16. yüzyılda Osmanlı Devleti ve ülkesi hakkında önemli bilgiler sağlar ve Venedik balyoslarının ayrıntılı raporlarını[33] tamamlar. Elçiler, İstanbul'da Rum ve Ermeni tercümanları kullandıklarından dolayı bu yazılar Türkler aleyhinde birçok kasıtlı yanlış bilgileri de içermektedir. Öte yandan yerel gayrimüslim tercümanlara (dragoman) her za-

man güvenilmediğinden Venedik'teki "Giovanni della lingua" örnek alınarak, Paris'te XIV. Louis zamanında, "Jeunes de Langues" adıyla bir okul kurulacak, doğu dilleri öğretilecek, burada yetişen gençler elçi ve konsolosların hizmetine gönderilecektir.

Cumhuriyet'ten Önce Batılılaşma Hareketleri

Müslüman Türk halkı, 19. yüzyılda Batıcı Tanzimat reformlarının (1839-1876), Doksan Üç Harbi (1877-1878) ve ülkenin parçalanması sonunda tamamen iflas ettiğine inanmış, devletin İslam karakteri ve Sultan'ın mutlak egemenliği politikasına dönmüş bulunuyordu. Bununla beraber, II. Abdülhamîd (1876-1909) döneminde, durumun anayasa ve demokratik idare ile düzeleceğine inanan bir grup aydın (*Genç Türkler*), anayasal rejim (*meşrutiyet*) için gizli faaliyet içindeydiler. Bu son görüş, aydın askerî bürokratlarca paylaşılıyordu. 1900'lere doğru imparatorluk, Makedonya sorunu dolayısıyla yeniden ağır bir kriz içine girince, bu iki grup kökten krize karşı birlik ve ıslahatın anayasal rejim (meşrutiyet) ile gerçekleşeceğine inanarak harekete geçtiler.

Vatan Rumeli'nin kaybolma tehlikesi karşısında İttihâd ve Terakkî Cemiyeti, askerî bürokrasi ve yeni yetişen erkân-i harp subayları (aralarında Mustafa Kemal ve Enver) bir darbe girişimiyle Meşrutiyeti, Kanun-i Esâsî rejimini geri getirdiler. İlk zamanlar, Kanun-i Esâsî altında eşitlik ve birlik ilkesi sayesinde imparatorluk halkları arasında ortak Osmanlı vatanı için uzlaşma ve birliği gerçekleştirme umudu yüksekti. İttihâd ve Terakkî'nin güçlenen Türkçü po-

litikası, Tanzimat'ın Osmanlılık politikasıyla karşıtlık içindeydi. Müslüman halklar, Araplar ve Arnavutlar bile artık imparatorluktan ayrılmak istiyorlardı. Abdülhamid tahttan indirildi, kısa bir parlamenter idare dönemi peşinden derin bunalımlar sonucu askerî bürokrasinin diktası geldi. Türkiye, bu rejim bunalımlarıyla sarsılırken, İtalya Trablus'u ve Oniki Ada'yı istila etti (1911-1912) (İtalyanlar Trablusgarp'ın terk edilmesi karşılığında Oniki Ada'yı boşaltmaya söz verdikleri halde sözlerinde durmadılar. II. Dünya Savaşı sonunda, İtalya yenilmişler safında idi. Ege adaları1947'de, galip Müttefiklere katılmış olan Yunanistan'a verildi).

İmparatorluk döneminde olup biten bu yıkıcı gelişmelerden alınacak ders, darbe hareketlerinin bir çözüm getirmediği, aksine daha ağır sorunlara yol açtığı, düşmana fırsat verdiği ve dağılmayı çabuklaştırdığı gerçeğidir. 1909'larda o kadar iyimserlikle başlayan Meşrutiyet idaresinin, nasıl askerî dikta rejimi ve bir dizi felaketle bittiğini unutmayalım. I. Dünya Harbi'ne sürüklenmemiz belki kaçınılmaz bir şeydi, ama II. Dünya Harbi, basiretli bir bekleyişin ne kadar gerekli olduğunu göstermiştir.

Batılılaşmanın tarihî kökenleri

Türkler, 11. yüzyılda İslam dünyasına girerek bu dünyayı idare etmeye başladıkları zamandan itibaren, İslam devlet idaresine yeni bir gelenek kazandırdılar. Türk/Moğol Avrasya imparatorluklarında gelenek, Hakan'ın mutlak bağımsızlığı ve kamuya ait meselelerde yasama hakkının, kanun koymanın, yalnız Hakan'a ait olması biçiminde tanımlanabilir. Böyle bir kanun anlayışı, aynı zamanda gerçek durumların gerektirdiği reform ve yenilikleri uygulamakta da yardımcı olmaktaydı. Osmanlı uleması, Osmanlı'da egemen olan bu kanun geleneğini, Hanefî mezhebinin *istihsan* prensibiyle meşrulaştırdı. Devletin bağımsız işleyiş ve yasama faaliyetini, istihsan veya maslaha denilen Şeriat kuralına göre yorumladılar. İslam toplumu için daha iyi ne ise, o tercih edilecekti. Müslüman cemaatının topluca izlediği "örfüâdât" İslamiyet'e aykırı olamaz, deniyordu. Şeriatı katı yorumlayan Hanbeliler ise,

Hanefî ulema tarafından onaylanan devlet kanunlarının gerçekte Şeriat'a aykırı yenilikler, bid'at olduğunu iddia etmekteydiler. Bu iddia, sultanın yasama gücünü destekleyen "resmî" veya "bürokratik" ulema ile toplumda imtiyazlı sınıfa karşı sıradan halkın sözcüsü rolünü benimseyen "popüler" din adamları, Birgivi ve Kadızâdeliler arasında sürekli bir çekişmeye yol açmıştır. Halkın taassubuna hitap eden vâizler için cami hutbeleri bağımsız bir propaganda zemini sağlamaktaydı. Başka bir deyişle, Şeriat'ın liberal ve katı yorumları, 16. yüzyılın ortasından itibaren Osmanlı-Türk toplumunda siyasî, kültürel ve sosyal çekişmelere yol açmış, 19.-20. yüzyılda devlet islâhatını destekleyen "ilerici" akımın hız kazandığı sırada, "ilericiler" ile "gericiler" arasındaki hararetli mücadelenin ilk aşamasını oluşturmuştur.

Eski Türk devletlerinde yönetici seçkin zümre, vergi ödeyen üretici sınıfların, reâyâ'nın üzerinde, imtiyazlı bir yere sahipti ve bunun bilincindeydi. Ancak bu zümre, Osmanlı hanedanı hariç, imtiyazlı statüsü, babadan oğula geçen soylu bir sınıf yaratamadı. Hükümdar, devletin çıkarlarına hizmet edecek herhangi birini veya kulunu seçerek, yönetici seçkin zümresine yerleştirmekteydi. Yönetici zümre içinde merkezî bürokrasi, divan küttâbı özel bir konumdaydı. İdarecilerden oluşan bu merkezî bürokrasi, bütün devlet teşkilatının beynini oluşturmakta ve sırf devlet çıkarlarının gerektirdiği biçimde yasalar yapabilme gücüne sahipti. Kadîm İran devlet teorisi, adalet dairesi bu bürokrasinin siyasî felsefesini oluşturmakta idi. Bir kelimeyle bu zümre, divan ve vezirlik yoluyla fiilen devleti bağımsızlıkla kontrolü altında tutmaktaydı. Böylece bürokrasi, gerçekte, Sultan'ın mutlakiyetini (absolütizmini) temsil ediyor, onun mutlak gücünü paylaşıyordu.[34]

Sırf devletin çıkarı fikriyle hareket eden merkezî bürokrasi, ilerici reformlardan sorumluydu ve Osmanlı Devleti'nde bürokratik reform, Batılılaşmaya yol açan akımın kaynağı ve desteği haline geldi. Bu merkezî örgüt, doğal olarak askerî, sivil ve dinî bürokratlardan oluşuyordu.

On dokuzuncu yüzyılda yönetici seçkin grup, merkezî bürokrasi, devletin bütünlüğünü korumak amacıyla, "devlet" için en iyi si-

yasetin Batı ile ittifak ve batılılaşmak olduğunu ileri sürüyordu.[35] Habsburg ve Romanov imparatorluklarının emperyalizmi, batılılaşma sürecini güçlendirmek için neden sayılıyordu.

Öbür yandan, sivil ve askerî bürokratlar, Tanzimat'ın başarısızlığı sonucu imparatorluk sisteminin çöküşü sırasında, bağımsız Türk ulus ve kültürünün baş savunucuları olarak ortaya çıkacaklardır (Askerî mekteplerin başında bulunan Gâzi Süleyman Paşa ilk Türkçülerden olacaktır). Bürokratlar, 19. yüzyıl reformcu bürokratlarını izleyerek, ilkin Tanzimat Dönemi'nde (1839-1876) başlatılmış olan demokrasi idealinin köktenci taraftarı oldular. 1880'lerden itibaren bir Osmanlı toplumu yaratmak ideali, Osmanlıcılık ile her vilayette pozitif ilimleri öğreten idâdîlerin açılması, aydın Batıcı bir kuşak yetişmesini sağladı. Atatürk nesli, bu temelde kurulan askerî mekteplerde yetişti. Batılılaşma, 1908 Jön Türk Devrimi ve Kurtuluş Savaşı sırasında, seçkin zümre sivil ve askerî bürokratlar arasında kökleşmiş bir gelenek, vazgeçilmez bir ideal, bir kurtuluş simgesi halini aldı.

Eğer Türkiye, kendi kimliğini ve millî kültürünü geliştirerek modern dünyada bağımsız bir millî devlet olarak ortaya çıktıysa, bu sonuç bu kuşak içinde sivrilen aydın liderlerin çabaları sayesinde olmuştur. Başka bir deyişle, Türkiye bağımsız ulus devleti varlık ve gelişimini, Batılılaştırma idealini benimseyen seçkin bir zümrenin liderliğine borçludur.

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma süreci, her defasında değişik amaçları olan çeşitli aşamalardan geçti. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarında 15.-18. yüzyıllarda bürokratlar, Hıristiyan Avrupa'nın silah ve aletlerini almaya, teknolojiye yöneldiler. Bu alıntılar, Osmanlının askerî gücünü bir bakıma Batılılarla aynı düzeye getirmekte ve Doğulu rakiplerine karşı onları üstün kılmaktaydı. Gemi mühendisliği ve gemicilik, yeni istihkâm yöntemleri, denizcilik, topçuluk ve askerî taktikler buna dahildir. Dinî bakış açısından, bürokrat ulema, bu tür teknik alıntıları yasaklayan dinî bir kural olmadığını düşünmekte ve Hz. Muhammed'in savaşta düşmanın hilelerine başvurmanın câiz olduğu hakkındaki hadîsine dayanarak alıntılara izin vermekteydi.

Bu tür teknolojik becerilerin Osmanlı ülkesinde cömert bir biçimde ödüllendirildiği, çok erkenden 15. yüzyılda Rönesans İtalyası'nda bilinmekteydi; böylece Türkiye birçok ünlü Batılı ustanın ilgisini çekiyordu. II. Bayezid Venedik'e karşı deniz gücünü artırma düşüncesiyle büyük kalyonlar inşasına karar verdiğinde Cenevizli ve Raguzalı mühendisleri hizmetine çağırdı. Bu arada, Leonardo da Vinci'nin Haliç'te bir köprü inşa etme projesi saray arşivinde bulunmuş ve Franz Babinger tarafından yayımlanmıştır.[36] İspanya ve İtalya'dan kovulan on binlerce Yahudi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeşitli şehirlere yerleşmiş ve değişik sanatların, özellikle Selânik ve Safed'de gelişmiş bir yünlü sanayiinin yerleşmesinde rol almışlardır. Kesin bir şekilde söyleyebiliriz ki, Osmanlı Türkiyesi, Batılı olmayan ülkeler arasında, Batı medeniyeti ile yakın ilişkiye girmiş olan ilk devlettir. Pera, Selânik ve Beyrut gibi Avrupalı tüccar topluluklarının yerleştiği liman şehirleri kültür ilişkilerini ve etkileşimi mümkün kılmaktaydı.

Ancak, Osmanlı Batılılaşması bu aşamada, tek tek kültür öğelerinin alınması ile sınırlıydı. İkinci aşama, 18. yüzyılda, askerlikle ilgili alanlarda Batılı ilimleri okutmak üzere Avrupalı uzmanların çağrıldığı, mühendishanelerin ve matbaanın getirildiği dönemdir. Böylece, Osmanlı kafası, ilk defa Batı ilmi ile sistemli biçimde temasa geçiyordu.[37] Osmanlı öğrencisi Mühendishane kütüphanesinde Fransız Aydınlanma Çağı'nı hazırlayan *Encyclopadiae*'yi bulmakta idi. Daha 18. yüzyılda, Osmanlı aydın bürokratlarının, İtalya'da eğitim görmüş Rumlarla, yalı ve konaklarda serbestçe tarih, felsefe, siyaset ve ahlak konularını tartıştıkları bir çeşit kulüpler meydan çıkmıştı.[38]

Bu dönemde Osmanlı aydınları arasında, Osmanlı-Türk düşüncesinde laiklik akımının başlangıcı sayılabilecek bir dünya görüşü yaygınlaştı. En önemli değişim, bir bölük Türk'ün, genelde bürokratın Batı medeniyetine karşı anlayış ve sempatiyle bakmaya başlamasıydı; böyle bir bakış açısı, her çeşit kültürleşmenin (*acculturation*) önkoşulunu oluşturan hayranlık ve anlama arzusu idi. İlk Osmanlı Aydınlanma çağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile giderek büyüyen siyasî ve ekonomik bağımlılığı ile denk bir gelişme idi. Bu kişiler reformcu bürokratlar arasından çıkmaktaydı.

Osmanlı Batılılaşmasının üçüncü aşaması, Tanzimat döneminde (1839-1877) Batılı idarî ve siyasî kurumları aktaran uygulamalar ve Osmanlı Devleti'nin bu temele dayanarak yeniden idarî yapılandırılmasıyla başladı. Bununla beraber, liberal reformcu bürokratlar, bunu yine de İslam toplumunun iyiliği için alınan teknik araçlar olarak değerlendiriyorlardı. Bu radikal yaklaşımın açıklaması ve gerekçesi olarak, imparatorluğu 1839'daki hayatî bunalımdan (1832-1839 Mehmed Ali olayı) kurtarma çaresi gösteriliyordu. Tanzimat, yani devletin Batılı nizamlarla yapılanması olarak bilinen liberal reformlar, Fransızca'dan çevrilen birçok idarî kanunun uygulanmasından ibaretti. Tanzimat'ı ilan eden temel belge, Tanzimat Fermanı, bir bakıma yeminle pekiştirilmiş değiştirilmez Fransız anayasasını andıran bir temel kanun niteliğini taşıyordu. Şinasi Bildirir haddini Sultan'a senin kanunun diyebilmekte idi. Bu reformlar, aslında, Batı Avrupa krallıkları modeline göre merkezî bir bürokratik devlet sistemi yaratmayı amaçlıyordu.

Başka bir yönden bakılırsa, Batılı kapitalist devletler için Osmanlı reformları, sanayici milletlerin genişleyen pazar ihtiyaçlarını karşılamakta idi.[39] Tanzimat reformları, Batılılara ve imparatorluğun gayrimüslim tebaasına, sanki laik bir hükümet sistemi içerisinde imiş gibi ticarî, idarî ve hukukî garantilerle liberal bir rejim getirmekteydi.

Tanzimat Dönemi'nin liberal reformları, 1876'da ilan edilen ilk Osmanlı Anayasası ile kendi mantığı içerisinde zirveye ulaştı. 1876-1877'de Osmanlı'nın kısa ömürlü parlamentolu hükümet deneyimi, konu üzerinde bir monografi yayımlayan Devereux'e göre, oldukça başarılı olmuştu. Ancak hükümetin seçimlerde çok ilkel bir oylama sistemine başvurduğunu da söylemek gerekir. Her hâlükârda, İslam dünyasında ilk anayasalardan biri olan Osmanlı Anayasası, 1923 Türkiye Cumhuriyeti'ne doğru atılmış önemli bir adımdır. Herhalde Cumhuriyet döneminde siyasî deneyim, 19. yüzyıldaki liberal hareketin aracısız bir ürünüdür ve demokratik hükümet sisteminin, Türkiye'nin siyasi yaşamında kalıcı olduğunu kanıtlamıştır, Türkiye'de bugün, hiçbir hükümet halkın oyunu elde etmeden ayakta kalamaz. Artık her kademedeki Türk vatanda-

şı, kendi millet meclisini seçmeye alışmıştır. Bununla beraber şu da bir gerçektir ki, Batıya yönelik reformlar, Osmanlı-Türk devletinde ve toplumda ikiliğe yol açmaktan geri kalmamıştır.

Türkiye devlet ve toplumunda görülen ikilik ve çekişmeye özellikle açıklayıcı bir örnek verebilmek için, adlî sistemin laikleşme sürecini ele alalım. On dokuzuncu yüzyıldan önceki dönemde, kadı mahkemesi bir adlî mahkemeden fazla bir şey ifade etmekteydi. Şer'î mahkeme, aynı zamanda, Sultanın yazılı emirlerini yerine getiren bir idare mekanizmasıydı, kadı sicillerinde birçok ferman kopyası buluyoruz. Kadının idarî faaliyetleri arasında şunlar yer alıyordu: Kadı, yerel âyan, esnaf kethüdâları ve mahalle imamlarıyla avarız vergisi gibi bazı vergileri halk arasında dağıtmak, Sultan'a gönderilecek arz ve şikâyetleri kaleme almak ve pazar fiyatlarını tespit etmek (narh vermek) gibi çeşitli görevleri yerine getirmekle görevli idi. Tanzimat Dönemi'nde bu tür cemaat faaliyetleri, daha kapsamlı idarî sorumluluklar içeren Taşra Meclisleri'ne aktarılacaktır. Aynı zamanda, Şer'î mahkemelerin yetkileri giderek kısıtlanarak, Şeriat'ın borçlar ve vecibeleri içeren bölümü, nizamîye denilen laik mahkemelerin yetkisi altına verilmiştir. Yeni mahkemelere duyulan ihtiyacın ilk önce, 18. yüzyıl ticarî devriminin etkisi altında giderek karmaşık şekillere bürünen ticarî muameleler alanında ortaya çıkmış olması ilginçtir. On sekizinci yüzyılın sonunda devlet, tüccarların kendi aralarında çıkan anlaşmazlıklara bir çözüm getirmek için Müslüman ve gayrimüslim yerli ve yabancılar arasında laik bir mahkemenin kurulmasını onayladı; 1850'de Fransa ticaret kanununa dayalı yeni bir Ticaret Kanunu ilan edildi. Nihayet, 1860'ta kurulan yeni Nizâmiye mahkemeleri, devlet tarafından tayin edilen ve tüccar cemaatinin seçtiği üyelerden oluşmaktaydı. Nizâmî sıfatı, devlete ait laik nizamlar anlamında kullanılmaktaydı.

Ticaret ve ceza mahkemeleri, Şer'î mahkemeler ile yan yana işleyen laik mahkemelerdi. Hukukta ve adliyede ikili bir sistem oluşması, kuşkusuz yargılama alanında ciddi karışıklığa yol açtı. Yeni kurulan mahkemeler, Şeriat'a ters düşen hiçbir hususta karar veremezlerdi ve Şeriat'ın yargılama alanı içinde bulunan kişi-

ler için, bu laik mahkemelere tayin edilmiş müftüden fetva almak zorunluydu.

Tanzimat Dönemi'nde Batılı bir adlî sistemin kabul edilmesi, özellikle Fransız Medenî Kanunu'nu getirmek için tasarılar, Cevdet Paşa'nın hâtırâtında yansıttığı gibi, Osmanlı uleması arasında ciddi bir kaygıya yol açtı. Bu tepkinin sonucu olarak, Şeriat'ın muâmelâta ait bölümü, ulemadan oluşan özel bir komisyon tarafından yeni bir sınıflandırma sistemi ile yeniden düzenlenmiş ve Mecelle 1855 ve 1869 arası yayımlanmıştır. Tek bir kodifiye İslamî kanun mecmuası, Mecelle, hem Şer'î hem de Nizâmî mahkemelerde kullanılmak üzere resmî bir metin olarak ilâan edilmiştir. Bundan sonra mahkemelerde verilen kararlar, Şeyhülislâm'a gönderilecekti; ancak Mecelle ne Osmanlı toplumunun giderek artan karmaşık ticarî ilişkilerini karşılamada, ne de Şer'î mahkemelerin durumunu kurtarmada başarılı olmuştur.

Ancak daha sonraları, 1876 Anayasası ile Osmanlı Devleti, İslamî bir devlet olarak Şeriat'ın, öteki bütün yasama yetkileri üzerinde olduğu ilkesini onayladı. Tutucu Müslüman kitleler, Batılı adlî kurumları daima kuşku ile karşılıyorlardı. Osmanlı uleması, kendi konumunu koruma çabası içinde, İslamî hukuk içinde yenilikler getirmeyi sürdürdü. Daha 1855'te, mahkeme nâiblerinin eğitim ve seçimine dair yeni bir uygulama kabul edildi. Şer'î vesikaların nasıl düzenleneceğine dair başka uygulamalar da yayımlandı. Nihayet, 1915'te, Şer'î mahkemeler için dava usûlü kanunu uygulamaya konuldu. Buna karşı adlî gücün devlet denetimi altında birliğini savunan İttihâd ve Terakkî yönetimi zamanında, laikleşme hareketi kuvvet kazandı. 1914'te dinî mahkemelerin denetimi, Şeyhülislâm'ın elinden alınarak öbür mahkemeler gibi Adalet Bakanlığı'nın denetimine verildi. Tabiî tam radikal laikleşme, ancak Cumhuriyet döneminde, TBMM tarafından 1924'te Şer'î mahkemeler ilga edildiği ve 1926'da Mecelle'nin yerine İsviçre, İtalya ve Alman yasalarına dayanan laik Medenî Kanun ile Ceza ve Ticaret kanunları kabul edildiği zaman gerçekleşti.

Osmanlı'nın laikleşme hareketi, sadece kurumsal olarak denetlenen eğitim ve adliye alanında değil, sosyal yaşam, ahlak, adap ve

sanat alanlarında, yani Türk toplum hayatının her yönünde görülür. Bir yandan bürokratlar tarafından tepeden inme laik Batı kurumları, öte yandan geleneksel değer sistemine sıkı sıkıya yapışan kitleler tarafından desteklenen geleneksel İslam kurumları arasında ikilik ve çekişme kaçınılmazdı. Çekişme, Tanzimat döneminde Yeni Osmanlılar önderliğindeki hararetli tartışmalarda, özellikle 1860'larda Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın gazete makalelerinde, sonraları daha analitik bir biçimde Ziya Gökalp'in sosyolojik yazılarında ifadesini bulmuştur.

Türk "Hümanizmi"nin Kurucuları

Fuad Köprülü

Ziya Gökalp'in felsefesini benimseyen fikir arkadaşı Fuad Köprülü'nün 1924'te İstanbul Darülfünûnu'na bağlı olarak kurduğu *Türkiyat Enstitüsü*, yalnız dünyaca tanınmış bir Türkoloji merkezi haline gelmekle kalmamış, aynı zamanda Türk edebiyatı tarihi, Türk folkloru, Türk filolojisi alanlarında birçok değerli araştırmacının yetiştiği, eser verdiği bir merkez olmuştur. Enstitünün kuruluşundan, 1931 yılına kadar, 13 değerli eserle 6 önemli bilimsel eserin çevirisinin ve 1925-1934 arasında *Türkiyat Mecmuası*'nın altı cildinin yayınlandığını özellikle kaydetmek gerekir. Enstitü ve mecmua, kendisinden sonra bugüne kadar Türkoloji alanında değerli hizmetine devam etmektedir.[40]

Türk dilinin sadeleştirilmesi akımının başladığı tarihte Fransızca'dan birçok eserin çevrildiği tarihte, ilkin bir şair ve yazar olarak ortaya çıkan Köprülü, zamanla kendine özgü güçlü bir ilim dili yaratmıştır. İfadesinde açıklık ve kesinlik, anlam zenginliği ile bu dil filolojik anlamda güçlü bir bilim aracı haline gelmiş, ondan sonra yarım yüzyılda bilim adamlarının yazı dili olmuştur. Bugün bu dil, yeni yetişen kuşaklarca tamamıyla terk olunmuştur.

Bilimsel düşüncenin yerleşmesinde eleştirinin önemini erkenden kavrayan Fuad Köprülü, kapsamlı keskin bir eleştiricidir. 1908-1913 yılları arasında ilk yazıları, edebî eleştiri üzerinedir. 1913'te "Bizde Tenkît" başlıklı yazı serisini yayımladı. Ondan sonra Türkiye'de yayınlanmış önemli hiçbir edebiyat ve tarih eseri yoktur ki, Fuad Köprülü'nün eleştirel kalemi altına düşmemiş olsun. Eleştiri, hümanist filolojinin en önemli yanıdır.

Köprülü'nün bütün araştırma yazıları, o zamana kadar o konuda yapılmış olan işlerin dikkatle gözden geçirilmesi ve eleştirisiyle başlar. Batı biliminin bu eski geleneğini Türk ilim edebiyatımıza ilkin Köprülü getirmiştir. Köprülü'nün eleştirel yaklaşımı, Batı ilim metodolojisiyle, özellikle Fransız kültürüyle tanışması sayesinde olmuştur. İdâdî'de öğrendiği Fransızca yanında, Almanca, Rusça, İngilizce eserleri Türkiyat Enstitüsü'nde topladığı asistanlara yaptırırdı. Bu bakımdan, Türk Ocağı'nda arkadaşı Ragıb Hulûsi'nin ve Kilisli Rıfat'ın yardımları büyüktür. Böylece, Türk tarih ve edebiyatına dair Batı dillerindeki çalışmaları inceleme ve eleştiri süzgecinden geçirme imkânını bulmuştur. Köprülü, eleştirilerinde yalnızca Türklerin değil, birçok Batı bilgininin de ne kadar yüzeysel ve dar görüşler içinde kaldığını, nasıl büyük yanlışlara sürüklendiğini göstermiştir (F. Babinger'i ve Gibbons'u eleştirileri). Çığır açan *İlk Mutasavvıflar*'la dünyaca tanınan Köprülü, geniş bilgisi ve bilimsel metodolojisi, açık üslubu ile düşüncelerini Batılı meslektaşlarına da kabul ettirmiş, Batı akademi ve üniversitelerince ilmî payelere layık görülmüştür (bu bakımdan ondan önce Halil Edhem Bey'i unutmamak gerekir). 1935'te Sorbonne Üniversitesi'nde Türk Araştırmaları Merkezi'nin açılış merasimine davet edilmiş, orada verdiği derslerde ilmî eleştiri konusunda parlak bir örnek vermiş ve Fransız bilim adamlarının hayranlığını kazanmıştır (Bu dersler, *Les origines de l'empire Ottoman*, Paris 1935, adıyla basılmıştır). Büyük Fransız tarihçisi, *Annales* ekolünün kurucusu Lucien Febvre, Fransa'nın bir ilim dergisinde şöyle yazmaktaydı: "Bu dersler, Fuad Köprülü'yü; metin eleştirisi işlerinde tecrübeli bir âlim.... geleneksel elkitaplarımızın tasasız bir şuursuzlukla kaydet-

mekte oldukları pek çok hata ve iltibasları tashih etmesini bilen bir ilim adamı olarak göstermektedir."

Köprülü, Türk tarihi ve edebiyatına ait Batı'da revaçta olan birçok duygusal veya geleneksel olumsuz görüşü, bu sıkı ve keskin eleştiri metoduyla gözden geçirmiş ve düzeltmiştir. Kendisi, 1940'ta aynen şu satırları yazıyordu: "Daha ilk günden başlayarak bu araştırmalarımda tarih tetkiklerinin ilmî ve objektif usullerinden ayrılmamaya ve Batı tarihçilerinin Türkler hakkındaki indî ve menfî hükümlerini sırf objektif usulle eleştiriye çalıştım." (Bu satırları yazan, hocasının bu tavsiye ve kuralını hiçbir zaman unutmamıştır).

Türk din tarihi araştırmalarında Köprülü'nün metodolojisini izleyen Ahmet Yaşar Ocak'ın, onun için yazdığı şu satırlara tamamen katılıyorum: "Köprülü her bilim adamına nasip olmayan sezgi ve sentez kabiliyetini mükemmelen kullanmasını bilmiştir. Onun çeşitli eserlerinde şu veya bu şekilde ortaya koyduğu, mahiyetini açıkladığı pek çok konu ve mesele, bugün onun teşhis ettiği biçimde tezahür etmiş, vardığı birçok sonuç, üstelik daha da kuvvetli bir biçimde teyit edilmiştir." Köprülü'yü bu düzene getiren şey, onun ilk kez Batı'nın filolojik hermenötik'ini, başka deyişle, hümanist düşünceyi benimsemiş olmasıdır.

Fransız oryantalisti C. Huart, Köprülü'nün *İlk Mutasavvıflar* başlıklı eseri hakkında: "Batılı Avrupa üniversitelerinde öğretilen tarihî ve edebî intikadın en sıkı usullerinin burada tatbik edildiğini hayranlıkla görüyoruz. Arkasından kendisini takip edenler çıkarsa, bu eser bir devir açacaktır" demektedir. İstanbul Dârülfünûn'unda Ziya Gökalp'in "millî hars" kavramını benimseyen Köprülü, bu eseri, "millî ruhu ve millî zevki anlayabilmek" için yazdığını söyler. Eser, bugün de Türk edebiyatı ve kültürü alanında klasik bir eser olarak kabul edilmektedir (Ancak Türk dilinin son yüzyıl içinde geçirdiği gelişme o kadar devrimci olmuştur ki, genç kuşaklar bu eseri okuyup yararlanmakta güçlük çekmektedir). Bu gibi klasik eserleri sadeleştirmek ise, onları yozlaştıran popülerizmden başka bir şey değildir. Gerçek bilim, bir dili hakkıyla anlayacak filolojik yeteneğe sahip olmaktır.

Ziya Gökalp: Sosyal bunalım karşısında sosyal bilim

Gökalp'in düşüncelerini en iyi analiz edenlerden biri, H. Z. Ülken'e göre Gökalp, gençliğinde Namık Kemal gibi "bir Osmanlı Milliyetçisi", bir "Yeni Osmanlı" idi. Gökalp'e göre Osmanlı'nın kurtuluş yolunu, ilm-i ictimâ (sosyoloji) öğretecektir, inancındaydı; böylece bu alana kendini verdi. Tüm İttihâd ve Terakkîciler gibi, uhuvvet-i Osmâniyye (çeşitli dinlerden etnik gruplar arasında Osmanlı Kardeşliği, Osmanlıcık) yoluyla bir Osmanlı milleti meydana getirmenin mümkün olduğuna inanıyordu. Daha sonra, 1909'da Gökalp, Ömer Seyfeddin'in *Genç Kalemler*'de dilde tasfiye (saf Türkçe) hareketini izleyerek "Türkçü" oldu. Selânik'te İttihâd ve Terakkî Merkez-i Umumî üyesi seçildikten (1909) sonra yeni bir Gökalp karşımızdadır. Genç Türkler'i izleyerek, II. Meşrutiyet'te siyasî devrimin sosyal devrimle tamamlanması gereğini savundu. Sosyal devrim, "Yeni Hayat" "topluma verilecek yeni bir zihin ve sosyal yapı" ile gerçekleşecektir. "Yeni Hayat", sosyal hayatın her alanında eski değerler sistemi yerine yeni bir değerler sistemi getirmelidir. Bu dönemde, A. Fouillé'nin "idées forces" (fikir-güçler) teorisinin etkisi altındadır. Sosyal değişim, ileri fikirlerin yayılmasıyla gerçekleşir, teorisidir. "Yeni Hayat" fikir ile ülkü ile yaratılır ve hayata geçirilir: "Yeni Hayat", öz Türk kültürüne dönmekle gerçekleşecektir. Gökalp için, "üstün insan" Türk'tür, yüksek, güzel kültür, Türk kültürüdür. Gökalp'in düşünce hayatında Türkçülük, Balkan Savaşı faciasından sonra egemen hale gelecek, Osmanlıcılık unutulacaktır. Bu tarihlerde Gökalp, daha çok A. Fouillée ve G. Tarde'ın (taklit sosyolojisi) etkisi altındadır.

Dârülfünûn'da Gökalp, Fuad Köprülü, İsmail Hakkı, Necmeddin Sadak, A. Emin (Yalman), Şemseddin (Günaltay) ile birlikte, Batı bilim metodlarıyla çalışmayı benimseyen ekip içinde yer aldı ve onların fikir odağı oldu. Gökalp, kültür ve medeniyet ayrılığı tezini, ilkin *İçtimâiyât Mecmuası*'nda ileri sürdü. Sosyolojinin temel kavramlarını tespite çalışan, sosyolojik olgu ve araştırma metodu üzerinde ilk etraflı yazısı ("Bir Kavmin Tetkikinde Takip Olu-

nacak Usûl"), Fuad Köprülü'nün çıkardığı *Millî Tetebbu'lar Mecmuası*'nda (I-II, 1912, 193-205) yayımlandı. Orada, kültür ve medeniyeti ayrı olgular olarak incelemekteydi. Bu dönemde sosyolojinin gerçek kurucusu saydığı E. Durkheim sosyolojisinin pozitivist-strüktüralist yaklaşımını benimsedi (1917). Her toplum, kendi kurallarıyla organik bir bütün oluşturan bir sosyal yapıdan ibarettir. Toplum yapısı, kişinin üstünde bir yapıdır; bu yeni yaklaşımda, ahlakın sosyolojik niteliği üzerinde durdu. "Eski Türkler'de İçtimaî Teşkilât" adlı yazısında (MTM, III, 1914) Durkheim ve Mauss'un ilkel toplum tasnifini, Orta Asya Türk kavimlerinin incelenmesine esas aldı. Bu araştırmasında, destanlardan yararlanması kayda değer.

Gökalp, sosyoloji teorilerinde özellikle E. Durkheim'ın metodolojisini izlemekle beraber, onun, Batı hümanist bilim geleneğini benimsemiş orijinal bir Türk düşünürü olduğu noktasında birçok sosyolog birleşir (H. Z. Ülken, Amerikalı sosyolog C. Zimmerman, Z. F. Fındıkoğlu, N. Akder, M. Turhan ve son zamanlarda S. H. Bolay ve S. Anar); buna karşı ciddi eleştiriler arasında T. Parla ve H. K. Kadri'yi analım. Aslında, 1930-1990 arasında tüm solcu literatür, onu hedef almıştır. Yakın zamanlara kadar onun sosyal bilimlerde ürettiği terimler (hars, mekûre, örf, içtimâiyat) kullanılagelmiştir. Saltanat döneminden Türk millî devletine geçiş döneminde Türk toplum ve siyasetinin radikal hızlı değişimlerini bir sosyolog olarak gözlemlemesi, onun sosyolojik analiz ve hükümlerine, kuşkusuz orijinallik kazandırmıştır. Yeni Türkiye doğarken millet, devlet, hukuk, kadın hukuku, devlet-din ilişkileri, modern ekonomi ve millî eğitim, Türk kültür tarihi ve sosyolojisi, özellikle millî devletin ideolojisini formüle etmekte Ziya Gökalp, kuşkusuz hümanist düşünceden doğan Batı sosyal bilim düşüncesini, Türk düşüncesine getiren bir ilktir.

Büyük sosyal-siyasî değişim ve kriz devirlerinde, sarsıntının sebep olduğu kargaşa karşısında belirli bir çıkış yolu, yeni bir denge bulma ihtiyacı, insanı köklü değişim sorunları ve değerler sistemi üzerinde etraflı incelemeler yapmaya zorlamıştır. Kriz, kökleri hümanizme dayanan Avrupa Aydınlanma Çağı (*Siécle des Lumiéres*,

Enlightenment) gibi, insanı yeni bir düşünce sistemi, akılcı bir uyanış, sosyal-siyasî yeni bir yapılanmaya götürür. Osmanlı-Türk tarihinde, 1856 Kırım Savaşı'ndan sonra Batı'nın her alanda yıkıcı baskısı karşısında Yeni Osmanlılar'm tepkisi, böyle bir ihtiyacın göstergesiydi. Tepki, Yeni Osmanlı hareketiyle devrimci bir doğrultu aldı. 1878 Berlin Antlaşınası'yla Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanışı onaylanmıştı. 1900'lerde patlak veren Makedonya bunalımı, Genç Türkleri İttihâd ve Terakkî'yi iktidara getirdi ve saltanat fiilen son buldu. Ülke yeniden parçalanma tehlikesi karşısındaydı. Ziya Gökalp, bu kriz döneminde yeni bir denge ve düzen, yeni bir doğrultu arama ihtiyacına en yüksek düzeyde tercüman olmuş bir düşünürdür. Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın açık bir şekilde ifade ettikleri toplum ve kültür krizi, II. Abdülhamid Devri'nde (1876-1909) Paris'te toplanan Genç Türkler tarafından sosyal bir mesele olarak ele alınmaktaydı. Onlar, aynı biçimde sosyal sorunla karşılaşan Fransız sosyolojisinin kuvvetli etkisi altında kaldılar. Genç Türkler'in lideri Ahmet Rıza Bey, Auguste Comte'un "Ordre et Progrés" (düzen ve ilerleme) fikrini benimsedi, onu siyasî programının temeli yaptı. 1906'da Prens Sabahaddin de Osmanlı toplumunun düze çıkmasını "fenn-i ictimâ"dan bekliyordu. Fenn-i ictimâ diyordu, bize toplumumuzun noksanlarını gösterebilecek bir anahtardır. O, Le Play sosyolojisini benimseyerek kişisel özgürlük ve sosyal mutluluk sayesinde, Osmanlı toplumunda bir uzlaşma ve ahenk, yeni bir denge yaratılabileceğini düşünüyordu. Bu kuşakta, Ziya Gökalp, Genç Türkler'in güçlü bir temsilcisi oldu. Daha Selânik'e gelmeden önce Diyarbakır'da Genç Türk yayınlarının etkisi altında 1909'da *Peymân*'da (Sayı 1, 28 Haziran 1909) yazdığı İlm-i ictimâ adlı makalede, krize bir çözüm yolu bulmak için bu ilimle ciddi biçimde uğraşmak gerektiğini savunuyor, sosyolojiyi Osmanlı toplumunu oluşturan çeşitli etnik unsurlar arasında doğal düzen ve dengeyi yeniden kurmak için en doğru yolu gösteren araçlardan biri sayıyordu. O, daha sonra Selânik'te İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin Merkez-i Umûmî üyesi seçilince, kendisine "Cemiyet-i Mukaddese"nin, yani İttihâd ve Terakkî Cemiyeti'nin ana prensiplerini açıklamak ve gençliği toplu-

ma bağlamak görevi verildi. İttihâd ve Terakkî, daha sonra 1906'da Mısır'da basılı Nizamnâme-i Esâsî'sinde (Madde II, III) sosyal politikasını şu satırlarla özetlemekteydi: "Her hususta sebeb-i muvafakkiyet olan ahlâk-i hasene-i millîyeyi takviye, ulûm ve maârif ve terakkiyât-i medeniyye-i hâzırayı âdât-i kavmiyye ve ihtiyâcât-i mevkiiyemize tatbîkan memâliki Osmâniyye'de neşr ü tamîme çalışmak... Osmanlı anâsır-i muhtelifesi arasında samimî bir ittihâd meydana getirerek vatanın yükselmesine çalışmak..." İşte temel prensipler bunlardı. Gökalp kendisine verilen ödevi geniş bir açıdan bir sosyal mesele olarak ele aldı ve "Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler" adlı makalesinde (*Genç Kalemler*, sayı VIII), asıl inkılâbın içtimaî nitelikte olması, yani topluma inmesi gerektiği fikrini savundu ve aynı yazıda bu Yeni Hayat'ı getirecek sosyal değerlerin niteliğini göstermeye çalıştı, 1911-1923 yıllarında, Balkan Savaşı facialarını, Dünya Savaşı, yabancı işgali, Sévres Antlaşması gibi imparatorluğun yıkılış buhranları içinde Gökalp, daima sosyal sorun üzerinde durdu; kurtuluş yolunu daima sosyolojinin kılavuzluğunda aradı. Onun sosyolojisi, bu sebeple, dinamik bir sosyoloji, bir değişim sosyolojisi oldu. Milli Türk devletinin kuruluşu döneminde Gökalp Türkçülüğün sosyal-ideolojik yorumuna yöneldi. Her dönümde Gökalp, kendisi gibi içtimaî-ahlakî sorundan hareket ederek sosyal yapıyı esas alan Emile Durkheim sosyolojisini benimsedi. Toplumun nasıl ve nereye gitmekte olduğunu incelemek ve sorumlu mevkîde olanlara yol göstermek, onun daima başlıca kaygısı oldu. Böylece, Gökalp'e sosyal-kültürel bunalıma bilim aydınlığında çözüm arayan hümanistler veya Fransız sosyologları yanında yer verebiliriz.

Arnold Toynbee ve Ziya Gökalp

Arnold Toynbee: Medeniyetlerin doğuşu ve batışı

Arnold J. Tonybee'nin hareket noktası da, Birinci ve İkinci Dünya Harpleri devresinde var olma-yok olma sorunu karşısında kalan insanlığın büyük sosyal-tarihî sorunudur. O, 10 ciltlik dev eserinde (*A Study of History*), insanlığın tarih boyunca macerasını başından sonuna inceleyerek, krizin gerçek anlamını görmek ve bizi nasıl bir çözüm yolunun beklediğini göstermek istedi. O, Gökalp'in millî çerçevede ele aldığı sosyal meseleyi, insanlık ölçüsünde incelemeyi denedi. Sosyal değişmeyi esas konusu sayan 19. yüzyıl Amerikan sosyolojisi, Carl Zimmerman'a göre, 1920'lerden sonra sosyal yapı araştırmalarına yönelmiştir (*Yeni Sosyoloji Dersleri*, çev. A. Kurtkan, İstanbul, 1964). Sosyal değişme üzerinde incelemeleriyle tanınmış olan ve 1964'te İstanbul Üniversitesi'nde misafir profesör olarak sosyoloji okutan bu değerli Amerikan sosyoloğu, günümüzde tekrar dinamik değişim sosyolojisine dönme gereğine inanmaktadır. Atom çağının korkunç problemleri ve dünyada hızla gelişen modernizasyon-batılılaşma krizinin ortaya çıkardığı hayatî sorunlar, yeni sosyolojiyi, bir değişim (*development*) sosyolojisi şeklinde ele almaya bizi zorlamaktadır. Zimmerman'a göre, Gökalp ve Toynbee bu vadi-

de bize öncülük etmektedir. Gökalp tek doğrultuda sosyal gelişim teorisine dayanan 19. yüzyıl sosyolojisine bağlıdır ve her medeniyetin kendi "sosyal zamanı"nı ve gelişimini göz önünde tutmamaktadır. Son zamanlarda sosyolog N. Eisenstadt da aynı eleştiriyi yapar. Eisenstadt'a göre, gelişmeye açılan toplumlarda modernleşme belli bir reçete ile gerçekleşmez, daima yeni bir senteze götüren bir sosyal oluşum gündemdedir. Zimmerman'a göre Toynbee, çeşitli doğrultuda yürüyen ve kendi sosyal zamanını yaşayan medeniyetler kavramıyla, yeni dinamik değişim sosyolojisinin zeminini hazırlamıştır.

Zimmerman, yarım yüzyıl önce Ziya Gökalp'in kurmuş olduğu kürsüde ders verirken, onun tezini değerlendirmeyi ihmal edemezdi. Amerikan sosyoloğuna göre, büyük tarihî devrimlerin "bir felsefeye ve halkın desteğine dayanan bir programa sahip olmaları lazımdır" (Giriş, s. 1). Türkiye de kendisini yok etmeye uğraşan güçlerin karşısına kökten bir inkılâpla çıktı. Zimmerman'a göre, Türk inkılâbı, insanlığın 20. yüzyıldaki köklü değişiminin bir parçasıdır. Sosyal bir hareket olarak anlaşılması gereken bu insanlık devrimi, günümüzde dünya ölçüsünde devam etmektedir. Gökalp, Durkheim sosyolojisini alıp bir Doğu toplumuna uygulayabildiyse, bu ancak 19. yüzyılda sosyolojinin, soyut kavramlara göre kurulmuş soyut bir sistem olmasından ileri geliyordu. O dönemde, her toplumun kendi tarihî "sosyal zamanı" kavramı sosyolojide yer etmemişti. Bugün "sosyal zaman"a bağlı bir araştırma konusu olan sosyolojiyi, soyut kavramlara bağlı tutmak güçtür. Gelişimi, her toplumda kendi sosyal koşulları içinde izlemek gerekir. Amerikalı sosyologlar, Türkiye'de Ziya Gökalp'in yaptığı gibi, ilkin sosyal değişme teorilerine yönelmişlerdi.

Toynbee, I. Dünya Savaşı'nda İngiliz istihbarat servisinde Türkiye masasında, daha sonra Paris Barış Konferansı'na katılan İngiliz heyetinde çalışarak çağdaş Türk tarihinin en hareketli devirlerini yakından izlemek imkânını bulmuştur. 1921'de, Atina yolu ile Anadolu'da Yunan cephesine gelmiş, Bursa, İzmir arasında cepheyi gezmiş, dönüşünde İstanbul'a uğramıştır. Bu seyahati sonunda yayımladığı kitapta (*The Western Question in Greece and Tur-*

key, A Study in the Contact of Civilisations, Londra, 1922) Türk-Yunan mücadelesini, geniş bir tarihî yorum içinde, medeniyetlerin çarpışması şeklinde anlatmaya çalışıyor. Toynbee, medeniyetlerin birbirleriyle karşılaşmasının, insanlığın ilerlemesi veya başarısızlığa uğramasında daima temel bir faktör olduğunu vurguluyordu (Preface, VII-VIII). "Bir kimse herhangi çağdaş siyasî, ekonomik, dinî veya fikrî bir hareketi incelerse, hemen hemen daima bunun Batı'dan gelen bir dürtüye (*stimulus*) karşı bir yanıt (*response*) veya bir tepki (*reaction*) olduğunu görecektir" (s. 5). (Toynbee, *A. Study of History*'de "stimulus" terimi yerine "challenge" terimini yeğleyecektir). Ona göre, Batı kültürünün etkisi hakkında Batı'da tam bir anlayışsızlık ve ihmal hüküm sürmektedir ve işte bu kayıtsızlık, Batı etkisini Yakındoğu'da yıkıcı, anarşiye götüren bir faktör haline getirmiştir. Ona göre, Batı Anadolu'ya saldıran Yunanlılar emperyalistler durumuna düşmüş, Türkler ise Batı'nın nasyonalizm fikrinin savunucuları haline gelmiştir. İngiltere ise böyle bir durumda Yunanlıları desteklemiş, yani kendi temel prensiplerine ihanet etmiştir.

Toynbee kitabında, tarihî mücadeleleri kültür/medeniyet mücadeleleri olarak anladığını açıkça belirtir. Burada çarpışan, ikisi de kuvvetle Batı medeniyeti etkisi altında bulunan iki medeniyet söz konusudur. Ortaçağda biri *Near East*, yani İstanbul ve etrafında gelişen Doğu Yunan-Latin medeniyeti, öte tarafta *Middle East*, yani eski Mısır ve Mezopotamya medeniyetlerinin yıkıntıları üzerinde yükselen İslamî medeniyettir. *Near East* medeniyetini Bizans yolu ile Yunanlılar, *Middle East* medeniyetini ise Osmanlılar temsil etmektedir. Osmanlı medeniyeti, daha 16. yüzyıl sonlarında yaratıcılık gücünü kaybetmiştir. Bu medeniyetin çöküşünü o, şu sebeplere bağlar: Evvela, merkezî imparatorluğun dayandığı kullar ayaklanmış, ardından Osmanlılar imparatorluklarına dahil öteki medeniyetleri (cemaatleri) eritemedikleri için o medeniyetleri temsil edenler başkaldırmışlardır. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu çökmüş, fakat İslamiyet ondan sonra da ayakta kalmıştır. Ona göre, bu hal, dine dayanan medeniyetlerin, tarihte devletlerden daha sürekli ve aslî bir role sahip olduklarını gös-

teren bir misaldir (bu görüşler sonradan S. Hungtington'un temel teorisi olacaktır). Osmanlı toplumunda Batılılaşma akımı, başlıca 1774 Kaynarca Antlaşması'ndan sonra kendini göstermiş, fakat daima Şerîat tarafından duraklamalara uğratılmıştır. Bu devirdeki Batılılaşma da askerî teknoloji alanını aşamamıştır. Bu noktada zaten tam bir Batılılaşma beklenemezdi; Ortadoğu'nun Batılılaşma karşısında problemleri, Doğu Yunan-Latin medeniyetinden çok daha çetrefil bir manzara gösterir (Toynbee'nin bu görüşleri kuşkusuz eleştiriye açıktır. Türkiye'yi ziyaret ettiğinde SBF konferans salonunda kendisiyle tartışmamızı burada anmalıyım. Toynbee'nin görüşleri sonradan Samuel Huntington tarafından gündeme getirilmiştir).

Toynbee'ye göre Ortadoğu, boş bir alan değildir. Orada, vaktiyle üstün nitelikte bir medeniyet, İslam medeniyeti canlı halde devam etmektedir. Batı medeniyeti ile uzlaştığı takdirde Ortadoğu medeniyeti, Yunan Ortodoks âleminden daha başarılı olabilir (s. 14). Toynbee daha sonraki eserlerinde bu görüşünü korumuştur (Bkz. *Civilization on Trial*, 4. Baskı, Londra, 1953, s. 204-212). Her iki medeniyet, modern dünyada hayatta kalmak için, Batı'nm büyük değer verdiği milliyet ve "self-determination" (kendi kaderini kendisi belirler) esasına dayanmak gereğine inanmış, yani yalnızca aynı dili konuşanlar bağımsız hükümran bir devlet teşkil etmelidir, esasını benimsemiştir; fakat Yakın ve Ortadoğu'da bu prensip, o zamana kadar aynı bölgede barış içinde beraber yaşayan milletleri birbirinin gırtlağına sarılmaya götürmüştür. Daha kötüsü, Batı'nın büyük devletleri, baş gösteren bu şiddetli rekabetleri kendi yüksek politika oyunlarında bir damataşı gibi kullanmak hatasına düşmüştür. Her iki taraf aynı Batılılaşma akımını izledikleri halde, birbirine karşı düşmanlıkları, her zamankinden daha şiddetli bir hal almıştır. Batı'nın, kendisine daha yakın görünen Yakındoğu medeniyetini (Yunan Ortodoks âlemini), Ortadoğu medeniyetine karşı (Türk-İslam âlemi) tutması, Ortadoğu ile Batı arasında uzlaşma ve dengeyi imkânsız kılabilir. Toynbee, bütün bu görüşlerini 1922 yılında ifade etmekteydi (Bugün de sorulabilir: Yunanistan'ı destekleyen AB, Türki-

ye'ye karşı tutumu ile aynı sorun karşısında değil midir?) Daha sonraları, millî Türk devletinin kuruluşunu, Atatürk devrimlerini izleyen Toynbee, bu gelişmeleri Evrensel Batılılaşma hareketi bakımından dikkate değer bir misal olarak incelemeye devam etti. Bu arada, Ziya Gökalp'in fikirlerine ilgi göstermiş olması tabiîdir. 1924'te Gökalp'in ölümü üzerine onun fikirleri, Batı dünyasında M. Hartmann ve R. Hartmann'm çevirileriyle ve J. Deny ve E. Rossi gibi oryantalistlerin incelemeleriyle daha iyi tanındı. Bu arada Ahmet Muhiddin, *Kultur Bewegung in Modernen Turkentum* (Leipzig, 1921) adlı eserinde Gökalp'e geniş yer ayırmıştı. Toynbee'nin, 1922'de yayımladığı adı geçen kitapta, Ziya Gökalp'in izleyicileri Ahmet Emin'in *The Development of Modern Turkey as Measured by its Press* (N.Y., 1914) ve Tekin Alp'in *Türkismus und Pan-Türkismus* (Weimar, 1915) adlı eserlerini gördüğü anlaşılmaktadır (Bkz. Bibliyografya, s. 373-374). Toynbee, kendi tarih görüşü üzerindeki etkileri anlatırken, Spengler'den veya başkalarından bahseder (*Civilization on Trial*, s. 1-15), fakat Gökalp'i zikretmez. Toynbee, dikkatini medeniyetlerin doğuşu, gelişimi ve çöküşü meselesi üzerinde topladığını ve kültürler arasındaki farkları açıklamak için 19. yüzyılda gündemde olan ırk ve çevre faktörleri yerine, başka çözüm yolları aradığını belirtir. Hemen ilave edelim ki, o, "challenge and response" (meydan okuma karşılık verme) teorisi ile yeni bir açıklama şekli getirdiği inancındadır. Özetle Toynbee, Yakın ve Ortadoğu'da krizin gerçek sebebini, çöküş halinde iki medeniyetin Batı medeniyeti karşısındaki durumlarına ve bunun ortaya çıkardığı sorunlara bağlamaktadır. Toynbee'ye göre Batılılaşma çözüm getirmiyor, sorun ve çelişkiler getiriyor.

Toynbee, yukarıda özetlediğimiz yorum şekillerini daha sonra, *A Study of History*'de (Londra, 1949) daha geliştirilmiş bir şekilde tekrarlayacak, "challenge and response" nazariyesini, tarihin itici bir kuvveti olarak işleyecek, tarihî gelişmeleri medeniyetler arasındaki karşılaşmada görecek, başka bir deyişle, insanlık tarihini bir kültür dinamiği olarak yorumlayacaktır.

Toynbee ve Gökalp: Yorumda ikilik

Aslında Gökalp'in toplum, değişim ve gelişme (*development*) üzerinde temel görüşü, Toynbee'ninkiyle taban tabana zıttır. Gökalp'in temel görüşü şudur: Her toplum, doğada kendi kendine var olan, kendi kanunlarına bağlı, ötekilerden apayrı bir realitedir. Toplum hayatı, bireylerin eseri değildir ve onunla açıklanamaz; aksine bireyin zihnî hayatı, davranışları, bir kelimeyle kültürü, yani bireyin üstünde reel olan sosyal vicdanın (*conscience collective*) eseridir. Gökalp, toplumsal realitenin varlığı görüşünden hareket etmekle (bu soru üzerinde bkz. Necati Akder, "Ziya Gökalp'te Türk Anlayışının Felsefî Temeli", *Türk Kültürü*, sayı II. s. 11-14 ve sayı XII, s. 10-13), E. De Roberty, L. Gumplovicz, E. Durkheim, F. Oppenheimer, F. Tönnies gibi sosyologları birleştiren esas görüşü paylaşmaktadır (P. Sorokin, *Contemporary Sociological Theories*, Harper, 1928, s. 433-487).

Toynbee'ye göre, bireyin üstünde herhangi toplumsal realite olamaz veya toplumu biyolojik organizmalara benzer bir organizma saymak tamamıyla yanlıştır. Her toplum, birbirleriyle ilişki içindeki bireylerin aksiyonlarının karşılaşmasıyla ortaya çıkar. Toplum hayatı, insanlar arasında bir ilişkiler sistemidir (*A Study of History*, Abridgement of vol. I-VI D.C. Somervell, Londra 1949, p. 211). Bu sosyolojik yorumu, esas itibariyle, Durkheim sosyolojisine karşı Max Weber sosyolojisinde buluruz. Sosyal olgu, bireyler arasında anlamlı ilişkilerin ifadesidir. Bireyler üzerinde egemen bir "mâ'şerî vicdan" hayalden ibarettir. Gökalp, bu noktada Toynbee'den kesinlikle ayrılır ve Türkiye'deki gelişmeleri şöyle açıklar: Bağımsızlık savaşında Anadolu halkı istilacılara karşı bir ülküyle harekete geçti, müslüman halk dîn-i mübîn için, aydınlar Türk vatanı için cepheye koştular.

Kültür ve medeniyet

Kültür ve medeniyetin niteliğine gelince, Gökalp daima temel sosyolojik görüşünü izleyerek, kültürü bireyin üstünde adeta orga-

nik bir realite sayar ve kültürü insanın iradî eseri olan medeniyetten kesin bir çizgi ile ayırır. Kültür; klan, aşiret, kavim gibi "doğal" toplumlarda, o toplumu tutan ve birleştiren inanç, düşünce ve kurumların organik şekilde bütünleşmiş halidir. Bu düşünce ve kurumlar, genellikle birer değer-yargısı taşır. Tamamıyla o topluma özgü olup subjektif ve duygusal niteliktedir. Kültür, o toplumun özel kişiliğini ve o toplumun sosyal dayanışmasının temelini oluşturur. Kültürün (Gökalp medeniyet kavramına karşı kültür için, daima Arapça'dan aldığı hars terimini kullanır) kendi içinde gelişen doğal bir evrimi vardır. Kültür, dışarıdan zorla değiştirilemez. Yani, tam bir batılılaşma mümkün değildir. Herhangi bir organizma gibi bir kültür, dışarıdan kendi yapısına uygun medeniyet unsurlarını alır, sindirir; uygun olmayanları atar. İlkel doğal toplumlarda kültür, topluma tamamıyla hâkimdir ve onu "idealler", "mefkûre"ler oluşturmaktadır. Bu anlamda kültürün temel fonksiyonu, belirli bir toplumun bireyleri arasında dayanışmayı, yani bir toplum olarak bütünlüğünü ve devamını sağlamasıdır. Böylece, kültür, temel bir sosyolojik olgudur.

Gökalp'in bu strüktüralist kültür yorumunda, kültürü bir organizmaya benzeterek incelediği, onda organizmalara özgü bütün unsurları aradığı görülür. Kültür hakkında burada özetlediğimiz temel yaklaşımı o, her defasında bir yönünü açıklayarak çeşitli yazılarında tanımlamaya çalışmıştır (Gökalp'in ciddî sosyolojik analizlerini, popüler yazılarıyla karıştırmamak gerekir). Örneğin, bir yerde ("Hars ve Medeniyet", *Yeni Mecmua* No. 60, 1918, s. 142) diyor ki: "Bir cemiyetin bütün fertlerini birbirine bağlayan, yani aralarında tesanüt (dayanışma) husûle getiren müesseseler, harsî müesseselerdir... Hars (kültür) kendi kendine değişir, tekâmül eder, fakat zorla ne geriye ne de ileriye götürülemez. Millî hars, herkesin razı olduğu bu tabiî örflerin mecmûundan ibarettir". Harsın esas unsuru olarak ele aldığı örf veya gelenek üzerinde yazdıkları konu bakımından özel bir önem taşır ("An'ane ve Kâ'ide", *Türk Yurdu*, No. 39, 1913; "Örf Nedir?", *İslâm Mecmuası*, No. 4, 1914; *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muâsırlaşmak*, İstanbul, 1918, s. 14-19). Örf, bir toplum tarafından genelde benimsenmiş, "içtimaî

vicdana" mâl olmuş bir davranış biçimidir. Topluma mâl olması onun temel şartıdır. Bu karakteri ile örf, sosyal onayı sağlayamamış âdetlerden veya yapay olarak konmuş kural veya kanunlardan ayrılır. Türk toplumunun 2000 yılındaki görüntüsünü bu teori açıklamıyor mu? Gökalp, böylece kültüre ait toplumsal tasavvurları (*representations collectives*) örf kavramı ile açıklamaktadır. Örfün doğuş şekli incelenirse, kültürün niteliği daha iyi anlaşılır. Dışarıdan gelen bir âdet veya müesseseye karşı toplum, olumlu veya olumsuz bir tepki gösterir. Onu beğenir, alır veya reddeder. İşte bu tepki, Gökalp'e göre "mâ'şerî vicdanın" tepkisidir. Yabancı unsur kabul edilirken, değiştirilerek, o kültürün yapısına uygun bir hâle sokularak ve mânâlandırılarak o cemiyete mâl edilir, sindirilir. Bundan şu önemli sonuç çıkar ki, tam bir kültürleşme (*acculturation*) bir kültürün bir mil,etten ötekine geçmesi, topyekûn batılılaşma asla söz konusu olamaz. Örf, canlı olarak yaşadığı bir toplumda bireyler üzerinde güçlü çekicilik gösterir. Ona karşı gelenler üzerinde toplum tepki gösterir, baskı yapar. İşte bu özellikleridir ki, örfün birey dışında kültürü bir bütün olarak temsil eden "mâ'şerî vicdanın" (toplumsal inançların bütününün) bir öğesi olduğunu ispat eder. Belirli bir zamanda "mâ'şerî vicdan"da yaşayan örflerin tümü, o toplumun kültürünü meydana getirir. Onları organik bir bütün halinde tutan "mâ'şerî vicdan"dır (*social conscience*). Gökalp'e göre, medeniyet, sosyal menşe ve niteliği itibariyle kültürden ayrılır: "Medeniyet, usulle yapılan ve taklit vasıtasıyla bir milletten diğer millete geçen mefhumların ve tekniklerin mecmûudur" (Osmanlı Batı'dan matbaa veya başka "medenî" teknik kurumları almış, fakat yaşatamamıştır. Taklit, yeterli değildir. Bu kurumları doğuran ve yaratan sosyal kültürel koşullar Osmanlı toplumunda mevcut olmadığı için matbaa devam edememiştir).

Medeniyet kavramına dahil ettiğimiz öğeler, doğuşlarında bireylerin irâdî bilinçli eseridir; taklitle yayılır, bir topluma veya bütün insanlığa mâl olabilir. Duygusal değil, objektif niteliktedir. Herkes için aynı değeri taşır. Genelde fayda düşüncesine dayanır. Gözetilmediği takdirde mâ'şerî (toplumsal) vicdanın tepkisi ile ka-

şılaşmaz (sağlık kurallarını gözetmediğimiz zaman bundan mâ'şerî vicdan incinmez, biz hasta oluruz). "Harsları ve dinleri ayrı olan müteaddid cemiyetler arasındaki müşterek müesseselerin mecmûuna medeniyet" denir. Böylece, medeniyetin en önemli yanı, uluslararası (*international*) olmasıdır. Gökalp'in bu görüşleri, Osmanlı'nın teknolojiyi alalım, ama sosyal inanç ve âdetlerimiz devam etmeli yaklaşımını yansıtır. On dokuzuncu yüzyıl ortalarında Ziya Paşa ve Namık Kemal aynı görüşte idiler. "Bir cemiyetin üst tabakasını başka cemiyetlerin üst tabakalarına rapteden müessese-ler, medenî müesseselerdir. Bir nev'iden olan müesseselerin yekûnu medeniyet nâmını verdiğimiz mecmûayı vücûda getirir." ("Hars ve Medeniyet", *Yeni Mecmua*, No. 60, 1918, s. 142). "Hars, cemiyetlerin derûnî (iç) inkişâfından, medeniyet ise muhtelif harsların ihtilâtından (karışımından) husûle gelir" (Hars ve Medeniyet Münasebetleri", *Yeni Mecmua*, No. 61, 1918, s. 162). Sonuçta bir medeniyet, belirli bir coğrafî sınırlar içinde birçok kavmi ve devleti içine alabilir. Kültür grupları karşısında medeniyet grupları veya medeniyet daireleri vardır (Osmanlı toplumu gibi). Fakat burada işaret edelim ki, Gökalp, medeniyete daha sonraları, kültüre yakın özellikler tanımıştır. Ona göre, her medeniyet ayrı bir sisteme mensuptur. Başka bir mantığı, başka bir hayat görüşü vardır. Medeniyetler birbirleri ile karışmazlar, sahaları ve evrimleri ayrıdır. Mesela bugün bir İslam medeniyeti, bir Budist medeniyeti, bir Avrupa medeniyeti vardır. Bir millet, tarihinin bir döneminde bir medeniyetin, bir başka döneminde başka bir medeniyetin mensubu olabilir. Böylece, Türkler Orta Asya'dayken, Uzakdoğu medeniyet dairesine, İslamî Sultanlık devresinde Ortadoğu medeniyet dairesine, millet devrinde ise Batı medeniyet dairesine girmişlerdir gözlemini yapar. Batı medeniyeti içinde birbirinden ayrı ve bağımsız bir İngiliz kültürü, Fransız kültürü, Alman kültürü vardır. Gökalp'e göre birbirine zıt medeniyetler, aynı toplum içinde yan yana yaşayamaz ve uzlaşamaz. İki dinli bir fert olamadığı gibi (aynı misal Hungtington tarafından zikredilmiştir) iki medeniyetli bir millet de olamaz. Gökalp'e göre medeniyet, kültür gibi dinî, ahlakî, hukukî, bedîî (estetik), iktisadî, lisanî ve teknik hayatı içine alır. Görülüyor

ki, Gökalp böylece medeniyet tarifini genişletmiş, kültüre yakın bir yoruma gelmiştir. Böylece dogmatik medrese İslamiyeti'yle yerli ve tarihî kültürle kaynaşmış yerel "millî" bir İslamiyet'ten (Bektaşîlik, Alevilik) haklı olarak söz edebiliriz. Gerçekte bir İran İslamiyeti; bir Türk İslamiyeti vardır. Gökalp ayırt edici bir nokta üzerinde ısrarla durmuştur: bütün bu öğeleri medeniyet sun'î (yapay) olarak meydana getirir. Mesela bir Türk musikîsi vardır; yüzyıllar boyunca Türk kavminin ruhunda meydana gelmiştir. Bu musikî, milletin tümünü heyecanlandırır. Onun yanında teknik usullerle meydana getirilmiş İslam medeniyetine mahsus bir klasik musikî vardır (bugün halk musikîsi ve sanat musikîsi diye ayırıyoruz). Milletin tümünü değil, bu teknik eğitimi almış belirli bir zümreyi heyecanlandırır. Edebiyatta, hukukta, lisanda ve başka alanlarda da aynı şeyi tespit etmek kolaydır. Medeniyet gruplarının; bir "mâ'şerî vicdanı", bir harsı (kültürü) yoktur. Osmanlı saray medeniyeti, halk kültürüne karşı İran ve Hint saraylarında egemen sınıfların ortaklaşa benimsediği yapay, kozmopolit, "yüksek" bir kültürü temsil etmekteydi (Dîvan edebiyatı karşısında Halk Edebiyatı).

Kültür değişmelerine gelince, bir kültür dış etkiler altında kalır ve değişebilir. İlkin, "bir kavmin bütün şubeleri aynı dinin ve aynı devletin velâyeti altında birleşerek umûmî bir tesanüde tâbi olunca, hars da kısmîlikten kurtularak tamamıyla kavmî bir mahiyet alır" ("Hars ve Medeniyet Münasebetleri", s. 162). Öbür yandan, komşu kavimlerle temaslar sonucunda yeni unsurların girmesi ile de bir kültür değişmez, fakat zenginleşir. Anadolu'da Türk halk kültürü, "yüksek" kozmopolit kültürden birçok öğe almış, fakat aslî karakterini asla kaybetmemiştir. Bu kültür alımı (*caccultration*) işinin nasıl olduğunu yukarıda örften bahsederken kısmen açıklamıştık. Burada ilave edelim ki, Gökalp, bir kültürde dış öğelerin benimsenmesinde şöhret ve nüfuzun, prestijin önemi üzerinde durur. Kültürün duygusal niteliği dolayısıyla, bu davranış (*attitude*), doğal olarak duygusal olacaktır. Bir kültürün başka bir kültür mensupları üzerinde meydan getirdiği hayranlık hissi, kültür alışverişinin ilk önemli şartıdır. Bu faktör çoğu zaman fayda dü-

şüncesini bastırır [Osmanlılar, Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü ancak Viyana bozgunu (1683-1699) yıllarında kabul ettiler, Avrupalı öğeler prestij kazandı ve batılılaşma başladı. Paşaların konaklarında alafranga döşenmiş bir oda yapmak moda oldu. Bugün Amerikan kültür öğeleri bütün dünyayı sardıysa, bu Amerikanizmin prestijli kültür düzeyine erişmesiyle açıklanabilir, yoksa içeriğinde (*intrinsic*) bir değer düşünülemez].

Gökalp'e göre, dinler gibi imparatorluklar da medeniyetlerin oluşmasına yol açmıştır. Bir kavim, fütûhat yolu ile bir imparatorluk kurar, çeşitli kavimleri ve harsları bir egemenlik şemsiyesi altında toplar. Harsların karşılaşmasından ve karışmasından ülkede ortak bir medeniyet meydana çıkar. Böylece bir Osmanlı Medeniyeti'nden söz edebiliyoruz. Bir hars, bazen bu medeniyet çevresinde çözülür, ortadan kalkabilir; fakat çoğu zaman halk arasında anadil ve örfler saklanır, siyasî self-determination'ın ilerlediği, imparatorlukların parçalandığı zamanlarda harslar yeniden hayat bulur ve hars birliğine dayanan millete vücut verir (Osmanlı fethinde yüksek medeniyet kurumlarını kaybeden Balkan halkları, 18. ve 19. yüzyılda halk etnolojik kültürlerinin canlanmasıyla millî kültürlerini yaratmış ve millî devletlerini kurmuşlardır). Bugün bu noktada sosyologların ve batılılaşma yoluna girmiş İslamî toplumlardaki gelişimin Gökalp'e hak verdiği açıktır.

Toynbee'ye gelince, o medeniyet ve kültür arasında bir farklılık görmez. Medeniyet, bir kültürel özel yapıdır (*cultural entity*). Ona göre teknoloji, dine göre daha gevşek olmakla beraber kültürel bir unsurdur. Batı'dan evvela silah tekniğini alan bir toplum zamanla Batı medeniyetini bütünüyle almak zorunda kalacaktır (A. J. Toynbee, *Reconsiderations*, Londra 1963, s. 76-77, 110). Osmanlı-Türk tarihinin Atatürk'e kadar son iki yüz yıllık "modernleşme" sürecini izleyenler, Toynbee'ye hak verirler. Öte yandan, kültür sosyolojisi uzmanı A. L. Kroeber, Toynbee'nin bu fikrini eleştirmiş, onun medeniyetler (kültürler) arasında birbiriyle kaynaşamaz aykırılıkları, görmezlikten geldiğini belirtmiştir. Gökalp, sağ olsaydı, kuşkusuz aynı eleştiriyi yapacaktı. Toynbee'ye göre, günümüzde oluşan büyük tarihî olay, Batılılaşmanın bütün insanlığı içine alan

ve çok hızla gelişen bir akım halini almış olmasıdır (Atatürk gibi bazıları bunu, teknolojik medeniyetin ezici üstünlüğünde arar). Bunun sonucunda, yakın bir gelecekte bütün insanlık tek bir toplum haline gelecek ve tek bir tarih yaşamaya başlayacaktır. Bu da, Fukuyama ve Hungtington'un iddia ettikleri gibi tarihin sonudur.

Öbür yandan Gökalp'e göre, bir milletin kendi benliğini bulması, kendi hars ve medeniyetini tanıması, büyük millî felaketlere uğradığı zaman ortaya çıkar. Millî önderler, millî ideali (mefkûreyi) keşfederler ve kişiliklerinde temsil ederler (Bu sözleri Atatürk'te bulacağız). Yaratıcı mefkûre, ideal ölmez, zamanla milleti ve millî harsı yaratır. Mefkûre, "yaratıcı hamle"yi (*élan vital*) içinde taşır ("Cemiyette Büyük Adamların Tesiri", *İctimâiyât Mecmuası*, No. 2; "Ferd ve Şahsiyet", *Yeni Mecmua*, N. 1). Gökalp'in, Bergson'un etkisi altında kaldığı zamanlar olmuştur ve onu, Toynbee ile birleştiren fikirler kuşkusuz bu kaynaktan gelmektedir. Fakat Gökalp, kahramanın ortaya çıkışını ve başarısını topluma, mâ'şerî vicdana mâl ettiği halde (Atatürk aynı sözü söylemiştir), Toynbee bunu ferdin iradesine, yaygınlaşmasını taklide bağlar.

Gökalp ve günümüz Türkiye'si

Bugün Türkiye'de kültür ve kimlik sorunları, hem Gökalp'e, hem de "Garbcı"lara hak verdirecek sosyal-siyasî bir aşama göstermektedir. Atatürk, devrimlerini, tek eğitim, halkevleri, dil ve tarih tezleriyle yeni bir millet kültürü yaratmaya çalışarak pekiştirmek gereğini anlamıştı. Çağımızda bir yanda dinci zümre, öteki yanda Batıcı zümre, Gökalp'in anladığı biçimde millî kültür niteliğine sahip değildir. Gökalp, 1913'te *Türk Yurdu*'nda "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muâsırlaşmak" başlığı altında ünlü makalelerini yazdı. Bunları yazmaktan asıl maksadı, Türkçülüğün, diğer akımlar karşısında üstünlüğünü kanıtlamaktı. Balkan Savaşı faciasından sonra Türk milliyetçiliği tepkisel bir şekilde kendini göstermişti. 1913'te bir sosyolog olarak kendi rolünü, belirli bir zamanda "ma'şerî vicdan"a egemen olan akımı bulup ortaya çıkarmak ve ifade etmek şeklinde yorumlayan Gökalp, bu yazılarında

milliyet esasının üstünlüğü üzerinde durmaktadır. Gökalp: Din ve medeniyet bağlarını, açıkça milliyete bağımlı daha gevşek sosyal bağlar olarak görmekteydi. "Kavme, ümmete, devlete, vatana, aileye, sınıfa, ocağına ve ilâh... mensup ne kadar mefkûreler varsa, cümlesi millî mefkûrenin muavinleridir... İktisadiyat sahasında bile sınıf mefkûresi, millet mefkûresinin bir tâbiidir" (Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, 58-59).

Gökalp'e göre, her millet, canlılığını korumak için, millî hayattan doğmuş, âdeta organik doğal kurumları desteklemelidir. Millî gelenek, uluslararası nitelik taşıyan medeniyet ve din karşısında geriye çekilen bir unsur değildir. Millî kültür, milleti ileri götüren yaratıcı bir faktördür. Medeniyetten gelen öğeler, ancak ona aşılanmak suretiyle bir hayat ve gelişme imkânı kazanır; "âdî taklitte olduğu gibi çürüyüp düşmez". Milletin ruhunda yaşayan canlı gelenekler, milleti bir bütün halinde tutar ve yükseltir. Buna karşı artık toplum bilincinde yaşamayan bir medeniyet veya dine ait kurallar, ölü alışkanlıklar olarak devam eder ve milleti gelişme yolundan alıkoyarlar. Tutucu kesim, mevcut kuralların değiştirilmesine küfür nazarı ile bakar; buna karşı radikal devrimci, millî vicdana yabancı olup olmadığını düşünmeden bir sıra yeni kurallar getirmeye çalışır. Gökalp'e göre her ikisi de kültürün gerçek yapısını ve dinamiğini göz önünde tutmamaktadırlar (Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak, s. 14-15).

Gökalp, ileriyi görerek, milletler arasında ortak bir örgütün meydana çıkmasını da beklemekteydi. Gökalp'te organik benzetme, bizzat Zimmerman'ın belirttiği gibi 19. yüzyıl değişme sosyolojisinin ortak ana fikirlerinden biridir. F. Tönnies'in cemaat ve cemiyet (*Gemeinschaft und Gesellschaft*), Max Weber'in ve O. Spengler'in tipolojisi, kuşkusuz, Gökalp ile Toynbee'nin bazı esas fikirlerinin ortak kaynaklarıdır (Gökalp, Alman Tönnies'in görüşlerini, herhalde yakından tanıdığı Fransız G. Richard'ın sosyolojisi vasıtasıyla öğrenmiş olmalıdır.) Gökalp, kendi çevresinde yaptığı dikkatli gözlemler sonucu, Durkheim'ın fikirlerine daha başka bir yorum ve kesinlik kazandırdığı gibi, Toynbee de tarihî medeniyetler teorisi ve din üzerindeki fikirleriyle Gökalp'ten esaslı surette ayrılmaktadır.

Burada Gökalp ile Toynbee'nin sosyolojik temel fikirlerini karşılaştırmakla aslında, modern felsefe ve sosyolojinin iki büyük akımını karşılaştırmış oluyoruz. Gökalp, doğal cemaat (Alman Savigny: Gemeinschaft) sosyolojisini, fonksiyonel-strüktüralizmi temsil ederken; Toynbee, Max Weber çizgisinde cemiyet (Gesellschaft) sosyolojisini izlemektedir. Gökalp, 1900-1924 döneminde Türk toplumundaki kökten değişimlerin etkisi altında fikirlerini geliştirmiştir. Birinci dönemde imparatorluğun birlik ve devamını güvence altına almayı amaç edinen İttihâd ve Terakkî ideolojisini benimseyerek İslamlık ve Batı medeniyeti ile gittikçe koyulaşan Türk milliyetçiliği akımlarını bağdaştırmayı denemiş, bunların birbirine zıt kavramlar olmayıp tek merkezli üç daire gibi birbirini kapsayan ve tamamlayan toplumsal realiteler olduğu tezini savunmuştur. Millî Mücadele döneminde Gökalp, milletin ve millî kültürün tek ve gerçek sosyolojik realite olduğu fikri üzerinde durmuş, millî kahramanı (Mustafa Kemal'i) "toplum vicdanını", milletin ideallerini (mefkûre) temsil eden aksiyon adamı olarak görmüştür (Mustafa Kemal bir nutkunda aynı görüşü benimsemiştir). Belirtmek gerekir ki, Gökalp'te başlangıçtan beri, millî kültürün yok edilemez gerçekliliği ve millî kültürü, millî örfüâdâtın oluşturduğu tezi, onun toplum felsefesinin temel-taşıdır. O, kanunla (emirle) yapılan devrimlerin sosyal realitenin direnci karşısında kalacağını, toplum kültürünün devamlılığını, değişmenin bir sosyolojik sürece bağımlı olduğu noktası üzerinde daima ısrarla durmuştur. Kültür ve medeniyet ayrılığını kabul etmeyen ve yukarıdan kanunlarla hızlı Batılılaşma gereğine inanan lider ile Gökalp anlaşamazdı. Bununla beraber Atatürk, İttihâdcılar gibi, 1923'te Gökalp'i Halk Fırkası'nm programını hazırlamakla görevlendirdi. Atatürk'ün Türk milliyetçiliğinin babası sayılan Gökalp'e derin saygısı vardı; fakat ona devrim hareketinde aktif bir rol vermedi.

Bununla beraber, Gökalp'in temel görüşleri, özellikle Türk millî devletinin kuruluş döneminde, kültür hayatımızda derin bir etki yapmış, ona yön vermiştir. Onun temel kavramlarını benimseyen Türk bilim ve sanat adamları; geleneksel Türk halk kültürünü, halk edebiyatını, tasavvuf ve tarikatları, Türk folklar ve etnograf-

yasını, halk musikîsini hararetle araştırmaya yönelmişler, millî varlığın temellerini bu doğrultuda görmüşlerdir. Sonraki kuşakta Mehmet İzzet, Fuad Köprülü, P. N. Boratav, Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mümtaz Turhan, Osman Turan, Necati Akder, İbrahim Kafesoğlu, Adnan Saygun ve daha birçok bilim ve sanat adamı, araştırmalarını onun gösterdiği doğrultuda yapan fikir ve sanat adamlarıdır. Halkevleri de onun temel düşüncesinden doğmuş bir kurum sayılabilir. Lise öğretmenleri, kendi bölgelerinde halk kültürü üzerinde araştırmalarını, Halkevleri dergilerinde yayımlamaya başlamışlardı. 1930'larda radikal Batılılaşma yöntemleri, topyekûn Batılılaşma, Anadoluculuk, İslamcı derneklerin kuruluşu, Türk kültür ve toplum hayatında yeni doğrultular ve sentezlere yönelecek, Gökalp'in öz fikirleri daha dar bir Türkçülük-Turancılık akımıyla özdeşleşecektir. Daha yakın bir tarihte, Türk-İslam Sentezi teorisi temel görüşlerini Gökalp'ten almıştır.

Samuel Huntington: Medeniyetler Çatışması ve Türkiye

Batı medeniyeti ile dünyanın öteki medeniyetleri arasında gelecekteki çatışmaları, tarihin başlıca konusu olarak gören Samuel Huntington, tartışmalı yazısında, Türkiye ve Batı ilişkileri üzerinde birtakım ilginç gözlemler yapıyor ve yorumlarda bulunuyor. İlkin onun, dünya sorunlarına bir siyaset bilimcisi olarak genelde nasıl yaklaştığını hatırlayalım.

Hungtington'a göre, Sovyetler'in dağılmasından ve Soğuk Savaş'ın son bulmasından sonra, olası savaşlar artık millî devletler veya ideolojiler arasında değil, farklı medeniyetlere mensup olup birleşen ve kaynaşan siyasî topluluklar arasında olacaktır. Daha bugünden millî devletler her alanda geri plana çekilmiştir. Artık insanlar, kendi kimliklerini etnik ve dinî adlarla tanımlamaya başlamışlardır. Huntington'a göre bu, küresel çapta hızlı etkileşim ve sosyal hareketliliğin bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Genelde Arnold Toynbee'yi izleyen Huntington, farklı medeniyet veya kültürleri meydana getiren ve belirleyen en kuvvetli etken olarak din öğesini ileri sürmektedir. O, insanlığı İslam, Konfüçiyan, Batı Hıristiyan, Doğu Hıristiyan şeklinde din-medeniyet esasına göre sınıflandırmaktadır. Huntington'a göre din veya medeniyet kimliği,

en geniş, en derin ve en güçlü kimliktir. Huntington, bugün dünyada bu anlamda altı veya sekiz medeniyet sayılabileceğini ifade etmektedir. Ona göre, dinlerin önemi şuradan kaynaklanmaktadır: Dinler, devlet gibi yalnız siyasî değil, Tanrı-birey, birey-grup, aile, karı-koca ve çocuklar, fert ve toplum arasındaki ilişkileri düzenler veya düzenlemek iddiasındadır. Hemen şunu ilave edelim ki, bu dinler arasında İslam, Peygamber'in hayatı ve sünneti kesin biçimde bilinen tek din olduğu için, insanın günlük ve sosyal hayatını bütün ayrıntıları ile Tanrı buyruğu olarak belirleyen bir dindir. Böylece İslam, kesin biçimde tanımlanmış ve kurallaşmış bir yaşam tarzını ifade eder. Birey, bu yaşam tarzına, Tanrı buyruğu olarak mutlak bir şekilde bağımlıdır. Huntington'a göre, günümüzde gittikçe zayıflayan millî devlet çerçevesinde her yerde dinî kimlik ön plandadır, yalnız güçsüz ve nasipsiz halk kitlelerinde değil, aydınlar arasında da böyle bir gelişme gözlenmektedir.

Huntington, "Türkiye'de İslam kimliği, millî kimliği geride mi bırakıyor?" sorusunu sormaktadır. O, din kimliğinin esas olduğunu belirtmekte ve şu misali vermektedir: "Fransa'da uzun süre yaşayan bir Arap, yarı Fransız olabilir, ama yarı Katolik olamaz."

Küçülen dünyamızda dinler ve kültürler arasında etkileşim, son derece güçlü ve karmaşık bir hale gelmiştir. Artık dünya insanları birbirini, bağımlı olduğu medeniyet veya dine göre tanımakta ve tanıtmaktadır. Yazar, din farklılığı ile birlikte etnik farklılığın da su yüzüne çıktığını, dünyanın her tarafında etnik köken ve kimliğin öne geçtiğini ayrıca vurgulamıştır.

Huntington, Türkiye Cumhuriyeti'nin AB üyeliğine kuvvetle yöneldiği gerçeğini vurgulayarak, Batı medeniyetini öteki medeniyetler karşısında inceleme konusu yapmaktadır. Huntington, günümüzde aynı medeniyete mensup devletlerin bloklar halinde birleştiğini belirtmektedir. Sonuçta, medeniyet veya kültür birliği, millî devletler karşısında yeni bir gruplaşmayı öne çıkarmaktadır. Huntington'a göre AB, Avrupa kültürü ve Batı Hıristiyanlığı'nı paylaşan milletlerin birliğidir. Feodalizm, Hümanizm, Reformasyon, 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesi, sekülarizm (laiklik, din-devlet ayrılığı) liberal parlamenter demokrasi, endüstri inkılâbı ve ser-

best pazar ekonomisi, Avrupa'yı tarihî evrimi içinde yoğuran özelliklerdir. Ancak bu tarihî deneyimleri paylaşan milletler, AB sinesinde toplanıyor; AB'nin tabiî üyesi sayılıyor. Huntington, burada da çelişki içindedir. Çünkü bu iddiası ile medeniyetleri, tarihî deneyimlerin meydana getirdiği bir sonuç olarak algılamaktadır. O zaman medeniyetler, ilâhî, değişmez dogmalara dayanan dinlerin değil, evrim geçiren, gelişen toplumların tarihî deneyimlerinin bir ürünüdür. Tarihî gelişimin ortaya çıkardığı sonuç, bir medeniyet veya kültür yahut bir millet olabilir. İslam medeniyeti son şeklini, ancak uzun bir tarihî evrim sonunda gerçekleştirebilmiştir. Çeşitli etnik grup, uzun bir tarihî beraberlik sonunda bölünmez bir kültür ve millet meydana getirir. Belki bunun ilginç misallerinden biri, Osmanlı topluluğudur. Tarihçiler, bugün gittikçe daha inandırıcı bir biçimde, bir Osmanlı medeniyetinden söz edebilmektedir. Bugün Anadolu'da uzak tarihten gelen çeşitli etnik gruplar, yüzyıllar boyu süren bir tarihî beraberlik sonucunda ortak bir Anadolu-Türk kültürünü yaratmış, onun kapsamında birleşmiş bir millet oluşturmuş görünmektedir.

Huntington, dünya ölçüsünde yeni ekonomik, sosyal ve kültürel hızlı değişimler, yaygın bir deyişle küreselleşme karşısında, millî politikanın, millî devletin gittikçe zayıfladığı inancındadır (mesela AB ortaklığı). Acaba Türkiye'nin bugün karşılaştığı problemler, böyle bir diyalektik içinde açıklanabilir mi? Başlangıçtaki ideolojilere, mesela Altı Ok'a taassupla bağlanan partiler ve bürokratlara karşı güçlü bir karşıtlık gelişmekte, mesela Tevhid-i Tedrisât kanununun yeniden yürürlüğe konması imkânsız görülmektedir.

Medeniyet birliğinin millî devlet karşısında gittikçe güçlendiğinin başka bir göstergesi olarak Huntington, bölgesel ve ekonomik örgütlenmeleri ele almaktadır. Ona göre ekonomik bütünleşmenin önkoşulu kültür ortaklığıdır. Verdiği örnekler arasında Kuzey Amerika Ticaret Birliği Antlaşması ve 1960'ta kültürce birbirine yakın Türkiye-İran-Pakistan arasındaki RCD Antlaşması'nı zikretmektedir. Türkiye, İran ve Pakistan arasında kültür akrabalığının, Türkiye ile Araplar arasındaki ortaklıktan daha kuvvetli olduğunu tarih araştırmaları teyit etmektedir. Yazara göre ekonomik

bölgecilik, ortak medeniyet bilincini destekleyen bir mekanizma hizmetini görmektedir. Yazar, verdiği örnekler arasında, Türkiye'nin Orta Asya Türk Devletleri ile ekonomik birlik arayışını önemle kaydetmektedir. Buna paralel olarak, İslam memleketleri arasında din-kültür temelinde bir ekonomik birlik ve örgütlenme girişimlerine tanık olmaktayız. Bütün bu gelişmeler, dünyamızdaki derin değişikliğin işaretleri kabul edilmektedir.

Huntington'un gözlemlediği başka bir gelişme de, Batı'nın her alanda üstünlüğü ve onu temsil eden medeniyete karşı öteki medeniyet-kültür gruplarında gittikçe güçlenen bir karşıt hareket, bir direncin ortaya çıktığıdır. Bu meydan okumada yalnız gelenekçi halk kitleleri değil, çoğu Batı'da tahsil görmüş aydınlar dahi rol almaktadır. Bu arada Huntington, Batı'ya karşıt toplumlar içinde halk arasında, Batı kültürünün gerçek özdeğerleri yerine popüler kültür alıntılarının gittikçe yayıldığını vurgulamaktadır. Her hâlükârda artık Batı, öteki kültür toplumlarını, pasif, itaatkâr, bağımlı bir durumda değil, mücadeleye kararlı kitleler olarak karşısında bulmaktadır. Sonuç olarak Huntington, gelecekte gerçek çatışmaların, bu medeniyet-kültür grupları arasında ortaya çıkacağını iddia etmektedir.

Huntington'a göre, bir din-medeniyet dünya yüzünden silinebilir. O, Toynbee'nin tespit ettiği 21 medeniyetten bugün yalnızca altısının devam ettiğine işaret etmektedir. Bunlar arasında Batı medeniyetini en sert biçimde tehdit eden din-medeniyet olarak İslam'ı görmektedir. Vaktiyle Toynbee, Batı'nın meydan okuması karşısında İslam toplumlarında iki çeşit tepki ortaya çıktığını ileri sürmüştür. Toynbee'ye göre, tehdit karşısında o toplumda ya dinin çok daha mutaassıp bir biçimi kuvvet kazanmakta (Tevhîd hareketi) veya Batı medeniyeti ile uzlaşıcı bir tavır (Medeniyetler İttifakı) ortaya çıkmaktadır. Türkiye hangi taraftadır? Huntington, Türkiye'de Batı ile bütünleşmek isteyen grupla, Batı'ya karşı tepki gösteren ve İslam dünyasına yönelen İslamcılar olarak başlıca iki grubun varlığını gözlemlemektedir.

Huntington'un parmak bastığı din-kültür ayrılıkları, tarihimize damgasını vurmuş bir toplumsal olgudur. Türkiye tarihinde top-

lumda din-mezhep hareketleri, Müslüman kitle arasında ilişkileri incelemek ve değerlendirmek bakımından çok önemlidir. İnsanlık düşünce tarihinde soyut akılcılık, mantık yönetimi yanında *intuition*, yani insanın aklı aşan evrensel sezgi gücü, daima gerçeğe ulaşmanın öteki yöntemi olarak gündemde kalmıştır. İslam düşünce tarihinde mûtezile, İbnirrüşdcülük gibi akılcı düşünce sistemleri karşısında mutasavvıfların sezgi yöntemi, tarikatlara vücut vermiş, halk kitlelerini sürükleyen güçlü bir hareket olarak, özellikle 11. yüzyıldan sonra İslam dünyasında egemen olmuştur. Böylece, Hüccetü'l-İslâm Gazâlî, bu akımı şeriatçı İslam'la bağdaştırmıştır. Kayda değer ki, Osmanlı medrese geleneği, ulema arasında icâzet silsilesini Gazâlî'ye çıkarır. İbadet kuralları yanında sezgi gücünü yükselten semâ, raks, zikir teknikleri gibi vecd (*extase*) haline götüren yöntemler, özellikle Anadolu'da tarikatlara yayılmış, şehirlerde yüksek kültür çevrelerinde tasavvuf felsefesi ve Mevlevî tarikatı ile en yüksek noktasına ulaşmıştır. Öte yandan, Türkmen halk çevrelerinde, Alevîlik, Babaî, Kalenderî, Abdal, Bektaşî erenleri ile bambaşka dinî bir hayat ve başka bir yaşam tarzı egemen olmuş, dervişler ile medrese uleması ve danişmendler arasında şiddetli bir rekabet ortaya çıkmıştır. Devleti temsil eden otoriteler, özellikle devletin selametini her şeyin üstünde tutan bürokratlar, her iki akımı anlayış ile karşılamışlardır. Padişahların ulemadan her hafta ders aldığı hocaları olduğu gibi, birer tarikat şeyhi de vardı. O dönemin başta gelen tarikat şeyhlerine, camilerde vâizlik veriliyordu. On altıncı yüzyıl ortalarında Mehmet Birgivî, 17. yüzyılda Kadı Mehmed'i izleyen Kadızâdeliler sünnetin en katı ve uzlaşmaz temsilcileri olarak İstanbul'un belli başlı camilerinde, vaazlarında Osmanlı toplumunda tespit ettikleri Şeriat'a aykırı bidatlara şiddetle saldırmaya, halkı kışkırtmaya başlamışlardı. Mehmed Birgivî, para vakfını Şeriat'a aykırı bir bidat olarak tanımlarken, bu âdeti Müslüman toplum için, hayırlı bir kurum sayan şeyhülislâm Ebussu'ûd'a karşı hücuma geçmiş, şeyhülislâmı kâfir sayacak kadar ileri gitmişti. Bu şiddetli görüş ayrılığı, Mehmed Birgivî'nin Hanbelî mezhebini izlemesi, ona karşı şeyhülislâmın ise şer'i icmâ`-i ümmet kuralını öne sürerek toplum ihtiyaçlarına öncelik veren Hanefî

mezhebine bağlı olmasından ileri geliyordu. On yedinci yüzyıl ortalarında belli başlı camilerde vâizliği ele geçiren Kadızâdeliler'in din adına aşırı saldırıları, toplumda derin bir huzursuzluk yarattı. Kadızâdeli vâizler tespit ettikleri bidatları (mesela ölenlerden, velîlerden şefaat beklemek gibi) Şeriat'a aykırı ilan ediyorlar ve bu bidatları izleyenleri açıkça kâfir sayıyorlardı. Ateşli vaazları ile camilerde halk kitlelerini peşlerinden sürükledikleri için padişah, IV. Murad ve saray ileri gelenleri onları durduracak önlemler alamadılar ve sindiler; hatta bazı zamanlarda Kadızâdeliler'i destekler göründüler. Kadızâdeli vâizler, cami kalabalığı önüne düşerek İstanbul'da tarikat üyeleri üzerine yürümeyi, onları toptan katletmeyi vaaz edecek kadar ileri gittiler. Bu kargaşa ortamı içinde ülkeyi türlü felaketlerden kurtarmak üzere saraydan mutlak yetkiler alan Köprülü Mehmed Paşa, bu korkunç bağnazlık karşısında harekete geçti ve kışkırtıcı Kadızâdeli vaizleri şehir dışına sürdü.

Her dönemde, Sünnî devlet İslamiyetiyle tarikatlara mensup cemaatler arasında tarihî çatışma kendini göstermiştir. Huntington'un gözden kaçırdığı bir nokta da, aynı millî devlet yapısı içinde din-kültür ayrılığının daima ortaya çıkabilmesidir. İslamcı, gelenekçi bu iki akım karşısında Batı'ya yönelik serbest düşünce sahibi dediğimiz kesimler, bugün de toplumda dayatmacı bir tutum göstermektedir. Akılcı serbest davranış ve yaşam tarzı, 18. yüzyılda Fransız Aydınlanma döneminde güçlenmiş, tüm Avrupa'da aydın çevrelerin düşünce ve davranış tarzını belirlemiştir. Sırf akılcı ve pozitivist dünya görüşüne dayanan bu hareket, Osmanlı İmparatorluğu'nu da etkisi içine almakta gecikmedi. Aydınlanma hareketi, 18. yüzyılda ilkin Balkan *intelligentsia*'sı arasında kendini göstermiş, İstanbul'da Dimitri Kantemir ve Rum aydınlar aracılığı ile Osmanlı bürokratları arasında yayılmaya başlamıştır. Devleti perişan halinden kurtarmak kaygısında olan reform taraftarı Osmanlı bürokratları, bu fikirleri benimsemeye başlamışlardır. 1699'da Karlofça Barışı'nı imzalayan Reîsülküttab Râmî Mehmed, Kantemir'in dostuydu, 1699 barışını yaptıktan sonra sadrazam olarak iktidara geldi. Bu tarih, Osmanlıların Batı medeniyetine sempatiyle bakışının başlangıcıdır. Bundan sonraki dönemde,

ulemanın ve gelenekçi toplumun direnci karşısında, ilk Batıcı bürokratlar, en gerekli alanlarda, askerî teknoloji sahasında reform hareketine girişebildiler. Ulemayı inandırmak için İslam'ın şu kuralı geçerli idi: "Kendini korumak için düşmanın silahını almak, kâfiri taklit etmek demek değildir ve Şeriat'a uygundur." Bu yüzden, 18. yüzyılda reformcular, topçuluk, istihkâm işleri gibi askerî teknoloji üzerinde Batılı mektepler, mühendishaneler açtılar. Atatürk'ten çok önce ilk Batıcı bürokratlar bu mekteplerde yetişmiştir. Bu dönemde Fransa ile kültür temasları sıklaştı. Öyle ki, 1789'da Fransız Devrimi patlak verdiğinde, başlangıçta Osmanlılar devrimi selamladılar. Böylece, İslamcılarla Batıcılar, tarihimizde hayli eskilere giden iki karşıt kültür-siyaset grubu olarak ortaya çıktı.

Görülüyor ki, bir millet veya din grubu içinde de zamanla kültür gelişmeleri, farklılaşma ve sonuçta çatışma kendini gösterebilir. Huntington bu nokta üzerinde durmaz. Anadolu Türk-İslam kültür dairesi içinde Alevîlik, her şeyden önce oldukça farklı bir kültür ve yaşam tarzını temsil eder. Bunun sonucu, Sünnî inanç ve yaşam tarzıyla Alevîlik arasında tarihte karşıtlık ve çatışma kaçınılmaz hale gelmiştir. Bugün toplumumuzda, kültür benliği, aile içindeki geleneklerle yetişmiş bir genç ile seküler aile ve okullarda eğitim görmüş genç arasında birbirini dışlama, ben ve öteki psikolojisi, her şeyden önce bir kültür çatışmasını yansıtır. Aile ve eğitim kültürleşmenin, kuşkusuz en etkin çevreleridir. Ş. Mardin buna mahalleyi de ekler.

Atatürk'ün Türk toplumunu çağdaş, seküler Batı toplumu düzeyine ulaştırmak için TBMM yoluyla kanunlaştırdığı köklü reformlar, aslında yukarıdan devrim niteliği taşır, üniversitelerde İnkılâb Tarihi Dersleri veren yakınları, reformların, yukarıdan inkılâb devrim niteliği üzerinde dururlar. Öte yandan Ata, kendisi, bu devrimlerin halkın gereksinimini duyduğu "mâ'şerî vicdân"ın ifadesi olduğunu belirtir. Gerçekte, bu yolda bazı reform girişimleri iki yüz yıldır, özellikle bürokrasi eli ile gündemde idi. Bazı sosyologlar bu çeşit yukarıdan köklü reformların zamanla sonuç verdiğini, benimsendiğini kabul ederler. Başka deyimle, onlara göre zo-

runlu reform, modernleşmede gerekli ve haklı bir yoldur. Buna karşın bir bölüm sosyoloğa göre halk, bu çeşit reformları zor altında izler, fakat içine sindirmez, daima tepki söz konusudur.

Batı ve İslam: "Medeniyetler Çatışması" mı, "Medeniyetler İttifakı" mı ?

Huntington, dünya devletlerinin din-medeniyet temelinde karşı saflara bölündüğünü, gelecekte medeniyet grupları arasında dünyanın bir çatışmaya sahne olacağını söylerken, Batı'nın üstünlüğünü sürdürme çabalarını ön plana alır. Ona göre Batı, askerî ve ekonomik rakipsiz üstünlüğünü sürdürmek için kendi safında işbirliğini örgütlemektedir: Birleşmiş Milletler, Güvenlik Konseyi, IMF ve AB aslında Batı'nın çıkarlarını ve üstünlüğünü korumak, öteki dünyayı kontrol altında tutmak ve kendi dünya sistemini yürütmek için meydana getirilmiş örgütlenmelerdir. Fakat bütün bu sözde global örgütlerin aldığı kararlar, Huntington'a göre, tüm "dünya topluluğunun arzularını yansıtırcasına takdim edilmektedir". Bu yaklaşımın temel felsefesi şudur: Batı, demokrasi, bireyin özgürlüğü, insan hakları gibi değerler sistemini insanın doğal, evrensel değerleri olarak sunmaktadır (Aydınlanma felsefesi). Oysa öteki değer sistemlerine bağlı kültürler ve milletler için bunlar, Batı çıkarlarını korumak için tezgâhlanmış kurumlardan ibarettir. Batı kontrolündeki örgütlerin kararlarına meşrûluk kazandırmak için kararlar, "dünya topluluğu" adına zor kullanılarak uygulanır. İnsan hakları, demokrasi, evrensel değerler olarak ortaya atılır, ötekiler, milletlerarası örgütlere ve anlaşmalara imzaya davet edilir ve bu mekanizma öteki dünyayı kontrol altında tutmak, onların içişlerine karışmak ve onlara düzen vermek için kullanılır. Huntington, bunları bir siyaset bilimcisi olarak belirttikten sonra şunu eklemektedir: Batı, kendi üstünlüğüne meydan okuyan iki kültür-medeniyet grubunu, İslam ve Konfüçiyan (Uzakdoğu) medeniyetlerini karşısında görmektedir. Ona göre Batı ile Çin arasında soğuk savaş şimdiden başlamış bulunmaktadır. Keza Batı, her tarafta İslam'ı karşısında bulmaktadır.

Öte yandan, modernleşme yolundaki toplumlarda ekonomik-sosyal problem başlıca bir engel olarak gündemdedir. Chicago Üniversitesi'nde Meksika Araştırmaları Merkezi adı altında kuruluş örgütlenmiştir. Geleneksel bir yapı gösteren Meksika Türkiye'nin problemlerini görmek için iyi bir örnektir. 2000'den önceki dönemde Merkez'in gözlemine göre, siyasî iktidar, seçimde halkoyunu kaybetmemek amacıyla gerekli ekonomik önlemleri almakta kasten gecikmiştir. Dolarla yerli para paritelerinin teşvik ettiği para spekülasyonları ve toplumun birden yabancı mallara yönelen bir tüketici toplum haline gelmesi, aniden büyüyen dış ticaret açığı ve arkasından ani çöküş, bıçak sırtında yürüyen Türkiye ekonomisini, her an 1994 krizine düşme tehlikesi karşısında bırakmaktadır (bu yazı 1998'de yazılmıştır). Ticaret dengesinde büyüyen açık, bütçeyi yutan iç borçlar ve nihayet tüketici toplumu, ithal mallarının gönüllü propagandacısı bir medya. İşte Meksika gibi Türkiye ekonomisini çöküşe götürebilecek tablo. AB ile ticarette büyük açık, tarafsız ekonomistlerce ciddi bir risk ifade etmektedir. Batı, Güneydoğu sorununu ve Kıbrıs bilmecesini, Türkiye'yi baskı altında tutmak için istismar etmekten de çekinmemektedir. Huntington'un işaret ettiği gibi, Batı'ya bağımlılıktan kurtulmak çabasında Batı karşıtı her devlet, çıkış yolunu dengeli bir ekonomi, kendi silahlarını yapabilen güçlü bir endüstri kurmakta görüyor. Yine de Doğu, hızla ilerleme yolunda olan Batı'nın üstünlüğünü hiçbir zaman kıramayacağını da biliyor. Türkiye için iyimser olmak imkânı kaybolmuş değil: geniş dinamik nüfusu ve tüketiciliğe yönelen toplumu ile büyük bir iç pazar oluşturan ve ekonomisinde, siyasî istikrarsızlığa rağmen daima büyüme kaydeden Türkiye, bu potansiyeli ile krizi önleme şansına sahip olabilir. Bunun için, siyasî istikrar şarttır. Seçim ekonomileri ve popülizmden kurtulmuş siyasî ortam, siyasî istikrar ve bunun yanında Japon vatandaşı gibi Türk vatandaşının da ülkenin genel durumu ile yakından ilgilenip bir kişisel disiplin içine girmesi, aydınlığa çıkmanın kaçınılmaz koşullarıdır (bu satırlar 1998'de yazılmıştır). Ya Batı ile tam bir bütünleşme yahut ona karşı olan devletler grubuna katılarak ümitsiz bir mücadeleye girişmek bir yaşamsal seçim olarak Türki-

ye'nin önündedir (Huntington, Türkiye'nin Batı ile bütünleşme sürecinde en ileride olan ülkelerden biri olduğu kanısındadır). Huntington, İslamî Doğu ülkeleri üzerinde şu gözlemi yapmaktadır: "Popülist politikacılar, dinî liderler ve medya, bu noktada kitle desteğini harekete geçirmenin ve kararsız hükümetleri baskı altına almanın güçlü bir aracını bulmuşlardır." Bernard Lewis'in gözlemi de şöyle: "Bizim Jüdeo-Hıristiyan mirasımıza, seküler varlığımıza ve her ikisinin dünya çapında yayılışına karşı kesinlikle eski bir rakibin (İslam'ın) tarihî tepkisi karşısındayız." 11 Eylül felaketinden sonra ABD kesinlikle düşman olarak İslam dünyasını karşısına almış, Huntington çok popüler olmuş, bu travmadan ancak Başkan Obama ile kurtulmuş görünmektedir.

Kültür bölünmüşlüğü

Huntington'a göre Türkiye Rusya gibi, iki medeniyet arasında derin biçimde kültürce ikiye bölünmüş (torn) ülkelerden biridir. O, bununla beraber Türkiye'yi Batı ile bütünleşme şansına en çok sahip ülkeler arasında sayıyor. Çünkü diyor, Türkiye'de aydın seçkinler, kültürün yeni bir tanımlamasını kabul etmekte ve kamuoyunun çoğunluğu bunu benimsemiş bulunmaktadır. Batı eğitimi almış olanlar, Avrupa ile bütünleşmeyi samimi olarak istemekte ve bunun mümkün olacağına inanmaktadırlar (Türkiye'de kesinlikle AB'ye katılmayı isteyenler 2000'lerde %70'ten %40'a düşmüştür). Bir kısım seçkinler, Türkiye'yi "Orta Asya'dan Çin'e kadar etnik (Türk), dinî bir "medeniyeti" temsil eden halkların lideri olarak görme ümidindedir. İslam ülkeleri ile dayanışmayı öngörmektedir.

Cumhuriyet Döneminde Batılılaşma

Atatürk'te modernite ve modernleşme

Modernleşmede Atatürk inkılâbı, yalnız siyasal rejimde değil, düşünce ve toplum hayatında topyekûn bir değişimi öngörür. O, Batı'yı hayat felsefesi ile ve onun bütün sembolleri ve değer-hükümleriyle benimsiyordu. 1925'te diyordu ki: "Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı, zihniyetiyle medeni olduğunu ispat ve izhâr etmek mecburiyetindedir." 1927'de de: "Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asrî ve bütün mânâ ve eşkâliyle medenî bir heyet-i içtimâiye hâline îsâl etmektir. İnkılâbımızın umde-i asliyesi budur." "Beş altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak bu, zihniyetimizdeki tebeddüldendir. Artık durmuyoruz. Behemehal ileri gideceğiz."

Dünya görüşünde değişiklik, Hümanist Batı'yı örnek alan topyekûn değişme; işte bu kelimelerde Atatürk'ün radikal devrimci modernleşme fikri ifadesini bulmaktadır. Amaç; Türk toplum düzenini, sosyal ilişkileri, dolayısı ile bunun tüm sembollerini, maddî ve manevî medeniyeti, Batı medeniyeti tipine çevirmek, radikal bir sosyal değişimi, inkılâbı gerçekleştirmektir. Modernleşme, Atatürk tarafından *asrîleşme, muasır medeniyet seviyesine erişme* veya *garplılaşma* terimleriyle ifade edilmiştir.

1924 Şubat'ında der ki: "Medeniyete girmeyi arzu edip de Garb'a teveccüh etmemiş devlet hangisidir?" Buna karşı birilerine göre, modernleşme, mutlaka Batılılaşma değildir. Bu fikirde olanlar Batı kültürünün mayasında, tarihî Hıristiyan kültürünü bulurlar ve ondan evrensel ve aklî olan ilmi ve teknolojiyi ayırt etmek isterler. Ziya Paşa, daha 1869'da: "Avrupalı'ya taklid ile ileri gitmek dâiyesinde bulunduğumuz hâlde Avrupa'da câri olan riâyet-i kanun ve icrây-ı ahkâm-ı mükâfat ve mücâzat ve terakki-i sanâyi ve tevsî-i ticâret ve temîn-i hukuk ve usûl-i meşveret-i millîye gibi esbâb-ı terakkîden hiçbirini taklid etmeyip, fakat tiyatro yapmak, baloya gitmek, zevcesini kıskanmamak, tahâretsiz gezmek misillû şeylerde tatbîk-i harekete çalıştığımızı" ve ahlâk-i millîyeyi bozduğumuzu, yazıyordu.

Atatürk'te modernleşme yöntemi: Yukarıdan hızlı değişim: "İnkılâb"

TBMM kararıyla saltanatın kaldırılması (1 Kasım 1922) ve Cumhuriyet'in ilanından (29 Ekim 1923) sonra Hilafet'in kaldırılması (3 Mart 1924), Yeni Türk devleti tarihinde en önemli dönüm noktalarını oluşturur. Olay, Türk tarihi ve İslam dünyasında yeni bir dönem açmıştır. 1924'te Halife Abdülmecid'in ve hanedan üyelerinin Türkiye sınırları dışına sürülmesiyle Osmanlı hanedanının yeni Türk devleti içinde hiçbir yetki ve sorumluluğu kalmıyor; Osmanlı Sultanlığı tamamen ve kesinlikle son buluyordu. Laik (seküler) devlet kanunlarının hepsi: Şer'iyye ve Evkaf Vekâletleri'nin kaldırılması, Şer'iyye Mahkemeleri'nin ve medreselerin kapatılması, eğitimin devlet kontrolü altında birliği (*Tevhîd-i Tedrîsât*), hep aynı zamanda kanunlaşmıştır. Bununla beraber, yeni Türkiye devletinin anayasasında (20 Nisan 1924) "Türkiye devletinin dini dîni İslâm'dır" maddesi muhafaza ediliyordu. Mustafa Kemal, o zamana kadar kendisiyle beraber yürüyen Anadolu halkının ve mecliste kendisini destekleyen din adamlarının karşısında açıkça seküler bir devlet kavramını savunamazdı. Anayasadaki bu madde, an-

cak 1928'de III. TBMM'de muhalifler dışarıda kaldığı zaman anayasadan çıkarıldı ve Türkiye devleti tam seküler bir temele oturdu. Bunun hemen arkasından Arapça alfabe yerine Latin harflerinin kabulü meclis tarafından kanunlaştırılacaktır (1 Kasım 1928). Devleti sekülarize eden bu radikal kararlar, Türkiye'de İslamiyet'in kaldırıldığı şeklindeki yorumlara hak verd)rmez. Hilafetin kaldırılmasıyla`beraber "Dîn-i ubîn-i İslâm'm`bundan ma`âdâ itikâdât ve ibâdâtına dâir" hüküm ve kurumları göz önünde tutulmuş ve bu işler Umû-i Dîniyye Riyâseti'nin (sonradan Diyanet İşleri Başkanlığı) sorumluluğu altına verilmiş, "yüksek dîniyyât mütehassısları" yetiştirmek üzere İstanbul Dârülfünunu'nda bir İlahiyat Fakültesi açılması, "imâmet ve hitâbet gibi hidemât-i dîniyyenin ifâsı vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için" imam-hatip mekteplerinin açılması öngörülmüştür (İlâahiyat Fakültesi ve imam-hatip okulları ilkin 1949 tarihinde açılmıştır). 1924'te Mustafa Kemal bu radikal sekülarist devrimlerini Türk milletine ve İslam dünyasına şu biçimde açıklamaktaydı: "İntisâbı ile mutmain ve mes`ûd bulunduğumuz diyânet-i islâmiyyeyi, asırlardan beri mütemâyil olduğu vechile, bir vâsıta-i siyâset mevki'inden tenzîh ve i'lâ etmek elzem olduğu hakîkatini müşâhede ediyoruz. İ`tikâd ve vicdâniyâtımızı... her türlü menfaat ve ihtirâsâta sahne-i tecelliyyât olan siyâsetten... bir an evvel kat`iyyen tahlîs etmek, milletin dünyevî ve uhrevî sa'âdetinin emrettiği bir zarûrettir." Bu beyanında Mustafa Kemal sekülarizmin zorunluluğunu şu kanıtlarla açıklamaya çalışmaktadır: 1. Müslümanız. Müslümanlığı reddetmiyoruz. 2. Fakat tarih gösteriyor ki, din siyaset vasıtası yapılarak menfaat ve ihtiraslara alet edilmiştir. 3. İnanç ve vicdanımıza ait kutsal duygularımız, böyle ihtiraslara alet yapılmamalıdır. Onu bu durumdan kurtarmak vazifemizdir. 4. (Dünya ve din işlerini ayırmak) Müslümanların bu dünyada ve öbür dünyada mutluluğu için zorunludur. İslam dininin gerçek büyüklüğü bununla meydana çıkacaktır.

Mustafa Kemal, bu din görüşünde, 1890-1914 arasında Türk eğitiminde hâkim olan laikleşme ve *Aydınlanma Çağı*'nın İslami-

yet görüşünü benimsemiş ve uygulamaya koymuştur. On dokuzuncu yüzyılda İslam dünyasında İslamiyet'in *nass* (değişmez kural) denilen temel kaynaklarına, Kur'an ve hadîse inerek hurafelerden arınmış saf bir İslamiyet anlayışı, özellikle Mısır'da *Salafiyya* (Selefiyye) ve *İslâh* (reform) hareketleriyle ortaya çıkmış,[41] II. Abdülhamid devrinde bu akımlar etkili olmuştur (Cemâleddin Afgânî, 1838-1897); 1908 İttihâd ve Terakkî döneminde din ve devlet işlerinin ayrımı fikri güçlenmiş, Ziya Gökalp'in etkisiyle Türk millî kimliği öncelik kazanmıştır. Atatürk'ün din fikirleri kuşkusuz bu düşünce akımının etkisi altındadır. Mustafa Kemal'e göre İslam dini, her şeyden önce akla, mantığa dayanan tabiî bir dindir. Onun içindir ki, insanlık için son din olmuştur (1922 ve 1923'teki beyanları). Ona göre, gerçek İslamiyet, dine sonradan bulaşmış bâtıl inançlardan, hurafelerden arınmalıdır (1923 Mart'ındaki beyanı). Hükümdarlar, "akvâmın cehlinden ve taassubundan istifâde ederek, bin bir siyasî ve şahsî maksad ve menfaat temini için dini âlet ve vâsıta olarak kullanmak teşebbüsünde" bulunmuşlardır. İslamiyet'te, mümin ile Tanrı arasında aracı bir ruhban sınıfı yoktur. Din ve ibadet kişinin bir vicdan işidir.

"Gerçi bir heyet-i içtimâiyyenin zamanla kökleşmiş örf ve âdet, hissiyât, duygu ve telâkkiyâtı (anlayışları) mühimdir. Ahvâl-i dâhiliyemizi islâh ve milel-i mütemeddine meyânında faâl bir uzuv olmak için siyasî mesâiden ziyade içtimaî mesâiye ihtiyaç vardır. Hiçbir delîl-i mantıkîye istinâd etmeyen birtakım anlamların, akîdelerin muhafazasında israr eden milletlerin terakkisi çok güç olur, belki de hiç olmaz. Hayat felsefesi vâsi' gören milletlerin taht-i hâkimiyet ve esaretine girmeye mahkûmdur." "Biz daha çok hatveler atmak mecburiyetindeyiz. Bu hatveler hem çok sert hem de çok uzun olmalıdır." "Avrupa ile Türkiye yekdiğerine karşı bir vaziyettedir. Bizi mâdûn (aşağı) olmağa mahkûm bir kavim olarak tanımakla iktifa etmemiş olan Garp, harabîmizi tâcil için ne yapmak lâzımsa yapmıştır."[42] Sosyal Darvinizm teorisi, Mustafa Kemal'de güçlü bir temsilcisini bulmuştur: Hayatta kalmak, var olmak, yalnız ve yalnız güçlü olmaya bağlıdır. Bu hedef, her şeyi haklı ve meşrû kılar.

Atatürk devrimleri ile kesinlikle bitmiş olanlar

Kurtuluş Savaşı'nın ateş çemberinden geçen Türk halkı, yalnız kendi alınyazısının kaygısında bir millet olacak, alınyazısını kendi iradesiyle belirleyecektir. Millet-devlet kadrosunda Türk milleti, eşit vatandaşlardan oluşmuş bir topluluktur. Bu kökten bir değişikliktir. Artık devletin sahibi ve efendisi, hanedan veya halife değildir. Türk bireyleri tebaa değil, eşit vatandaştırlar. "Millî iradeyi hâkim kılmak" (1919) ilkesi kökten bir devrimi ifade etmekteydi ve 29 Ekim 1923'te bu ilke, mantıkî sonucuna erişmiş, Türkiye bir Cumhuriyet olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Cumhuriyet, "Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir" sözünde ifadesini bulur. Bu ilkeyle, Osmanlı siyasî sistemi kökünden yıkılmıştır. Atatürk bunu kesin biçimde ifade eder; yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir ilgisi yoktur. Osmanlı hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur. (Atatürk, *Nutuk*, II, 437). Keza TBMM'ye seçilecek generallerin askerlik sıfatını bırakmaları kuralı uygulanmıştır.

Milletin egemenliği gerçekten mutlak mıdır? Özellikle bugün, başka bir soru ortaya çıkmıştır: Günümüzde Türkiye, küreselleşme çerçevesinde bir dizi uluslararası anlaşmaya imzasını atarak mutlak irade ve egemenliğini sınırlandırmıştır. Uluslararası kuruluşlar adına, bazı alanlarda ülkenin içişlerini kontrol için heyetler gelmektedir. Türk vatandaşı Avrupa İnsan Hakları Yüksek Mahkemesi'ne gidebilmektedir. Türkiye, önceden bütün bunları kendi rıza ve iradesiyle kabul etmiş ve mütekabiliyet (karşılıklı kabûl) ilkesini tanımış olsa da, bu müdahaleler mutlak egemenlik hakkını bozmuyor mu? Türkiye, Bask veya İrlandalılar için aynı biçimde girişimlerde bulunabiliyor mu? Sonuçta diyebiliriz ki, dünyada mutlak millî irade ve egemenlik kavramı değişmiştir. Bu değişimden yalnız Batılı büyük güçler yararlanmaktadır.

Millî egemenlik, millî ve laik olmak zorundadır. Nasıl ki, demokrasi sadece oy çoğunluğu demek değildir; Büyük Fransız Devrimi'nden beri demokrasi, aynı zamanda belli dünyevî bir hayat ve toplum felsefesinin ifadesi olarak yerleşip gelişmiştir. "Devletin di-

ni dîn-i İslâm'dır" diyen Osmanlı Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti anayasası ile taban tabana zıttır. Özetle, Türkiye Cumhuriyeti'yle Osmanlı devlet sistemi arasında hiçbir bağ kurulamaz. Bu noktada Osmanlı, tamamıyla ve kesinlikle son bulmuştur.

Atatürkçülüğün Sosyologlarca Analizi

Sosyolog S. N. Eisenstadt, gelişme (*development*) teorisindeki yeni yaklaşımların ışığı altında, Kemalist inkılâbın özelliklerini bir yazısında tartışma konusu yapmıştır.[43] Klasik sosyolojide çağdaşlaşma, aklîlik (*rationality*), ilerleme (*progress*) gibi bir sıra temel kavramlarla hareket eder. Buna karşı yeni, geleneksel ve modern toplumların karşılaştırmalı incelemesinde, her birinin kendi sosyal-kültürel, teknolojik-ekonomik çevrede mevcut tarihî verileri önemle göz önünde tutulmaktadır. Büyüme ve değişmeyi hazmetme kapasitesi bakımından, geleneksel toplumların çok daha sınırlı ve dışlayıcı bir karakter (Ziya Gökalp'i hatırlayalım) gösterdiği gözlemlenmektedir. Eski modernleşme teorisi, geleneksel toplumlarm, klasik evrim teorisini izleyerek ve ekonomik, siyasal ve toplumsal kurumlarda belli bir gelişme çizgisine uyarak sonunda, Batı'yla aralarındaki farkı kapatacağı düşüncesinde idi. Atatürk de, çağdaşlaşma sürecinde, belli önlemleri alarak modernite amacına ulaşılabilir, inancındaydı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kürenin yarısında tarih görüşünü betimleyen Marksist tarihçilik, Osmanlı siyasal rejimini, basite indirgeyerek, "geri-kalmış feodalizm" ve Balkan toplumlarının Avrupa'ya paralel gelişmesini durduran ve gerileten bir rejim olarak nitelendiriyordu.[44] Şaşılacak bir şeydir ki, Arap tarihçiliği de Arap

ülkelerinin geri-kalmışlığını Osmanlı idare sistemiyle açıklama çabasındadır.

Modern tarihçiliğin babası Alman tarihçisi Leopold von Ranke (1795-1886), belgenin, yani tarihin bıraktığı izin, kritik analizini esas tutuyor; tarihçi, kendini, araştırdığı döneme götürebilmeli, olayları o zamanda yaşıyormuş gibi görüp anlamaya çalışmalıdır, diyordu (karş., W. Dilthey). Kendi zamanında yeni bir bakış açısı ve yorum getirmek isteyen her tarihçi, çoğu zaman esas itibariyle, sosyolojinin formüle ettiği bazı soyut kavramlar çerçevesinde kalır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Marksist veya Weberyen modeller, tarih konularında ve yorum tarzında egemen oldu. 1950'lerde sosyolog Shils'in bir yazısından sonra merkez-çevre (*center-periphery*) ilişkileri üzerinde araştırmalar moda oldu. Bu çerçeve, Osmanlı tarihinin ilk dönemi (1300-1453) araştırmalarında, Uc'larla Dârussaltana (merkez) arasındaki karşıtlığın ne kadar önemli olduğunu bize anlatabilir. Aynı çerçeve, I. Wallerstein'ın ve Abu-Lughod'un tezlerine esas oldu. K. Wittfogel'in eserinde Marks ve Waber bağdaştırıldı. Türkiye'de S. Divitçioğlu, H. İslamoğlu ve Ç. Keyder, Marks'ın Asya Tipi Üretim Tarzı (*AMP*) varsayımını esas alan incelemeler yayınladılar. Şimdilerde, C. Lévi-Strauss'un "I'ego versus I'autre" (ben ve öteki) teorisi gündemdedir. Özetle, sosyolojik teoriler, kuşkusuz tarihçinin bakış açısını genişletmiştir. Ama tarihçiyi, Ranke'nin tespit ettiği temel ödevinden uzaklaştırmıştır. Revaçta olan bir temel kavram şudur: Yeniçağ'da Avrupa kapitalist dünya ekonomisi, sınırlarını gittikçe genişletme eğiliminde olup sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nu da bu küresel ekonomi içine almıştır (I. Wallerstein). Başka bir deyişle, Osmanlı ekonomisi kapitalist Avrupa dünya ekonomisinin iş bölümü içinde, onun tamamlayıcı bir parçası haline gelmiştir. Bu durumda Osmanlı ekonomisi, üretimde ve siyasî sistemde yeni baştan bir yapılanma sürecine girmişti[45] ve Batı'yla aralarındaki farkı kapatacağı düşüncesinde idi. Atatürk de çağdaşlaşma sürecinde belli önlemleri alarak modernite amacına ulaşılabilir, inancındaydı. Başka bir deyişle, fabrikalar, demiryolları yapılması sonucunda, eğitimin objektif bilim esaslarına göre örgütlenmesi halinde, modern Türkiye doğa-

caktır, düşüncesi egemendi. 1950'lerde, gelişmekte olan toplumlar üzerinde yapılan araştırmalar gösterdi ki, yukarıda söylenen algılamalar, gerek modern, gerekse modernleşme yolundaki toplumlarda farklı, özgün değişimleri açıklamaktan uzaktır. Modernleşme, çeşitli sosyo-demografik ve yapısal göstergeler, sadece geleneksel toplumun ne dereceye kadar çözülme yolunda olduğunu göstermekte, fakat geleneksel karakterini aşmış bir toplumun ne dereceye kadar gelişmiş, modernleşmiş olduğunu belirleyememektedir. Böylece, geleneksel yaşam biçimlerinin sadece ortadan kaldırılması, modern toplum gelişimini garanti edememekte; geleneksel ailenin, cemaat hayatının, hatta siyasî yapıların tahribi, çoğu zaman kargaşanın, sosyal çöküntünün, suçluluğun artması ve anarşiyle sonuçlanmaktadır. Oysa bazı ülkelerde modernleşme, geleneksel semboller altında başarılabilmiştir (Japon örneği). Böylece, aslında geleneksel toplumun ne olduğu, modernleşme araştırmalarında ön planda bir araştırma konusu haline gelmiştir. Sonuçta görüldü ki, gelişme durmasa bile, Batı'dan farklı toplum modelleri ortaya çıkmaktadır.

Eisenstandt'a göre, Türkiye'de demokratik rejimdeki istikrarsızlığı, askerî darbeleri, sağlıksız şehirleşmeyi, kamu medyasının aşırı etkinliğini gelişimle açıklamaya imkân yoktur. Bu durum, Türkiye'nin kendine özgü tarihî koşullarından kaynaklanan Kemalist rejim çerçevesinde analiz edilebilir. Özellikle, ülkenin temel kültür doğrultusunu, seçkin grubun yapısını ve yapısal kontrol tarzlarını incelememiz gerekir. Türk devrimi; İngiliz, Amerikan, Fransız ve Rus devrimleriyle karşılaştırıldığında, farklı ve benzer tarafları ortaya çıkmaktadır. Bu devrimlerin ortak karakterleri, sosyal yapıda farklılaşma, uluslararası örgütlere açılma, pazar ekonomisine geçme, sınıflar düzeninde bir sınıftan ötekine geçişte açıklık ve kolaylık (*social mobilitiy*) ve bu hareketlilikte eğitim önlemlerinin egemen olması gibi özellikleridir. Bu örgütlenme biçimlerini devrim imajındaki temel kavramlar belirler ki, bunlar da özgürlük, dayanışma ve bunlardan kaynaklanan kurumlar, geleneksel meşrûluk prensiplerinin aşılması, merkez ve taşra ilişkilerinin yeni baştan yapılanması ve toplum odak merkezlerinin ve onlara

erişme kurallarının temelli değişimidir. Modernleşme derecesini anlamak için özellikle, toplumsal kimlik ve rejimin meşrûluk sembollerinde değişme derecesi araştırılmalıdır. Kemalist devrimin sonuçları, ötekilerden büyük ölçüde ayrılır. Türkiye'de daha önceki rejimden ayrılık konusunda en önemli özellik, siyasî prensiplerde, siyasî toplum sembollerinde görülür. Toplum, İslamî çerçevesinden çekilerek, Türk milleti kurgulanmak istenmiştir. Avrupa'daki gelişimden esaslı farkı, eski dinî kimliğin ve dinî meşrûluk prensibinin terk edilmesi, önceki idareci sınıf yerine, bürokrat ve aydın seçkinlerin gelmesidir (tabii 1980-2010 döneminde otuz yıldaki gelişmeler: nüfus artışı, köyden şehire akın, muhafazakâr bir aydın sınıfın ortaya çıkışı, sanayileşme, tarımda mekanizasyon, etnik bilinçlenme vb).

Devrimin ilk yıllarında siyasete katılım tamamen idareci grubun kontrolü altındadır. İslam medeniyeti çerçevesinde Osmanlı imparatorluk rejiminin özelliklerinden olarak, devletçe ümmetin yaşamını dinin sâfiyeti doğrultusunda koruma görevi, bir ideal olarak devam edegelmiştir. Osmanlı devlet-toplum yapısı, her fırsatta tekrarlanan "Dîn ü Devlet" deyiminde açık ifadesini bulmuştu. Eisenstadt'a göre bu yolla devlet içinde siyasî elit, bir özerklik, üstünlük kazanmıştır (özellikle CHP iktidarları). İşte bu tarihî önyapı, Kemalist devrimi ve devrimi gerçekleştiren seçkinler grubunun yapısını açıklar. Devrimi, subaylar yapmıştır. Bu subaylar, modern eğitim almış, ideolojileri laik, akılcı, milliyetçi ve din karşısında serbest düşünceli kişilerdi. Sosyal politika alanında güttükleri amaçlar nispeten zayıf olduğundan, devrim öncesi yukarı ve orta sınıf mensuplarıyla çatışma durumuna gelmemiştir. Bunlar, sadece siyasî güç odaklarından uzak tutulmuşlardır. Başka bir ifadeyle, devrimden sonra bürokrasinin yapısında esaslı bir değişiklik olmamıştır. Bu bağlamda, aşağı katmanda sınıflar devrim dışında kalmıştır. Fakat modernleşme, Osmanlı rejiminin patrimonyal karakterini değiştirmiş, merkezî iktidar dışında kalanlar için üst yönetici sınıfına katılma imkânları açılmıştır. Bu durum, esaslı bir ayrılık ifade eder. İngiliz devrimlerinde aynı karakter görülmez. Türkiye'de devrim sonrası istikrarsızlık, bağımsız dinî elemanların za-

yıf katılımı ile beraber devrimci seçkinler grubunun nispeten kendi içine çekilmiş kültür yapısı ile açıklanabilir.

Eisenstandt, modernite ve modernleşme problemini Wolfgang Schluchter ile ortaklaşa yazdığı bir makalede (*Daedalus*, 1998) daha geniş bir açıdan yeniden ele aldı. 1950 ve 1960'larda formül edilen teoriler modernite ve modernizasyonun, belli kültür, kurum, sosyal yapı, inanış ve düşünüş biçimlerindeki farklılıkları tamamen ortadan kaldırması biçimindeydi. İlk modernite görüşü Avrupa'da doğmuş olup, modern medeniyetin 19. yüzyılda ortaya çıktığı görüşü yaygınlaştı. Bu görüş, Asya, Latin Amerika ve Afrika'da yayıldı. Bu yayılışı, aynı şeyin Batı yapı tipinin bir tekrarı süreci değil, daha çok yeni farklı medeniyetlerin oluşması şeklinde anlamalıdır. Sosyoloji bakımından bu, evrensel dinlerin ve büyük imparatorluk yapılarının yayılışına benzer. Ancak modern dönemde yayılış çok daha hızlı, yoğun ve evrensel biçimdedir. Modern dönemde süreç, uluslararası çerçevelerde gelişerek her biri kendi dinamiğini doğuran çok merkezli ve farklı modern yapılar ortaya çıkarmıştır. Öbür yandan örnek alınan toplum da biteviye değişmiştir. Avrupa ve Kuzey Amerika örnek alınmışsa da, Asya'da Ortadoğu'da bambaşka kültür-medeniyet biçimleri ortaya çıkmıştır. Atatürk Türkiyesi veya Rusya hiçbir zaman bir Fransa veya İngiltere olmamıştır ve olamazdı. Atatürk'ün modern Türkiyesi başka bir modern ülke haline gelmiştir. Eisenstandt, Türkiye'nin modernleşmesi üzerindeki analizinde bunu kuvvetle belirtmiştir. Ona göre, Türk modernleşmesi, ülkede mevcut sosyal ve siyasî koşulların etkisi altında bir Batı modernitesi değil, bir Türk modernitesi doğurmuştur (İslamcı bir partinin, Anayasa rejimini benimsemesi).

İlkin Avrupa'da ortaya çıkan modernite; birbiriyle ilişki halinde sosyal farklılaşma, şehirleşme, serbest pazar ve endüstrileşme, yoğun iletişim ve ulaşım gibi yapısal karakterler gösterir. Kurumsallaşma bakımından bu süreç, ulus-devlet, rasyonel kapitalist ekonomi, kültür bakımından ulus-devlet çerçevesinde yeni, kolektif kimlikler (işçi, patron, bürokrat) ifade eder.

Modernleşme teorisi veya programı; Marx, Durkheim ve bir ölçüde Weber'in önceki klasik teorileri gibi, erken Avrupa moderni-

tesinde ortaya çıkan temel kuramsal tasarı ve çerçeveler, yani sonunda farklılaşma, şehirleşme, endüstrileşme vb şeklindedir, bütün bunlar modernleşme çabasındaki tüm toplumlarca benimsenecektir. Türkiye'de Cumhuriyet döneminde 5 yıllık planlar böyle bir teoriye dayanıyordu. Bir kelime ile üstün Avrupa örneğine göre, aynı tipe dönüştürülebilen bir modernite tasarısı var, sanılıyordu. Ama gerçek tamamen farklı çıktı.

Gerçekte ortaya çıkan örnekler, bu aynı tipe ircâ teorisinin bir hayal olduğunu gösterdi. Bu gerçek, Avrupa ve Amerika'da da böyle oldu. Her tarafta *convergence* (aynı tipte birleşme) yerine *divergence* (farklılaşma) ortaya çıktı. Toplumlarda, yapısal, kuramsal ve kültürel boyutlarda tamamıyla bağımsız gelişmeler görüldü.

Türkiye'de ulus-devlet, laik eğitim sistemi, endüstrileşme ile demokrasi birbirinden bağımsız gelişmeler gösterdi. Fabrika ve tren yolları mutlak zihniyet (*mantalite*) değişimini getirmedi. Batı modernitesinin kültür gelişim prensiplerinin, mesela laik bir eğitim sisteminin mutlaka toplumda yapısal ve kuramsal değişimler getireceği teorisi, günümüzde yapılan gözlemlerin ışığında her gün daha çok sorgulanıyor ve eski tek çizgide gelişim teorisinin yetersizliğini ortaya koyuyor (son zamanlarda *türban* sorunu). Herhalde yüzeysel Batılılaşma, her yerde aynı gelişmeyi getirmiyor.

Bugün, İslam ülkelerinde, yalnız sıradan halk değil, Batı üniversitelerinde eğitim görmüş aydınlar dahi Batı kültür değerleri yerine, geleneksel tarihî-dinî değerlere dönüyor, Eisenstandt'a göre, doğrudur, modernite, dünyanın büyük bir kısmına yayılmıştır, fakat bir tek ortak medeniyete vücut vermemiştir. Batı toplumlarında bile moderniteden anlaşılan şeyin dışında derin değişiklikler ortaya çıkmaktadır. Batılı bugün; insanın evrendeki rolü, gelişmeilerleme, kişi ile toplum, akıl ile dinî hayat ve başka alanlarda, eski Batı'nın değer yargılarından hayli farklı düşünüyor. Batı'da devlet ve sivil toplum, yalnız siyasî otorite konusunda farklı kurumsallaşmada değil, siyasî protesto ve faaliyet alanlarında da farklı tarzlar göstermektedir.

Herhalde, modernitenin kültürel boyutları; daha çok toplumların kültür-değer-sistemiyle (dinle), dışarıdan veya kendi içinden,

tarihten kaynaklanan etkenlerin (mesela Osmanlı tarihi ve kültürüne karşı büyük bir ilginin doğması) karşılıklı etkileşimi sonucunda şekilleniyor.

Eisenstandt'ın gözlemleri, Ziya Gökalp'in belli bir topluma özgü *harsın* (kültürün), tüm sosyal hayatı şekillendiren kavrayıcı gücü üzerindeki gözlemini anımsatıyor. Karşılıklı etkileşim; seçkin idareci sınıf ile karşıt kültürel ve etnik gruplar arasında protesto hareketlerini tetikleyen eşitlik yorumlarında kendini göstermektedir. Ortaya çıkan yeni seçkin sınıf, değişime karşı konumunda daha çok geleneklerin etkisi altındadır.

O halde, birçok moderniteden söz etmek mümkündür. Avrupamerkezli Batı kültür emperyalizmi konusunda, oryantalizm iddiası (Edward Said) bir derece haklı görünüyor. Batı kültür örneği, modernleşen öteki toplumla uygulanabilir mi, sorusu ortadadır. Öyleyse, karşılaştırma yöntemiyle beraber, Batı-dışı toplumlarda iç dinamikleri değerlendirmek sorusu, karşımıza çıkmaktadır.

Max Weber'in dinî sektaryenizm ve heterodoks akımlar (Türkiye'de Alevîlik) üzerinde görüşleri de, bugüne dek önemini korumuştur. Her geleneksel kültürün kendi koşulları içinde araştırılması düşüncesi de, dar kapsamlı bir teori, bir *historisizm* (belli bir toplum tarihini, bir gelişim teorisiyle açıklama) olmaz mı, sorusu da gündemdedir. Herhalde, kültürde tek bir çizgide evrim teorisini bir tarafa bırakmak gerekir. Bu nokta, Sinanoğlu'nun tezini zayıflatmaktadır.

Bir örnek alalım: Müslüman toplumlarda İslam'ın aldığı çarpıcı aykırı şekiller, medrese İslam'ı karşısında itizaller-heterodoksiler, bir Taftazânî ve bir Râzî'yi, bir Muhammed İbn Abdal-Wahhâb'ı veya bir Muhammed Abduh'u veya Afgânî'yi İslam'ın iç dinamikleri çerçevesinde incelemek gerekmez mi? Batı gelişme teorisine uymayan bir akımı, sosyolojik bakımdan eksik ve olumsuz saymak hatasından nasıl korunabiliriz? (Bu noktada Şerif Mardin'in yaklaşımına hak vermek gerekmez mi?) Ama karşılaştırma yöntemini kullanırsak, ortak bir ölçü kullanmak zorunda değil miyiz? Böylece, Max Weber'in "ideal tip" ve aykırı haller teorisi önümüze çıkar. Burada, Avrupa'nın hümanizm ve Aydınlanma Çağı ölçütleri

hesaba girmez mi? Böylece, medeniyetlerde rastlanan farklılıkları kavramak mümkün olmaz mı? Herhalde, Avrupa tarihindeki gelişim hakkındaki sosyolojik ve tarihî tespitleri, öbür medeniyetlerdeki dinamiklerin incelenmesinde başlıca ölçüt olarak almak hatasına düşmemek gerekir.

İzlenecek yöntem şudur: Her medeniyet, kendine özgü kurumsal örgütlenmeler ve kültür altyapıları geliştirmiştir ve bu medeniyetlerin özgün çizgileri Batı'ya uzaklık veya yakınlığına göre değil, kendi sosyal-zihinsel koşulları içinde araştırılmalıdır. "İlk" modernite saydığımız Avrupa modernitesinde bir bölüm kurum ve kültür öğeleri, bizim için bir hareket noktası olabilir. Bunlar nelerdir? İlkin, orada mutlakıyetçi devletin oluşumu, Fransa, İngiltere modern ulus-devletin menşeidir. Ama bu gelişime denk bir gelişme, sivil toplumun ve kapitalist ekonominin ortaya çıkışıdır. Buna paralel olarak ortaya çıkan kolektif kimlikler; ülke bütünlüğü, sekülerizm ve sivillik (başkasının haklarına saygı) ve bu ölçütlere bağlı olarak bazı ideolojik reçeteleri uygulamakta güçlü bir eğitim.

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde Batı'dan alınan ulus-devlet ideolojisi şu tarife uyar: Bölünmez ülke bütünlüğü, herkes için Türk vatandaşlığının zorunlu olması, bu yüzden de devletin seküler-laik olması, din kimliğinin bireysel vicdana bırakılması ve bütün bunların anayasal güvence altına alınması. Fakat Batı'dan gelen bu kavram ve kurumlara karşı bir direnç ve sorgulama akımının güçlü bir biçimde kendini gösterdiği ortadadır. İslamlaşma akımının toplum ve politikada güçlenmesini, etnik sorunların ilk sırayı almasını, Türkiye örneğinde ulus-devlette ortaya çıkan özgün gelişmeler olarak algılayabiliriz. Öte yandan, Batı'nın ulus-devlet modeli, bugün tüm Asya'da ve koloni döneminden gelen Ortadoğu Arap devletlerinde izlenmekte, ona karşı bir İslam birliği bilinci güçlü bir biçimde kendini göstermektedir.

Tarihe bakarsak, ulus-devlete doğru gelişme, Osmanlı'da, Hint-Türk imparatorluğunda, Ming ve Ching Çin'inde, Tokgawa Japonya'sında, Vietnam'da izlenebilir. Tabiî bu gelişmeler, Avrupa'dakilerle kıyaslanamaz. Gelişmeler, bu devletlerin kendi iç dinamikleri çerçevesinde açıklanabilir. Halk dilinin resmî dil düzeyi-

ne gelmesi, kolektif kimliklerin ve siyasî niteliklerin yeni baştan yapılanması bunu kanıtlar.

Herhalde, Avrupa modernitesinin, öbür medeniyetlerin araştırılmasında yetersizliği açıktır. Bu bağlamda, sivil toplum ve ulusalcılık konularına eğilmek gerekir. Sivil toplum kavramı, 17. ve 18. yüzyıl Aydınlanma (*Enlightenment*) geleneği çerçevesinde, özellikle mutlakıyetçi monarşilerden ulus-devlete geçiş döneminde incelenmelidir. Hegel'den kaynaklanan bir görüşle, sivil toplum kavramı, Wilhelm von Humboldt'ın modern özerk üniversitede düşünce özgürlüğünün temel kurumları üzerindeki yorumunda ifadesini bulmuştur. Gelenekçi monarşilerin müdahaleci "polis-devlet" geleneğine karşı üniversitede özerklik alanı yaratmak gereği vurgulanmıştır. Bu prensip, toplumun herhangi bir faaliyet alanına uygulanabilir. Başka bir deyişle, devlet otoritesinin yönlendirmediği alanlarda özerk bir toplum, özerk bir faaliyet alanı, sivil toplum yaratır. Sivil toplum kavramı, daha çok kamu hayatında ele alınmalıdır. Bu kamusal alan, resmî devlet faaliyet alanı ile özel hayat arasında aranmalıdır. Halkın yararına olan kolektif iyileştirmeler; devlet faaliyet alanı dışında kalan, halka ait kamusal alanlarda devlete bağımlı olmayan grupların gerçekleştirdiği işler, sivil toplumun faaliyet alanını oluşturur. Kamu faaliyet alanının (*public sphere*) gücü, dağınık veya birleşik, merkeze yakın veya uzak oluşuna göre değişiklik gösterir. Sivil-kamusal alan, ilkin yüz yüze bir etkileşim ötesindedir, esnektir, toplum yararına olan problemlerde tartışma kabul eder, sınırlarını genişletir, daraltır, "öteki"nin tanınmasını tartışır. Devlet faaliyetleriyle yakından ilişki içindedir, fakat onun dinamiğine bağlı değildir.

Türk-İslam Sentezi (1960-1980) ve Kemalizm

Bir tarihçi, gönlünden geçeni değil, olmuş olanı tarafsız tespite çalışmak zorundadır. Bu bağlamda, 1970'lerden beri Türk düşünce ve siyaset hayatına damgasını vuran bir akımı, Türk-İslam Sentezi akımını, abartıları ve yanılgılarıyla birlikte burada ele almak ve tartışmak yerinde olacaktır.

Türk-İslam Sentezi fikri, menşeide, 19. yüzyıl ortalarında Namık Kemal ve Ziya Paşa kuşağına kadar gider. Yeni-Osmanlılar, Batı'nın ilim ve teknolojisini almalı, fakat İslam dini ve ondan kaynaklanan örf ve âdetlerimizi titizlikle korumalıyız, diyorlardı. 1908'de İttihâd ve Terakkî ideolojisini tespit ödevi verilen Ziya Gökalp'e göre, Osmanlı toplumu için *Türklük, İslâmlık* ve *Çağdaşlık* (Batı medeniyeti) sentezi kabul edilmelidir. Fakat daha sonraları Gökalp, temel sosyal yapının millet olduğunu, millî kültürün (harsın) milleti meydana getiren gerçek "organik" bir temel olduğunu savunmuştur. (bkz. yukarıda Gökalp ve Türk Hümanizmi) Gökalp, Cumhuriyet döneminde, laik bir Türk milliyetçiliği fikrini benimsemiştir.

Cumhuriyet döneminde Türk-İslam Sentezi fikri, 1960'larda hız kazanan solcu ideolojik akımlara karşı bir tepki olarak ortaya çıktı.[46] Demokrat Parti'nin ılımlı-İslamcı siyasetinden sonra millî

kimlik ve millî kültür sorunları, özellikle 27 Mayıs 1960 Devrimi'nin ardından Türk düşünce hayatında belli başlı bir tartışma konusu haline geldi; bu düşünce akımını önce, milliyetçi üniversite hocalarından oluşan Aydınlar Ocağı formüllendirdi.

Aydınlar Ocağı Başkanı, Türk-İslam Sentezi düşüncesini şöyle özetlemektedir: Kemalizm temelde bir ideoloji değil, bir demokrasi ve Batılılaşma atılımıdır. Şapka ve öteki bazı reformlar Atatürkçülüğün esaslarından sayılmaz. Son 1200 yıllık tarihimiz, Türk milletinin kültür varlığı olarak, İslam-Türk sentezi biçiminde bir temel oluşturmuştur. İslamiyet, Türk kültürünü oluşturan başlıca öğedir. Bu geleneğe, millî değerlerimize ve tarihimize bağlılık, solcu ve hümanist akımlara karşı doğal bir güvencedir. Türk-İslam Sentezi, temelde bu tarihî oluşuma bağlı olarak, bugünkü laik ve demokratik devlet yapısına ve Batılılaşmaya açıktır. Türk-İslam Sentezi fikrini öne süren aydınlar, Ali Fuad Başgil, Mümtaz Turhan Topçu, Nihat Sami Banarlı, İbrahim Kafesoğlu, Muharrem Ergin gibi çoğu üniversiteye mensup hocalardır. Keza, Türk-İslam Sentezi fikrini destekleyenler arasında Osman Turan, Mehmet A. Köymen gibi tarihçileri ön sırada saymak gerekir. Sentezciler, Türk-İslam Sentezi'ni, devlet için bir kültür planlaması, devleti yıkıcı akımlara karşı koruyacak millî bir savunma aracı olarak düşünmekte idiler.

1973-1986 döneminde Aydınlar Ocağı, çeşitli illerde örgütler kuruyor, belli aralıklarla Millî Kültür Şûrası adı altında toplantılar örgütlüyor ve bu dönemde Türk kültür ve siyaset hayatında birinci derecede rol oynamaya çalışıyordu. 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Aydınlar Ocağı'nın görüşleri siyasî iktidar tarafından benimsendi. Aydınlar Ocağı, bir "Millî Mutabakatlar" çağrısı (1986) hazırladı ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın Millî Kültür Raporu'nun hazırlanmasında görüşlerini kabul ettirdi. Sentezcilere yakın olanlar devletin çeşitli kültür kuruluşlarında görev aldılar. Türk-İslam Sentezcileri, devletin kültür politikasının hedeflerini şöyle tespit ediyordu:

1. Batılılaşma, millî kültürü gözardı etmektedir. Batı'dan "kültür" değil, ilim ve teknoloji alınmalıdır. Batı'yı körükörüne taklit, gelişmeyi engeller, soysuzlaştırır.

2. Millî kültür; milleti yapan, birleştiren temel, değişmez esastır (Z. Gökalp). Türk-İslam Sentezi'nin milliyetçiliği, kültür milliyetçiliğidir; ırkçı ve ayırıcı değildir.

3. Orta Asya'dan intikal eden Türk'e ait özdeğerler arasında Türklük gibi İslamiyet de temel faktördür. Tarihte başka dinlere giren Türkler, Türk kimliğini yitirmiştir.

4. Millî kültürü korumak ve güçlendirmek, devlet eliyle bir plan dahilinde olacaktır. Karşımızdaki esas sorun, devletin kalıcılığıdır. Bu millî politika, demokrasi ve insan haklarıyla uzlaşma içindedir.

5. Türkiye'nin sanayileşmesi bir zorunluluktur. Fakat sanayileşen toplum, kendine özgü din ve ahlak esaslarını bir tarafa bırakmamalıdır. Kalkınma planlarında din ve ahlaka yer vermek gerekir.

1983'te toplanan Milli Kültür Şûrası'nda millet tanımı, Ziya Gökalp'in tanımına uygun bir şekilde ifade edilmiştir. Buna göre millet, doğal ve temel toplum biçimidir. Milleti yaratan ve tutan onun tarihi ve kültürüdür. Türk-İslam Sentezi'ne göre hümanizm ve komünizm millî varlığı temelinden kemiren akımlardır.

Milliyetçiler Kurultayı bildirisinde şu fikirler ortaya atılmıştır: "Dinî konularda, devlet-millet bütünleşmesini zedeleyecek ve sosyal gerginlikleri artıracak yasaklamalar yerine, fertlerin hayat tercihlerine" saygı duyulmalı; "yasaklarla dolu bir Türkiye" imajına meydan vermeyecek şekilde ve kamu düzenini sarsmamak şartı ile serbestlik tanınmalıdır (4. Toplantı 1987, sayfa 129). Yine aynı toplantıda şu düşünceler belirlenmiştir: "Laikliğin, dinsizlik şeklinde anlaşılmasına sebep olacak yanlış uygulamalardan kaçınmalı"dır. Türk-İslam sentezcilerinde milliyetçilik temel alınmakta, Atatürkçülük de bu bakımdan yorumlanmaktadır. Bildiride (s. 135) şu satırları okumaktayız: "Atatürk ilkelerinin birincisi, ırkçı olmayan, içtimaî sınıflar arasındaki çatışmaların çözülebileceğine inanan, din, tarih ve kültür birliğine dayanan Türk milliyetçiliğidir. İkinci ilke laiklik olup, dinin devlet işlerine, devletin de din işlerine karışmamasıdır." Türk-İslam Sentezi; Türkiye'de ortak bir ideoloji yaratma çabasıyla, muhafazakârlarla Türk milliyetçileri

arasında dayanışma sağlama, bu bağlamda etnik grupları Türk milliyetçiliği kapsamında birleştirme, "Türk İslamiyeti" olgusunu ulusal bütünlüğün temellerinden biri sayma görüşlerine yer vermiştir. Türk-İslam sentezcilerinin dil görüşü de Muharrem Ergin tarafından şöyle özetlenmiştir (*Türkiye'nin Bugünkü Sorunları*, 1973, s. 180): "Sadeleşme bitmiştir, hedefine ulaşmıştır. Artık Türkçe'nin böyle bir meselesi yoktur. Osmanlıca ile raydan çıkan dil, sadeleşme ile Türkçe rayına oturtulmuş, fakat bu sefer de uydurmacılık ile tekrar rayından çıkartılarak Türkçe olmayan, öztürkçe diye yakıştırılan boşluğa düşürülmüştür." Dilimiz, sentezcilere göre, Osmanlıca ile tamamlanmış Türk dilidir. Dil, akademisyenlerin denetimi altında olmalı, uydurmacılığa meydan verilmemelidir. Böyle bir Türk dili anlayışı, Türk-İslam sentezinin önemli bir parçasıdır.

Türk-İslam sentezcileri, 12 Eylül'den sonra, orta-sağ partilerin temel fikirlerini oluşturmakta rol oynamıştır. Laiklik konusunda sentezcilerin görüşü, onları daha çok İslamcı partilere yaklaştırmaktadır: "Devletin gerçek anlamı ile laikleşmesi, yani her türlü dinî hizmet ve örgütlenmeyi sivil topluma bırakması, demokrasinin tam manası ile işlemesiyle Türkiye'de siyasî diyaloğun başlaması, yani bu görüşlerin de siyasî sistem içinde yer alması ile sağlanabilecektir." Sentezcilerin bu düşüncesinin de, İslamcı partilerin görüşleriyle yakınlığı açıktır. 1982 Anayasası bu atmosfer içinde hazırlanmıştır.

Türk-İslam Sentezi fikrini eleştirenler

Türk-İslam Sentezi tezine karşı fikir hayatında, medyada ve siyasetçiler arasında çetin eleştiriler, tepkiler ortaya çıkmıştır. Türk-İslam Sentezi dosyasını yayımlayan bir tarihçi ve sosyolog grubunun eleştirileri (Bozkurt Güvenç, *Türk-İslâm Sentezi Dosyası*, İstanbul, 1992) şöyle özetlenebilir: İlkin, Batı ilim ve teknolojisi ile kültürü birbirinden ayrı öğeler sayan görüş eleştiriciler tarafından sosyolojik verilere aykırı görülmektedir. Japonlar da vaktiyle kültür/teknoloji ayrımı yaparlarken, sonunda bu fikri

terk etmişlerdir. Çağdaşlaşma ile yeni bir tüm kültürleşme, batılılaşma sürecine girmek kaçınılmaz bir sonuçtur. Atatürk, bu noktayı açıkça vurgulamış, devrimlerin temel prensibi olarak kabul etmiştir.

Millî kültür ve din ilişkilerine gelince, sentezi eleştirenlere göre kültür sürekli bir değişim içindedir; din dogmaları ise değişmez. Radikal İslamcılar da, sentezcilerin millet-din kaynaşması tezini samimi bulmamışlardır. Türk-İslam Sentezi görüşü karşısında 1970'lerde İslamcı aydınlar, *İlim Yayma Cemiyeti* adı altında örgütlendiler. O zaman bu akımın, Demokrat Parti'nin devamı olan partilerle yakın bağlantısı gözlenmekteydi. Askerî bürokrasi tarafından yukarıdan empoze edilmiş olduğunu iddia ettikleri devrimci ilkelere karşı İslamcılar; kendi politikalarını serbestçe yürütebilmek için özgürlük, demokrasi, eğitim serbestliği istiyorlardı. Yeni vakıf kanununa dayanarak yurt ölçüsünde örgütlenen "sivil kuruluşlar" TBMM'den geçirilmiş devrim kanunlarını birçok bakımdan göz ardı etme yoluna gittiler. Öbür yandan, çeşitli adlar altında Demokrat Parti'yi devam ettiren partiler, gelenekçi kitlenin desteğini kazanmak için bu görüşe eğilim gösterdiler.

Eleştiricilere göre, sentezcilerde millet kavramı, dinî cemaat kavramına yakındır. Eleştiriciler, İslam dininin Türk kültürünün oluşmasında kesin bir rol oynadığı fikrini kabul etmezler. Türk-İslam Sentezi'nin aynı zamanda ilme önem vermesi fikri de tutarsızdır; bu kesime göre ilim, özgür bir düşünce işidir, daima sorgular. Din ise bir iman ve inanç öğretisidir, ilahî emirleri sorgulamaz. Din-milliyet sentezi gibi, din-ilim sentezi de şimdiye kadar gerçekleştirilmemiş bir sorundur. Teknoloji ve endüstrileşme ise; düşünce tarihinde, dinî dünya görüşüne karşı gelen özgür, objektif düşüncenin ürünüdür. İslam dini, bireyle Tanrı arasında bir din görevlisi, klerikal aracı tanımaz. Bununla beraber, Osmanlı tarihinde ulema ve medrese, klerikalizme vücut vermiştir. Cumhuriyet, esas itibariyle İslamiyet'e karşı değil, bu klerikalizme karşı bir harekettir. Eleştiricilere göre, Türk-İslam sentezcileri, din konusunda da tutarsızlık içerisindedir. "Din, millî kültürün

ana öğesi"dir derken, milliyetçiliği temel almaktadırlar. Millî bir dinden söz etmek, tamamıyla tutarsız bir düşüncedir. Bugün, din kurumlarının vurguladığı millî bir İslamiyet'ten söz etmek olanaksızdır. Eleştiricilere göre, toplumda yaşam tarzı İslam kurallarına uygun olsun düşüncesi ile Türkiye'nin laik devlet niteliği arasında tam bir aykırılık vardır. Onlara göre, İslamiyet ulusal kültürü kabul edemediği için, sonuçta ya İslamcılık ya da milliyetçilik ağır basacaktır. Sentezcilerin özlediği, dinde reform hareketi de şimdiye kadar başarılmış değildir. Çağdaş İslam, bir özlemden ibarettir. Çağdaş millet/ulus kavramı, laik devlet kavramından ayrılmaz. Bu eleştiricilere göre, "ulus, endüstri devrimi ile Fransız Devrimi'nin ortak çocuğu olarak dünyaya gelen... laik, siyasî bir toplumdur. Fransız Devrimi, dinin devlet ve toplum hayatını düzenleyen bir sistem olmasına karşıt bir felsefe olarak Aydınlanma Çağı'nda ortaya çıkmıştır. Ulusun kültürü, din öğesi ile değil, bir değişim süreci sonunda ortaya çıkan bir kültürdür." Sentezi eleştirenlere göre, bugün Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk devrimleriyle, geri kalmış İslam ülkeleri arasında yine de en başarılı modeli ortaya çıkarmıştır.

Eleştiriciler, sentezcilerin millet, milliyet, millî devlet görüşlerini de sıkı bir eleştiriden geçirmektedirler. *Mülkiyeliler Birliği*'nin "Din ve Siyaset Paneli"nde, Türk-İslam Sentezi laikliğe aykırı bulunmuştur. Onlara göre sentez, totaliter özleme bağlı bir ideoloji ifade etmektedir. Genellikle eleştiriciler, "millî kültür planlaması" ile hareket eden ve devlet kurumlarını buna araç olarak kullanmak isteyen sentezcileri, totaliter devlet özlemi içinde görmekte ve şu son beyanda bulunmaktadırlar: "Bir Türk-İslam partisi kurulması önerisini desteklerken; Türk-İslam Sentezi'nin millî kültür raporu, planı ve uygulaması ile millî mutabakat halinde bulunmadığımızı kamuoyuna duyurmak isteriz." Böyle bir ideoloji ve hazırlanmış olan kadrolar, "buyurgan güçler tarafından kullanılabilir; gerek İslamcıların, gerek Türk-İslam Sentezi'ni savunanların da, kendi siyasî partilerini kurup, görüşlerini yayma hakları vardır" (*Türk-İslâm Sentezi Dosyası*, s. 68).

Türk-İslam Sentezi fikri, 1980 Darbesi ve Anayasası ile gündemde

Yakınlarda, Türk-İslam Sentezi görüşü, kamu önünde yeniden (2000'lerde) ön plana çıktı. Bu görüşe karşı tepki, hem anayasa etrafında demokratik, laik, sosyal devlet anlayışına bağlı olanlar, hem de Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan geldi. Diyanet, gazetelerde yayımlanan bir bildiriyle İslam dininin evrensel olduğunu belirterek, "Arap İslamı, Hint İslamı, Türk İslamı gibi ifadeler yanlıştır. Toplumların zaman, ülkelere ve toplumlara göre değişen, kendilerine özgü yaşam tarzları, örfüâdet ve gelenekleri vardır" dedikten sonra bildiride şu satırlara yer verilmektedir: "Bu kültür değerleri içinde bazı dinî motifler bulunsa da, bunlar din sayılmaz. Müslümanlık, Hz. Peygamber'in tebliğ ve hayatında tatbik edip öğrettiği din olup tektir. Irklar için ayrı değildir. Türk Müslümanlığı yerine Türk'ün İslam'ın özüne uygun, barışçıl ifadesinin kullanılması da daha isabetli olur."

Küreselleşme, Kültür ve Sosyal Yapıda İkilem

Küreselleşme sorunlarında, Türkiye ve Batı, Türkiye ve İslam dünyası ve belki de ilkin Türkiye'nin kendi sosyal yapısı ve sorunlarını ayrı ayrı ele almak aydınlatıcı olurdu.

Türkiye, bugün altına imzasını koyduğu birçok uluslararası anlaşmalarla ve dünya pazar ekonomisini benimsemekle, kendini küreselleşmenin tam ortasında bulmaktadır. AB ile bütünleşme, tarihî bir gerçek ve zorunluluktur. Ancak Hıristiyan Avrupa'nın tarihten gelen önyargıları, Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı problemlerini AB'nin kendine aitmiş gibi benimsemesi ve nihayet Türkiye'nin buhranlara yol açan iç problemleri (başlıca etnik bilinçlenme), birliğe katılma davasında ciddî engellerdir.

Bununla beraber Avrupa Birliği'nin genişlemeden sorumlu komiseri G. Verheugen'in, "Medeniyetler Uyumu" toplantısında, Türkiye'nin AB'ye katılmasının gereğini ve birliği ne kadar güçlendireceğini bildirmesi kayda değer.

2010'a geldiğimizde Türkiye'de ve dünyada gelişmeler, sorunu her zamankinden daha karmaşık ve kaygı verici bir hale getirmiştir. Ortadoğu 19. yüzyıldaki gibi uluslararası rekabet ve çatışmanın merkezi haline gelmiştir. Türkiye tarihî rolünü anlamış ve üst-

lenmiş görünmekte. Dünyadaki gelişmelerin, her zamankinden daha korkunç bir global-nükleer çatışmaya sürükleyeceği kaygısı herkesin kafasında. Rusya, Çin ve Hindistan gibi dünya devleriyle, kürede egemenliğini bırakmak istemeyen ABD-AB ittifakı karşısında denge değişmekte. Jeostrateji bakımından dünyanın en nazik bölgesinde yer alan Türkiye, aynı zamanda Batı-İslam karşılaşmasında *Medeniyetler İttifakı* projesiyle bir uzlaşı aramakta. Huntington'un Batı-İslam küresel karşılaşması gözlemi, bir gerçek mi, sorulabilir. Türkiye, herhalde dünyanın bugünkü güçler dengesinde, geleceğini, Batı İttifakı formülü altında garanti altına alma çabasında. Türkiye açıkça dünyanın bloklaşma sürecinde talihini Batı ile aynı kefeye koymuş görünmekte (NATO üyeliği, AB adaylığı). Son zamanlarda küresel cepheleşmede Türkiye'nin ABD-AB bloku karşısında Doğu'ya doğru eksen kayması tartışılıyor.

Dünya siyasî perspektifi içinde yerini belirleme zorunluluğu karşısında Türkiye hükümetleri bir yandan dışarıda Batı Medeniyetine mensup bir toplum-devlet görüntüsüyle beraber iç siyasetinde de bunu gerçekleştirme sorunu karşısındadır. Türkiye'nin bugün de ana sorunu bir kültür-medeniyet sorunudur. Başka deyimle, Türkiye geleneksel kültürle Batı kültürünü uzlaştırma ikilemini nasıl çözecektir? Medeniyetler İttifakı projesi iki tarafça benimseniyor mu? Bu, yalnız dış politikada değil, içeride kitleleri karşı karşıya getiren iç siyasetin de temel problemidir. Bir dizi uyum yasası çıkarmak başka, bunları hayata geçirmek başkadır. Sosyologlar, tepeden inme kanunlarla bir toplumun değişemeyeceği inancında (Eisenstadt). Son yirmi yıl içinde etnik bir bilinçlenme, bölünmez Türkiye gerçeğini sarsmakta, ayrılıkçılar propagandayla öbür etnik grupları açıkça kışkırtmakta. Ancak bir ara Olağanüstü Hâl Kanunları ve on binlerce gencin kanıyla birliğimizi şimdiye dek sürdürebildik. Tüm kanun ve yasaklamalara rağmen ayrılıkçı hareket durmuyor, sinmiyor; diaspora gazeteleri ve radyolarıyla etnik grupları, sosyal bakımdan nasipsiz kitleleri bilinçlendirme ve yanına katma çabasında.

Etnik bilinçlenme ve ayrılıkçı hareketler karşısında resmî siyaset bakışımızla Batı dünyasının bakışı taban tabana zıttır. ABD'nin

evrensel terör savaşında Batı, ayrılıkçı hareketi uzun zaman terör kavramı içine alamadı, şimdi de gerçekten almış görünmüyor. Batı, hem Türk devletine, hem ayrılıkçılara karşı samimi değil. Büyük devletler, 19. yüzyıldaki Şark Sorunu politikasını izliyor. Büyüyen Türkiye'yi bölmek, parçalamak ve bölgeyi rahatlıkla sömürmek istiyor; eski hikâye. Avrupa'da bu eski hikâyeyi, tıpkı 1800'lerdeki Lord Byron dönemi romantikleri gibi, bugün genç solcu gruplar benimsemiştir. Türkiye acaba, sonuna dek direnmekle, hareketi küçümsemekle, onarılması imkânsız hale gelebilecek bir duruma mı sürükleniyor? Siyasîlerimiz, dünyayı, sorunları tozpembe görmekle derin bir yanılma içinde midirler? Silahlı çatışmanın zaman zaman hızını kesmesi, siyasîlerimizi tehlikeli bir gaflet içinde mi tutuyor? Bazılarına göre ayrılıkçılar, kendi stratejimiz olan özgürlükçü demokratikleşme hareketi sayesinde nihai hedefe varmayı mı umuyorlar? Batı'nın desteğini alan bir siyasî parti yapısında (HADEP hakkında Avrupa Parlamentosu'nda alınan karar) ülke içinde ikinci bir güç halinde örgütlenmek stratejisi, kuşkuyla karşılanıyor. AB'nin güçlükleri çözmek bakımından, tek çıkar yol olduğunu düşünenler de az değil. Ayrılıkçılar başlangıçta bunu benimserken şimdi buna karşılar.

Kopenhag Kriterleri'ne göre uyum yasaları çıkararak tarihinin, Tanzimat kararları dönemindeki gibi, bir dönüm noktasına gelen Türkiye, çok tehlikeli bir geçitten geçmektedir. Kitlesel işsizlik ve fakirlik, yenilemeyen enflasyon, iflası ancak borçla giderme (IMF) zarureti nasıl bir geçitten geçtiğimizi anımsamak için yeter (bu satırlar 1998'de yazılmıştır).

Öte yandan bir gerçektir; bugün Türkiye, her zamankinden çok bir kültür bunalımı, kültürce bölünmüşlük içindedir. Şimdiden toplumumuzda, dünya görüşünde, yaşamda, stilinde, dilde ve davranışta kopmalar, karşıtlıklar geniş boyutlara erişmiştir. Devletin eğitim felsefesi ve stratejisi, AB'ye katılım hareketi, küreselleşme ve etnik bilinçlenmenin doğurduğu tepki ve bunalımlar; ulusal kültüre karşı "azınlık kültürleri" sorununu ortaya çıkarmıştır. Ülkemiz, belki Tanzimat Dönemi'nden de daha kapsamlı, topyekûn bir kültür-siyaset bunalımı yaşamaktadır. Temel sorun, bir yandan kü-

resel örgüt ve dinamiklere nasıl uyum sağlayabileceğimizi, öbür yandan onları üniter devlet hedefleri doğrultusunda nasıl kullanabileceğimizi belirlemektedir.

Medeniyetler İttifakı projesi kapsamlı bir projedir, ama uluslararası ve ulusal sorunlara bir yanıt getirmediği ortada. Öte yandan bireysel kültürlerin korunması ve gelişmesi, UNESCO tarafından benimsenmiş esas hedeftir. UNESCO'da bir *Division of International Cultural Cooperation, Preservation and Enrcihment of Cultural Identities* örgütü vardır. Bu örgüt gösteriyor ki, ekonomik ve teknolojik küreselleşme ile kültürel küreselleşmenin hedefleri aynı değer ve doğrultuda değildir. Başka bir deyişle, yerel kültürler ve devletler; dünya ekonomisini, silah endüstrisini ve iletişim araçlarını kontrolü altında tutan egemen bir Batı karşısında güçsüzdür. Direnç, yalnızca etnik kültürlerin doğal varlık ve var olma tepkisi olarak değil, doğal çevrelerin çeşitliliği gibi bütün insanlık kültürünün zenginliği ve gelecek gelişim olanaklarının korunması biçiminde anlaşılmalıdır. UNESCO, *The History of Humanity* adlı eseri yeniden yayımlamıştır. Bu eseri hazırlayan Uluslararası Komisyonun felsefesi, tamamıyla bu doğrultudadır (eserin V. cildini editör olarak Peter Burke ile beraber yayımlamış bulunuyoruz).

Bugün ortada olan gerçek, Cumhuriyet Türkiyesi'nde çeşitli menşeiden, çeşitli inançta grupların yaşadığı ve düşüncelerini özgürce tartışabildikleridir. Rus ordularının Kuzey Karadeniz, Balkanlar ve Kafkaslar'da her istilasında, 1783'ten beri birbiri ardından gelen göçlerle Anadolu bugün, imparatorluğun etnik ve kültürel bir minyatürü manzarası göstermektedir. Yalnız Türk kökeninden olan yüz binlerce göçmen dışında; Müslüman olmuş, tarihte Osmanlı potasında ortak bir kültürü benimsemiş, menşeinde anadili Türkçe olmayan yüz binlerce Arnavut, Boşnak, Giritli, Çerkes, Abaza, Çeçen, Gürcü bu yurda gelip yerleşmişlerdir. Onları buraya, "anayurt"a koşuşturan şey, ortak tarih ve yaşam tarzı, kültür değil de nedir? Anadolu Türk'ü onları kendisinden saymış, kucak açmıştır. Tarih ve kültürün, etnik menşeiden çok daha güçlü bir sosyal etmen olduğuna daha iyi hangi örnek gösterilebilir? Onlar, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmuşlar, modern Türkiye'nin

oluşması ve yükselmesinde yaşamsal hizmetlerde bulunmuşlardır. Anadolu, onlar için gerçek bir "anayurt" olmuştur. Bugün Türkiye'de yaşayan her üç kişiden birinin ya kendisi, ya ana-babası, ya da yakın ataları göçmendir. Bu etnik çeşitliliğe rağmen Türkiye Cumhuriyeti'nin anayasası, herkesi hukuk önünde eşit gören bir Türk vatandaşlığı, her inanç sahibini aynı düzeyde gören hoşgörülü bir rejimi temsil etmektedir. 1980'lerden beri etnik ve dinî ayrılık bilincinin körüklenmesi sonucu Türkiye, korkunç kayıplara yol açan bir gelişmeye sahne olmuştur. Türkiye geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi uzlaşı içinde birleşik bir refah devleti halinde, dünyanın medenî, büyük devletleri arasında yerini alabilir. Devlet, vatandaşa bu inanç ve bilinci vermelidir.

NOTLAR

III İTALYA SAVAŞLARI (1492-1554) VE DİNDE REFORM (Sayfa 141-230)

1 Ayrıntılar için bkz. H. İnalcık, "A Case Study in Renaissance Diplomacy: The Agreement Between Innocent VIII and Bayezid II on Djem Sultan", *Journal of Turkish Studies*, III (1979) 209-230.

2 Almanya'da dinsel reformun öncülerinden hümanist Reuchlin hakkında kitabımızın birinci bölümünde bilgi verilmiştir. Köln'de Dominikenlerle mücadelesinde Busche'yi yanında bulacaktır.

3 Busche'nin hayatı ile ilgili olarak büyük ölçüde şu kaynaktan yararlanılmıştır: James V. Mehl, "Hermann von dem Busche's *Vallum Humanitatis* (1518): A German Defense of the Renaissance Studia Humanitatis", *Renaissance Quarterly*, vol. 42-3 (1989 sonbaharı), 480-506.

4 *Rhetoric* Arapçaya *ilmi'l-balâga* (belâgat), *adab* (edeb) terimiyle geçmiş ve ilk Abbasî döneminde Cahiz, daha sonra İbn Kutaybe tarafından temsil edilmiştir. Balâga, *İlma'l-maa`ânî, ilma'l-bayan* ve *ilma'l-bed`* olarak üç bölümden oluşur. İslam, Hellenistik İran'da yayılan eski Yunan kültür geleneğini devralmıştır, bkz. A. Melz, *Der Renaissance des Islam*, çeviri, Abû Ridah, Cairo 1940.

B TÜRKİYE'NİN BATI MEDENİYETİYLE ÖZDEŞLEŞMESİ (Sayfa 271-383)

1 Suat Sinanoğlu, *Türk Hümanizmi*, Ankara, 1980

2 Hasan Âli Yücel'in eğitimde ve kültürde hümanizmaya yönelik çalışmaları için dostum A. M. Celâl Şengör'ün *Hasan Ali Yücel ve Türk Aydınlanması*, 2. Baskı, İstanbul, 2001 kitabı önemlidir. M. Çıkar, *Hasan Âli Yücel und Türkishchen Kultur Reform*, Bonn, 1994, Türkçesi *Hasan Âli Yücel ve Türk Kültür Reformu*, Ankara, 1998.

3 M. Çıkar, *Hasan Âli Yücel*, 81.

4 M. Çıkar, ibid. 83.

5 M. Ş. Başoğlu'nun davranış sosyolojisinde dünyaca tanınmış bir otorite olduğu kabul edilir; N. Berkes Kanada'da McGill Üniversitesi'nde ünlü *Çağdaşlaşma* kitabını yazdı.

6 Bu hareketler için bkz. Erdal İnönü *Anılar ve Düşünceler*, Ankara, 2001. Y. G. Özden, *Hukuk ve Demokrasi Savaşımı*, Ankara, 2001. T. Feyzioğlu, *Fırtınalı Yıllarda Ülkücü Hareket*, Ankara, 2000. Nadir Nadi, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a*, İstanbul, 2000. U. Mumcu, *Bu Düzende Böyle mi Gidecek?*, Ankara, 1999. M. A. Birand *Türkiye'nin Miladı*, İstanbul, 1999. M. Özgüven, *Demirel: Devlet Hayatında 50 Yıl*, İstanbul, 1998. M. H. Cevizoğlu, *Dünü Bugünü ile 68'liler*, İstanbul, 1997. K. Kayalı, *Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart*, Ankara, 1994. T. Feyzioğlu, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri (1960-1968)*, Ankara, 1993.

7 M. Balivet, *Turcobyzantiae : echanges re?gionaux, contacts urbains*, İstanbul, 2008, 85, 129.

8 D. Geanakopols, *Interaction of the 'Sibling' Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance (330-1600)*, New Haven, 1976; *Constantinople and the West*, Madison 1989; M. Balivet, *Turcobyzantiae*, İstanbul, 2008; M. Balivet, *Mélanges Byzantins, Seldjoukidas et Ottomans*, İstanbul, 2005.

9 İslam'da bilimlerin sistematik tasarımı üzerinde en tanınmış eser Abî Abdullâh Mehmed El-Harezmî'nin, *Mefâtihu'l-Ulûm*'udur. Osmanlılar'da Taşköprülüzâde Usâmeddin Ahmed, *Mevzû'âtu'l-Ulûm*, I-II, yay. Ahmed Cevdet, İstanbul 1313/1897. Türkçeye çeviren yazarın oğlu Kemâleddin, eserin, *Mefâtih*'in dört katı telif bir eser olduğunu açıklar.

10 Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought*, Princeton, 1962; Hilmi Adnan Malik, "Survey of Intellectual Renaisance in Turkey", *The Hartford Magazine*, (1923, Haziran); bu konuda özellikle Ş. Hanioğlu'nun çalışmalarına bakılabilir.

11 V. Barthold, "Avrupa ve Rusya'da Şarkî Tetebbu' Tarihi", *Milli Tetebbular Mecmuası*, II, 361-363; V. Barthold, *İslâm Medeniyeti*, F. Köprülü'nün katkılarıyla, Ankara, 1966.

12 Bu konferanslar, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* (İstanbul 1927) başlığı altında yayımlanmıştır.

13 2. baskıyı yay. J. Schacht ve C. E. Bosworth, Oxford 1974.

14 16. yüzyılda Avrupa'da Türkler üzerinde geniş ölçüde yapılan yayınların bir bibliyografisi için bkz. C. Göllner, *Turcica; die europaischen Turkendrucke des 16. Jahrhunderts*, I-II, Bucharest-Berlin 1961-1978; ekonomik koşullar için bkz. 2.Mustafa Özel, "İktisadi Oryantalizmin Sonu: Çin, Hind ve Osmanlı Ekonomilerine Yeni Bakış", *Divan İlmi Araştırmalar*, c. 2000-1, No. 8 (Mayıs 2000), s. 1-28.

15 K. M. Setton, "Lutheransim and the Turkish Peril", *Balkan Studies*, III (1962), 137 vd.

16 Ibid.

17 Ibid.

18 A. Deissmann, *Forschungen und Funde im Serai, Mit einem Verzeichnis der nichtislamischen Handschriften im Topkapu Serai zu Istanbul*, Berlin ve Leipzg, 1933; J. Raby, "Mehmed the Conqueror's Greek Scriptorium", *Dumbarton Oaks Papers*, no:37 (1983).

19 A. Decei, "II. Gennadius Scholarius'un Fâtih Sultan Mehmed İçin Yazdığı Ortodoks İ'tikadnamesinin Türkçe Metni", *Fatih ve İstanbul*, I-II (Mayıs 1953), 98-116.

20 V. Thomsen, *Turcica : Etudes concernant l'interpre?tation des inscriptions turques de la Mongolie et de la Sibe?rie*, Helsingfors, 1916; Orhon Abideleri'ni ilkin Necib Asım Thomsen aracılığıyla Türkiye'de tanıttı.

21 Phillip Johann von Strahlenberg, *Das nord- und ostliche Theil von Europa und Asia*, Stockholm, 1730. Strahlenberg hakkında bkz. Hasan Eren, *Türklük Bilimi Sözlüğü*, Ankara 1998, 302-304.

22 Thomsen'in tam bibliyografisi için bkz. *Samlede Aufhandlinger*, I-IV, Kopenhag 1919-1931.

23 H. N. Orkun, İstanbul doğumludur (1902); İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ni bitirdikten sonra (1924) Budapeşte Üniversitesi'nde Türkoloji okumuş ve ünlü Macar Türkolog Gy. Németh'in (1890-1976) asistanı olmuştur. Budapeşte Üniversitesi'nde doktorasını aldıktan sonra Macarca makaleler yayımladı. 1930'da Türkiye'ye döndü ve Gazi Eğitim Enstitüsü ve Muallim Mektebi'nde profesörlük yaptı. (1931-1932 yıllarında H. İnalcık onun derslerini izlemiştir). Türk Ocağı genel sekre-

terliğini üstlendi. Başlıca eserleri: *Türk Dünyası*, Budapeşte, 1928 ve İstanbul, 1932; *Oğuzlara Dair*, Ankara, 1935; *Eski Türk Yazıtları*, İstanbul, 1936; *Türk Sözünün Aslı*, Ankara, 1940; *Türkçülüğün Tarihi*, Ankara, 1942; *Türk Tarihi*, I-IV, Ankara, 1946; "Yahşi Fakîh ve Eseri", *Dergâh*, VII (H. 1337), 107.

24 Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara, 1988. Yabancı ülkelerde Türkoloji alanında belli başlı uzmanlar ve eserleri hakkında Rus oryantalisti A. N. Kononov'un peşinden (ilk eseri, 1972) son dönemlerde Prof. Dr. Hasan Eren, Türkoloji ve yabancı Türkologlar üzerinde kapsamlı bir eser ortaya koymuştur: *Türklük Bilimi Sözlüğü, I. Yabancı Türkologlar*, Ankara, 1998. Eren, son yıllarda "Türk bilimi" (Türkoloji) alanında çalışanların sayıca arttığına dikkat çekmektedir.

25 H. G. Gadamer, *Truth and Method*, İngilizce çeviri J. Weinsheimer ve G. Marshall, New York, 1996, III. bölüm: "Language as determination of hermeneutics experience", 383-491.

26 Bkz. Zeynep Korkmaz, "Dilin Soysuzlaşması", *Türk Dili*, sayı 142 (Şubat 1997), 124-138.

27 *The Histrory of Mehmed the Conqueror by Tursun Bey*, Yay. H. İnalcık ve R. Murphey, bu nüsha müellif hattıdır.

28 Bu 'örfî kanunlar kitabı yayımlanmıştır: yay. R. Anhegger ve H. İnalcık, *Kanûnnâmeyi Sultânî ber Mûceb-i 'Örf-i Osmânî*, Ankara, 1956.

29 M. Balivet, *Romanie*, 111-178.

30 19. yüzyılda Anadolu'da Rumlar üzerine bkz. G. Augustinos, *Küçük Asya Rumları*, çev. D. Evci, Ankara, 1997.

31 *Garîbnâme*, Ankara, 2001, 149.

32 *Le Divan Magique*, bkz. yukarıda dipnot 13.

33 E. Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori Veneti al senato durante il secolo decimosesto*, Floransa, 1839-1863; A. Laval, *Voyages en Levant pendant les XVI, XVIIeme siécles*, Budapeşte, 1897.

34 Bu konular hakkında ayrıntılı bilgi için H. İnalcık, *Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul, 2000.

35 Bkz. H. İnalcık, M. Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat*, İstanbul, 2011; N. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, 2010.

36 F. Babinger, *Vier Bauvorschlaege Lionardo da Vinci's an Sultan Bajezid II*, Göttingen, 1952.

37 K. Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishane, Mühendishane Matbaası ve Kütüphanesi, (1776-1826)*, İstanbul, 1995.

38 Dimitri Kantemir ve Rami Mehmet (Paşa) ilişkisi için bkz. H. İnalcık, "Eastern and Western Cultures in Dimitrie Cantemir's Work", *The Middle East and the Balkans Under the Ottoman Empire: Essays on Economy and Society*, Bloomington; 1993, s. 412-414.

39 F. E. Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement; a Study in Anglo-Turkish Relations, 1826-1853*, Cambridge, 1942.

40 Günümüzde, Türkiyat Enstitüsü Almanya'da yetişmiş değerli Türkolog Prof. Dr. Osman Sertkaya'nın idaresindedir.

41 Bu hareketler için toplu orijinal bir eser: *Modernist Islam, 1840-1940, a Sourcebook*, ed. C. Kurzman, Oxford, 2002.

42 E. Z. Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, 3. baskı, Ankara, 1969, 65-75.

43 Bkz. J. M. Landau, ed. *Atatürk and the Modernization of Turkey*, Leiden, 1984, 3-16; özellikle, S. N. Eisenstadt ve Wofgang Schluchter, "Paths to Early Modernities. A

Comperative View", *Daedalus*, 1998 Yaz (1996'da Uppsala'da düzenlenen *Collective Identity, Public Sphere, and Political Order: Cultural Foundations and Institutional Formations of Contemporary Societies* konferansından.)

44 H. İnalcık, "On the Social Structure of the Ottoman Empire", *From Empire to Republic: Essays on Ottoman and Turkish Social History*, İstanbul, 1995, 17-60.

45 I. Wallerstein ve R. Kasaba, "Incorporation into the World-Economy: Change in the Structure of the Ottoman Empire, 1750-1839", *Review*; J. Abu-Lughod, *Before European Hegemony, The World System, A.D. 1250-1350*, Oxford 1989.

46 Bu hareket üzerinde toplu bir bakış, J. M. Jacob *Radical Politics in Modern Turkey*, Leiden, 1974; ve yukarıda dipnot 11.

DİZİN

1876 Anayasası 320, 322
1960 Askerî Müdahalesi 282
1980 Askeri Darbesi 282, 290

Abdülhamîd II 315, 316, 330, 362
Adriya Denizi 19, 39, 205
Aeneas Silvius 167
Ahmet Rıza Bey 330
Aigues-Mortes Antlaşması (1538) 205
Ailly, Pierre d' 131
Akçura, Yusuf 301
Akder, Necati 289, 329, 347
Akkoyunlular 42
Albert II 111, 112
Albukerk (Albuquerque) 133, 134, 135
Alde Manuce 67
Alevîlik 342, 353, 355, 371
Alexandre Borgia 26, 144, 149, 159,
Ali Şîr Nevâyî 296
Almeida 134, 135
Alphonse 22
Alphonse III 116
Alphonse V 29, 30, 30, 31, 66
Alsace Dukalığı 105, 106
Amadeus VII 17
Amasra 43, 47
Amboise Şamatası 241
Amerigo Vespucci 138
Amerika 228, 235, 236, 248
Amerika'nın Keşfi (1492) 7, 138
Amuritzes (Trabzonlu) 295, 300
Anapa 47
Ancona 37
Andronikos III 17
Anglikan Kilisesi 220, 248
Anne Boleyn 202, 220, 221
Antil Adaları 138
Aragon Krallığı 30, 51, 115, 117, 154
Argos 41, 42
Aristo 53, 61, 62, 65, 167, 168, 294
Arnavut(lar) 316, 386
Arnavutluk 19, 41, 261, 262, 265
Arras Antlaşması (1482) 107
Astrahan Seferi 260
Asya Üretim Tarzı 366
Âşık Paşa 309
Atademir, Ragîp 289
Atatürk, Mustafa Kemal 276, 277, 279, 280, 280, 281, 285, 286, 287, 290, 293, 303, 318, 337, 343, 344, 346, 359, 362, 365, 366, 369, 376, 380
Atlas Okyanusu 131, 135, 137
Augsburg Barışı (1555) 192, 193
Avignon 14, 15, 18, 26
Avrupa Birliği (AB) 336, 350, 356, 357, 383, 384
Ayasofya 21
Aydınlar Ocağı 376
Azak 47
Azor Adaları 131

Babaorucca, bkz. Barbarossa
Babur 296
Bahadır Şah 125, 136
Bâle (Basel) Konsili 14, 16, 20, 23, 58
Baltacıoğlu, İsmail Hakkı 347
Barbaro, Ermolao 167
Barbarossa Hayreddin 203, 205, 259
Barthold, V 297, 298, 301
Basilius Bessarion 21, 23, 60, 61, 294
Başoğlu, M. Şerif 290
Bayezid I bkz. Yıldırım Bayezid
Bayezid II 52, 116, 147, 319
Benedictus XII (Papa) 17
Berkes, Niyazi 290
Berlin Antlaşması (1878) 330
Bern 181
Birleşmiş Milletler (BM) 356
Bizans İmparatorluğu 39, 40
Bizanslı(lar) 21, 61, 167
Bocaccio 56, 60, 61, 63
Bohemya 24, 25, 111, 112, 173, 183, 190, 193, 200, 222, 237

Boleyn, Anne 202, 220, 221
Bondone, Giotto di 74
Boniface IX 19, 20
Boniface VIII 14
Boran, Behice 290
Borgia, Alexandre 26, 144, 149, 159,
Borgialar 7, 22
Bosna 23
Boticelli, Sandro 75, 76
Boucicaut 19, 44, 45
Bourgogne Hanedanı 19, 20, 22, 23, 24, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 113, 123, 143, 145, 149, 152, 154, 191, 200, 211, 235
Bramante, Donato 78, 84
Braun Hogenberg 11
Bretagne Dukalığı 102, 105, 108, 109, 149, 240
Brisonnet, Guillume 215
Broquière, Bertrandon de la 20
Brunellesco 63, 76, 78, 85
Bruni, Leonardo 56, 62
Burke, Peter 386
Bursa 41, 42, 44, 45, 294, 334
Busche, Hermann von dem 165, 389
Büyük Şizma 14, 15, 18, 20

Calixtus 22
Calixtus III 30
Caltabellota Antlaşması (1302)
Calvin, Jean 176, 216, 241
Cambrai Antlaşması (1529) 29
Candilo Decebrio 167
Carafa, Oliviero 224
Castelano, Georgio 167
Castille Krallığı 108
Cateau-Cambrésis Antlaşması (1559) 213, 224, 233
Catherine de Medici 213, 224, 233
Celâleddin Paşa 301
Cem Sultan 74, 144, 146, 147
Cem, İsmail 298
Cenevizli(ler) 19, 43, 44, 45, 46, 47
Cengiz Han 130, 306
Cenova 31, 37, 38, 43, 44, 45, 47, 205
Cermen(ler) 57
Cevdet Paşa 322
Cezayir 203, 206, 259, 261, 262
Cezvit(ler) 223, 224, 226, 227, 228, 235
Chambord Anlaşması (1552) 192, 210
Charles d'Anjou 29
Charles de Duras 29
Charles le Téméraire 105, 106, 107, 123
Charles VII 31, 102, 103, 104
Charles VIII 32, 99, 108, 109, 143, 145, 146
Christian II 180, 194, 195
Cicero 56, 57, 62, 166, 167
Cimpi Ayaklanması (1378) 34
Ciriaco d'Ancona 300
Clément VII 184, 186, 199, 201, 220
Colet, John 162
Constance Konsili 14
Corvin, Matthias 24, 112
Crépy Barışı (1544) 189
Cumhuriyetin İlanı (1923) 360, 363
Cüneyt Bey 45

Çanakkale Boğazı 41, 263
Çelebi Mehmet 45
Çin 6, 127, 130, 134, 137, 138, 228, 302, 356, 358, 372, 384

Dalmaçya 18, 39, 150, 262, 265
Danimarka 180, 194, 195, 202, 249, 302
Dante 56, 63, 86, 90, 283
Deliliğe Medhiye 161
Demostenes 62
Denizci Henri (Henri le Navarre) 131
Diaz, Bartholomeo 132, 136
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 273, 288, 289
Dimitri Kantemir 354, 391
Divitçioğlu, S. 366
Doğu Roma İmparatorluğu 8
Don Quijote 143
Donatello 63, 78, 79, 80, 88
Dozy, R. 296
Durkheim, Emile 309, 310, 329, 331, 334, 338, 345, 369
Dünya Harbi I 316
Dünya Harbi II 316
Dürer, Albrecht 95, 96
Düzmece Mustafa 45

Ebu Abdullah 118
Edirne 41, 42, 61, 294, 311

Edirne Antlaşması (1444) 21
Edward III 121, 122, 123,
Edward IV 124, 221, 248,
Eisenstadt, S. N. 334, 365, 368, 384
Elizabeth I 233, 242, 247, 248, 252, 257
Endülüs 128
Endülüs Müslümanları 116
Enkizisyon (Inquisition) 220, 222, 225, 236
Enver Paşa 279, 315
Epir 23
Epistola ad Mahomatem II 23
Erasmus 161, 162, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 171, 173, 175, 181, 188, 195, 215, 222, 223, 224
Eratostenes 131
Erdel (Transilvanya) 222, 256
Etaples Antlaşması (1492) 145
Eugene IV 20

Farrel, William 217
Fatih Sultan Mehmet 23, 31, 61, 168, 294, 300
Ferdinand 24, 30, 31, 32, 118, 119, 138, 139, 145, 147, 149, 153, 154, 183, 185, 187, 188, 189, 190, 192, 200, 203, 206, 212, 213, 225
Ferrara 20, 38, 39, 63, 222
Fındıkoğlu, Z. Fahri 347
Fırtınalar Burnu, bkz. Ümit Burnu
Firdevsî 296
Flavio Briondo 55
Floransa Cumhuriyeti 13, 26, 29, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 49, 50, 60, 63, 65, 66, 74, 78, 86, 90, 93, 144, 145, 199, 252, 259, 276
Floransa Katedrali 77, 79
Floransa Konsili 16
Foça 42, 43, 45
Foscari, Francesco 38
Fra Flippo Lippi 76
François I 152, 154, 155, 185, 186, 189, 190, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 209, 212, 216, 313
François II 108, 239, 240, 247
Fransa 13-105, 115-128, 143, 149, 160, 162, 192, 197, 186, 240, 249, 251, 255, 257, 264, 267, 285, 321, 326, 351, 355, 369, 372
Fransız Devrimi (1789) 6, 355, 363, 380
Fransız(lar) 31, 45, 47, 56, 107, 145, 146, 147, 148, 149, 152, 153, 198, 201, 204, 206, 210, 212, 213, 229, 237, 261
Fransisken(ler) 57, 226
Franz von Sickingen 178
Frederick I 195
Frederik II 13, 14,
Frederik III 21, 112, 113,
Friedewald Antlaşması (1552) 192, 210
Fukuyama, Y. F. 344

Galata 19, 43, 45, 46
Gaskonya 115, 251
Gaston de Foix 151
Gazâlî 62, 353
Gâzi Süleyman Paşa 301, 318
Gebhart 57
Gedik Ahmed Paşa 31
Gelibolu 17, 41, 42
Gemistos Plethon 60, 61, 65, 294
Genç Türkler 315, 328, 330
Gentile Bellini 168, 300
Ghiberti, Lorenzo 78, 79
Ghirlandaio 76
Gırnata 7, 116, 118, 137, 148
Gırnata Anlaşması (1500) 148
Giambue 56
Giorgio Vasari 56
Gonzalo 147, 148
Gotlar 55
Gökalp, Ziya 278, 280, 283, 291, 310, 323, 325, 328, 329, 330, 331, 333, 334, 335, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 371, 375, 377
Grégoire VII 158
Gregorius II 18
Gregorius XI 17, 18
Guillaume d'Orange 244, 249, 250, 251, 252, 253, 257, 264
Guillaume de Rubrouck (Rubruk'lu William) 130
Guistiniani, Giovanni 46
Günaltay, Ş. 289, 328
Güneydoğu Asya Adaları 6, 127, 134
Güneydoğu Sorunu 357
Güterbock 290
Güvenlik Konseyi 356
Güzel Philippe 14, 20, 22

Habsburglar 3, 107, 111, 112, 113, 129, 154, 182, 183, 193, 212, 234, 252, 260
Haçlı Seferleri 5, 16, 21, 23, 25, 30, 39, 41, 47, 143, 213
Hadım Süleyman Paşa 136
Halil Edhem Bey 326
Heilderberg Üniversitesi 169
Henry II 192, 209, 211, 212, 213, 220, 239, 240, 254
Henry III 240, 251, 268
Henry IV 20, 117, 189, 234, 240
Henry VI 122, 123
Henry VII 49, 124, 137, 145,
Henry VIII 151, 152, 190, 197, 198, 199, 202, 205, 210, 248
Hilafetin Kaldırılması (1924) 360, 361
Hind Okyanusu 133, 136, 235
Hindistan 127, 131, 132, 133, 136, 137, 138, 139, 228, 307, 384
Hollanda 104, 107, 154, 162, 165, 178, 180, 192, 195, 211, 212, 222, 225, 233, 235, 237, 243, 244, 249-258, 261, 264, 269
Huntington, Samuel 336, 349, 350, 351, 352, 354, 355, 356, 357, 358, 384
Hutten, Ulrich von 166, 174
Hülegü 162
Hünyadi Yanoş 21
Hüseyin Cahid 279
Hz. Muhammed 318

Ignace de Loyola 226, 227
Innocent III 116
Innocent VIII 26, 31
International Monetary Fund (IMF) 356, 385

İbn Ruşd 161, 167, 294
İctihâd Dergisi 296
İkigül Savaşı 121, 122, 124
İlim Yayma Cemiyeti 379
İnebahtı (Lepanto) Savaşı (1571) 250, 255, 262
İngiliz(ler) 22, 102, 104, 121, 158, 198, 207, 210, 212, 242, 252
İngiltere 35, 105, 109, 119, 121, 122, 123, 124, 128, 147, 155, 162, 197, 199, 202, 212, 219, 220, 221, 222, 228, 233, 237, 243, 248, 252, 256, 264, 285, 334, 372
İoannis Argyropoulos 60, 294
İoannis Lascaris 17
İoannis Paleologos V 17
İoannis Paleologos VIII 20
İskender Bey 24, 25, 31
İslam 5, 7, 23, 62, 115, 116, 130, 137, 162, 174, 216, 280, 281, 284, 289, 290, 293, 296, 297, 300-316, 323, 335, 336, 345, 351, 352, 358, 360, 362, 368, 370, 375, 376, 379, 380, 390
İslamoğlu, H. 366
İspanya 7, 17, 18, 19, 96, 107, 108, 109, 115, 116, 128, 131, 137, 139, 147, 150-154, 168, 182, 197, 198, 201, 206, 211, 213, 222, 225, 233, 235, 236, 237, 239, 241, 248, 249, 250-261, 264, 268, 319
İstanbul 16, 20, 21, 22, 30, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 47, 60, 61, 105, 136, 144, 168, 206, 213, 255, 260, 261, 264, 297, 301, 308, 313, 334, 335, 353, 354
İstanbul'un Fethi (1453) 7, 8
İstirya 39, 111, 112, 183
İsveç 180, 194, 228
İşkodra 39, 42
İtalya 13-86, 90, 95, 96, 107, 117, 119, 128, 233, 236, 237, 245, 257, 259, 261, 275, 277, 285, 294, 300, 313, 316, 319, 322
İtalya Savaşları 143, 145, 147, 185, 187, 190, 191, 193, 197, 199, 201-217, 221, 225, 227, 228, 229
İttihâd ve Terakkî Cemiyeti 315, 322, 328, 330, 346, 362, 375
İzmit Körfezi 19

Jacopo della Quercia 78, 83
Jacques Lefèvre d'Étaples 160, 215
Jan Hunyadi 112
Jan Hus Hareketi 157, 173
Jan Zapolya 183, 200
Japonya 6, 130, 137, 228, 372
Jean Calvin 176, 216, 241
Jean du Plan Carpin (Giovanni da Pian del Carpine) 130
Jeanne d'Arc 121
Jeanne I 29
Jeanne II 29

Johann Frederick 189, 190, 192
Johannes Reuchlin 165, 166
Julius II 88, 149, 150, 151, 159, 172, 220
Julius III 191, 192

Kadızâdeliler 312, 353, 354
Kafesoğlu, İbrahim 347, 376
Kanun-i Esâsî 307, 315
Kanunî Sultan Süleyman 135, 188, 200, 201, 299
Karl V (Şarlken) 149, 153, 154, 155, 182
Karlofça Barışı (1699) 354
Karlstadt, Andreas 177, 180, 181
Karşı Reform (Katolik Reformu) 169, 223, 224, 226, 229
Kastilya Krallığı 115, 118
Katolik Reformu, bkz. Karşı Reform
Kaynarca Antlaşması (1774) 336
Keyder, Ç. 366
Kılıç (Uluç) Ali Paşa 264, 265
Kılıçzâde Hakkı 279
Kırım 43, 47, 330
Kızıldeniz 133, 134, 135, 136
Knox, John 221, 247, 255
Konstantin XI 21
Kopa 47
Kopenhag Kriterleri 385
Korfu 39, 205, 262
Korfu Seferi (1538) 52
Köln Üniversitesi 167, 168, 169
Köprülü Mehmed Paşa 354
Köprülü, Fuad 289, 297, 298, 303, 310, 325, 326, 327, 328, 329, 347, 390
Köy Enstitüleri 284
Köymen, M. A. 284, 289, 376
Kraliçe Isabella 130, 137
Kristof Kolomb 131, 136, 137
Kroeber, A. L. 343
Kurtuba Halifeliği 115
Kutadgu Bilig 296

Ladislas 29, 112
Lala Mustafa Paşa 260
Lancaster Hanedanı 121, 122, 123
Las Navas Savaşı (1212) 116
Latin Harflerinin Kabulü (1928) 361
Lefévre d'Étaples 96, 162, 215
Leon Krallığı 115
Leonardo da Vinci 2, 63, 74, 79, 86, 92, 319
Lepanto bkz. İnebahtı Savaşı
Lescot, Pierre 96
Lévi-Strauss, C. 366
Lewis, Bernard 358
Limnos 42
Lodi Barış Antlaşması (1454) 22, 38
Lombardia 33, 38, 66, 78, 84, 148
Lorraine Dukalığı 105, 106, 193, 210, 239, 242
Louis d'Anjou 29
Louis d'Anjou II 29
Louis Marsili 61
Louis XI 32, 47, 104,
Louis XII 148, 150, 151, 152
Ludovico il Moro 144
Lyon Fuarı 128

M. Vehaim 132
Maarif Şurası I 284
Maarif Şurası II 284
Macar(lar) 19, 21, 112, 200
Macaristan 18, 23, 24, 29, 111, 112, 150, 178, 183, 188, 193, 200, 202, 203, 206, 213, 222, 237, 260, 302
Machiavelli 27, 55, 63
Madrid 139, 199, 200, 209, 235, 236, 243
Magellan 138
Malatesta, Sigismondo 24
Mantegna, Andrea 76
Manuel Chrysoloras 60, 294
Marcillio Ficino 65
Mardin, Şerif 298, 355, 371, 390
Marie Stuart 210, 213, 239, 247, 248, 252
Marie Tudor 211, 212, 213
Marignan Zaferi (1515) 154
Marshfield Savaşı (1274) 111
Martin Luther 157, 160, 161, 162, 163, 165, 169-194, 215, 217, 220, 223, 225, 230, 237, 299
Massacio 74, 76, 83
Maximilian 107, 109, 113, 145, 147, 149, 150, 152, 153, 154, 250, 251
Medenî Kanun 276, 322
Medeniyetler Çatışması 356
Medeniyetler İttifakı 352, 356, 384, 386
Medici, Catherine de 213, 224, 233

Medici, Cosimo dé 33, 36
Medici, Lorenzo dé 7, 36, 65, 86,
Medici, Piero de 145
Medici, Silvestre de 34
Mediciler 26, 36, 63, 65, 66, 78, 86, 88, 107, 144, 151, 199, 252, 249
Mehmed Birgivî 311, 353
Meksika 357
Mevlânâ 309
Mısır 18, 45, 129, 133, 134, 135, 136, 168, 331, 335, 362
Michelangelo 63, 65, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 93
Midilli 43, 262
Mihail Paleologos 43
Milano Dukalığı 13, 26, 38, 49, 51, 144, 145, 149, 152, 199
Minetto, Jeruolo 40
Mirandola, Giovanni Pico della 65
Mirandola, Pico della 65, 167
Mohaç Meydan Savaşı (1526) 183, 185, 200
Mona Lisa 91, 93
Montmorency 204, 205, 209, 210, 212, 219, 240, 245
Montpensier, G. de 145, 147
Mora 23, 39, 41, 45, 61, 203, 263, 264, 285
Morisco(lar) 236, 250, 260
Moritz Graf von Sachsen 211, 229
Mukaddes İttifak 151, 260, 261
Murad I 18, 44
Murad II 20, 21,38, 45, 61, 294
Müezzinzâde Ali Paşa 260, 262
Mühlberg Zaferi (1547) 210
Münzer, Thomas 177, 179
Müslüman(lar) 45, 60, 115, 116, 130, 131, 133, 134, 135, 167, 225, 236, 260, 296, 297, 308, 361, 376

Namık Kemal 323, 328, 330, 341, 375
Nantes Fermanı (1558) 240
Napoli Krallığı 13, 23, 29, 30, 38, 39, 51, 66, 117, 144, 145, 146, 148, 149, 153, 212
Navarra Krallığı 115, 116, 117, 118
Neumann, Carl 57
Nicholas V 21, 22, 46, 66
Nicolaus Cusanus 62
Niğbolu Savaşı (1396) 19
Normandiya 106, 240
Noyon Antlaşması (1516) 152

Ocak, Ahmet Yaşar 327
Orbay, Rauf 279
Orhon Yazıtları 301, 302, 303, 390, 391
Ortadoğu 336, 337, 341, 369, 372, 383
Osmanlı İmparatorluğu 6,7, 8, 42, 52, 129, 204, 212, 306, 307, 311, 319, 330, 335, 354, 366
Otlukbeli Savaşı (1473) 42
Otranto 26, 31, 42
Otto Karl II 111
Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) 234

Ömer Paşa 301
Ömer Seyfeddin 283, 328

Palladio, Andrea 85
Paul II 25, 42,
Paul III 184, 188, 189, 190, 191, 205, 209, 224, 225, 226, 229
Pedro Álvares Cabral 132
Peruzzi, Baldasarre 85
Petrarca 17, 55, 56, 59, 60, 63, 283, 294
Philip Melanchthon 176
Philipp von Hessen 185, 187, 189, 192
Philippe le Hardi (Cesur Philippe) 104
Pisanello 66, 76
Pius II 22, 23, 24, 25, 30, 66, 112, 162, 167
Pius IV 224
Piyale Paşa 259, 260
Piza Konsili (1409) 14
Platon 23, 62, 65, 86
Plutarchos 62
Poggio 62
Pollaiuolo 76
Portekiz Krallığı 115, 116, 118, 133
Prag Compacta 24
Prens Sabahaddin 330
Preveze Zaferi (1538) 205

Quercia, Jacopo della 78, 83

Râmî Mehmed 354
Ranke, Leopold von 56, 366

Raphael 53, 84, 86, 93, 94, 95
RCD Antlaşması (1960) 351
Ren Nehri 106, 192
René d'Anjou 30, 32
Robert d'Anjou 29
Roma 39, 52, 58-66, 145, 170, 201, 215, 221, 237, 300
Roma Kilisesi 17, 21, 157, 173, 174, 176, 226
Roma-Germen İmparatorluğu 5
Rubrouck, Guillaume de (Rubruk'lu William) 130
Rusya 6, 256, 260, 301, 302, 358, 369, 384, 390

Saint Barthélemy Katliamı (1572) 253, 254, 255, 256, 264, 267
Saint Germain Fermanı (1570) 252, 257
Saint Thomas Aquinas 168
Sakız 43, 45, 46, 149
Saltanatın Kaldırılması (1922) 360
Salutati 61
San Zaccaria Kilisesi 71
Savonarola, Girolamo 144
Savoy/Savoia Dukalığı 237
Saygun, Adnan 347
Scuola Grande di San Marco 71
Senlis Antlaşması (1493) 145
Sforza, Gian Galeazzo 144
Sforzalar 144, 148, 151, 201
Sicilya 29, 30, 117, 147, 235
Sinanoğlu, Suat 166, 275-289, 293, 389
Sinop 43, 47
Sistine Kilisesi 88, 89
Sixtus IV 25, 26, 76
Sokollu Mehmet Paşa 255, 256, 260, 261, 264
Somme Nehri 105, 106
Sorbonne Üniversitesi 216, 326
Sovyetler Birliği 349
Süveyş 135, 136

Şarlken bkz. Karl V
Şeyhî 296

Tanzimat Dönemi 318, 320, 321, 322, 323, 385
Thode, Henry 57
Thomas Münzer 177, 179
Torino Antlaşması (1381) 44
Toro Savaşı (1476) 118
Toscana 13, 33, 34, 35, 63
Toynbee, Arnold 280, 310, 333-341, 343, 344, 349, 352
Tönnies, F. 338, 345
Trabzon 43, 47
Trabzonlu Georgios (Yorgis/Yorgi) 60, 167
Trente Konsili 227, 229, 230, 233
Tudorlar 121, 124, 128
Tunus 203, 235, 259, 260, 261, 265
Turan, Osman 284, 289, 347, 376
Turhan, Mümtaz 347
Tursun Bey 305, 306, 391
Türk Diyanet Vakfı 98
Türkiyat (Türkoloji) Enstitüsü 297, 301, 325, 326, 391
Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) 304
Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 276, 322, 355, 360, 361, 363, 371
Türkiye Cumhuriyeti
  Saltanatın Kaldırılması (1922) 360
  Cumhuriyetin İlanı (1923) 360, 363
  Hilafetin Kaldırılması (1924) 360, 361
  Latin Harflerinin Kabulü (1928) 361

Ulrich Zwingli 176, 181
Uluç Ali Paşa bkz. Kılıç Ali Paşa
UNESCO 284, 386
Uppsala Üniversitesi 194
Uzun Hasan 42

Ülken, Hilmi Ziya 347
Ümit Burnu (Fırtınalar Burnu) 132

Valla, Lorenzo 62, 67, 160, 161, 167, 295
Varna Savaşı (1444) 21
Vasa, Gustav 194
Vasari 56, 86
Vasco de Gama 132, 133
Venedik 13, 18, 22, 25, 26, 33, 35-45, 50, 53, 67, 71, 76, 129, 132, 134, 135, 138, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 168, 199, 237, 260-265, 300, 313, 314, 319
Venezüella 138
Verrocchio 79, 90

Vignola, Giacomo Barozzi da 85
Viscontiler 44, 49
Viyana Bozgunu (1683-1699) 343

Warwick 122, 123
Weber, Max 338, 345, 346, 369, 371
Winekelman 56
Wittenberg Anlaşması (1536) 187
Wycliff 15, 220

Yahudi(ler) 225, 313, 319
Yahya Kemal 283
Yakup Kadri 283
Yalçın, Hüseyin Cahid 279
Yazıcızâde 296
Yesevî 296
Yıldırım Bayezid 19, 20
Yirmisekiz Mehmed Çelebi 313
York Hanedanı 122, 123
Yücel, Hasan Âli 283, 284, 389
Yüzyıl Savaşları 101, 102, 104, 105, 109, 121, 122, 130, 131

Zabukhin 57
Zaganos Paşa 46
Zimmerman, Carl 329, 333, 334, 345
Ziya Paşa 323, 330, 341, 360, 375
Ziyâeddîn Barnî 57
Zwingli, Ulrich 176, 181

Rönesans tarihini Batı dillerinden çevrilmiş kaynaklardan okuyanlar, konuyu adeta tümüyle Batı ve Orta Avrupa'da, bu bölgenin iç dinamikleriyle başlayıp bitmiş bir süreç olarak algılar. Oysa Halil İnalcık'ın Ankara Üniversitesi'nde yıllarca okuttuğu, "Rönesans Tarihi" derslerini izleyenler, Osmanlı Türklerinin de bu sürecin ayrılmaz bir parçası olduğunu gözlemlemişlerdir.

Rönesans Avrupası, işte bu dersin notlarının, elden geçirilip kitaplaştırılmasıyla ortaya çıkmış bir yapıt. Rönesans ve Reform süreçlerinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa tarihini nasıl etkilediğini vurgulamasıyla, benzerlerinden oldukça farklı bir çalışma. Bir yandan Bizans'tan Avrupa ülkelerine iltica ederek hümanizmin önünü açan bilim adamlarının öykülerini gerçeklik zeminine oturturken, bir yandan da Osmanlıların siyasi dengeler üzerinden, bu süreçte doğrudan ve nasıl önemli bir pay sahibi olduğunu gözler önüne seriyor. Bu çalışma Osmanlıların, bundan sonra yazılacak Avrupa tarihlerinde "karşı taraf" değil, taraflardan biri olarak yer alması gerektiğini belirterek, genç kuşak tarihçilerin ufkunu açmak savında.

Çalışmanın ikinci bölümü, *Türkiye'nin Batı Medeniyetiyle Özdeşleşme Süreci* ise, Rönesans'ın ve hümanizmin Osmanlı-Türk tarihindeki yansımalarına odaklanıyor: Fatih Sultan Mehmed'in İtalya ve hümanizm öncüleriyle yakın ilişkisi, bu ilişkinin II. Bayezid ile zayıflayışı, Batılılaşmanın Osmanlı İmparatorluğu'nda topçuluk ve denizcilik gibi pratik alanlarda süregelişi, Lâle Devri ile Batı üstünlüğünün kabul edilişi, Tanzimat ile hukuk ve idarede güçlü bir Batılılaşma sürecinin başlayışı ve nihayet Atatürk devrimleriyle tam Batılılaşma hedefinin millî bir kültür dönüşümü haline gelişi...

Halil İnalcık bu eserinde, Batılılaşma hareketinin yakın tarihimizdeki gelişim sürecini, tanınmış sosyologların analizleriyle de değerlendirerek son gelişmelere ışık tutmaya çalışıyor. Bu süreçte Cumhuriyet tarihinde yaşanan çalkantılara değiniyor ve Suat Sinanoğlu'nun savunduğu, Türk hümanizm hareketinin tam Batılılaşmanın ön koşulu olduğu görüşünü de ayrıntılı biçimde ele alıyor.

Halil İnalcık 1916'da İstanbul'da doğdu. Ankara Üniversitesi DTCF'nin ilk öğrencilerinden oldu. Yakınçağ Bölümü'nde doktorasını tamamladıktan sonra, 1952'den itibaren aynı üniversitede profesör oldu. 1972'de emekli olunca Chicago Üniversitesi Tarih Bölümü'ne Osmanlı tarihi profesörlüğüne atandı. 1992'te Bilkent Üniversitesi'ne Tarih Bölümü'nü kurmak üzere davet olundu. Bu yıllar içinde başta Harvard olmak üzere Amerikan üniversitelerinde Osmanlı tarihi seminerleri düzenledi. 1973'te yayınlanan *The Ottoman Empire – The Classical Age (1300-1600)* (Osmanlı İmparatorluğu – klasik çağ) kitabı tüm Balkan dillerine, Arapça ve Ukrayna diline çevrilerek klasik bir kaynak kitap kabul edildi. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire* Türkçe, Yunanca, Lehçe ve Arapçaya da çevrildi. Yurt içinde ve yurt dışında kendisine 20 fahri doktora tevcih edildi. İnalcık'ın çalışmalarını sürdürdüğü ve arşivini bağışladığı Bilkent Üniversitesi'nde, 2006'da Halil İnalcık Center for Ottoman Studies (HICOS; Halil İn[illegible] Merkezi) açılmıştır.

Süleyman Şah Üniversitesi Merkez Kütüphanesi
0009085
255.07.02.01.06.00/13/0009085

9 786053 602644
KDV dahil fiyatı
18 TL

[illegible]anların çoğunlukta olduğu Hollanda'nın İspanya'nın baskıcı Katolik hükümdarına karşı sürdürdüğü isyan sırasında, Geuzen kentinde basılmış bir madalya. Üzerinde "Katolik olacağına Türk ol" anlamına gelen "Liver Tvrcx dan Paus" ifadesi yer alır (Fotoğraf: kees38/nl.wikipedia).

0009085